І. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

УДК 796.5

Колотуха О.В.

СПОРТИВНИЙ ТУРИЗМ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Статтю присвячено визаченню предметних полів природноорієнтованого, активного, спортивно-оздоровчого, спортивного, екстремального та пригодницького туризму. Дано визначення спортивного туризму.

Статья посвящена определению предметных полей природноориентированного, активного, спортивно-оздоровительного, спортивного, экстремального и приключенческого туризма. Дано определение спортивного туризма.

The article is devoted to the definition of subject fields nature-oriented, active, sports-recreation, sports, extreme and adventure tourism. The definition of sports tourism.

Постановка проблеми. Спортивний туризм, на сьогоднішній день, є одним із найбільш ефективних видів рекреаційно-туристської діяльності. Він відображає характерну тенденцію сучасності, коли перевага віддається розвитку активного відпочинку на природі, у процесі якого спортивні заняття, відновлення працездатності поєднуються з пізнавальною діяльністю.

Важливим моментом вбачається визначення власне спортивного туризму. Адже існує група фахівців в туризмі, яка визначає *спортивний туризм* як поїздки з метою участі у спортивних заходах та підтримки улюблених команд (на Олімпійських іграх, чемпіонатах та кубках світу, Європи, авторалі тощо) [4, 7]. Шпальти новин при цьому переповнюються відомостями про кількість випитого пива, бійки між вболівальниками та поліцією тощо. Цей напрямок туризму, на нашу думку, можна охарактеризувати як підвид подієвого або конгресно-виставкового туризму, присвоївши йому назву спортивно-видовищний туризм. Натомість власне спортивним туризмом слід вважати такий, який використовує спортивні елементи і туристсько-спортивні якості для подолання спортивних туристських маршрутів. Ряд фахівців називають його спортивно-оздоровчим туризмом, на противагу спортивно-видовищному. Однак, на наше глибоке переконання, тут слід застосовувати саме визначення «спортивний туризм». Спробуємо обгрунтувати це визначення.

Актуальність розробки даної теми випливає із того, що значення понятійного апарату на початковій стадії дослідження будь-якого суспільно-географічного явища чи процесу є надзвичайно важливим. Адже цим задається алгоритм дослідження, визначаються його основні дефініції.

Мета дослідження. Метою дослідження є визначення предметних полів природноорієнтованого, активного, спортивно-оздоровчого,

спортивного, екстремального та пригодницького туризму, визначення поняття «спортивний туризм» та його місця в загальній класифікації туризму.

Аналіз останніх досліджень. За визначенням Е.Б.Алаєва, понятійно-термінологічна система – це «сукупність понять та відповідних їм термінів, які взаємопов'язані спільним вихідним, базисним поняттям, що отримує свій детальний опис з використанням усієї системи» [1, с. 7]. В нашому дослідженні вихідним базисним поняттям є поняття «*спортивний туризм»*. За рекомендацією Е.Б. Алаєва до такого визначення слід підходити, відштовхуючись від компонентів, що складають даний сцієнтонім, – «*туризм*» і «*спортивний*».

Отже, предмет наших наукових туристських досліджень, як нової міждисциплінарної галузі знань, вибудовується, так чи інакше, навколо дефініції *«туризм».* Однак визначень туризму на даний час чи не стільки ж, скільки й авторів, що пишуть з туристської проблематики.

Дефініційне вибудовування туристського поля в багатьох випадках визначається ракурсом відповідної науки, матричної для відповідного напрямку досліджень у сфері туризму. «Визначення поняття туризм, – свідчить польська дослідниця І. Єнджейчик, – змінювалися з плином часу в залежності від етапу його історичного розвитку, а їх зміст залежав від того, в рамках якої наукової дисципліни вони формулювалися» [3, с. 11]. Для конкретних наук найбільш важливими виявилися різні компоненти таких визначень. Для географічних наук – це, в першу чергу, просторові аспекти.

Існуючі дефініції туризму можна об'єднати у дві групи. Одні з них робочі, носять вузькоспеціалізований характер, і стосуються окремих економічних, соціальних, правових та інших аспектів туризму або його видових особливостей та виступають як інструмент для вирішення конкретних завдань. Інші, концептуальні дефініції охоплюють предмет в цілому, розкривають внутрішній зміст туризму, який виражається у єдності всього розмаїття якостей та відносин.

Більшість визначень туризму, які використовуються в туризмознавстві, стосуються туризму міжнародного. Вони розкривають місце перебування туриста (за межами своєї країни), термін перебування (не менше 24 годин) та діяльність, яка не пов'язана із зароблянням коштів у місцях тимчасового перебування. Серед концептуальних визначень туризму широкого розповсюдження в наукових колах отримало визначення туризму, запропоноване проф. В.Хунцікером та проф. К.Крапфом із Швейцарії. Воно було прийнято за основу Міжнародною організацією наукових експертів в галузі туризму (AICT). Згідно йому, *туризм* є «сукупністю відносин і явищ, які виникають під час переміщення та перебування людей в місцях, відмінних від їх постійного місця проживання і роботи» [13, p. 65]. Заслуговує на увагу визначення туризму, яке дав український географ М.П.Крачило. На його думку,

туризм це «вид рекреації, пов'язаний з виїздом за межі постійного місця проживання, активний масовий відпочинок, під час якого відновлення працездатності поєднується з оздоровчими, пізнавальними, спортивними та культурно-розважальними цілями» [5, с. 6].

Дослідник геопросторової організації туризму, український географ О.О.Любіцева визначає *туризм* як безперервний, динамічний, поліфункціональний з тенденцією постійного урізноманітнення функцій, етапний відповідно до змін соціально-економічного розвитку та поступу науково-технічного прогресу, полілінійний процес з чітко визначеними хронологічним та хорологічним векторами розвитку, що свідчить про його геопросторовий зміст. Сутністю геопросторового туристського процесу є системно-структурне просторово-часове узгодження нестабільного, схильного до перманентної диверсифікації попиту та комплексної, поліструктурної пропозиції, фіксоване в кожний момент часу їх співвідношенням на певній території в різних формах територіальних структур, яке відбувається за ринковими законами, формуючи ринок туристських послуг, в тому числі специфічних туристсько-спортивних послуг [6, с. 4]. Визначення спортивного туризму, обумовлене його місцеположенням на стику спорту та туризму, можна розглядати з двох позицій – як визначення галузі спортивної діяльності та як визначення галузі туристської діяльності. Розглянемо спортивний туризм саме як галузь туристської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Український географ О.О.Бейдик визначає спортивний туризм як «вид рекреаційної діяльності оздоровчого характеру з особливими вимогами до природно-територіального комплексу району подорожі, із високим рівнем споживання природних цінностей, який поєднує значні фізичні та психофізіологічні навантаження на організм людини, висуває підвищені вимоги до витривалості, спортивно-туристського вміння, прикладних навичок, загально фізичної та теоретичної (в т.ч. географічної) підготовки» [2, с. 88].

Правила ж змагань зі спортивного туризму визначають спортивний туризм як «вид спорту, у якому змагання туристських спортивних походів та з видів туризму проводяться за встановленими правилами та іншими документами, передбаченими правилами» [4, с. 7]. Отже маємо трактування спортивного туризму і як виду рекреаційної діяльності, і як виду спорту. Крім того, в науковій туристській літературі, наряду з терміном «спортивний туризм», широко поширені такі терміни з предметними областями, що накладаються та перетинаються, як «спортивно-оздоровчий туризм», «спортивно-рекреаційний туризм», «самодіяльний туризм», «активний туризм», а останнім часом до них приєдналися також вельми популярні – «пригодницький туризм» та «екстремальний туризм». Спробуємо розібратися з предметними полями названих різновидів туризму.

Слід виділити два принципових підходи, що використовуються для характеристики даної сфери туристської практики:

- спортивний підхід, – пов'язаний з активністю, яка відповідає окремим видам спорту, з відмінними ознаками останнього: попередні спеціальні, часто виснажливі тренування, підготовка до змагань, участь в них на межі фізичних та психологічних можливостей спортсменів. Зазначимо, що в нашій країні та в ряді країн пострадянського простору спортивний туризм розуміється ще більш вузько, – як окремий вид спорту, забезпечений нормативами присудження спортивної кваліфікації, проведенням змагань тощо;
- рекреаційний підхід, який відповідно до термінології пов'язує активну туристську практику з відновленням і розвитком фізичних, інтелектуальних та емоційних сил людини. Цей підхід дозволяє об'єднати під «парасолькою» спортивно-рекреаційного туризму активну туристську діяльність з різними аспектами рекреації – оздоровчими, розважальними, пізнавальними. Саме в цю категорію спортивного туризму потрапляють згадувані вище різновиди туризму, що розрізняються за ступенем фізичних навантажень і ризику, домінуючою спрямованістю на оздоровлення або розваги, відпочинок або самореалізацію – «спортивно-оздоровчий туризм» та «спортивно-рекреаційний туризм».

З огляду на вказані підходи, *спортивний туризм* виступає як специфічний вид туристсько-спортивної діяльності, головною формою якої є спортивний туристський похід або змагання з техніки певних видів туризму. Ці види діяльності спрямовані на випробовування фізичних, психічних, духовних сил людини, удосконалення туристсько-спортивної майстерності туриста, виконання нормативів спортивних розрядів.

Таким чином, *спортивно-оздоровчий туризм* – це специфічний вид туристсько-рекреаційної діяльності, головною формою якої є оздоровчий туристський похід (подорож), або туристській табір з радіальними туристськими виходами. Ці види діяльності спрямовані на відновлення фізичних, психічних, духовних сил людини, удосконалення туристських знань, умінь та навичок, активний відпочинок та рекреацію, для підготовки туристів до туристсько-спортивних заходів.

Безсумнівно, активною формою *спортивно-рекреаційного туризму* є туристський похід вихідного дня або багатоденний оздоровчий похід. У даному випадку сама подорож по району, який володіє рекреаційними ресурсами (ліс, чисте повітря, чисті водойми, красиві ландшафти), з використанням дозованих оздоровчих фізичних навантажень є технологією відпочинку і зміцнення здоров'я. Яскравим прикладом активних форм спортивно-рекреаційного пізнавального туризму є екологічні туристські походи по «диких» чистих територіях, з максимально дбайливим ставленням до даних територій, з пізнавальними екскурсіями по екологічних стежках тощо.

Самодіяльний туризм виділяється за такою класифікаційною ознакою як ступінь організованості (організований та неорганізований або самодіяльний). Самодіяльний туризм – це форма неорганізованого туризму, де туристські послуги та потреби забезпечуються на основі самодіяльності туристів. Туристи самі обирають маршрути і спосіб пересування, забезпечують собі харчування, нічліг і місце відпочинку.

Спортивний самодіяльний туризм можна вважати одним з вітчизняних гуманітарних досягнень минулого XX ст. Масовий характер, високоетичні (пізнавальні, оздоровчі, виховні) ролі в суспільстві відносять цю діяльність до безумовних досягнень радянських часів. Будучи в основному самодіяльним, спортивний туризм в СРСР відрізнявся масовістю саме через його самоорганізований характер. При цьому в системі спортивного туризму були знайдені оптимальні форми і механізми організації, що дозволили цій діяльності швидко і стійко розвиватися.

Але самодіяльні засади організації спортивного туризму не виводить останній, як це нерідко намагаються представити, зі сфери товарно-грошових відносин на підставі того, що неорганізований турист не купує путівку в туристській фірмі або не проживає в готелі. По-перше, самодіяльні туристи купують відповідний одяг, взуття, рюкзаки, намети, спальні мішки, карти, путівники та інші товари туристського попиту. По-друге, вони нерідко користується послугами підприємств транспорту, громадського харчування, музеїв, та й тих же готелів. По-третє, у самодіяльному туризмі існують свої, переважно клубні, організаційні форми, стійкі комунікативні зв'язки, в тому числі через Інтернет, свої засоби масової інформації, свої масові організовані заходи, свій фольклор тощо. Іншими словами стосовно самодіяльного туризму як виду туризму є підстави говорити про декілька його особливостей.

Якщо розглядати самодіяльний туризм, як індустрію, то, на відміну від більшості інших видів туризму, в його структурі підприємства з виробництва та реалізації товарів туристського попиту відіграють не меншу, якщо не більшу роль, ніж підприємства сфери послуг. Інша особливість самодіяльного спортивного туризму полягає в тому, що він представляє собою яскраво виражену субкультуру, значиму в житті суспільства не тільки тому, що з нею пов'язують, наприклад, розвиток такого явища, як авторська пісня. Нарешті, саме соціально-економічні особливості самодіяльного туризму визначили державну підтримку його розвитку ще на зорі радянської влади. З одного боку, це найменш капіталомісткий вид туризму, а з іншого, – забезпечує максимальний соціальний ефект, принаймні, з точки зору його масової доступності і завдань оздоровлення нації.

З точки зору рівня рухової активності учасників туристської діяльності можна з певним допущенням, виділити «активні» і «пасивні» форми туристських заходів. Туризм активного відпочинку, більш ефективний для цілей фізичної, емоційної, інтелектуальної рекреації, ніж

туризм пасивного відпочинку. Активні форми туризму, забезпечують дозоване за обсягом і інтенсивністю фізичне навантаження для учасників туристських заходів, що є найважливішим чинником їх повноцінного відпочинку та ефективного оздоровлення. Можна погодитися з тим, що внесення терміну *активний туризм* в теорію туризму свідчить про низькій науковий рівень авторів. За своєю ідеєю, туризм взагалі не може бути не активним. В практиці існують подорожі з активними способами пересування туристів і саме це входить до предмету дослідження [11].

Автоматичне перенесення терміну «активний туризм», який, до речі, в міжнародному туризмі означає число відвідувань будь-якої країни мешканцями інших країн, на спортивний туризм науково не обґрунтовано. Натомість, більшість фахівців з туризму розуміють під *активним туризмом* такий, який при подоланні туристських маршрутів використовує активні засоби пересування та подолання перешкод (пішки, на байдарках, лижах, велосипедах, мотоциклах, вітрильних катамаранах тощо). Тому, мабуть, у назві цього виду туризму слід застосовувати термін *«туризм з активними способами пересування».*

На сьогоднішній день в поняття «активний туризм» вкладається різне значення. Так російський географ С.Е.Мишлявцева під *активним туризмом* пропонує розуміти форму подорожей за маршрутами невисоких категорій складності, переважно в слабозміненому природному середовищі, з використанням активних способів пересування. За змістом цей вид туризму, на думку автора, близький до існуючого спортивного туризму, але ґрунтується на маршрутах некласифікованих або невисоких категорій складності і не дає учасникам можливості отримувати спортивні розряди і звання. Маршрути активного туризму, за рідкісним винятком, мають незначну протяжність і тривалість, меншу, ніж встановлені для спортивних туристських походів [8]. Однак виникає питання – а що спортивний туризм з точки зору рівня рухової активності не є активним?

Активний туризм сьогодні все частіше «насичується» пізнавальним компонентом, духом відкриття раніше невідомого, більше того, вибір способу і засобу пересування залежить саме від поставленої пізнавальної мети. Наявність привабливої пізнавальної мети «відкриття», часто формується на основі історичних та краєзнавчих матеріалів або дослідження природних явищ, призводить до того, що активний туризм часто визначається як *пригодницький.* Згідно вимог Всесвітньої торгівельної асоціації пригодницького туризму (Global Adventure Travel Trade Association), до *пригодницького туризму* можна віднести будь-яку туристську активність, якщо вона включає дві з трьох ознак: фізичну активність, культурний обмін чи взаємодія або занурення у природне середовище [12].

Екстремальний туризм, навпаки, відрізняється тим, що передбачає високі фізичні навантаження і ризики для здоров'я та життя туристів і вимагає їх високої фізичної та психологічної підготовки. Тут, на відміну

від пригодницького туризму, немає місця комфорту та безпеці. Це не стільки розважальна, скільки «випробувальна» подорож – туристи зайняті, скоріше, самопізнанням і самоствердженням. На нашу думку, *екстремальний туризм* – це види подорожей що перевищують нормативні вимоги класифікатора спортивних подорожей, а також форми активної туристської діяльності з підвищеним ризиком, які здійснюються під час спортивних походів або спеціалізованих змагань. Екстремальний туризм пов’язаний із прагненням ризику, бажанням подорожувати малодослідженими і важкодоступними місцями (джунглі, гори, пустелі, печери тощо), що може виявитися небезпечним для життя.

Таким чином, можна виділити спільні ознаки, які характеризують всі вищеназвані види туризму, враховуючи загальні ознаки туризму (місце перебування туриста, термін перебування та не заняття оплачуваною діяльністю у місці тимчасового перебування):

- проведення заходів в незайманому або слабозміненому природному середовищі;
- активний характер туристських заходів;
- здебільшого маршрутний характер заходів;
- потреба в значному територіальному ресурсі;
- орієнтованість на природні ресурси;
- специфічні вимоги до природного середовища (малонаселеність, неосвоєність, віддаленість від центрів);
- специфічна пов'язаність з індустрією туризму;
- залежність від транспортної освоєності регіону.

Для позначення подорожей, що здійснюються у природному середовищі існує широкий спектр термінів, що характеризують почасти різні, але в багатьох відносинах близькі один до одного форми туризму: природний, дикий, зелений, сільський, м'який, екологічний, спортивний, самодіяльний, активний, пригодницький, екстремальний тощо. Всі ці форми туризму застосовують для їх позначення терміни, які відображають тенденцію зростаючого інтересу до природи та дбайливого ставлення до навколишнього середовища, заснованого на концепціях сталого, збалансованого розвитку туризму. Існування цього інтересу напряму пов'язано з двома світовими тенденціями в розвитку туризму – глобалізацією і екологізацією. Поряд з глобальним поширенням високотехнологічних стандартизованих туристських послуг відбувається і диверсифікація попиту, що виражається в затребуваності альтернативного туризму (екологічного, природного, активного, спортивного тощо). У цій ситуації очікується актуалізація нових якостей туристського продукту, які зможуть бути привнесені в нього за рахунок його регіональної, екологічної та культурної специфіки. Використовуючи в широкому сенсі слова види туризму, так чи інакше пов'язані з подорожами в природному середовищі, доцільним і більш правильним, на думку ряду вчених та на наш погляд, може бути вживання терміну «*природноорієнтований туризм*», який часто

зустрічається в літературі, але не має чітко вираженого визначення. У загальному вигляді під природноорієнтованим туризмом слід розуміти будь-який вид відпочинку, подорожей, здійснюваних безпосередньо в малозміненому природному середовищі, поза техногенних ландшафтів.

Російський географ В.П.Расковалов визначає *природноорієнтований туризм* як «сукупність різноманітних видів, форм і способів подорожей і відпочинку, здійснюваних переважно в природному середовищі, для яких головним туристським ресурсом є слабозмінена і неосвоєна людиною природа або її компоненти і елементи, а метою – перебування в природному середовищі, отримання нових вражень, позитивних емоцій від спілкування з природою, подолання природних перешкод для досягнення спортивних результатів, пізнання природи, вивчення її об'єктів тощо» [10].

У даному визначенні досить конкретно трактується основне поняття. Воно дозволяє включити в свою структуру різноманіття видів і форм туристських і рекреаційних занять, дає чітку вказівку на основний використовуваний ресурс – малозмінена і дика природа, яка одночасно є і головною метою подорожі й відпочинку. Подібні туристські заняття мають на увазі перебування переважно в слабозмінених людиною природних ландшафтах, але не виключають і відвідування природно-антропогенних комплексів, наприклад сільської місцевості, гірськолижних центрів тощо.

Можна виділити наступні загальні характеристики природноорієнтованого туризму:

1. Природноорієнтований туризм заснований на безпосередньому використанні переважно природних ресурсів;
2. Для природноорієнтованого туризму необхідні більш-менш дика природа, екологічно чисте середовище, малозмінені чи неосвоєні людиною природні ландшафти, об'єкти природи, що збереглися в первісному вигляді;
3. Природноорієнтований туризм є екологічно орієнтованим, тобто заснованим на дбайливому ставленні до природи та соціокультурного середовища, а також повинен сприяти охороні природи;
4. Розвиток природноорієнтованого туризму не повинен суперечити інтересам місцевого населення і має сприяти збереженню соціокультурного середовища регіону перебування туриста;
5. Для природноорієнтованого туризму характерна націленість на отримання нових знань про природу і навколишній світ, які турист отримує в процесі подорожі;
6. Природноорієнтований туризм може здійснюватися як в самодіяльній, так і в організованій формі, що робить його більш гнучким сектором туристського ринку і соціально орієнтованим, тобто доступним для більшої частини населення;
7. Природноорієнтований туризм повинен бути економічно ефективним видом природокористування та землекористування, що стимулює стійкий розвиток регіону, де він здійснюється.

Проаналізувавши співвідношення понять «спортивний туризм», «спортивно-оздоровчий туризм», «спортивно-рекреаційний туризм», «самодіяльний туризм», «активний туризм», «пригодницький туризм» та «екстремальний туризм», можна зробити висновок, що всі вони, окрім поняття «самодіяльний туризм», виділені за критерієм – мета подорожі. Самодіяльний туризм виділяється за такою класифікаційною ознакою як ступінь організованості і повинен розглядатися на іншому предметному полі. Всі ж інші вищезазначені види туризму разом з такими як природний, дикий, зелений, сільський, м'який, екологічний тощо застосовують для їх позначення терміни, які відображають тенденцію зростаючого інтересу до природи та дбайливого ставлення до навколишнього середовища, заснованого на концепціях сталого, збалансованого розвитку туризму. Тому ми їх виділяємо у *блок природноорієнтованого туризму*, під яким розуміємо будь-який вид відпочинку, подорожей, здійснюваних безпосередньо в малозміненому природному середовищі, поза техногенних ландшафтів. Розглянемо співвідношення понять у природноорієнтованому туризмі (рис. 1).

Автор: Колотуха О.В., 2013

Рис. 1. Співвідношення понять у природноорієнтованому туризмі

В межах природноорієнтованого туризму виділимо блок активного туризму, розуміючи під ним такий, який при подоланні туристських маршрутів використовує активні засоби пересування та подолання перешкод (пішки, на байдарках, лижах, велосипедах, мотоциклах, вітрильних катамаранах тощо). Далі в блоці активного туризму виділимо три сегменти за прикладом спортивної аналогії (фізкультура – спорт –

спорт вищих досягнень) – спортивно-оздоровчий туризм (спортивно-рекреаційний туризм) – спортивний туризм – екстремальний туризм.

Ми розглядаємо поняття «спортивно-оздоровчий туризм» та «спортивно-рекреаційний туризм» як практично тотожні, тому що вони використовують подібні діяльнісні форми (нескладні походи), відбуваються в незайманому або слабозміненому природному середовищі, мають оздоровчий, рекреаційний ефект. Центральною ланкою блоку активного туризму виступає спортивний туризм, який має чітко визначену нормативну базу, розроблену класифікацію маршрутів, градацію складності туристських перешкод, розрядні спортивні нормативи. Таким чином всі активні туристські заходи, які за параметрами та інтенсивністю «не дотягують» до спортивно-туристських відносяться до категорії спортивно-оздоровчого туризму. Натомість до екстремального туризму віднесемо види подорожей що перевищують нормативні вимоги класифікатора спортивних подорожей, а також форми діяльності з підвищеним ризиком, які здійснюються під час спортивних походів або спеціалізованих змагань.

Форми активного туризму з яскравим пізнавальним компонентом утворюють блок пригодницького туризму, який за реалізацією може бути спортивно-оздоровчого, спортивного або навіть екстремального змісту.

Предметні поля активного туризму та екологічного туризму частково перекриваються тому, що активний туризм часто реалізується в незайманому або малозміненому навколишньому середовищі і є екологічним за суттю. Екологічний же туризм може використовувати як активні туристські форми (маршрути, походи), так і пасивні – споглядання за тваринами та рослинами, сільський зелений туризм тощо.

На активний туризм накладаються інші види активної рекреації та спорту, які використовують туризм як проміжний продукт з точки зору реалізації кінцевої мети або цілей поїздки – гірськолижний туризм, дайвінг-туризм, гольф-туризм, альпінізм тощо.

Висновки. Таким чином, на нашу думку, *спортивний туризм* – це вид активної рекреаційно-туристської діяльності, яка здійснюється в незайманому або слабозміненому природному середовищі, і полягає у проходженні туристських маршрутів з подоланням різноманітних перешкод природного середовища (перевалів, вершин, порогів, каньйонів, печер, боліт тощо) різними засобами пересування із використанням спеціальних технічних прийомів і спорядження. Спортивний туризм є природноорієнтованим за суттю і входить до блоку активного туризму разом зі спортивно-оздоровчим та екстремальним туризмом, на які накладається предметне поле пригодницького туризму.

Використані джерела:

1. *Алаев Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 199 с.*
2. *Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – К.: Палітра, 1998. – 130 с.*

3. Енджейчик И. Современный туристический бизнес. Экостратегии в управлении фирмой: пер. с польс. И.Д. Рудинского / И. Енджейчик. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 320 с.
4. Квартальнов В. А. Туризм: Учебник / В.А. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 320 с.
5. Крачило Н.П. География туризма: Учебное пособие / Н.П. Крачило – К.: Вища школа, 1987. – 208 с.
6. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О.О. Любіцева – К.: "Альтерпрес", 2002. – 436 с.
7. Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник / М.П. Мальська та ін. – К.: Знання, 2008. – 661 с.
8. Мышлявцева С.Э. Активный туризм в регионах Урала (маршрутный принцип территориальной организации): автореф. дис. ... канд. геогр. наук: спец. 25.00.24 „Экономическая, социальная и политическая география". – Пермь, 2007 / С.Э. Мышлявцева [Электронный ресурс]. – Режим доступа :http://www.psu.ru.
9. Правила змагань зі спортивного туризму. – К.: Федерація спортивного туризму України, 2008. – 148 с.
10. Расковалов В.П. Методика оценки потенциала развития природно-ориентированного туризма в регионе / В.П. Расковалов // География и туризм: сб. науч. тр. / Перм. ун-т. – Пермь, 2008. – С. 41-47
11. Фокін С.П. Туризмологічні аспекти спортивного туризму. Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ: Зб. наук. ст. / С.П. Фокін – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – Вип. 1. – С. 207–213
12. Global Adventure Travel Trade Association / www.info@adventuretravel.biz
13. Hunziker W. Grundriss der Allgemeinen Fremdenverkehrslehre / W. Hunziker, K. Krapf. – Zurich, 1962. – 112 p.

УДК 910.1

Доан П.В.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ СИСТЕМИ

У статті розглянуто наукові теорії територіальної організації виробництва, на основі яких формується новітня концепція локальних туристичних систем (ЛТС), дано визначення ЛТС та сформульовано їх основні характеристики.

В статье рассмотрены научные теории территориальной организации производства, на основе которых формируется концепция локальных туристических систем (ЛТС), дано определение ЛТС и сформулировано их основные характеристики.

There are analyzed scientific theories of territorial organization of production that are being a basis for new tourist local systems (LTS) concept, there is given a definition of LTS and formulated its main characteristics.

Концепція локальних туристичних систем (ЛТС) – це сучасна модель територіального управління розвитком туризму в Італії. Її формування стало результатом поширення на індустрію туризму принципів системного підходу, економічної теорії, суспільної географії та менеджменту. Якщо говорити більш предметно, то теорія локальних туристичних систем запозичила елементи теорії промислових і економічних районів, суспільно-географічних комплексів, кластерів та інноваційних середовищ, дестинацій тощо. Дослідження ЛТС як альтернативної новітньої моделі управління

туризмом почалося в 90-х роках XX ст., а вже у 2001 р. вона була прийнята на законодавчому рівні в Італії. За більш ніж десятиріччя країна відчула позитивні наслідки місцевого управління туризмом, яке дозволяє швидше реагувати на зміни в кон'юнктурі ринку, впроваджувати новітні технології (системи бронювання в реальному часі, платформи з управління об'єктами інфраструктури тощо), проводити концентровану політику маркетингу, дотримуватися принципів сталого розвитку, постійно стежити за станом туристсько-рекреаційних ресурсів і так далі. Тому для того, щоб краще розуміти концепцію власне локальних туристичних систем, необхідно проаналізувати теорії, на основі яких вона сформувалася.

Концепція промислових районів. Теоретична база поняття промислового району була закладена в XIX ст. Альфредом Маршаллом, який описав процес концентрації підприємств (здебільшого малих і середніх за розміром) однієї сфери виробництва на окремих територіях крупних промислових центрів Великобританії. Такі скупчення автор називав «індустріальними (промисловими) районами». Маршалл виділяв промислові райони невеликих за розміром підприємств і протиставляв їх великим компаніям (заводам) з вертикальною інтеграцією. Таким чином, малі виробництва мали можливість успішно конкурувати з крупними, розташовуючись близько один від одного і концентруючи ресурси в одному місці. Важливе місце в його теорії посідає поняття «зовнішньої економії», що характеризується трьома чинниками: наявністю кваліфікованої робочої сили, локальною торгівлею та місцевим поділом праці між невеликими підприємствами [3]. Маршалл вказував на три головні переваги, які отримує фірма, що належить до локалізованого промислового району:

- швидке розповсюдження нових ідей та вдосконалення галузі;
- наявність спеціалізованих постачальників товарів та послуг;
- широкий доступ до вузькокваліфікованої робочої сили.

З часом теорія Маршалла набула розвитку і стала підґрунтям для формування концепцій економічних районів, територіально-виробничих і суспільно-географічних комплексів тощо. Вдосконаленням і поглибленням теорії промислових районів займалися такі вчені, як Майкл Піоре, Чарльз Сабел, Джакомо Беккатіні, Франк Пайк, Вернер Сенгенбергер та інші.

Концепція туристських кластерів. Поряд із концепцією промислових районів розвивалася кластерна модель організації виробництва, одним із основоположників якої є американський дослідник Майкл Портер. Теорія промислових кластерів сформувалася на основі концепції чотирьох факторів конкурентних переваг країн, визначених самим Портером і відомих як «правило ромба». До факторів конкурентоздатності автор відніс умови для факторів виробництва, стан попиту, споріднені й підтримуючі галузі, а також стійкі стратегію, структуру і конкуренцію [4, с. 219-220]. Кластерна концепція ґрунтується на твердженні, що кращі умови для створення конкурентних переваг

регіонів виникають тоді, коли фірми, що працюють в одній галузі господарства на географічно сконцентрованій території. За визначенням Портера кластер — це група географічно близьких (у автора — «сусідніх») взаємопов'язаних компаній та організацій, що діють в одній сфері економіки і характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповненням одне одного [4, с. 258]. При цьому розміри кластерів можуть варіюватися від території одного міста до меж цілого ряду країн.

Портер у своїй праці пише не про штучне створення кластерів за ініціативи владних структур, а про виявлення вже існуючих реальних утворень та їх підтримку з боку державних органів і дослідницьких інститутів. Крім того, автор стверджує, що необхідно підтримувати розвиток усіх без винятку кластерів, тому що неможливо передбачити який розвиватиметься швидше, а який повільніше. На думку Портера, державна політика, за якої підтримка надається тільки тим кластерам, що наразі мають високі темпи розвитку, є хибною. Таким чином, дослідник надає пріоритетного значення у підвищенні конкурентоздатності й забезпеченні економічного розвитку країни промисловим кластерам як новій формі просторової організації виробництва [4, с. 313-326].

Портер у своїй праці «Конкурентні переваги націй» аналізував здебільшого концентрацію промислових підприємств, але частково торкнувся й індустрії туризму. Зокрема, автор пише: «… взаємопов'язана діяльність домогосподарств кластера матиме більший результат, ніж самостійна діяльність окремих виробників. Наприклад, для типових туристських кластерів рівень задоволеності відпочинком залежить не тільки від основної атракції, а й від супутніх послуг, надаваних готелями, ресторанами, магазинами, транспортними компаніями тощо. Оскільки діяльність членів кластера взаємозалежна, то хороше враження від однієї послуги покращить сприйняття й інших… В умовах недорозвиненої економіки будівництво туристського кластера може дати поштовх до покращення інфраструктури і сприяти роззосередженню економічної діяльності.» [4, с. 279, 301]. Крім того, Портер приводить успішні приклади готельної корпорації Marriott і туристського кластера виноробів Каліфорнії.

Не дивлячись на посилання Портера до індустрії туризму, дослідження туристських кластерів в роботах сучасних дослідників досить обмежені. Однією з найбільш повних і ґрунтовних можна назвати працю Сари Нордін (Університет Середньої Швеції Mittuniversitetet) «Туристська кластеризація та інновації». Автор спроектувала портерівську «концепцію ромба» до індустрії туризму і визначила основним фактором конкурентоздатності й успішного функціонування туристського кластера наявність тісно пов'язаних підприємств туризму, що активно впроваджують інновації. Крім того, дослідник пише про необхідність планування співпраці між місцевими учасниками кластера з метою досягнення стабільної конкурентної позиції на ринку. Нордін наводить

наступні приклади кластеризації в туризмі: виноробний кластер долини Напа (США), Кластерний консорціум Південної Африки (прийнятий у 1998 р. спільними зусиллями державної влади і бізнес структур), кластер Північного Квінсленда (Австралія) та деякі інші.

Поряд із послідовниками Портера є ряд науковців, що не згодні з його теорією. Наприклад, можна назвати таких дослідників, як Рон Мартін (університет Кембриджа, Великобританія) та Пітер Санлі (університет Саутгемптона, Великобританія). Обидва дослідники жорстко критикують кластерну концепцію організації виробництва і наголошують на тому, що теорія Портера не є універсальною і її не можна застосовувати, вирішуючи питання економіки підприємства, організації виробництва та менеджменту. Основною причиною незгоди з теорією Портера дослідники називають відсутність специфічних характеристик та кількісних показників, що дають можливість оцінки діяльності кластерів.

Концепція туристських районів. Поняття туристського району формувалося на основі теорії промислових районів Маршалла, досліджень європейських вчених, а також доробок вітчизняних економ-географів, що розробили концепцію територіально-виробничих комплексів, економічних і суспільно-географічних районів. Одним із перших дослідників, хто писав про туристські райони був австрійський науковець Йозеф Страднер. У своїй праці під назвою «Туризм» (1905 рік) вчений окреслював предмет дослідження туризму і наголошував на проблемі районування, оскільки межі туристських районів не збігаються з кордонами адміністративних одиниць [1]. Серед радянських дослідників першим про туристське районування писав професор Інституту географії Академії наук СРСР Володимир Преображенський. У 1973 р. (з уточненнями 1980 р.) ним було розроблено схему районування території СРСР, яка включала 4 зони і 20 районів. Через декілька років районування Преображенського деталізував Ігор Зорін – професор Російської міжнародної академії туризму. Серед інших вітчизняних вчених, хто займався питаннями туристичного районування, слід назвати А.Ю. Александрову, Д.В. Ніколаєнко, А.В. Даринського, Ю.Д. Дмитревського, Н.С. Мироненка, А.М. Сазикіна, А.А. Романова, Т.А. Ірисову та інших [5]. Серед сучасних дослідників туристського районування можна назвати Енріко Сантареллі (Болонський університет), Магду Антоніолі-Корільяно (університет Бокконі), Дугласа Пірса (Кентерберійський університет), Чарльза Стенсфілда (Університет Роуена, Нью Джерсі), Дональда Гетза (Університет Квінсленда) та інших.

У спеціалізованій туризмознавчій літературі чіткого визначення туристського району досі не існує. Виходячи з теорій, на основі яких сформувалося дане поняття, виділяють характерні особливості туристських районів. Серед них головними є наявність визначеної території, необхідних рекреаційних ресурсів та інших факторів атрактивності, спеціальної туристської інфраструктури тощо. Крім того, в межах району повинна існувати мережа суб’єктів ринку, що тісно

співпрацюють між собою і забезпечують його успішне функціонування. При цьому, кожен окремий суб'єкт розглядається як окрема ланка цілого.

Концепція менеджменту дестинацій. Поняття туристичної дестинації відносно молоде в науці, його активне обговорення в спеціалізованих туризмознавчих виданнях охоплює приблизно два останні десятиріччя. За визначенням Європейської Комісії це — окрема територія, що позиціюється для туристів як місце для відвідування і в межах якої турпродукт формується одним або декількома визначеними адміністративними органами чи організаціями [15]. Концепція дестинації основну увагу фокусує на маркетингу і стратегії локальної мережі суб'єктів туристичного ринку, що виражається в координації спільної діяльності задля формування інтегрованого ринкового продукту. Дана концепція тісно пов'язана з використанням системного (наявність інтегрованої системи акторів ринку) і територіального (прив'язка до конкретної території та її економічного зростання) підходів.

З розвитком парадигми туристичної дестинації актуальними питаннями стали їх менеджмент і маркетинг. Найактивніше розвитком даної концепції (Destination Management and Marketing Concept) займаються такі вчені, як Брент Рітчі та Джулі Отто (Університет Калгарі), Дімітріос Бухаліс (Університет Борнмута), Роб Лоу (Політехнічний університет Сянгану), Томас Бігер (Університет Санкт-Ґаллена), Пітер Келлер (Університет Лозанни), представники Міжнародної асоціації наукових експертів з туризму (AIEST – International Association of Scientific Experts in Tourism) та інші. Під поняттям туристичної дестинації вони розуміють унікальну мережу акторів (туроператорів, турагентів, транспортних перевізників, готелів, закладів ресторанного бізнесу та інших закладів сфери обслуговування), що діють на визначеній території і забезпечують формування пакету послуг, запропонованого туристам під час відпочинку. Таким чином, вищезгадані науковці й організації основним фактором створення і успішного функціонування дестинацій визначають попит (ринок).

Концепція SLOT (Local System of Tourist Offer). Дана концепція була розвинена здебільшого італійськими дослідниками Мауріціо Ріспoлі та Міхелем Тамма (університет Ка' Фоскарі у Венеції) і поєднала в собі системний підхід з принципами менеджменту. Використовуючи системний підхід, дослідники розглядають дестинацію в сукупності всіх її атракцій та послуг, що можуть бути надані туристам. Особливий акцент вони роблять на взаємозв'язку між продуктом, що постачається на ринок туристичними компаніями, і сукупною пропозицією дестинації. Під поняттям SLOT науковці розуміють сукупність послуг і факторів атрактивності певної території, що може забезпечити добре сформовану і комплексну туристичну пропозицію, яка відображає унікальну систему гостинності й підсилює привабливість місцевих ресурсів і автентичність локальної культури [12].

До складових SLOT належать такі елементи:

- система (сукупність інтегрованого продукту конкретної території, що вимагає тісної кооперації між всіма виробниками товарів та послуг);
- місцевість (прив'язка до визначеної території в усій сукупності своїх специфічних характеристик, які репрезентують її туристичну привабливість);
- туристична пропозиція (наявність в межах даної системи широкої пропозицій турпродукту);
- локальна система пропозиції (означає готовність території до взаємозв'язку із зовнішніми ринками) [12].

Концепція інноваційного середовища (інноваційного кластера). Однією з сучасних концепцій територіального управління індустрією туризму, розвиненою на базі економічних і суспільно-географічних теорій, є поняття інноваційного середовища (за деякими джерелами – інноваційного кластера). Характерною ознакою даної теорії є врахування фактору соціуму (місцевого населення) як одного із визначальних для розвитку території. Першими про інноваційний напрям почали писати дослідники з Франції та Швейцарії, а основоположником вважають Філіппа Айдалота – професора Паризького університету. У 1984 р. за його ініціативи і безпосереднього керівництва була створена група вчених GREMI (з франц. – «Європейська група з вивчення інноваційного середовища»), представлена такими дослідниками, як Роберто Каманьї, Деніс Майа, Олів'є Кровуазьє, Мюріель Табарі та іншими. Група GREMI об'єднала європейських та північноамериканських науковців, що займаються вивченням взаємозв'язку між технологічними інноваціями та розвитком території. Загалом дана концепція охоплює багато сфер людської діяльності, в тому числі культуру і туризм. Серед представників GREMI дослідженням рекреаційного напрямку займаються Педро Коста, Вероніка Пейраш-Гаду та інші [7, 9].

Інноваційне середовище передбачає виникнення соціальних зв'язків як між працівниками однієї компанії, так і між робітниками інших підприємств в межах кластера. Ці зв'язки ґрунтуються, в першу чергу, на спільному сукупному попередньому досвіді роботи працівників. Подібні інноваційні середовища (кластери) зазвичай формуються на території міст, в межах яких відносини між фірмами та відокремленими представниками галузі сформувались давно і сприяють активній комунікації. За словами Роберти Капелло (університет Молізе, Мілан): «Накопичувальний і спільний процес навчання стимулює інноваційну діяльність за допомогою неформального обміну інформацією та накопичення спеціальних знань». Науковець пише, що навчання відбувається різними способами: шляхом обміну інформацією між співробітниками фірм, переходу окремого працівника з однієї компанії в іншу тощо [6]. Існує багато спільного між моделлю інноваційного середовища і класичного кластера. Обидві

концепції ґрунтуються на співпраці між підприємствами малого та середнього бізнесу, що розташовані в межах визначеної території (зазвичай міста) і багато в чому покладаються на навички та знання персоналу. Суттєвою відмінністю кластерів інноваційного типу є швидше впровадження інновацій, а також тісніша співпраця між робітниками різних підприємств з метою досягнення спільних цілей та ідей (зазвичай технологічно-інноваційного характеру).

Одним із яскравих прикладів дослідження інноваційного середовища в туризмі є праця Вероніки Пейраш-Гаду (університет Савойя, Франція) «Сталий розвиток гірських територій: планування нових курортів». В своїй роботі автор проаналізувала розвиток гірських територій Альп, придатних і потенційних для розвитку туризму, з точки зору концепції інноваційного середовища — в сукупності соціально-економічних зв'язків. Вона поділила курорти на дві категорії — традиційні туристичні дестинації та точкові курортні зони. Перші характеризуються наявністю сформованого локального середовища, в якому розвиток має інертний характер, а інновації впроваджуються поступово. Другому типу курортів не характерна наявність інноваційного кластера, але на відміну від попереднього розвиток тут більш динамічний, а розбудова туристичної інфраструктури не відповідає традиційній спеціалізації території. Таким чином, автор розмежувала туристичні дестинації відповідно до моделі їх розвитку [9].

Отже, розглянуті вище концепції територіальної організації виробництва дали основу для розробки сучасної теорії локальних туристичних систем. Засновниками даного напряму стали італійські вчені. Здебільшого теорію розвивали прихильники Флорентійської наукової школи, серед представників якої потрібно назвати Лучіану Лаццеретті та Франческо Капоне (Флорентійський університет). Розвиток своєї теорії вони розпочали із запозичення основоположних елементів концепції промислових районів Маршалла і їх поширення на галузь культури, а згодом і туризму. Вони стверджували, що туристичну галузь формують два основних фактори, а саме:

- наявність мережі малих і середніх за розміром прибуткових, неприбуткових підприємств і державних установ, що зацікавлені в розвитку місцевих ресурсів задля досягнення конкурентного, довготривалого і сталого зростання всієї громади (кластер акторів);
- наявність туристсько-рекреаційних ресурсів, що належать до художньої, історико-культурної та природної спадщини (CAEH – cultural, artistic and environmental heritage).

Відповідно до поєднання основоположних концепцій територіальної організації виробництва та факторів, що відповідають за ініціювання туристської діяльності на території, представники Флорентійської школи визначили наступні характерні риси локальних туристичних систем:

- гармонійне співіснування в межах ЛТС соціальної спільноти та економічного співтовариства;
- спеціалізація території на туристській діяльності, при чому вона має давати найбільші прибутки для місцевої економіки;
- існування супутніх (допоміжних) галузей економіки;
- процес виробництва туристських послуг локалізований здебільшого в межах ЛТС і забезпечуються місцевими жителями;
- територія локальної системи може бути представлена у вигляді ланцюга, кожна ланка якого представляє окреме підприємство, що забезпечує виробництво одного або декількох складових турпакету;
- більшість учасників ринку є малими та середніми за розміром підприємствами, серед яких немає явного лідера чи монополіста.

Отже, під поняттям локальної туристичної системи розуміють виокремлену на основі суспільно-географічних зв'язків структуру, що спеціалізується на туристичній діяльності, володіє необхідними природними та історико-культурними ресурсами та функціонує за рахунок мережі тісно взаємопов'язаних підприємств (здебільшого малих і середніх), кожне з яких відповідає за надання одного або декількох типів послуг. Концепція ЛТС була розроблена італійськими науковцями на основі економічних і суспільно-географічних теорій, а також принципів системного підходу. Останні 12 років дана модель територіальної організації туристської діяльності успішно функціонує в Італії, при чому вона закріплена на законодавчому рівні. Локалізація управління і планування туризмом має ряд позитивних наслідків як для місцевої економіки чи населення, так і для сталого використання ресурсів.

Використані джерела:

1. *Генезис та еволюція наукового туристського дискурсу [Електронний ресурс] / Божко Л. Д. // Вісник Харківської державної академії культури. — 2012. — №37. Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./vkhdak/2012_37/v37-1-05.pdf.*
2. *Инновационные кластеры : основные идеи [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.innosys.spb.ru/?id=886.*
3. *Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. — М. : Прогресс, 1993. — 594 с.*
4. *Портер М. Конкуренция / М. Портер ; пер. с англ. — М. : Издательский дом Вильям, 2005. — 608 с.*
5. *Туристский регион : содержание и границы понятия (на примере анализа туристской учебной литературы) [Электронный ресурс] : Межвузовский сборник научных трудов. — СПб. : Изд-во Уральского юридического института МВД России, 2006. — С.287-295. — Режим доступа : http://tourlib.net/statti_tourism/bessonova2.htm.*
6. *Agglomeration economies and Urban Productivity : Location vs Agglomeration Economies / R. Capello [Electronic resource]. — Access mode : http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa99/Papers/a354.pdf.*
7. *Costa P. Milieux effects and sustainable developments in a cultural quarter : The Barrio alto-Chiado area in Lisbon / P. Costa ; Institut de Recherches Economiques et Régionales. — Neuchâtel : Editions EDES, 2004.*
8. *Destination Branding : Insights and Practices from* Destination Management *Organizations* : *Journal of Travel / Virginia Polytechnic Institute ; [Edited by Richard R. Perdue]. — Virginia : SAGE Publications, 2005. — P. 328-338.*
9. *Le développement durable des territoires de montagne : un objet de concertation sur le devenir des stations touristiques : Paper presented at the meeting concentration et ségrégation dynamiques et*

inscriptions territoriales (Lyon, 1—3 September 2003) / ed. by V. Peyrache-Gadeau. — Institut de la Montagne, 2003.
10. Martin R. L. Deconstructing clusters: Chaotic concept or policy panacea? / R. L. Martin, P. Sunley. — Journal of Economic Geography. — Oxford : Oxford University Press, 2003. — P. 5-35.
11. Nordin S. Tourism clustering and innovations / S. Nordin. — Ostersund : European Tourism Research Institute, 2003. — 90 p.
12. Rispoli M. Risposte strategiche alla complessità: le forme di offerta dei prodotti alberghieri / M. Rispoli, M. Tamma. — Padova : Cedam, 1995. — 362 p.
13. Tamma M. Destination management / M. Tamma. — Torino : Giappichelli, 2002.
14. Tamma M. Destination management e logica di sistema / M. Tamma. — La Rivista del Turismo, 1999. — P. 46–48.
15. Towards quality coastal tourism : Integrated quality management (IQM) of tourist destinations / [Tourism Unit of European Commission]. — Luxembourg : Office for Official Publications of the EC, 2000. — 154 p.

УДК 911.3

Parzych Krzysztof

THE INFLUENCE OF THE EUROPEAN FOUNDS ON THE TOURIST DEVELOPMENT IN THE COASTAL RESORT. THE EXAMPLE OF THE ŁEBA RESORT

В статті проаналізований вплив європейських фондів на розвиток туризму і туристичної інфраструктури морських курортів. В аналізі досліджуваної проблеми використаний метод «case study». Прикладом для дослідження був вибраний один з найпопулярніших польських морських курортів – Леба. Охарактеризований вплив інвестицій з європейських фондів на розвиток інфраструктури Леби з детальним врахуванням інвестицій пов'язаних з туристичним розвитком курорту.

В статье проанализировано влияние европейских фондов на развитие туризма и туристической инфраструктуры морских курортов. В анализе исследованой проблемы использован метод «case study». Примером для исследования был выбран один из самых популярных морских курортов – Лэба. Охарактеризовано влияние инвестиций с европейских фондов на развитие инфраструктуры Лэбы с детальным учётом инвестиций связаных с туристическим развитием курорта.

In this article was made an analysis of the influence of the European Founds for the tourist development in the coastal resort. As an example was used Łeba town-one of the most visited and popular polish coastal resort in the middle part of Pomeranian region. In this work was made an characteristic of the using subsidies and its role for the development of infrastructure of Łeba taking into consideration investments directly and indirectly connected with the tourism.

Today tourism is one the most important determinants of the socio-economical development of the country. Tourism has ability of creation new jobs, improvement of quality of live for local communities and increasing of regions competitiveness. Tourism plays especially important role for localities without the others alternatives of development. The coastal areas belong to these regions where the tourism plays very important role. Tourism contributes to economic development, to creating of the local labor market being very important source of income for localities and its inhabitants. Tourism incomes often becomes the main determinant for the infrastructure investments which contributes for improvement of quality of inhabitants life and at the same time for improvement of tourist living conditions. In this way tourist's investments

create convenient base for tourism development and for new different investments connected with the demand of accommodation, gastronomic and others tourist surveys.

Moreover the dynamic tourism development and the growth of tourist's surveys demand improve the economic conditions not only for tourist's localities but indirectly for budget of all country. Simultaneously local tourism give possibility for redistribution of incomes between the poor and rich regions. According to the United Nations Word Tourism Organization sector of services and especially services of tourism organization belongs to the most quickly developing sectors of economy in the world. The dynamic growth of tourism services results in growth of capital expenditures for development of tourism services and accompanying infrastructure.

In the last years possibilities of realization of tourism infrastructure and others investments appeared in the middle east European countries with its accession to the European Union on the basis of the financial instruments of European Union policy [1,2,5,6]. Before the accession to the European Union financial founds in the form of a refundable financial subsidies were transferred for future members from resources of pre-accession founds such as PHARE and SAPARD. With accession to the European Union we have much more possibilities of applying for founds for realization of different investments.

In the present work was taken an issue of the influence of the European founds on the development of investments especially on tourist investments and on accompanying infrastructure. The analysis of the present issue was made on the example of the polish Baltic coastal resort. As an example was used the town Łeba, one of the most popular, and most visited tourist coastal resort in the middle part of the Pobrzeże Koszaliński region.

Łeba is situated in the region of Pobrzeże Koszalińskie and is inhabited by about 4000 inhabitants. Its socio-economical development mainly bases on increments from the tourism services. Due to its tourist attractions and the attractions of its neighborhoods Łeba is a tourist's destination for touring, holiday and spa tourism and for different forms of qualified tourism based on its location. Moreover Łeba have conditions and resources for spa tourism. In spite of Łeba formally isn't the health resort the spa tourism in Łeba has been developing for a lot of years.

The number of accommodation objects and beds confirms the role what plays the tourist services in the socio-economical development of Łeba resort. Today in Łeba there are about 19 000 accommodation places and the number of beds in Łeba belongs to the most developed tourist destinations in the polish Baltic coast. There are a lot of signs of dynamic development of different infrastructure investments. These investments relate to the development of technical infrastructure of resort. Between the most important investments realized in the last years in Łeba the investments for improving of transport ability and for improving the tourist stays conditions and inhabitants living conditions plays the most important role.

The analysis of the expenses of investments in individual polish Baltic coastal communes of Pomerania Region confirms the leading position of Łeba between the coastal communes with the highest level of European founds absorption

The main programs of European subsidies used for additional subsidies to realize of the tourist's investments projects and improving the tourist attractiveness were as Program of Tourism Common Issue, Program of Infrastructure and Environment, Program of EWT INTERREGIVC – heritage and landscape., Regional Programs of Operating for Pomerania Region, priorities 1,6,8.

In the years 2007-2013 the coastal communes of the Pomerania region secured financing from the European founds in the total sum 5 164 356 638 zloty. The subsidies were disposed between beneficiaries from the 132 communes of Pomerania region.. The sum of the subsidies was very differentiated both the subjects of realized priorities and spatial disproportions of the disbursement of European funds .

The highest sum of the subsidies in the Pomerania region obtained the city commune Gdańsk. Generally from the total sum of the subsidies for Pomerania region communes about 60% was accumulated by beneficiaries from the city commune Gdańsk, Moreover 90% of all subsidies were transferred to communes of Gdańsk and neighboring communes.

Source: own study basing of the data of The Ministry of Regional Development

Fig. 1. Spatial distribution of the European subsidies in the Pomeranian coastal communes

Moreover the city communes of Gdańsk, Sopot and Gdynia and its neighboring were embraced of the European founds subsidies. The quotes of subsidies were strongly differentiated.

It seems the quote of subsidies is not the most objective indicator of the European founds absorption. It is results from the significant differentiation of spatial dimension of the individual communes and it is effect of its differentiated demographic potential. For the more precise analysis of the absorption of the

European founds in individual communes in the present work was made an analysis of the distribution the subsidies from European founds per capita.

However Łeba doesn't belong to the communes with the highest indicators of the founds from the European subsidies but is one of the communes with highest indicators of absorption of European founds per capita. The spatial distribution of the European subsidies in the individual communes per capita shows the communes with the highest amounts of the indicator per capita between the coastal Pomeranian communes were Krynica Morska (18 580 zloty), Hel (18 203 zloty), Sopot (13 703 zloty), Kosakowo (11 188 zloty), Łeba (8 610 zloty) i Gdańsk (6739 zloty ,,fig..2)

Source: own study basing of the data of The Ministry of Regional Development

Fig. 2. The subsidies from European founds in the polish Baltic communes per Capita

Moreover Łeba is between the Pomeranian coastal communes of Pomerania region with the highest percentage share of tourist investments subsidies in the total quote of the European subsidies. Between the Pomerania coastal communes (fig.3).

The highest percentage share of the subsidies from the European founds in relation to total sum of European founds in the Pomerania coastal communes was observed in the individual communes: in the city commune Puck(about 35% of the total sum of subsidies dedicated on the tourist investments), in the communes Sztutowo (22,2%), Sopot (20,5%), in the city commune Ustka (20,8%) and in the communes Łeba (18,5%), Krokowa (17,1) and Choczewo (16,1%). The indicators of using of the European founds, especially the subsidies dedicated on the development of the tourist investments and on improvement of the tourist attractiveness of Łeba shows Łeba is in the leader of the using of the European subsidies between all coastal communes of the Pomerania region. The first investment chronologically financed from the European founds in Łeba was the construction of the yachting port. This investment was realized and made accessible in June of 1998 year.

Source: own study basing of the data of The Ministry of Regional Development

Fig. 3. The percentage share of subsidies for tourist development in relation to total sum of European founds in Pomerania coastal communes

This project was realized thanks to the obtaining the subsidies from the pre-accession European founds within the making up differences of the economy and infrastructure development in the European countries.

The subsidies were obtained from the program PHARE 1994, within the cross border cooperation between Poland and Danmark. The total sum of the subsidies used for realization of this project has amounted to 2 mln ECU. Thanks to disposition of founds was possible to build a modern marina for 120 boats and others yachts. The received founds let to realization of the modern complex with the total sanitary facilities, hotel, restaurant, petrol station for boats and yachts and technical resources of the postal and telecommunication services.

The very important investment for improvement of the tourist attractiveness of Łeba was the construction of the new, modern Tourist Services Centre. The investment was realized thanks to using of the founds from the program Phare 2003, Euroregion Bałtyk. The new tourist centre was opened in the year 2006. The Seat of the Tourist Centre plays the role of the seat of some local yachting and boating clubs, besides it is the place of the training for sailors, and hangar for conservation and renovation of the yachts and boats.

The very important factor of the tourist attractiveness of the tourist locality is its transport ability.

First of all Łeba is available for tourists by road. Therefore one of the most important investments realized thanks to the using of the subsidies from European founds was a construction of the ring-road in the east part of the town. This investment significantly improved the transport ability of Łeba especially for tourists coming from the Warsaw, from Cracov and others big polish cities. The investment was finished in the year of 2006. The realization of this investment with the 2 km of the length contributed for improving of the ability for the yacht port and significantly facilitated the traffic arteries of the town. This project was realized thanks to the subsidies from the European Fund of the Regional Development. The total quote of the subsidies for this project has amounted to 12,5 mln zloty.

The municipal authorities of Łeba realized important investments using subsidies from the European founds connected with the realization of the European union budget on the years 2007-2013. Łeba stands out in the others coastal Pomerania communes by indicator of the number of the economic entities in relation to the total number of inhabitants. From the number about 1000 economic entities registered in the commune office most of them there are the tourist entities. The commune has been cooperating with the businessmen and taking up the investments directed to improvement of the tourist attractiveness and the tourist development especially its technical infrastructure.

The municipal authorities aim to Łeba obtainment the Heath resort mission what would contributed to growth of popularity and inflow of capital and new investments. The obtaining the health resort permission will be able to development of traditional heath tourism and spa and wellness tourism. It would be able to growth of tourism in Łeba not only in the holiday season but additionally growth of number of tourist's arrivals after the holiday season. The obtaining of health resort permission would be able to extend and diversify an offer during all year would be able to give the inflow of new tourist investments.

The municipal authorities of Łeba has been supporting of local investors in the area of education using the European founds. The municipal authorities of Łeba for many years has been organizing trainings from the subsidies of European Social Fund for inhabitants and investors. Trainings are dedicated to give education for obtain the European founds for tourism development.

Generally in the years 2007-2013 the quote of investments connected with improvement of the tourist attractiveness of town and its tourist development. Has amounted to 8 249 254 zloty. From this sum 7 348 972 zloty constituted qualified expenses. The quote of subsidies for realizing investments has amounted .to 5976 760 zloty. The most important investments realized in his time was Integrated System of Tourist Information. The construction of the Centre sod Kaszubian Circuit with the promotional activities were co financed by quote 859 250 zloty The Project Revitalization of the historic town centre of Łeba was co financed by quote of 5 117 709 zloty within reconstruction of the area of Kościuszki Street in the first stage. Within the project of revitalization of historic town centre of Łeba project was realized construction of the sea promenade and renewal of the historic characteristic fishing houses elevations. That project was realized from the European Founds within the Regional Operating Programs, priority number 8- Basing local infrastructure. In the future will be installed of new stylish lighthouses, desks, and design of new green spacer with the ornamental trees and plants. Besides it will be installed monitoring. Finally within the project of revitalization will be reconstructed all historic centre of Łeba.

In June of 2009 year Management Board of Pomerania Region classified for subsidy the Project of Integrated System of Tourist Information. The planning system will include within its range of 12 localities of Pomerania Region with Łeba. Within the investment was made an construction of The

Centre of the Kaszubian Circuit Centre. The purpose of that project was organization of the integrated system of accumulating, processing and making information available, organization of the chain of centers and tourist information boards and making of the integrated system of marking of tourist attractions and tourist areas.

Besides aforementioned examples of using European Founds in Łeba were realized projects connected with the improvement of transport ability of the port and construction of skating ring and project of retraining of fisherman from Łeba town. Above mentioned investments can contribute to growth of tourist attractiveness of Łeba and for improvement of its tourist infrastructure.

The above mentioned examples of using of European Founds for realization of the investments directly and indirectly connected with the tourist development and improvement of the infrastructure and image of locality for growth of its tourist attractiveness show the role of the European subsidies in the tourist development of tourist resort. The subsidies from European Founds constitute an important instrument to making a necessary decision for development of tourist function in tourist destinations.. It is very important determinant for realization of infrastructural investments, investments for improvement of image and quality of tourist services, development of personnel for services of organization of tourism and others tourist services. Besides it investments realized thanks to the European Founds can determine the role of the stimulator for local government in initiating the new investments and for individual investors. They can play the significant role of stimulator to make new hotels, and others types of accommodation places, gastronomic, recreational and others services accompanying to tourism.

Literature:

1.Butowski L., 2005, Finansowanie projektów turystycznych z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej, Wydawnictwo akademickie Wyższej Szkoły Społeczno-Przyrodniczej w Lublinie, Lublin-Warszawa

2.Butowski L., 2002, Finansowanie rozwoju turystyki ze środków Unii Europejskiej . Poradnik dla samorządów terytorialnych i przedsiębiorców turystycznych , PART, Warszawa

3.Żuber P., 1999, Gospodarka turystyczna w zagranicznych programach pomocowych[w:]Gospodarka turystyczna po reformie terytorialnej organizacji kraju. Aspekt regionalny, UKFiT-PARR, Kraków

4.Hall M., Page S., 2007, Geography of tourism of recreation , Routlege, London

5.Stawicki 2009, Fundusze europejskie gminach, Rozwój lokalny, wykorzystanie środków europejskich, rekomendacje dla samorządów, Warszawa

6.Stawicki 2009, Fundusze europejskie gminach, Rozwój lokalny, wykorzystanie środków europejskich, rekomendacje dla samorządów, Warszawa

УДК 379.85/528.94

Исламова А.Г., Джапарова Н.С.

АНАЛИЗ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ ЮЖНОЙ ЧАСТИ ИССЫК-КУЛЬСКОЙ КОТЛОВИНЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ГИС-ПРОГРАММ

Анализ туристско-рекреационных ресурсов произведен на основе оценки морфометрического анализа рельефа с использованием ГИС-программ. Рассмотрены предпосылки развития рекреации. Особе внимание уделено физико-географическим факторам, способствующим развитию туристско-рекреационного потенциала.

Analysis of tourist and recreational resources is based on an assessment of the relief morphometric analysis using GIS software. Preconditions for the development of recreation are considered. Particular attention is paid to the physical and geographical factors contributing to the development of the tourism potential.

Введение. В современной мировой экономике туризм становится одной из важнейших отраслей, являясь одним из крупнейших, высокодоходных и наиболее динамично развивающихся направлений экономической деятельности. Он играет важную роль в решении социальных проблем, создавая дополнительные рабочие места и повышая благосостояние населения, в частности, в Иссык-Кульской области – наиболее перспективном в отношении развития туризма районе. Опыт работы исследователей в различных странах показывает, что высокогорные территории имеют характерные признаки и легко идентифицируются на цветных изображениях со спутников LANDSAT, TERRA, IRS и др. Комплексная оценка с применением современных методов получения и обработки данных о состоянии ландшафтов, растительного покрова, эрозийных процессов и т.д. проводилась Двуреченским В.Н., Быковской О.П. (2005), Лукьяновой Л.Г., Цыбух В.И. (2004), Безруковым Ю.Ф. (1998) и др. Оценка рекреационного потенциала территории была основана на работах Герасимова И.П., Преображенского В.С., Минца А.А.. Ведениным Ю.А. разработана методика изучения пространственно-временной локализации рекреационного комплекса.

Постановка задачи, исходные данные. Одной из проблем, сдерживающих развитие сферы туризма, является низкий уровень развития туристской инфраструктуры. Целями исследования в туристско-рекреационном потенциале южной части Иссык-Кульской котловины были а) изучение методологии оценки туристско-рекреационного потенциала, б) анализ составляющих туристско-рекреационного потенциала (природных, культурно-исторических и социально-экономических ресурсов), в) составление карты туристско-рекреационных ресурсов территории с помощью ГИС-программ.

Данная работа предназначена для анализа туристско-рекреационных ресурсов и прогноза дальнейшего развития туризма в южной части Иссык-Кульской котловины (рис.1.).

Рис.1. Район исследования

Предпосылки развития рекреации южной части Иссык-Кульской котловины. Природные предпосылки – это одно из главных условий развития туристической отрасли, социально-экономические являются основными в территориально-организационной дифференциации рекреационной отрасли, а культурно-исторические – составляют основу привлекательности региона.

Исследуемая территория ограничивается с юга – озером Иссык-Куль уровень которого имеет отметку 1601 м. над уровнем моря (согласно космическим снимкам ASTER и SRTM 2008 г. [7]), а глубина достигает 702 м. Озеро окружено равниной. Узкая береговая полоса покрыта песком, реже галечником, местами сложена сцементированным песчаником, кое-где заболочена. Предгорья Тескей Ала-Тоо сложены мезозойскими отложениями, сильно расчленены саями, оврагами и речными долинами. Длина хребта – 350 км. Его наиболее высокая часть расположена в верховьях рек Ак-Суу и Каракол, где сосредоточеено много ледников. Высшая точка – пик Айлампа (5216 м) [4,с.443]. Климат подчинен высотной поясности, смягчается озером Иссык-Куль. Анализируя рис. 2 – карту среднегодовых температур, определяем: температура поверхности озера составляяет +8-10^{0}С, прибрежная зона – + 2-4 ^{0}С, склоны хребта Тескей Ала-Тоо от -2-0 ^{0}С до - 10^{0}С с высотой. В прибрежной зоне лето умеренно-жаркое, средние температуры +18^{0}С, зима мягкая, среднемесячная температура января - 2^{0}С. Осадков выпадает до 115 мм. Орографическая неоднородность, климатические условия, водные ресусры, наличие лесов, бгатый эндемичный растительный и животный мир исследуемой территории являются важными критериями для привлечения туристов и развития лечебно-курортной, оздоровительной, различных форм туризма и спортивной рекреации.

Население территории составляет 8,4% от общего населения страны. Около 47% от численности населения является трудоспособным. Большая часть занятых в сфере материального производства сосредоточена в

сельском хозяйстве – 46%, 17% - в промышленности, 10% - строительстве, остальные заняты в туризме, транспорте, связи и других отраслях сферы обслуживания. Сельским поселениям присущи курортно-рекреационные и агропромышленные функции, на территории развивается строительство санаториев, домов отдыха, туристических баз, мини-заводы по переработке молока и производства хлебо-булочных изделий, овоще и плодохранилища.

Рис. 2. Карта среднегодовой температуры воздуха.

Экономика территории специализирована на производстве цветных металлов, электротехнических изделий, шерсти, мяса, молока, картофеля. Мировое значение имеет курортное хозяйство. Дальнейшее комплексное развитие и размещение производительных сил и соответствующая специализация отраслей хозяйства будут связаны спотребностями курортно-оздоровительныхучреждений и масштабами их роста. [1,с.10] Развитие рекреации в районе исследования требует дальнейшего развития транспорта и дорог.

Культурно-исторические предпосылки обусловлены расцветом заселения территории в VIII-XII вв. Многочисленные древние исторические памятники на протяжении южного побережья датируются до 100-140 тыс.лет. Одним из интересных является палеолитическая стоянка первобытных людей Тосор, а также село Тамга, получившее свое название от известных камней, находящихся в 2 км. от села. На четырех камнях тибетскими знаками написано: «О ты сокровище на лотосе…». На территории можно найти почти все типы и виды познавательных объектов, относящихся к рассматриваемой категории.

Методика. Под туристско-ресурсным потенциалом понимают совокупность туристско-рекреационных ресурсов, их территориальных сочетаний и условий, способствующих удовлетворению потребностей

населения в туристской и рекреационной деятельности [6,с.1]. Туристско-рекреационный потенциал разделяется на составляющие: а) природные ресурсы (геологические, геоморфологические, климатические, гидрологические, биологические, почвенные), б) культурно-исторические и в) социально-экономические для организации рекреационной деятельности на определенной территории. Анализ состояния природного потенциала территории лежит в основе определения ресурсной базы и использования данного потенциала при формировании территориальных комплексов. За основу оценки территории служат единицы физико-географического или экономико-географического районирования. Исследования природных комплексов (территорий) произведены с помощью Quantum GIS программы, и позволили оценить сочетания условий и ресурсов для развития территории по следующим показателям: глубина расчленения рельефа; преобладающие абсолютные высоты; площадь поражения опасными экзогенными процессами; число солнечного сияния за год; климат; густота речной сети; лесистость; ландшафтное разнообразие. Одним из этапов анализа природно-рекреационного потенциала стала частная и интегральная оценка его компонентов, их анализ и картографическая интерпретация.

При исследовании компонентов природно-рекреационного потенциала использовалась трехбалльная система оценки, поскольку она позволяет сопоставлять ландшафтную, биоклиматическую и экологическую оценку территории и получить комплексную характеристику.

Для оценки компонентов использовались следующие критерии:

3 балла – наиболее благоприятный ресурс;

2 балла – относительно благоприятный ресурс;

1 балл – благоприятный ресурс.

Для идентификации контуров озера, населенных пунктов, дорог, рек, и др. элементов рельефа использовались снимки со спутников LANDSAT 5 ETM и их оцифровка в географических координатах (рис.3.).

При оценке туристско-рекреационного потенциала рельефа южной части Иссык-Кульской котловины в качестве основных показателей использовались характеристики элементов морфометрического анализа рельефа (выполнены с помощью инструмента «Анализ Рельефа» ГИС-программы QGIS 1.8.0.) и спутниковых снимков SRTM. Рассматривались индекс пересеченности местности, крутизна склонов (в градусах); их комплексная оценка представлена на карте (рис.4.) в виде количественной и качественной оценки (по 3-х бальному критерию).

Анализ картосхемы (рис. 4.) позволил выделить 3 группы районов: наиболее благоприятные, благоприятные и относительно благоприятные.

Практическое значение. Исследование и анализ современного состояния туристско-рекреационного потенциала территории с помощью современных методик, в частности, использование ГИС-программ, дает

«статическую» картину [6,с.11] развития индустрии туризма. Используемая методика позволяет быстро принимать оперативные управленческие решения; оценивать динамику и мониторинг туристской деятельности; отслеживать эффективность использования туристско-рекреационного потенциала территории, безопасность туристской деятельности, состояние антропогенной нагрузки на ландшафты в результате использования территории и др.

Рис.3. Пример оцифровки антропогенных ландшафтов снимков со спутника LANDSAT5 [7]

Рис. 4. Карта количественной и качественной оценки рельефа

Дальнейшее развитие и получение объективной оценки уровня развития туристско-рекреационной системы возможно с использованием

разнообразных количественных и качественных характеристик на основе картографирования и использования ГИС-программ.

Литература:
1.Абдыкадырова А.Т. (2007): Современное состояние и перспективы использования рекреационного потенциала Иссык-Кульской области. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата географических наук. Бишкек. 24 с.
2.Безруков Ю.Ф. (1998): Рекреационные ресурсы и курортология. Учебное пособие. Симферополь. 114 стр.
3.Двуреченский В.Н., Быковская О.П. (2005): Методы исследований ландшафтов для целей рекреации. Учебное пособие к проведению полевой ландшафтно-рекреационной практики по специальности 020401(012500) «География».
4.Киргизская Советская Социалистическая Республика / Б. О. Орузбаева (1982): Фрунзе: Гл. ред. Киргизской Советской Энциклопедии. 488 с.
5.Лкуьянова Л.Г., Цыбух В.И. (2004): Рекреационные комплексы: Учебное пособие/Под общей редакцией В.К. Федорченко. Кишинев. 346 стр.
6.Тульская Н.И., Шабалина Н.В. (2013): Математико-картографическое моделирование для оценки туристско-рекреационного потенциала территории (на примере центрального федерального округа). В сб. МГУ им. М.В. Ломоносова. 11 стр.
*7.*USGS (2012): USGS Global Visualization Viewer. http://glovis.usgs.gov (07.08.12)

Мечковская О.А,

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Развитие индустрии туризма в Республике Беларусь по времени совпадает с общемировыми тенденциями формирования основ постиндустриальной цивилизации, основанной на концепции устойчивого развития. В 1990-х гг. международным сообществом под эгидой ООН были сформулированы принципы устойчивости в туризме, которые положены в основу развития экологического туризма. В это же время в Республике Беларусь начался период активного формирования конкурентоспособного национального туристского продукта. Мировой опыт организации туристской деятельности показал высокую эффективность развития альтернативных или устойчивых видов и форм туризма, в связи с чем одним из приоритетных в Беларуси становится экологический туризм. Экологический туризм явился не только фактором повышения конкурентоспособности страны на мировом рынке туристских услуг, но и позволил оптимизировать территориальную организацию туризма в Беларуси и повысить спрос на региональный туристский продукт на внутреннем рынке.

В туристском пространстве Республики Беларусь долгое время доминировали точечный и очаговый типы территориальной структуры с вяло текущей колонизацией отдельных участков (крупные города, курортные центры). Особенностью страны являлась достаточно упрощенная территориальная структура туризма, когда пространство

(главным образом, зарождения) было представлено, в основном, районами кратковременного отдыха или транзитного туризма. Развитие экологического и сельского туризма позволило повысить ранг функций туризма от сопутствующей к дополнительной, что свидетельствует об усилении его роли в экономике страны и о важности как фактора регионального развития. Изменился характер освоения рекреационно-туристского пространства страны, появились новые типы территориальных структур (зонально-иерархическая, анклавная), усложнились существующие (линейно-узловая, ареально-сетевая). Наиболее распространенными типами туристского пространства Беларуси стали пространство становления (проникновения) и ассимиляции, характеризующиеся увеличением притока туристов, которые руководствуются познавательными или оздоровительными мотивами. Однако, по-прежнему, степень освоения туристского пространства страны достаточно низкая, что обусловлено его очаговым характером с тяготением к культурно-историческим центрам, курортным зонам и охраняемым природным территориям. Влияние туризма на территориальную структуру хозяйства страны остается незначительным, в связи с чем, отдается приоритет развитию экологического туризма с целью оптимизации территориальной организации туристской деятельности.

Достаточно высокая эффективность экологического туризма в Беларуси связана с тем, что его развитие в стране базируется на трех принципах, которые сводятся к достижению сбалансированного взаимодействия в системе «экономика – социальная сфера – природопользование». Эти принципы устойчивого развития закреплены в нормативно-правовых документах, регламентирующих деятельность в области организации экологического туризма в Республике Беларусь.

Пространственным базисом экологического туризма, как известно, являются особо охраняемые природные территории (ООПТ), к которым помимо национальных парков относятся заповедники, заказники и памятники природы. По территории страны ООПТ размещены неравномерно. Наиболее значительные площади ООПТ сосредоточены в пределах Брестской и Витебской областей, наименьшая – в пределах Могилевской области.

По состоянию на 1 января 2012 г. система ООПТ Беларуси включала 1302 объекта, в том числе один заповедник (Березинский биосферный заповедник), 4 национальных парка (Беловежская пуща, Браславские озера, Нарочанский и Припятский), 85 заказников республиканского значения, 332 заказника местного значения, 306 памятников природы республиканского и 574 местного значения (табл.1).

Общая площадь ООПТ в 2011 г. по сравнению с 2010 г. изменилась незначительно и составила 1591,9 тыс.га или 7,7% от площади страны, что является достаточно низким показателем в сравнении со многими странами Центральной и Восточной Европы. Поэтому одним из основных

направлений развития сети ООПТ в Беларуси является расширение фонда природоохранных территорий. В соответствии с Национальной стратегией по сохранению и устойчивому использованию биологического разнообразия Республики Беларусь планируется увеличение количества ООПТ, в том числе заповедников – до 2, национальных парков – до 9, заказников республиканского значения – до 152.

Табл.1

Особо охраняемые природные территории Беларуси в 2010–2011 гг. [1]*

Категория ООПТ	*Количество*		*Площадь (тыс.га)*		*% от общей площади Беларуси*	
	2010 г.	*2011 г.*	*2010 г.*	*2011 г.*	*2010 г.*	*2011 г.*
Заповедник и национальные парки	5	5	480,9	480,9	2,3	2,3
Заказники республиканского значения	85	85	842,9	849,1	4,1	4,1
Заказники местного значения	353	332	256,9	245,3	1,2	1,2
Памятники природы республиканского значения	306	306	14,4	16,6	0,1	0,1
Памятники природы местного значения	547	574				
Всего	1296	1302	1595,1	1591,9	7,7	7,7

**Без Полесского радиационно-экологического заповедника.*

Согласно закону «Об ООПТ» целевые рекреационные функции имеет лишь один вид ООПТ – национальные парки (НП), поэтому именно они являются пространственным базисом развития экологического туризма в Республике Беларусь. *Анализ динамики туристского обслуживания* в НП страны за последние 10 лет показывает значительный рост туристских потоков. В настоящее время ежегодно национальные парки Беларуси посещают более 500 000 туристов. Положительная динамика связана с развитием туристской инфраструктуры, активной маркетинговой деятельностью и государственной инвестиционной поддержкой. Результатом маркетинговой деятельности парков является ежегодное увеличение притока иностранных туристов (с 3 % в 2000 г. до 11 % в 2012 г. в НП «Припятский»). В географической структуре иностранного туристского потока лидирующие позиции занимают Россия (49 %), Великобритания (13 %) и Германия (10 %). В 2012 г. НП и Березинский биосферный заповедник на предоставлении туристических услуг заработали 56,5 млрд. белорусских рублей, что на 83% больше по отношению к 2010 г. На долю охотничьих туров приходится 55 % от всего объема доходов, доходы от размещения составляют 10 %, и 35 % приходится на остальные туристские услуги [1]. В настоящее время НП в качестве приоритетной выбрана стратегия по разработке новых программ

обслуживания иностранных туристов в сторону увеличения их продолжительности с целью получения больших доходов от каждого туриста и повышения заполняемости туркомплекса.

В системе ООПТ НП выполняют функции охраны природы и развития туристского обслуживания, которые носят взаимодополняющий характер [2]. Стратегической задачей, обеспечивающей вектор развития экологического туризма в НП, является получение экономического эффекта на основе максимального удовлетворения туристских потребностей и при условии сохранения местного культурного и природного ландшафта. Основными направлениями деятельности НП, обеспечивающими эффективное развитие экологического туризма на их территориях, являются следующие:

- создание конкурентоспособного специализированного экотуристского продукта на основе внедрения рыночных механизмов в систему туристского менеджмента и с использованием инновационных маркетинговых технологий;
- создание условий для активного участия местного населения в организации экологического туризма и получение от этой деятельности прямого (получение дохода, повышение уровня жизни местного населения, активизация местного производства) и косвенного эффекта (сохранение и «оживление» местных культурных традиций);
- рациональное использование природно-рекреационных ресурсов, экологическое образование и просвещение, нацеленное на формирование отношений равноправного партнерства туриста с природой.

НП Беларуси имеют конкурентное преимущество над многими странами ЦВЕ, в которых не сохранились в естественном состоянии лесные массивы и природные ландшафты. Именно *естественные лесные экосистемы* составляют наибольшую долю в структуре НП Беларуси. Кроме того, ландшафтный анализ территории Беларуси (Марцинкевич, 1997) позволил установить, что 32,8 % природно-территориальных комплексов страны являются ценными, а 20,9 % - уникальными, которые сконцентрированы в пределах Белорусского Поозерья, где находится НП «Браславские озера», и Полесья (НП «Припятский», НП «Беловежская пуша», который включен в международный список биосферных резерватов). *Хорошо сохранившиеся уникальные природные ландшафты* являются важным ресурсом эколого-образовательных объектов для зарубежных ученых естественно научных специальностей, которые высоко ценят натуральные методы исследования. Другим активным сегментом потребителей туристского продукта НП являются туристы, которых привлекает отдых на фоне нетронутой природы.

Многие ООПТ Беларуси имеют одновременно и *природную, и культурно-историческую ценность*. Историко-культурные памятники

являются важными объектами экскурсионного показа. Например, Беловежская пуща является крупнейшим древним лесным массивом Европы, обладающим исключительно богатым видовым составом флоры и фауны и включенным ЮНЕСКО в Список объектов Всемирного природного и культурно наследия человечества. Одновременно Беловежская пуща выступает как уникальный культурно-исторический регион со специфическими набором археологических памятников, памятными историческими местами. Другой пример – НП «Припятский», на территории которого находится город Туров – столица древнего княжества. В Турове располагается комплекс археологических памятников IX-XIII вв., историко-краеведческий музей, мемориальный памятник в честь К. Туровского – известного просветителя XII в., оставившего Беларуси богатое духовное наследие. Значительную экзотичность и познавательную ценность имеют уникальные туровские кресты XII в., выявленные в Турове и соседних деревнях – предметы поклонения христиан. Современным объектом религиозного поклонения является каменный крест на старинном Борисоглебском кладбище Турова. О древней истории Туровщины свидетельствуют десятки памятников археологии железного века, включая древние селища и городища, курганы и захоронения. Туровщина является одним из древнейших очагов земледелия восточных славян. История земледелия насчитывает здесь более 4 тыс. лет.

Согласно современным представлениям о сущности экотуризма, его содержание определяется не только туристско-экскурсионными мероприятиями природоведческого характера, но включает различные формы знакомства туристов с местной традиционной культурой деревень и малых городов, расположенных в пределах сохранившихся естественных ландшафтов [3]. Это еще один фактор, обеспечивающий конкурентное преимущество НП Беларуси над многими зарубежными аналогами ООПТ. *Фольклорно-этнографический потенциал* Беларуси позволяет сочетать экологические туры с культурно-познавательными турами и анимационными программами. В Беларуси выделяются шесть фольклорно-этнографических регионов, различающихся особенностями материальной и духовной культуры. НП Беларуси представляют наследие основных, наиболее аттрактивных регионов: Белорусского Поозерья («Браславские озера»), Понеманья («Нарочанский»), Восточного и Западного Полесья («Припятский», «Беловежская пуща»). Фольклорно-этнографический потенциал страны насчитывает около 500 центров, представленных объектами национальной материальной и духовной культуры. Туристам, посещающим НП, в непосредственной близости предоставляется возможность посетить музеи (историко-этнографические, краеведческие, народной архитектуры и быта, народного творчества), дома ремесел и школы народного творчества, фабрики художественных изделий, памятники народного зодчества, ярмарки и фестивали народного

творчества, а также познакомиться с местным фольклором, который представляют многочисленные фольклорные коллективы [4].

Таким образом, богатое природное и историко-культурное наследие ООПТ Беларуси позволяет создать конкурентоспособный национальный туристский продукт. Однако, поскольку современная стадия развития международного туризма характеризуется увеличением роли инвестиционных факторов и инновационных технологий, значение естественно-ресурсного потенциала снижается. Поэтому НП для создания и продвижения экотуристского продукта активно развивают инвестиционные проекты, внедряют в свою деятельность новейшие управленческие, организационные и информационные технологии.

1.Сайт Министерства природы и охраны окружающей среды Республики Беларусь. Режим доступа: www.minpriroda.gov.by

2.Вика С., Власов Б.П., Пирожник И.И., Углянец А.В., Щипек Т. Лесные ландшафты на эоловых песках Национального Парка «Припятский». – Сосновец-Минск-Туров: Факультет наук о Земле Силезского университета, Географический факультет БГУ, Национальный парк «Припятский», 2004. – 84 с.

3.Решетников Д.Г. География туризма Беларуси : пособие для студентов фак. междунар. отношений, обучающихся по спец. 1-26 02 02 «Менеджмент (по направлениям)», направление специальности 1-26 02 02-06 «Менеджмент (в сфере международного туризма)». – Минск : БГУ, 2012. – 303 с.

4.Мечковская О.А. Фольклорно-этнографический потенциал Беларуси как фактор активизации въездного туризма // I Международная конференция по сотрудничеству и формированию согласованной политики в вопросах развития культурно-познавательного туризма на пространстве СНГ: Сборник научных статей. – М.: МФГС, 2011. – С. 195-202.

Смирнов І.Г., Обозний В.В.

НЕКРОПОЛІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ПОЛЬЩІ: ТУРИЗМ, ІСТОРІЯ, ЛОГІСТИКА

Розкрито значення некрополів Першої Світової війни як туристичного ресурсу для розвитку «сентиментального» туризму на прикладі Польщі, на території якої у 1914-1915 рр. відбулися дві найбільших битви Східного фронту – Танненберзька та Лодзька із загальним числом загиблих понад 200 тис. у кожній.

Ключові слова: некрополі Першої Світової війни, польський досвід, сентиментальний туризм, Лодзьке воєводство.

Раскрыто значение некрополей Первой Мировой войны как туристического ресурса для развития «сентиментального» туризма на примере Польши, на территории которой в 1914-1915 гг. произошли два крупнейших сражения Восточного фронта – Таненберское и Лодзинское с общим числом погибших более 200 тыс. в каждом.

Ключевые слова: некрополи Первой Мировой войны, польский опыт, сентиментальный туризм, Лодзинское воеводство.

Revealed importance of cemeteries of World War I as a tourist resource for the development of "sentimental" tourism on example of Poland, at whose territory in the years 1914-1915 there were two major battles of the Eastern Front – Tannenberg's and Łódź's with a total death toll of more than 200 thousand each.

Keywords: Necropolis of the First World War, the Polish experience, sentimental tourism, Lodz region.

«Лежимо тут німі, у ніжних обіймах Землі»
(напис на одному з цвинтарів І Світової війни)

Постановка наукової проблеми. Основа розвитку туризму – це туристичні ресурси. Іноді вони можуть бути доволі несподіваними. Це стосується, зокрема, некрополів з часів Першої Світової війни, 100 річний «ювілей» з початку якої відзначатимемо у 2014 р. Під час цієї війни, яка тривала чотири роки і три місяці загинуло 10 млн. військовослужбовців та 12 млн. мирних мешканців, а 22 млн. осіб постраждали від ран. У військових діях брали участь армії 38 країн світу. До кінця війни відбувся переділ державних територій. На мапі Європи виникли нові держави: Австрія, Угорщина, Югославія, Польща, Чехословаччина, Литва, Латвія, Естонія та Фінляндія. У ході війни змінилась і вдосконалювалась зброя. З'явились в магазині швидкострільні гвинтівки та кулемети, в артилерії зросла кількість нарізних гармат новітніх систем. У 1915 р. під Варшавою німці вперше в істерії застосували газ, як хімічну зброю. У ході війни вдосконалювались автомобілі та військова авіація, а також засоби зв'язку (телефон, радіотелеграф). Некрополів з часів Першої Світової війни є дуже багато на території сучасної Польщі, зокрема, в районі Мазурських озер (колишня Східна Прусія) та у Лодзькому воєводстві, де у 1914-1915 рр. відбулися найбільші дві битви – Танненберзька та Лодзька із загальним числом загиблих у кожній понад 200 тис. осіб. Ці битви виявилися фатальними з низки причин, у т.ч. військово-логістичних (про це йдеться в статті теж), передусім для російських військ, хоча деякі російські джерела вважають інакше і навіть наголошують про «позитивний досвід матеріально-технічного постачання та транспорту російської армії у Першій світовій війні» [8, с.10-12]. Більшість цих могил належать росіянам. Багато з них є братськими, оскільки на відміну від німців та австрійців, де кожний солдат мав іменний медальйон, у російських військах такого звичаю не було, отже взнати прізвища загиблих російських воїнів було практично неможливо. Нині усі ці могили та цвинтарі зусиллями передусім польської влади, а також за участі німецької та російської амбасад у Польщі, поступово відновлюються. Департамент фізичної культури, спорту і туризму Лодзьського воєводства підготував і видав комплект карток «Лодзька операція 1914-1915. Цвинтарі та могили» з світлинами основних місць захоронень загиблих вояків. Істотно, що серед прізвищ на могильних написах є досить багато українських та польських, оскільки поляки під час Першої Світової війни воювали у складі трьох армій – російської, австрійської і пруської (німецької), а українці – двох (російської та австрійської). Отже некрополі Першої Світової війни, як показує польській досвід, можуть бути туристичним

ресурсом, який здатний привернути значні міжнародні потоки туристів у межах т.зв. «сентиментального» туризму.

Коло літературних джерел та публікацій з теми статті є дуже обмеженим, зокрема, в Україні та Росії, оскільки за радянських часів події та людські втрати Першої Світової війни, яку тоді зневажливо називали «імперіалістичною», знаходилися у тіні. Практично це є перша публікація в Україні, присвячена некрополям Першої Світової війни, як туристичного ресурсу, на прикладі польського досвіду. При підготовці статті автором були використані польські та українські матеріали, зокрема, комплект карток «Лодзька операція 1914-1915. Цвинтарі та могили» (польською мовою) [1], матеріали поточної преси та авторські посібники [2; 3; 4; 5; 6; 7].

Метою статті є ознайомити українську фахову аудиторію, зокрема, спеціалістів туризму, з досвідом Польщі щодо використання некрополів Першої Світової війни як туристичного ресурсу.

Виклад основного матеріалу. Перша Світова війна розпочалася для Росії 1 серпня 1914 р. Намагаючись підтримати своїх союзників з блоку Антанти, зокрема, Францію, російські війська почали наступ на півночі розтягнутого Східного фронту – у Східній Прусії (нині це північний схід Польщі, район Мазурських озер) та на півдні (у Галичині, яка тоді належала Австро-Угорщині). Отже, у серпні 1914 р. російська армія, що мала чисельну перевагу, зіштовхнулася з військами, що мали кращу організацію та технічно-логістичне забезпечення, а також більш здібне командування. Основний російський план мобілізації в 1914 р. полягав у тому, щоб сформувати на західному кордоні Російської імперії два фронти, що істотно розрізнялися за розмірами: один проти Німеччини, (Пруської імперії) інший – проти Австро-Угорщини. У цілому російська армія у липні 1914 р. нараховувала біля 1 млн. 400 тис. чол. У ході мобілізації у міру призову резервістів 1 та 2 розрядів її чисельність швидко зростала: протягом тижня «під ружжо» повинно було стати біля 6 млн. чол.

Основною стрілецькою зброєю російської піхоти була гвинтівка Мосіна-Нагана зразку 1891 р., а основним кулеметом – «Максим». Гвинтівка Мосіна-Нагана на той час була високоефективною зброєю і з нею можна було порівняти, приміром, основну гвинтівку німецького війська – 7,92 мм «Маузер 98». Високої оцінки заслуговували російські кулемети, однак на піхотний полк їх припадало лише вісім, що було недостатньо. Найслабкішим місцем російської армії була артилерія. Російські дивізії по дві об’єднувалися у корпуси, але навіть з урахуванням корпусної артилерії російські з’єднання щодо артилерії сильно поступалися німцям, оскільки у складі німецького корпусу нараховувалося понад 160 гармат проти 100 у росіян. Але перевага у супротивника була не тільки чисельною: російські гармати були легшими і призначалися, перед усім, для ведення вогню шрапнеллю по піхоті супротивника. Німецька корпусна артилерія складалася переважно з гаубиць, які можливо було

успішно застосовувати для обстрілу польових укріплень. У 1914 р. це відставання в озброєнні, можливо, і не відігравало головної ролі, оскільки російські солдати мали досить високий бойовий дух та готові були у своїй більшості воювати та помирати за «царя та Вітчизну». Дві російські армії, що діяли на півночі, також значно переважали за чисельністю 8 німецьку армію, яка захищала Східну Прусію (за деякими даними навіть у співвідношенні 2:1). Однак у російських військах, які розпочали наступ, існувало багато серйозних проблем, які, в кінцевому результаті, стали для них фатальними. Німецькі піхотні дивізії, для прикладу, не тільки переважали росіян за кількістю кулеметів та артилерії, але також мали більше допоміжних підрозділів, які здійснювали технічно-логістичну підтримку військ та вирішували проблеми, що виникали у бойових частин із постачанням, транспортом, телефонним та телеграфним зв'язком, ремонтом техніки тощо. Це стало однією з важливих переваг німецької армії. Російські війська, що увійшли у Східну Прусію, діяли з кінцевих пунктів чотирьох залізниць на російській території, що знаходилися достатньо далеко один від одного. Після переходу кордону у них не виявилися в наявності рухомого складу, який би дозволяв використовувати німецьку залізничну мережу у Східній Прусії, оскільки ширина колії в Росії була ширшою. Ця проблема із залізничним рухомим складом вирішувалась дуже важко, навіть коли російське командування врешті визнало її величезне значення для військ. Вміння німецьких військ ефективно використовувати свою залізничну мережу було, можливо, їхньою найбільшою перевагою під час цієї кампанії. Отже, як тільки російські армії перейшли кордон Східної Прусії, швидкість їхнього руху стала практично дорівнювати швидкості пішого піхотинця. Ефективного автотранспорту з метою під страховки возів на гужовій тязі у росіян теж не було, у той час як у німецькій армії уже були сформовані спеціальні відділи автомобільного транспорту, до яких залучали реквізовані цивільні транспортні засоби.

Зниження темпів просування та недоліки в організації постачання посилювались поганим станом російських інтендантських магазинів (складів) поблизу фронту. Так, у липні 1914 р. в російських артилерійських полках у районі Східної Прусії на одну гармату припадало всього 850 снарядів і протягом серпня не з'явилося можливості суттєво поповнити наявні запаси передусім через слабкий розвиток залізничного сполучення. Як результат, усього за декілька тижнів навіть не дуже активних бойових дій артилерія росіян вичерпала всіх свої запаси снарядів. Театр військових дій у 1914 р. був дуже протяжним – набагато більше, ніж під час будь-якої з минулих війн. Тому однією з найважливіших проблем, що виникли після початку світового конфлікту, стали питання управління величезними арміями, що брали участь у ньому, а також збирання інформації про те, що відбувається як зі своїми військами, так і з військами супротивника, тобто організація зв'язку та розвідки. Німецький Генштаб давно зрозумів

величезне значення цих чинників та настірливо працював над вирішенням виникаючих проблем. Який зв'язок кращий: телефонний (що використовує прокладені по землі кабелі зв’язку, є більш безпечним та надійним, але у той же час є залежним від порушень, які треба виправляти вручну) чи телеграфний (що використовує радіосигнали, є менш надійним, оскільки є можливості перехоплення повідомлень супротивником, але недоступний жодним порушенням)? У серпні 1914 р. німецькі радіооператори були здивовані тим, що їм вдалося перехопити повідомлення, якими російське командування обмінювалося, навіть не намагаючись їх шифрувати. Німці спочатку не повірили, що таке взагалі можливе і розцінили це, як оманний хід. У дійсності інформація була не тільки дійсною, але й насправді безцінною. Навіть, коли російські штаби почали використовувати шифри, вони застосовували елементарні коди, які легко розшифровувалися. Для проведення розвідки російські армії мали біля 250 літаків, але дирижаблі, що були у їхньому розпорядженні, виявилися нездатними для використання. Натомість німці мали біля 1300 літаків з нерухомим крилом, а їхні дирижаблі (хоча їх було усього два на армію) діяли достатньо ефективно. Російська авіація також міцно страждала через проблеми з постачанням, які взагалі були типовими для всієї російської армії. Як результат, авіація могла використовувати лише передові авіабази, оскільки у неї постійно виникали перебої з пальним.

Чому ж російська армія, у якої був значний досвід недавньої російсько-японської війни, коли вона зіштовхнулася з тими ж проблемами, зробила у передвоєнні роки так мало для розвитку зв’язку та розвідки? Це пояснюється, можливо, тим, що вона протягом багатьох сторіч завжди успішно вирішувала ці питання, маючи можливості розгортати та використовувати великі маси легкої кавалерії-козаків. І, нарешті, великою проблемою, за яку російським солдатам треба було заплатити своєю кров’ю, був невисокий рівень Верховного командування. На самому верху знаходився великий князь Микола Миколайович, який 2 серпня 1914 р. був призначений Верховним головнокомандувачем російської армії. Однак він не мав жодного відношення до розробки планів, згідно яких належало діяти підлеглим йому військам. Своїй високій посаді він був зобов’язаний виключно тій обставині, що імператор Микола II був його двоюрідним племінником. А весь командний досвід його начальника штабу полягав у тому, що на початку своєї кар’єри той командував ротою. Генерал Жилінський, головнокомандувач арміями Північно-західного фронту, до якого входили 1 та 2 російські армії, хоча і приймав участь у розробці планів майбутньої компанії, але під час маневрів 1914 р. був охарактеризований як «шаблонно мислячий офіцер». Командувач 2 російської армії генерал Самсонов був приємною у спілкуванні людиною, однак з військової точки зору виявився «погано підготовленим до командування армією в умовах сучасної війни» [6, 9]. Командувач 1 російської армії генерал Ренненкампф був відомий як хоробрий

кавалерійський командир, але підлеглі його не любили. Окрім цього, між Самсоновим і Ренненкампфом існувала міцна особиста неприязнь.

Що стосується німецького Верховного командування, то за його плечима була видатна, за загальним визнанням, перемога над Францією у війні 1870-1871 рр. Однак і у ньому не обійшлося без серйозних проблем: перший командувач 8 армії генерал Приттвиц був знятий після того, як не зміг впоратися з російським наступом, що проводився у двох напрямках. Сам начальник польового генштабу Мольтке втратив витримку і почав перекидання німецьких військ на схід, фактично зірвавши наступ у Франції у серпні 1914 р. Але при цьому німецький командний склад мав більш високий фаховий рівень.

Рис. 1. Політична карта Європи на передодні Першої Світової війни (1914 р.) [6, 4]

Як результат, російські війська, і насамперед, їхнє командування вщент програли битву при Танненберзі у Східній Прусії та наступні бої на Мазурських озерах, при цьому число загиблих росіян склало біля 200 тис., а це була рівно половина від тих 400 000 вояків 1 та 2 армії, які в серпні 1914 р. вступили на територію Східної Прусії. Танненберг був великим успіхом німецької армії. Особливість цієї битви полягла в тому, що у результаті швидкого розгортання німцям вдалося виграти день. Російські солдати не були переможені, а от їхнє командування виявилося не на висоті. Цікавою є увага, яку керівництво військ супротивників приділяло переміщенням ворожих сил. Якщо німецьке командування постійно вимагало від своєї розвідки інформацію про те, що роблять і де

знаходяться росіяни, то, на відміну від цього, командувачі 1 та 2 російських армій мали лише приблизну уяву про розміщення позицій німецьких військ. Як результат, у ключові моменти битви німецькому командуванню вдалося створити перевагу у військах на напрямку головного удару, навіть за тих умов, що у цілому німецькі війська, що обороняли Східну Прусію, міцно поступалися за чисельністю супротивнику.

Рис. 2. Західний кордон Російської імперії на початок Першої Світової війни [6, 11]

Геополітична ситуація у Європі напередодні та на початку Першої Світової війни мала ту визначну рису, що далеко на захід видавалася частина Російської імперії – Царство Польське, яке Росія отримала в ході поділів Польщі наприкінці XVIII ст. (рис. 1). Цей величезний виступ глибоко вклинювався у німецькі та австро-угорські території: північніше від нього знаходилася Східна Прусія, південніше – австро-угорська провінція Галичина. Це надавало Росії велику стратегічну перевагу, оскільки вона могла нанести звідси удар безпосередньо в центр цих

держав, (рис 2). Тому є логічним, що після поразки наступу російських військ у Східній Прусії, німецькі та австрійські війська розпочали наступ на російські позиції в Польщі у листопаді 1915 р. Так розпочалася Лодзьська битва, яка теж виявилася вкрай невдалою для росіян. У результаті жорстоких бойових дій за період з листопаду 1914 р. до квітня 1915 р. втрати з двох боків склали біля 200 тис. загиблих (з яких понад 100 тис. – російські втрати), місто Лодзь з околицями було захоплене німецькими військами, а лінія фронту підійшла під Варшаву (рис. 3).

Умовні позначення:

- місця показані на поштових картках
- назва місця
- місце битви або сутички, дата події
- місце застосування газової атаки, дата події
- військовий цвинтар, братська могила
- ділянка або поховання на римсько-католицькому цвинтарі
- ділянка або поховання на євангельському цвинтарі
- ділянка або поховання на православному цвинтарі
- місце розкопок

- лінія фронту:
- 1X-18XI 1914 р.
- 18XI-31XII 1914 р.
- 1I-15VI р.

Рис. 3. Лодзька операція (оборона м. Лодзь російськими військами у жовтні 1914-червні 1915 рр.) [1]

Величезна кількість загиблих у цій битві за Лодзь включала німецьких, австрійських та російських солдат, серед яких були як поляки, що воювали у арміях всіх трьох держав, так і українці, що воювали у складі російського та австрійського війська. Найбільших втрат при цьому зазнали росіяни, зокрема, це стосується Сибірського корпусу та 1-ї Сибірської дивізії, точне число загиблих яких встановити неможливо через відсутність іменних жетонів, тому їх ховали у братських могилах, на яких

залишали напис «500 невідомих російських воїнів», тощо. На території Лодзьського воєводства нині збереглося 173 цвинтаря, скоріше всього їх є набагато більше, але не всі враховані офіційною статистикою. Перші дані про поховання загиблих у Лодзьській операції вояків були зібрані ще у 1918 р.: повіти лодзьський, бжезіньський, ласький, ленчицький – 16603 могили, у т.ч. 429 братських; повіти скєрнєвицький, равський, ловицький – 35802 могили, у т.ч. 3024 братських тощо. Донині збереглися залишки окопів, укріплень, воронок після снарядів.

Рис. 4. Захоронення з часів Першої Світової війни на території Лодзького воєводства (Польща): Пьотркув-Трибунальський, Лодзь-Доли, Згєж, Галкув-Малий

Багато цвинтарів приведено до ладу, очищено надгробні плити, встановлено хрести, пам’ятники, пам’ятні таблички. Але залишилося досить багато могил, що потребують відновлення, допомоги (рис. 4). З метою відновлення, збереження у пам’яті поколінь величезних жертв Першої Світової війни, зокрема, битви за Лодзь 1914-1915 рр. зусиллями керівництва (маршалка) Лодзьського воєводства (зокрема, департаменту фізичної культури, спорту і туризму) був виданий комплект карток «Лодзька операція 1914-1915. Цвинтарі та могили», що включає 27 світлин з різних місцевостей Лодзьського воєводства [1] (рис. 5).

Ці кладовища і могили є частиною історії Європи і Польщі. Їх варто відвідати та подумати про долі людей, які втратили життя у великій війні. На їхній крові виросла вільна та незалежна Польща. Про загиблих

пам'ятали та пам'ятають поети. Тому крім фото цвинтарів та могил на картках наводяться вірші та пісні, присвячені Першої Світовій війні, що належать перу польських та російських поетів, тих з 1914 р., пізніших і сучасних, серед них Юліан Тувім, Валеріан Харкевич, Едвард Слонський, Леопольд Стафф, Анна Ахматова, Микола Гумільов, Валерій Брюсов, Сергій Єсенін, Олександр Балтін, Булат Окуджава, Жанна Бічевська, Володимир Гіляровський тощо. Ці вірші присвячені не тільки Лодзьській битві, але й місцям, де у той самий час на польській землі гинули солдати, а з ними – імперії, між якими тоді були поділені не тільки польські, але й українські землі.

Рис. 5. Обкладинка комплекту карток «Лодзька операція 1914-1915. Кладовища та могили» (зліва на зворотньому боці показана зміна лінії фронту на сучасній території Лодзького воєводства) [1]

Гадаємо, що буде цікавим познайомитися з декількома віршами, присвяченим жертвам Першої Світової війни, що вміщені на зворотньому боці карток з комплекту «Лодзька операція 1914-1915. Цвинтарі та могили» (у перекладі з польської автора).

Юліан Тувім. «Хтось».

Десь на перехресті, біля берез
Знаходиться могила, смутний гроб.
Хтось там у нім лежить, без досок, плит -
Петро Єфименко чи Йоган Шмідт.
Хтось там у нім лежить, а хто - знає Бог.
От поховано серед трьох доріг.
Загинув під грім гармат, під зброї гук
Петро Єфименко чи Йоган Шмідт.

Лежи, бідний брате, а там, де ти впав,
Нехай квітне скорботи вічної квіт.
Хто б там не лежав, квітка буде цвісти,
Чи Єфименко, чи Йоган Шмідт.

Леонід Дербеньов. «Ех-ма».
Весна. Полудень. На сільській вулиці
Під церквою тлум та юрба.
Царське свято в козацькій станиці
Мирний 1913-й рік.
Ластівки кружляють, сонечко гріє,
Сміх, жарти, спів.
І усміхнені, веселі як діти,
Козаки танцюють серед дерев.
Приспів.
ЕХ-ма, п'ємо до дна,
Ех-ма, віват і ура.
Кубань і Дон, музика грає,
Танцюй, козак, поки час є.
Ех-ма, хто про завтра думає,
Ех-ма, веселимося сьогодні.
А завтра пропаде все, що нині є,
Але поки що веселощі тривають.
Стоїть старшина, розмовляють дівчата,
Що чутно в сусідньому селі…
Жодна з них не уявляє, що дуже швидко закінчаться
Ці мирні, щасливі дні.
Увесь той світ назвуть дурним та смішним,
Відсталість, скажуть, та мотлох то все.
Гроші з двохголовим орлом на смітник
Викинуть так само, як і самого орла.
Приспів.
Дині, кавуни, плетені калачі,
Багатий родючий край.
А в Петербурзі сидить на троні,
«Батюшка цар Миколай».
Важко повірити, що 1917-й рік,
Уже розпочав відлік часу.
Знають тільки ангели козацькі,
Що чекає на вас, козаки.

Висновки. Перша Світова війна (1914-1915 рр.) відзначалася, величезними людськими втратами, небаченими на ті часи. Ці втрати були особливо значними на Східному фронті, що тоді проходив, зокрема, на території сучасної Польщі, зокрема в регіоні Мазурських озер (Вармінсько-Мазурське воєводство) та у Лодзькому воєводстві. Особливо великі втрати живої сили були пов'язані з битвами під Танненбергом та Лодзю із загальним числом загиблих у кожній понад 200 тис. осіб. Переважно це були російські та німецькі воїни, але також українці та поляки. Більшість з них було поховано на військових цвинтарях та

братських могилах, які нині стараннями польської влади, а також за участі німецької та російської амбасад у Польщі поступово відновлюються та приводяться до ладу. Отже, некрополі Першої Світової війни можуть являти собою значний туристичний ресурс для розвитку «сентиментального» туризму. З цією метою Департамент фізичної культури, спорту та туризму Лодзького воєводства підготував і видав комплект поштових карток у кількості 27 під назвою «Лодзька операція 1914-1915. Цвинтарі та могили» з світлинами основних місць захоронень загиблих воїнів. Вважаємо, що цей досвід буде цікавим і корисним в умовах України.

Використані джерела:
1. Operacja Lodzka 1914-1915. Cmentarze i mogily: Komplet pocztowek. – Lodz: Departament Kultury fizycznej, Sportu I Turystyki Urzadu Marszalkowskiego w Lodzi, 2009. – 27 s.
2. Сайт м. Лодзь [електронний ресурс]: www.lodzkie.pl
3. Сайт Лодзьського воєводства [електронний ресурс]: www.ziemialodzka.pl
4. О.Бузина. Поэт мертвой петли / О.Бузина // Сегодня. – 2013. – 14 вересня. – С. 12-13.
5. Б.Соколовський. Розриті могили / Б.Соколовський / Високий замок. – 2013. – 19-25 вересня. – С. 16.
6. 100 битв, которые изменили мир. Вип. № 89. «Танненберг-1914». – М.: ООО «Де Агостини», 2012. – 29 с.
7. Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. Міжнародна логістика: навч. пос. / Я.Б. Олійник, І.Г. Смирнов. – К.: Обрії, 2011. – 544 с.
8. Федоров Л.С. Общий курс логістики: уч.пос./Л.С. Федоров, М.В. Кравченко. – М.: КНОРУС, 2010.-224 с.

УДК 338.48:005.44 (045)

Сергійко В.Ф.

ТУРЕЧЧИНА: ДОСВІД СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

У статті проаналізовано сучасний стан туризму Туреччини, досліджено організаційно-функціональні та нормативно-правові передумови прийняття Стратегії розвитку туризму в країні до 2023 року. Автором підкреслюється необхідність формування туристичної політики в Україні з урахуванням прогресивного досвіду з розвитку туризму провідних країн світу, зокрема Туреччини, в контексті розробки Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року.

Ключові слова: туризм, туристична політика, державне регулювання, стратегія, програма, рекреаційно-туристичний комплекс

В статье проанализировано современное состояние туризма, изучены организационно-функциональные и нормативно-правовые предпосылки принятия Стратегии развития туризма в стране до 2023 г. Автором подчеркивается необходимость формирования туристической политики в Украине с учетом прогрессивного опыта развития туризма ведущих стан мира, в частности Турции, в контексте разработки Государственной целевой программы развития туризма и курортов до 2022 года.

Ключевые слова: туризм, туристическая политика, государственное регулирование, стратегия, программа, рекреационно-туристический комплекс.

In this article the question of the contemporary situation of tourism in Turkey was analyzed, the question of organizing, functional and law preconditions of adopting the Strategy of tourism development in the country till 2023 year. The author emphasizes the necessity of forming tourism policy in Ukraine taking in to account the progressive experience in tourism development of word

leading countries, Turkey in particular, in the context of the elaboration of the Government programmer having a special purpose of tourism and resort development for the period till 2023 year.

Key words: tourism, tourism policy , government control, strategy, programmer, recreation and tourism complex.

Постановка проблеми. У 2012 р., незважаючи на невизначену ситуацію у світовій економіці, продовжувалось зростання міжнародного туризму і число міжнародних туристських прибуттів досягло одного мільярда, що стало новим рекордом для міжнародного туризму [14]. За прогнозом UNWTO до 2030 р. в світі буде подорожувати 1,8 мільярда туристів. В'їзний туризм у Європі сягає 51%. До 2030 р. її частка дійде до 40%, Азія сьогодні має 25%, а через 17 років досягне 37%, тобто зрівняється з Європою. Отже, країни Азії починають відігравати все більшу роль в міжнародному туризмі, витісняючи традиційний центр тяжіння туристів – Європу [13].

Турецька Республіка є однією з найрозвинутіших туристичних держав світу, геополітичне розташування, природні та антропогенні ресурси якої сприяють розвитку міжнародного туризму. Успішний розвиток туризму в державі здійснює вагомий вплив на головні сектори національної економіки, надає значні можливості для зайнятості населення за рахунок створення нових робочих місць, розвитку об'єктів інфраструктури рекреаційно-туристичного комплексу країни.

Україна сьогодні програє конкурентну боротьбу Туреччині на основних регіональних туристичних ринках і, у великій мірі, на національному ринку. На питаннях розвитку туризму сконцентровані колосальні зусилля турецького уряду і турецького бізнесу. Тому, глибоке вивчення досвіду найближчих сусідів, на наш погляд, є обов'язковою складовою розробки власних національних стратегій і програм для розвитку туризму та курортів.

Актуальність дослідження посилюється ще й тим, що, найближчим часом в Україні має бути розроблена Державна цільова програма розвитку туризму та курортів на період до 2022 р. [6], тому важливим виглядає ознайомлення з головним стратегічними положеннями, документами, на засадах яких успішно розвивається туристична індустрія Туреччини.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед авторів, які розглядають питання стратегічного розвитку ринку туристичних послуг, можна виділити А. Александрову, І. Балабанова, В. Гуляєва, І. Зарю, В. Квартальнова, Ф. Котлера, О. Любіцеву, А. Мазаракі, І. Смірнова, Т. Ткаченко, А. Чудновського та ін. Попри існуючі наукові узагальнення, виявлення тенденцій стратегії розвитку рекреаційно-туристичної сфери різних країн світу потребують постійної уваги.

Мета статті полягає у висвітленні результатів розробки і реалізації Стратегію розвитку туризму Туреччини до 2023 р. та визначенні можливостей впровадження у практику вітчизняної туристичної діяльності зарубіжного досвіду, зокрема Туреччини, в контексті розробки Державної

цільової програми розвитку туризму та курортів України на період до 2022 р.

Виклад основного матеріалу. На світовому туристичному ринку Туреччина представлена такими видами туризму як рекреаційний (пляжно-купальний), пізнавальний, круїзний та яхтінг, бальнеологічний, екологічний та різні види турів з активними засобами пересування, гірськолижний та ін. Розвиток цих видів туризму обумовлено наявністю туристичних ресурсів та швидким розвитком туристичної інфраструктури.

Передумови швидкого розвитку туристичної індустрії країни в останні роки, на наш погляд, пов'язані з великою увагою уряду до підвищення її ефективності. У 1963 р. уряд країни прийняв рішення про створення Міністерства туризму Туреччини, на яке було покладено завдання організації та планування розвитку туристичного сектору. У 1970 р. туристичний потік становив уже до 600 тис, а у 1972 р. сягнув показника 1 млн. відвідувачів.

У 1982 р. був прийнятий закон № 2634 про заохочення туризму: пільгові тарифи на електрику, воду та газ у пріоритетних районах (а ними були визначені Анатолійська рив’єра з курортними центрами Анталія, Кемер, Лара, Белек, Сіде, Аланія; узбережжя Егейського моря з курортними центрами Мармаріс, Фетхіє, Бодрум, Кушадаси; центр цілорічного екскурсійного та шоп-туризму Стамбул).

З 1983 р. урядом було взято курс на приватизацію, відмову від регулювання цін, лібералізацію імпорту, розвиток приватного підприємництва і інші заходи для переходу до вільної ринкової економіки, що дало свої позитивні результати і в 1985 р. туризм був визнаний «сектором особливої важливості». Туристичний сектор отримав 400 млн. $ державних дотацій і приблизно 700 млн. $ довгострокових кредитів під державне забезпечення з низькою процентною ставкою. Інвестиції в галузь у цей період досягли 10 млрд. доларів, а потенціал прийому туристів виріс з 1 млн. осіб до більше, ніж 7 млн. в 1995 р., що на той час було колосальним успіхом [2]. В рамках цієї політики в Туреччині почалося створення вільних економічних зон, які відіграли значну роль у розвитку сфери туризму. Як результат, за короткий проміжок часу, з використання іноземних (у першу чергу німецьких) інвестицій була створена розгалужена мережа готелів, кемпінгів, були побудовані дороги, почали готуватися висококваліфіковані гіди із знанням основних європейських мов.

Протягом 2005 р. Туреччину відвідали уже 21,1 млн. іноземних туристів, а дохід галузі склав 13,9 млрд. $ [12].

З метою залучення більшої кількості іноземних туристів та збільшення валютних надходжень до державного бюджету в 2007 р. було прийняте рішення про об’єднання Міністерства туризму та Міністерства культури Туреччини в єдиний орган виконавчої влади – Міністерство культури та туризму Турецької Республіки [4].

Так, у 2009 р. лише рекламний бюджет Міністерства культури і туризму Туреччини становив 70 млн. доларів США (за загального бюджету Міністерства 80 млн. доларів США). При цьому турецькими фахівцями підраховано, що кожний вкладений в рекламу $ 1 дає $ 25 збільшення обсягу продажу туристичної продукції Туреччини [7].

Вищою комісією з планування (Держпланом) уряду Туреччини було затверджено Стратегію розвитку туризму в країні до 2023 р. (далі «Стратегія – 2023»), яку було розроблено Міністерством культури та туризму з нагоди 100-ої річниці з дня заснування Турецької Республіки, а також план дій щодо реалізації цієї стратегії. Треба зазначити, що з 1980 р. Туреччина зробила вражаючий стрибок. За даними турецького інституту статистики (TurkStat) кількість міжнародних прибуттів зросла майже у 25 разів, досягнувши 31 млн. А її доходи від міжнародного туризму за ці роки зросли більш, ніж у 70 разів (біля 30 млрд. дол. США). Число туристів, які обирають місцем відпочинку Туреччину, збільшилось на 145 % між 2000 і 2012 рр. (таблиця 1).

За прогнозами фахівців високі темпи будуть збережені і в період до 2020 р. Це визначає Туреччину як державу, де відбувається «туристичне диво» (за аналогією з країнами, в яких відбувалося «економічне диво» – Німеччина в 1960-х рр., Японія в 1970-х рр., Південна Корея в 1980-х рр.

Таблиця 1 [12]

Динаміка туристичної галузі Туреччини з іноземного туризму

Рік	*Кількість туристів*
1980	1 288 060
1985	2 614 924
1990	5 389 308
1995	7 726 886
2000	10 428 153
2005	21 117 610
2012	31 456 067

Туреччина має на меті досить амбітні плани масштабної диверсифікації свого туристичного потенціалу та розширення спектру конкурентних на світовому ринку продуктів. У рамках реалізації «Стратегії – 2023» сконцентровано зусилля на розвитку пріоритетних туристичних регіонів, 7 тематичних коридорів, 10 туристичних міст та 5 зон екотуризму. Розглянемо лише деякі положення «Стратегії – 2023». Індикатором успіху Стратегії повинен стати наступний показник: в 2023 р. 63 млн. туристів витратять в країні 86 млрд. доларів. Витрати середнього туриста повинні таким чином скласти близько 1350 доларів [1].

Головне завдання в сфері інвестицій – дати поштовх туристичним інвестиціям шляхом створення таких інвестиційних схем, які б робили

створення нового турпродукту економічно обгрунтованим. Інвестиційні пільги стосуватимуться не лише готельного сектора, але й туристичних компаній. Комплекс заходів включає – залучення в країну прямих іноземних інвесторів.

Основною новацією в організаційній структурі стало створення Національної Ради з туризму за участю представників професійних структур і громадських організацій на національному, регіональному та місцевому рівнях для формування державно-приватного партнерства в процесі вироблення рішень для туріндустрії. З цією метою внесені поправки в чинне законодавство про туризм і положення про Міністерство культури і туризму Туреччини.

Одним із найважливіших завдань Туреччина визнає розвиток внутрішнього туристичного ринку шляхом пропозиції альтернативних продуктів з характеристиками якості і вартості, прийнятними для внутрішнього ринку. По експертним оцінкам обсяги такого ринку можуть досягнути 20 млн. чоловік.

Особливо варто зазначити, що уряд почав стимулювати туристичний бізнес пропонувати певні квоти турпродукту по нижчим цінам з метою задоволення потреби у відпочинку для соціальних груп з низьким і середнім рівнем доходу і учнівської молоді. При цьому уже зараз діють спеціальні програми для шкільної і студентської молоді, самотніх людей середнього віку, які в цілому складають до 20 % населення країни [3].

Стратегічне завдання в секторі транспорту і загальної інфраструктури – в реалізація проекту, в рамках якого передбачено комплексне рішення питань покращення транспортного сполучення, постачання питної води, каналізації, збору і утилізації відходів уздовж берегової лінії довжиною в 2000 кілометрів.

Туреччина розглядає авіаперевезення як основний транспортний елемент в міжнародному туризмі. Достатньо навести приклад останнього амбітного проекту найбільшого в світі аеропорту, здатного обслуговувати 150 млн. пасажирів на рік, який буде реалізованим в Стамбулі. Новий аеропорт розміститься на північ від європейської частини міста. Перший етап будівництва аеропорту буде завершено до 2017 року. За попередніми оцінками вартість аеропорту з шістьма злетно-посадковими смугами складе близько 9 мільярда доларів. Тендер з вибору компанії-будівельника стартував з 24 січня 2013 р. [5].

Але поряд з авіаперевезеннями найважливішою метою є розвиток швидкісного залізничного транспорту, який дозволить об’єднати великі туристичні зони всередині країни, завдяки правильно організованому графіку місцевих перевезень, що дозволить швидко дістатися до всіх значущих туристичних атракцій країни.

Зокрема, проект «Мармарай», який з’єднає азійську і європейську частини Стамбулу завдяки підводному залізничного тунелю, прокладеного під Босфором. Цей проект дуже важливий для Стамбула. Статус

найпривабливішого туристичного центру було підтверджено Незалежною організацією спеціалістів і споживачів (European Consumers Choice), що розташована в Брюсселі, Цією організацією було складено список кращих туристичних напрямків 2013 р. Перше місце у рейтингу було віддано Стамбулу [8].

Що стосується маркетингу та просування туристичного продукту, то завдання окреслено наступним чином – правильно доповнити національні маркетингові зусилля ефективним просуванням кожного туристичного центру, створивши до 2023 р. сильні бренди на національному, регіональному і місцевому рівнях.

Окремий блок «Стратегії – 2023» приділений підвищенню якості туристичної освіти, як одного основних елементів, гарантуючих кінцеву якість національного туристичного продукту. Інституції, проводячи професійну підготовку кадрів для туризму, отримують державну підтримку, націлену на покращення навчальних програм та якості навчального процесу.

Головною метою в розвитку якості послуг постала потреба у чіткому впровадженні практики Total Quality Management (Система менеджменту якості) в роботу кожного підприємства туріндустрії. Наразі треба зазначити, що в поняття оцінки якості турецькі колеги планують рухатися до спільних уніфікованих та гармонізованих європейським професійним стандартам [9].

Одним із стратегічних завдань визначено: управляти процесом брендінга міст, що мають багатий культурний і природний потенціал таким чином, щоб вони стали більш привабливими для туристів.

В якості основних центрів для розвитку міжнародного туризму обрані Анкара, Стамбул, Ізмір і Анталія.

Крім головних центрів міського туризму Туреччини, розвиватиметься культурний туризм ще в 15 містах, серед яких – Трабзон, Бурса, Каре, Неесехір. Кожен рік одне з міст на конкурентній основі буде отримувати статус «Місто культурного туризму» з метою максимізувати потоки культурного туризму, як на внутрішньому, так і в’їзному ринку [11].

Важливим, на наш погляд, є те, що в туристичному бізнесі Туреччини відбувається потужна диверсифікація. Стратегія полягає у формуванні цілорічного сезону шляхом диверсифікації туристичних продуктів, ув'язаних з існуючою базою розміщення.

У «Стратегії – 2023» визначено зони розвитку туризму. Головне завдання цієї частини стратегічного планування полягає в тому, щоб використовуючи культурний і природний потенціал окремих територій, що включають місто або декілька міст та їхні околиці, зробити туризм головним економічним чинником розвитку цих місцевостей. У рамках стратегії запропоновано зосередити зусилля для розвитку 9 таких туристичних зон. У кожній із цих зон (зона розвитку культурного туризму Кападокія, зона історико-пізнавального туризму Урарту тощо) планується

максимально урізноманітнити пропозиції туристичного продукту, заснованих на історичному і природному потенціалі, традиціях народного ремісництва, найбільш популярних мотивах подорожей і сформувати стійкий туристичний кластер. Наприклад, PHRYG Cultural and Thermal Tourism Development Zone – Фригійська зона розвитку культурного та термального туризму включає міста Ескізефір, Афіон, Кутахія та Усак та їх околиці. В даний час на цій території розвідано майже 20 натуральних геотермічних джерел – тому, названі міста, планується перетворити на термальні курорти з відповідною кількістю центрів бальнеотерапії.

«Стратегія – 2023» передбачає й створення туристичних коридорів. Під коридорами розвитку туризму розуміється спеціальні маршрути по певних темах, метою яких є стимулювання розвитку історичних, природних та інших визначних пам'яток в межах цих маршрутів. Передбачено розвивати, зокрема, тематичні туристичні коридори (оливковий коридор, зимовий коридор, коридор Шовкового шляху та ін.). Наприклад, оливковий коридор пролягає від міста Бурса по територіях цієї традиційної сільськогосподарської культури. Крім виробництва кращого натурального оливкового масла, різних продуктів на основі оливок, коридор включає об'єкти винного туризму і спеціалізується на екологічно чистій кухні

«Стратегія – 2023» визначає базове бачення місця Турецької Республіки у світовому туризмі наступним чином: «Беручи за основу принципи сталого туристичного розвитку, індустрія туризму і подорожей посяде лідируючі позиції у створенні робочих місць і регіонального розвитку країни. Туреччина стане провідним світовим брендом в туризмі і буде входити в першу п’ятірку країн, приймаючих найбільшу кількість туристів і отримуючих найбільші доходи від туризму» [10]

Висновки. Проаналізувавши сучасний стан, стратегічні перспективи розвитку туризму Туреччини, ми дійшли висновку, що Туреччина – одна з найпопулярніших для туристів країна. Більше ніж 31 млн., які приїхали до Туреччини у 2012 р., забезпечують дохід країни майже 30 млрд. доларів. За прогнозами турпотік до Туреччини у 2013 р. збільшиться до 33 млн. осіб. Туреччина планує подвоїти цю цифру протягом наступного десятиліття.

За результатами дослідження виявлено, що механізм реалізації туристичної політики держави включає: розробку стратегії, цільових програм з розвитку туризму на рівні держави, регіонів; розробку конкретних заходів щодо досягнення поставленої стратегічної мети і державне регулювання розвитку туристичної галузі.

На нашу думку, і Україна здатна повторити «турецьке туристичне диво», але для цього потрібне адаптувати до сучасних реалій України Стратегію розвитку туризму і курортів, яка була затверджена 06 серпня 2008 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1088–р., що повинно бути відображено у процесі розробки Державну цільову програму розвитку туризму та курортів на період до 2022 р. Ця програма має

охопити кілька періодів розвитку туристичної сфери: комплекс першочергових заходів, розробку та прийняття низки законодавчих актів, визначення перспективних туристичних регіонів, що передбачало б суттєві податкові пільги та інші державні преференції бізнесу, який розвиватиме турпроекти саме в цих регіонах.

Використані джерела:

1. Доходы от туризма в Турции побили рекорд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tour.bigmir.net/news/103243.html
2. Закулисье турецкого чуда. // Турбизнес – К., 2007. – №5. – С. 16–17
3. Крылов Д., Шанин В. Путеводители с Дмитрием Крыловым. Турция. – Изд-во „ЭКСМО” ЗАО, 2010. – 368с.
4. Науменко Г.П. Управлінські засади, організаційне та фінансове державне забезпечення функціонування сфери туризму (міжнародний досвід): Проблеми міжнародного туризму: зб. наук. статей / Г.П. Науменко –К.: ПП „ППНВ”, 2010. – С. 4- 24.
5. Новый аэропорт в Турции стоит более 230 млн.TL. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// my-antalya/ru/news/1012
6. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: htt://zakon1rada.gov.ua./laws/show/638-2013
7. Смирнов І.Г. .Міжнародна логістична система „Все включене”: логістичний аспект / І.Г. Смирнов. // Географія та туризм. – 2010. –Вип. 16. –С. 15-21
8. Составлен рейтинг лучших городов Европы для туристов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://korrespondent.net/lifestyle/1541682
9. Стратегічний розвиток туристичного бізнесу: монографія / [Т.І. Ткаченко, С.В. Мельниченко, М.Г. Бойко та ін.]; за заг. ред. А.А. Мазаракі – К.: Київ. нац. торг-економ. ун-т, 2010. – 596 с.
10. Турция: как нужно развивать туризм. // Гостиничный и ресторанный бизнес – К., 2010 – №2 – С. 28-35.
11. Турция готовится к новой волне развития отельной индустрии. // Гостиничный и ресторанный бизнес. – К., 2010 – №1, 2010 – С. 30-33.
12. Число иностранных туристов увеличилось в Турции на 145 %/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http// wvyw.votpusk.ru/news
13. Центр тяжіння міжнародного туризму зміщується на Схід. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//www.geograf. com/ua/tourism/3116
14. UNWTO Tourism Highlights, Edition 2012. World Tourism Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unwto.org/facts/eng

Фокіна А. А., Смирнов І. Г.

ГОЛОВНІ ДЕСТИНАЦІЇ САФАРІ-ТУРИЗМУ В КЕНІЇ

У статті розглянуто туристично-рекреаційний потенціал Кенії, як підставу для розвитку сафарі-туризму на території Національних парків, активного відпочинку, рекреації на узбережжі, а також охарактеризовано головні дестинації та місце країни в світовому туризмі на підставі комплексного підходу.

В статье рассмотрен туристическо-рекреационный потенциал Кении, как основание для развития сафари-туризма на территории Национальных парков, активного отдыха, рекреации на побережье, а также охарактеризованы главные дестинации и место страны в мировом туризме на основании комплексного подхода.

The article deals with tourism and recreational potential of Kenya as a basis for developing safari tourism in the national park, leisure, recreation on the coast, and describes

the main destination and the country's place in the global tourism on the basis of an integrated approach.

Постановка наукової проблеми. Кенія – країна з надзвичайно великою кількістю природних об'єктів. Тут розташована велика кількість Національних парків, що стимулюють розвиток сафарі-туризму, який є пріоритетним напрямком туризму в країні. Кенія має чудові курортні містечка на узбережжі Індійського океану (Момбаса, Малінді, Ватаму, Ламу), де поширений активний туризм (зокрема дайвінг). В країні широко розвинена готельна мережа. У Кенії розташовані готелі таких відомих світових готельних ланцюгів як Hilton, Inter Continental, Fairmont тощо. Тому Кенія заслуговує великої уваги з туристичної точки зору і може впевнено конкурувати з іншими високорозвиненими в туристичному плані країнами.

Літературні джерела та публікації. В країнознавчій літературі про Кенію згадується мало, тому в статті використані англомовні джерела [3, 20], туристичні журнали [1, 34; 2, 46] та інтернет-джерела [4 – 17].

Мета статті – розкрити туристичний потенціал Кенії як надзвичайно привабливої з туристичної точки зору країни, висвітлити головні туристично-рекреаційні ресурси, зокрема ті, що сприяють розвитку сафарі-туризму.

Виклад основного матеріалу. Кенія надзвичайно багата на туристично-рекреаційні ресурси. Головна гордість країни – більше 40 національних парків і заповідників, що займають в цілому близько 7,5% території країни. Такі національні парки, як Цаво, Сібілон, Маунт-Кенія, Масаї-Мара, Абердаре, гора Елгон, Самбуру, Амбоселі, Світвоте та ін., широко відомі далеко за межами країни. Тут у природному середовищі представлена нескінченна різноманітність африканської флори і фауни, дбайливо зберігаються зникаючі види, побудовані обладнані всім необхідним для комфортного проживання бунгало і лоджії, регулярно проводяться сафарі-тури і працюють десятки наукових експедицій. Крім цього, Кенія має велику кількість прибережних курортів, таких як Момбаса, Малінді, Ламу, Ватаму та ін., що привертають увагу багатьох туристів. Добре розвинений активний туризм, особливо дайвінг, на кожному з курортів. Сафарі-туризм активно розвивається по території всіх національних парків країни. Національні парки, як осередки сафарі-туризму, можна виокремити в окремі туристичні дестинації.

Як першу дестинацію слід виділити відвідання Національного парку Світвоте з проживанням у готелі Fairmount Mount Kenya (що за 7 км від парку). Національний парк Світвоте – чудове місце для проведення сафарі-туру. Природа парку – савани і рідколісся. Парк насичений великою кількістю диких тварин. Можна побачити всіх представників «великої африканської п'ятірки» (лев, леопард, буйвол, носоріг, слон). Багато зебр, газелей Томпсона, жирафів, диких кабанів. Окреме місце в парку відведене для шимпанзе, що привезені з Бургундії. Готель Fairmount Mount Kenya –

вдале місце для зупинки туристів. Він має 3 ресторани, пропонує безкоштовний сніданок (континентальний). Є місця відпочинку та розваг: поле для гольфу. Також на території готелю відкриті басейн, сауна, спа-центр. Цілодобовий бізнес-центр, пропонуються конференц-зали (для невеликих груп) та прокат лімузинів. У зонах загального користування надається високошвидкісний доступ до Інтернету (за додаткову плату). У готелі передбачено такі послуги: з проведення одружень, послуги консьєржа, безкоштовна парковка для гостей. Додаткові послуги готелю включають: магазини сувенірів, газетні кіоски та послуги пральні.

Наступна дестинація – Національний парк Масаї-Мара з готелем Sarova Mara Game Camp. Національний парк Масаї-Мара вважається найпопулярнішим і найвідвідуванішим заповідником Кенії. Центральна частина заповідника – це дика природа, яку не зачепила цивілізація. По території протікають річки Талек і Мара, які впадають в озеро Вікторія. Через заповідник пролягають шляхи масових міграцій тварин. На території заповідника мешкає велика кількість хижаків: леопарди, гепарди, гієни, шакали. Популяція левів у Масаї-Мара – найбільша у всій Кенії. Тут також можна побачити великих ссавців: слонів, гіпопотамів та носорогів. І звичайно, на території парку мешкає «велика африканська п’ятірка». Сафарі проводяться на міні автобусах, а також, якраз у цьому парку, на повітряних кулях. Для зупинки туристи можуть обрати готель Sarova Mara Game Camp. Він має головний ресторан, бар, відкриті тераси для обідів, конференц-зали, басейн, бар поруч з ним. Готель має відмінне обладнання для організації сафарі по території парку.

Дестинація третя – Національний парк озера Накуру з готелем Sarova Lion Hill Game Lodge. Озеро Накуру – перлина національного парку, що носить його ім'я, і це один із найчудовіших куточків світу дикої природи. Озеро багате на різноманітні види птахів. Головні – фламінго, їх тут може бути до 1,5 мільйонів. На озері представлено більше 100 видів різних птахів, у тому числі баклан, кілька видів чаплі, великий білий пелікан, жовтодзьобий лелека, африканський шуліка-рибалка. Крім цього, навколо озера простягається широкий парк з великою кількістю диких тварин. Готель Sarova Lion Hill Game Lodge розташований просто на території Національного парку, що надзвичайно зручно для туристів. Готель має ресторан, бар, терасу для відкритих обідів, конференц-зал, басейн, крамницю сувенірів. На території проводяться тренінги по зйомці пташок. Кожний вечір для гостей розважальна програма – національні африканські танці.

Дестинація четверта – Національний парк озера Найваша, Національний парк «Ворота пекла» («Hell's Gate») з готелем Sopa Lounge Naivasha resort. Національний парк озера Найваша – унікальне прісноводне озеро вулканічного походження, розташоване на території відомої долини Африканського розлому. Найваша є домівкою для більше ніж 450 видів птахів. Це рай для орнітологів-любителів, тому що птахів можна

спостерігати в безпосередній близькості від озера. У самому озері живуть бегемоти, а серед прибережних заростей акації можна зустріти жирафів, буйволів і зграї диких мавп. Національний парк «Ворота пекла» розташований у зоні провінції Ріфт-Веллі, недалеко від озера Найваша. У парку є два згаслих вулкани – Олкарія і Хоблі. Парк має ущелину, яка складається з червоних скель, де розташовані два вулканічних екструзивних бісмаліта: Вежа Фішера і Центральна Вежа. Від Центральної Вежі починається менша ущелина, яка простягається на південь і спускається до гарячих джерел. У парку мешкають багато представників дикої природи. Але тварини тут не несуть загрози туристам, тому популярними є вело-сафарі, мото-сафарі та пішохідні сафарі. Готель Sopa Lounge Naivasha resort – приваблює око багатьох туристів. Природа готелю дуже екзотична – гігантські кактуси, зонтикові акації, різноманітні яскраві квіти. Просто на території можна зустріти жирафів, буйволів, диких мавп. Готель має ресторан, бар, конференц-зали, крамницю сувенірів, басейн, дитячий майданчик. Особливо увагу туристів приваблюють бегемоти, які ввечері виходять на берег попоїсти і пасуться всю ніч.

Дестинація п’ята – місто Найробі. У межах міста розташований Національний парк Найробі – один з небагатьох парків у світі, де одночасно можна насолоджуватися красою майже незайманої дикої природи і не втрачати з виду силует великого міста. Тут розташований притулок-лікарня для поранених і хворих тварин. Парк цікавий для орнітологічних сафарі – тут зареєстровані 400 різних видів птахів. У величезній савані в природних умовах мешкають різні представники африканської фауни, можна зустріти лева, леопарда, буйвола, зебру, антилопу, жирафа та ін. Крім того, тут можна побачити чорного носорога в природному середовищі існування, на відміну від інших парків і заповідників. У самому Найробі розташовані декілька музеїв, архітектурних пам'яток та визначних місць. Національний музей Найробі є водночас Національним музеєм Кенії і найбільшим в місті. Інші відомі музеї — Галерея Найробі, Залізничний музей Найробі і Музей Карен Бліксен, розташований у багатому передмісті Карен. У Найробі також розташована найбільша ковзанка в Африці: Сонячна Ковзанка в готелі Панарі. Ковзанка, відкрита в 2005 р., охоплює 1 400 м² і може вмістити 200 людей. Іншими цікавими місцями є Мавзолей Джомо Кеньятта, Національний театр Кенії та Національний архів Кенії. Художні галереї в Найробі включають Музей сучасного мистецтва Рагімтулла та Центр мистецтв Мізізі. Серед готелів міста для зупинки туристів можна виділити відомі міжнародні ланцюги, які пропонують високий рівень готельних послуг, Hilton, InterContinental, Holiday Inn Mayfair Court, Panafric та ін.

Дестинація шоста – острів Ламу. Острів Ламу знаходиться в Індійському океані, на півночі Кенії. Це одне з найцікавіших історичних місць на території східно-африканського узбережжя. Острів відділений від материка вузькою протокою і зміг зберегти своєрідність і культурні

традиції суахілі. Головне багатство Ламу – мангрове дерево, яке росте на острові. На острові багато широких білосніжних пляжів і відокремлених місць для тих, хто мріє про спокійний відпочинок. Крім того, в Ламу багато ресторанів, кафе, барів та розважальних закладів. Не залишитать туристів байдужими і прогулянки на традиційному човні «доу» по каналу або крізь мангрові зарості на сусідні острови – до руїн старовинного міста Таквім і до форту Рас-Китай. На північному-сході архіпелагу Ламу розташований морський національний парк Кіунга, де дайвери зможуть насолодитися красою коралових рифів.

Умовні позначення:

1 – Національний парк Світвоте з готелем FairmountMountKenya;
2 – Національний парк Масаї-Мара з готелем SarovaMaraGameCamp;
3 – Національний парк озера Накуру з готелем SarovaLionHillGameLodge;
4 – Національний парк озера Найваша, Національний парк «Ворота пекла» («Hell'sGate») з готелем SopaLoungeNaivasharesort;
5 – місто Найробі;
6 – острів Ламу;
7 – курорт Момбаса.

Рис. 1. Основні туристичні дестинації Кенії, *(складено автором за даними [17])*

Дестинація сьома – курорт Момбаса. Це один з найпривабливіших курортів Кенії для туристів. У Старому місці поєднуються архітектурні стилі та традиції різних народів. Безліч будинків зведені двісті і більше років тому. Тут розташований величезний базар «Мвембе-Таярі». За п'ять хвилин ходу від історичного центру – знаменитий форт Ісуса, або Джезус. Побудований у 1953 р. португальцями, він підкорює своєю монументальністю. Потужні бастіони з червонястого каменю схожі на декорації з голлівудських фільмів. А краєвид лагуни й зовсім зачаровує. Джезус витримав дев'ять війн і жодного разу не здався. Нині тут розташована експозиція Національного музею. Для розташування туристів курорт забезпечений великою кількістю готелів. Таких як: Diani Reef Beach Resort & Spa, Indian Ocean Beach Club, Bamburi Beach, Baobab Beach Resort, Voyager Beach Resort, Reef та ін.

На карті Кенії туристичні дестинації виглядають так (рис. 1).

В туристичному процесі світу Кенія займає не надто високе місце серед інших країн. Для відпочинку її обирають європейські (Німеччина, Швейцарія, Велика Британія, Італія, Франція), азійські (Японія, Індія, Китай, Середній Схід), американські (США, Канада), африканські (Уганда, Танзанія) країни. Проаналізувавши туристичний потік (табл. 1, рис. 2) до Кенії, можемо зробити висновок, що відвідують іноземці країну досить нерівномірно. До 2003 р. спостерігаємо порівняно незначний потік туристів (на рівні 1 млн. осіб в рік), який то піднімається, то зменшується.

Табл. 1.

Туристичні потоки, доходи від туризму, дохід на одного туриста Кенії за 1995 – 2012 рр. [14, 15, 16]

Рік	*Кількість туристів*	*Доходи від туризму дол. США*	*Дохід на одного туриста*
1995	973600	7850000	800
1996	1003000	8230000	820
1997	1000600	10770000	1070
1998	894300	12130000	1350
1999	969300	12110000	1249
2000	1036500	5000000	4823
2001	993600	5360000	5394
2002	1001500	5130000	5122
2003	1146200	6190000	5400
2004	1360700	7990000	5871
2005	1479000	9690000	6551
2006	1600700	11810000	7378
2007	1816800	15130000	8327
2008	1203200	13990000	11627
2009	1490400	11230000	7534
2010	1600000	16200000	10125
2011	1740000	18830000	10821
2012	1832000	20340000	11102
2012 – 1995 (разів)	2	2,5	14

Рис. 2. Динаміка міжнародного туристичного потоку до Кенії за 1995 – 2010 рр. в млн. осіб [14,15]

Рис. 3. Динаміка доходів від туризму в Кенії в за 1995 – 2012 рр. в дол. США [16]

Це пов’язано з економічною кризою в країні і є наслідком невеликих вкладень держави в розвиток туризму. У 2003 р. країна виходить з кризи і, як наслідок – до 2007 р. кількість відвідувань весь час зростає. Однак в кінці 2007 р. відбулися чергові президентські вибори – в країні розпочалася міжетнічна криза, яка негативно відбилася на туристичних прибуттях. Але тривала вона недовго, і з 2009 р. потік відвідувачів

постійно зростає. Туристичні прибуття відбилися на надходженнях від туризму (табл. 1, рис. 3).

Надходження від туризму коливаються так само, як і туристичні прибуття, з тих самих причин. Якщо порівняти дохід 1995 р. (7850000 дол. США) і 2012 р. (20340000 дол. США), то дохід збільшився у 3 рази.

Серед країн Африки за показниками доходів від туризму 2012 р. Кенія займає шосте місце (табл. 2). Перше місце посідає ПАР (111930000 дол. США), на другому Єгипет (110630000 дол. США) і на третьому Марокко (83670000 дол. США).

Табл. 2.

Доходи від туризму за країнами Африки за 2012 рік в млрд. дол. США [16]

№ п/п	*Назва країни*	*Доходи від туризму*
1	ПАР	111930000
2	Єгипет	110630000
3	Марокко	83670000
4	Туніс	27080000
5	Ефіопія	22840000
6	Кенія	20340000
7	Маврикій	17620000
8	Танзанія	17310000
9	Уганда	10410000
10	Ботсвана	10010000

Серед країн Східної Африки за показниками доходів від туризму 2012 р. Кенія займає друге місце (табл. 3). Як видно з таблиці кращі показники має Ефіопія (22840000 дол. США). В трійку кращих також ввійшла країна Маврикій (17620000 дол. США).

Табл. 3.

Доходи від туризму за країнами Східної Африки за 2012 рік в млрд. дол. [16]

№ п/п	*Назва країни*	*Доходи від туризму*
1	Ефіопія	22840000
2	Кенія	20340000
3	Маврикій	17620000
4	Танзанія	17310000
5	Уганда	10410000
6	Мадагаскар	7730000
7	Сейшельські острови	3630000
8	Мозамбік	3620000
9	Реюньйон	2940000
10	Судан	900000

Серед всіх країн світу за показниками доходів від туризму 2012 р. Кенія займає 69 місце (табл. 4), що говорить про те, що Кенії є куди розвиватися.

Табл. 4.

Доходи від туризму за країнами світу за 2012 рік в млрд. дол. [16]

№ п/п	*Назва країни*	*Доходи від туризму*
1	США	1757340000
2	Іспанія	607490000
3	Франція	576680000
4	Китай	526520000
5	Німеччина	451100000
6	Італія	405410000
7	Велика Британія	400440000
8	Макао	380830000
9	Гонконг	358860000
10	ОАЕ	329820000
…	…	…
69	Кенія	20340000

Висновки. Як результат аналізу, поданого в статті, можна зробити висновок, що Кенія – країна зростаючого туризму. Серед країн Африки за показниками доходів від туризму вона займає шосте місце, серед країн Східної Африки – друге місце. Пріоритетним напрямком розвитку туризму в Кенії є сафарі-туризм, що пояснюється великою кількістю Національних парків та їхніми унікальними ресурсами. Серед країн світу, що пропонують сафарі, Кенія займає одне з перших місць. На розвиток туризму Кенії також впливає значний курортний потенціал країни, можна виділити такі модні світові курорти як Момбаса, Малінді, Ламу, Ватаму. До інших видів туризму Кенії належать активний (зокрема дайвінг) та пізнавальний туризм. Негативно на розвитку туризму в країні відбилися останні події: теракт 21 – 23 вересня 2013 року в торговому центрі «Nakumatt Westgate» в місті Найробі, коли загинула 61 особа та було поранено 240 осіб. Теракт пояснюється сусідством Кенії з країною Сомалі – батьківщиною тероризму. Але незважаючи на це туристи їдуть до Кенії і будуть їхати, оскільки країна має унікальні туристичні ресурси. Отже, туризм у Кенії є перспективною галуззю, хоча ця країна не ставить перед собою завдання конкурувати зі світовими лідерами туризму (США, Іспанією, Францією, Італією та ін.), а лише орієнтується на їхні досягнення у розвитку туристичної сфери.

Використані джерела:

1. Котлярчук А. Момбаса. Між саваною та океаном / А. Котлярчук // Міжнародний туризм. – 2011 – Серпень – вересень 4(100). – С. 68 – 74.

2. Рафаловський Є. Африканський квест / Є. Рафаловський // Міжнародний туризм. – 2011 – Лютий – березень 1(97). – С. 53.
3. Hartley J. This is Kenya / J. Hartley. Amsterdam: – NewHolland Publishing, 2005. – 178 p.
4. Fairmont Mount Kenya Safari Club [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iglobe.com.ua/hotels/africa/kenya/nanyuki/hotel-fairmont-mount-kenya-safari-club 5. Sarova Mara Game Camp [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sarovahotels.com/maracamp/
6. Озеро Накуру: о курорте [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.keniya.turne.com.ua/resort/ozero-nakuru
7. Sarova Lion Hill Game Lodge [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sarovahotels.com/lionhill/
8. Національні парки і заповідники [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://piligrim.lviv.ua/ua/krajini/afrika-i-ostrovi-indiiskogookeanu/kenija/turistamagencijam/turistam/nacional ni-parki-i-zapovidniki/
9. Ворота Ада (национальный парк) [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/ Ворота_Ада_(национальный_парк)
10. Lake Naivasha Sopa Resort [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tursvodka.ru/countries/kenya/cities/nairobi/hotels/lake_naivasha_sopa_resort/
11. Найроби [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.allatravels.ru/
12. Ламу [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://piligrim.lviv.ua/ua/krajini/afrika-i-ostrovi-indiiskogookeanu/kenija/turistamagencijam/turistam/vidpo chi nok-na-mori/lamu/
13. Курорты и отели [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.africa.org.ua/about/ke06.htm
14. Visitors Arrivals, Park Statistics [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tourism.go.ke/ministry.nsf/pages/download_centre
15. UNWTO Tourism Highlights Edition 2012 [електронний ресурс]. – Режим доступу: http:/ unwto.org%2Fsites%2Fall%2 iles%2Fdoc pdf %2Funwtohighlights11enlr.pdf
16. Economic Data Search Tool [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wttc.org/ research/economic-data-search-tool/
17. Kenya detailed road and physical map [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vidiani.com/?p=8869

УДК 911.3

Малиновська О.Ю., Чикаловець К.О.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ НА ТУРИСТИЧНОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

Розглянуто діяльність підприємств на туристичному ринку України. Проаналізовано статистичні дані потоків туристів, реалізації продукції, кількості підприємств за регіонами, кількості зайнятих працівників та концентрацію підприємств сфери туристичних послуг України.

Рассмотрена деятельность предприятий на туристическом рынке Украины. Проанализированы статистические данные потоков туристов, реализации продукции, количества предприятий по регионам, количества занятых работников и концентрация предприятий сферы туристических услуг Украины.

There were looked the activities of enterprises in the tourist market of Ukraine. There were analysed the statistical data of tourist flows of tourists, sales, number of firms in different regions of Ukraine, the number of employed workers and the concentration of tourism enterprises in Ukraine.

Постановка наукової проблеми. Термін «підприємництво» відомий ще з XVIII ст., і означає – самостійну діяльність людини, пов’язану з

певним господарським ризиком, основою якої є отримання прибутку. За три століття значення цього терміну не сильно змінилося, його почали асоціювати з економічною активністю, результатом якої є певна винагорода.

Мета статті – проаналізувати поняття підприємництво та підприємство, дослідити статистичні дані потоків туристів, реалізації продукції, кількості підприємств за регіонами, кількості зайнятих працівників та концентрацію підприємств сфери туристичних послуг України.

Літературні джерела та публікації. В даній статті розгляд бізнесових аспектів функціонування підприємств на туристичному ринку базуються на дослідженнях *Дядечко Л.П, Євдокимова Н.М., Кірієнко А.В. [2,3]*, організаційно-правових аспектів – в наступних джерелах [5-10],

Виклад основного матеріалу. Слід розрізняти поняття підприємництво та підприємство. Державний Комітет Статистики України трактує підприємство – як статистичну одиницю, яка здійснює виробництво товарів та послуг і є самостійною у прийнятті рішень щодо використання своїх засобів і є найбільш незалежною з огляду на фінансові та виробничі функції [5]. Згідно з українським законодавством, підприємництво – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством [10].

Підприємця варто відрізняти від менеджера. Підприємець виступає ініціативним і самостійним агентом ринку. Він діє на «свій страх і ризик», використовує власні ресурси і несе повну відповідальність за результати своєї діяльності [2]. Менеджера, на відміну від підприємця, не вкладає власні ресурси, а лише виконує чужі доручення і за це отримує винагороду. До основних суб’єктів підприємницької діяльності в туризмі відносяться туристичні оператори, турагенти, а також інші організації, які безпосередньо беруть участь у туристичному обслуговуванні. До них можна віднести діяльність різних фізичних та юридичних осіб, які займаються наданням послуг розміщення, перевезення, харчування, екскурсійного обслуговування тощо. Станом на 15 листопада 2012 р. (Таблиця 1) в Україні нараховується близько 8 тис. підприємств, які беруть участь в організації дозвілля та відпочинку людей на території України, а також за її межами. Найбільша кількість таких підприємств зосереджена у Львівській, Донецькій, Дніпропетровській, Харківській, Одеській областях, в АР Крим та місті Києві.

Київ, Харків, Донецьк, Львів, мають найбільшу кількість суб’єктів підприємницької діяльності, які організовують розваги та відпочинок. Збільшення кількості таких закладів за останні роки, можна пояснити тим, що саме в цих містах проходив футбольний чемпіонат «Євро-2012».

Табл. 1.

Кількість підприємств туристичної діяльності в Україні [5]. *(станом на 15 листопада 2012р.)*

Область/місто	*Тимчасове розміщування й організація харчування*	*Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок.*
Україна	9634	7909
АР Крим	928	342
Вінницька	145	202
Волинська	133	111
Дніпропетровська	476	592
Донецька	646	613
Житомирська	112	212
Закарпатська	258	178
Запорізька	371	223
Івано-Франківська	262	157
Київська	459	266
Кіровоградська	93	279
Луганська	158	251
Львівська	845	904
Миколаївська	227	195
Одеська	824	361
Полтавська	186	220
Рівненська	103	193
Сумська	95	147
Тернопільська	112	157
Харківська	597	391
Херсонська	175	200
Хмельницька	154	169
Черкаська	117	207
Чернівецька	133	246
Чернігівська	149	193
Київ	1686	831
Севастополь	190	69

Збільшення кількості підприємств призводить до зростання кількості робочих місць. Якщо в 2010 р. кількість найманих працівників становила 238,9 тис. осіб, то в 2012 р. цей показник зріс на 22,5 тис. осіб, тобто зменшилася кількість безробітних, що є гарних показником для добробуту держави (Таблиця 2).

За останні 13 років зросла і кількість туристів, які виїхали з України в інші країни з туристичною метою. Іноземних туристів також цікавить наша країна, за період з 2000 по 2011рр. кількість туристів зросла на 16,5 млн. осіб. В 2009 р. був помітний спад кількості іноземних туристів порівняно з 2008 р., але з 2010р. цей показник стабільно зростає, що є сприятливим фактором.

Табл. 2.

Кількість найманих працівників на підприємстві [1, С. 297]

Рік	*Кількість найманих працівників (тис.)*	*Кількість реалізованої продукції (млн.грн)*
Тимчасове розміщення й організація харчування		
2010	206,5	16578,9
2011	206,9	18213,7
2012	220,3	22448,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок.		
2010	32,4	3359,1
2011	36,2	5018,4
2012	41,1	9082,7

З Рис.1 бачимо, що з кожним роком все більше українців виїжджає за кордон для оздоровлення, відпочинку, пізнання тощо, ці показники поступово зростають. Спад спостерігався тільки в 2008-2009рр., причому в цей період зменшилася кількість й іноземних туристів, які приїжджали в Україну. Найбільша кількість іноземних громадян, які відвідали Україну з туристичною метою в 2012 р., була з наступних країн: Російська Федерація, Білорусія, Польща, Німеччина, США, Туреччина, Велика Британія, Італія, Франція, Швеція, Ізраїль, Казахстан, Узбекистан, Нідерланди, Чехія, Латвія, Канада і т.д. Українці в 2012 р. відвідали наступні країни: Російська Федерація, Білорусь, Туреччина, Польща, Єгипет, Чехія, Румунія, Німеччина, Ізраїль і т.д. [5]

Рис. 1. Туристичні потоки

Діяльність підприємств сфери послуг у кожному регіоні України відрізняється своїми показниками, найнижчі показники реалізованих послуг в Чернівецькій області, але в середньому кількість реалізованих послуг збільшується (Таблиця 3). Найбільше реалізованих послуг було в Одеській, Донецькій, Дніпропетровській, Львівській, Харківській, Київській областях та АР Крим.

Табл. 3.

Діяльність підприємств сфери послуг за регіонами [1, С. 286]

Області	*Обсяг реалізованих послуг (млн. грн.)*								
	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Україна	46971,0	95832,34	120910,24	157005,13	215801,34	224583,6	256406,05	308160,66	329175,2
АР Крим	2341,0	4342,9	5322,4	6681,0	7446,6	7572,7	8336,3	9281,8	9702,1
Вінницька	800,4	1276,2	1629,0	1989,5	3722,7	3623,5	4000,1	4877,0	4770,9
Волинська	398,9	949,0	1219,7	1590,0	2018,1	1975,4	2108,3	2765,2	2740,3
Дніпропетровська	2972,6	5059,1	6669,9	8305,3	10281,6	11159,4	13782,1	18062,9	18974,3
Донецька	3121,6	7256,4	9142,3	11807,4	13430,4	13481,0	15776,9	19273,6	21315,5
Житомирська	397,2	755,5	949,4	1188,2	2366,8	2297,7	2400,4	2691,3	2895,5
Закарпатська	493,7	924,3	1319,7	1606,5	2060,5	2114,6	2277,2	2641,6	2780,6
Запорізька	1177,3	2265,3	2682,0	3449,7	3947,4	4034,7	4989,0	5891,3	6324,2
Івано-Франківська	688,5	917,5	1164,7	1614,4	2188,4	2243,6	2339,8	2733,4	2731,1
Київська	821,5	1992,1	2661,7	3993,4	7725,0	7408,1	7879,2	9833,1	9353,6
Кіровоградська	662,8	1253,7	1662,7	2022,5	2606,4	2656,1	2877,2	3463,0	3742,7
Луганська	1074,3	2039,8	2657,0	3429,2	3403,0	3281,1	3592,7	4407,2	5227,5
Львівська	2789,1	5280,3	6322,7	7432,5	9959,6	10085,3	11357,8	14034,3	14572,7
Миколаївська	1051,8	1638,4	2187,4	2483,7	4150,9	5198,7	5711,4	6368,9	7118,0
Одеська	5320,7	9085,1	10822,7	13296,5	18520,3	21437,4	22220,5	25431,0	26449,0
Полтавська	738,2	1407,6	1815,3	2461,0	2826,6	2986,6	2988,2	3951,1	4175,4
Рівненська	601,5	1091,7	1392,0	1697,1	2228,8	2293,8	2578,9	3042,9	2969,4
Сумська	458,9	957,3	1191,5	1562,5	1793,3	1824,1	1795,9	2203,8	2484,5
Тернопільська	324,0	609,2	774,2	967,4	1330,3	1358,4	1420,3	1670,6	2028,6
Харківська	2168,5	4724,2	6016,0	7607,5	8918,2	9138,7	9919,6	11974,1	13402,9
Херсонська	768,1	1380,5	1624,3	2043,2	2418,8	2504,6	2569,2	3103,7	3324,8
Хмельницька	457,8	739,0	896,7	1133,6	1666,3	1601,5	1755,4	2200,0	2372,4
Черкаська	661,4	1038,3	1301,3	1666,6	2979,5	3038,2	3285,5	3532,3	4835,4
Чернівецька	391,7	641,7	778,5	1009,7	1204,4	1230,4	1270,4	1525,7	1582,3
Чернігівська	418,2	862,9	1108,7	1311,5	2182,2	2192,2	2363,1	2674,7	2924,1
Міста									
Київ	9565,6	27562,6	35897,8	48079,3	74443,0	78312,0	91289,6	107113,5	117626,1
Севастополь	376,5	742,7	877,3	1113,2	1278,4	1670,1	2051,1	2003,9	2305,4

Обсяг реалізованих послуг у розрахунку на одну особу з кожним роком збільшується, якщо порівняти показники в цілому по Україні за 2002, 2010 та 2012рр. Так, у 2002 р. цей показник становив 282 грн. на одну особу, в 2010р. – 1301 грн. на одну особу, а в 2012 р. ще зріс на 349 грн. в порівнянні з 2010р. (Таблиця 4).

Кількість реалізованих суб'єктами туристичної діяльності путівок за період з 2011 по 2012 р. суттєво зросла. Так у 2011 р. туроператорами (юридичними особами) було реалізовано 804590 путівок, а в 2012р. цей показник зріс до 1294156 [7]. Відповідно зросла і вартість реалізованих путівок. За цей період тур агентами (ФО-П) було реалізовано 172768

путівок у 2011р., та 191738 – у 2012 р. [7]. Це показує збільшення попиту на туристичні послуги, що сприяє покращенню продажів та збільшує доходи суб'єктів туристичної діяльності. Проте найбільше продано путівок закордон, і якщо спостерігати тенденцію зростання, то громадяни України для подорожі в межах країни придбали 320071 путівок у 2011р., а у 2012р. – 332246, цей показник майже не змінився, якщо порівнювати з продажами путівок закордон. Громадяни України для подорожі за межі країни в 2011р. придбали – 467475, а в 2012р. – 757494, що показує суттєве зростання попиту на подорожі за межі держави та незначна зацікавленість українським туристичним ринком [7].

Таблиця 4.

Обсяги послуг, наданих населенню, за регіонами [1, С. 287]

	Обсяг послуг, реалізованих населенню, млн. грн.			Частка послуг, реалізованих населенню у загальному обсязі реалізованих послуг, відсотків			Обсяг реалізованих послуг у розрахунку на одну особу, грн.		
	2002	2010	2012	2002	2010	2012	2002	2010	2012
Україна	13589,62	59660,0	76593,74	28,9	23,3	23,3	282	1301	1680
АР Крим	932,5	3594,0	4066,0	39,8	43,1	41,9	456	1808	2070
Області									
Вінницька	200,7	853,1	1043,7	25,1	21,3	21,9	114	518	640
Волинська	189,7	583,8	695,8	47,5	27,7	25,4	179	563	670
Дніпропетровська	955,6	3388,8	3954,1	32,1	24,6	20,8	269	1013	1193
Донецька	932,8	3280,3	4064,9	29,9	20,8	19,1	194	737	926
Житомирська	171,6	601,3	707,8	43,2	25,0	24,4	124	469	557
Закарпатська	148,4	559,7	673,9	30,1	24,6	24,2	118	449	538
Запорізька	530,0	1556,5	1922,4	45,0	31,2	30,4	276	862	1075
Івано-Франківськ	165,0	697,5	841,8	24,0	29,8	30,8	117	505	610
Київська	226,9	1399,2	1327,0	27,6	17,8	14,2	125	814	771
Кіровоградська	156,2	505,7	567,4	23,6	17,6	15,2	139	499	568
Луганська	326,1	1128,7	1449,1	30,4	31,4	27,7	129	490	640
Львівська	811,2	2445,0	3028,0	29,1	21,5	20,8	310	960	1192
Миколаївська	249,3	764,2	909,4	23,7	13,4	12,8	198	644	773
Одеська	892,5	3024,9	3804,8	16,8	13,6	14,4	363	1266	1591
Полтавська	263,8	903,8	971,5	35,7	30,2	23,3	163	605	660
Рівненська	179,9	584,5	603,4	29,9	22,7	20,3	154	507	522
Сумська	208,1	711,6	827,8	45,4	39,6	33,3	161	610	721
Тернопільська	137,4	432,3	552,6	42,4	30,4	27,2	121	398	512
Харківська	1033,0	3061,0	3789,8	47,6	30,9	28,3	356	1108	1382
Херсонська	188,6	631,8	754,2	24,6	24,6	22,7	162	579	698
Хмельницька	219,7	585,8	682,8	48,0	33,4	28,8	154	440	518
Черкаська	213,7	840,0	1000,5	32,3	25,6	20,7	153	651	786
Чернівецька	168,9	459,3	566,1	43,1	36,2	35,8	184	508	625
Чернігівська	149,6	565,4	664,2	35,8	23,9	22,7	121	512	613
Міста									
Київ	2972,8	21525,9	28921,2	31,1	23,6	24,6	1136	7709	10221
Севастополь	134,9	539,1	527,7	35,8	26,3	22,9	377	1509	1380

У 2010 р. 57,3% підприємств тимчасового розміщення й харчування отримали прибуток від своєї діяльності, в 2011 р. цей показник зріс до

60,3%, а в 2012р. опустився до 58,9% (Таблиця 6). Що стосується інших підприємств, діяльність яких пов'язана із сферою туристичних послу, то у 2011р. 56,2% підприємств отримали прибуток, а в 2012 р. показник підприємств які отримали прибуток зменшився до 54,3%.

Таблиця 6.

Фінансові результати діяльності підприємств [1]

	Фінансовий результат (сальдо)	Підприємства які одержали прибуток		Підприємства які одержали збиток	
		відсотків до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	відсотків до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
Тимчасове розміщування й організація харчування					
2010	–548,1	57,3	619,8	42,7	1167,9
2011	–571,6	60,3	806,1	39,7	–1377,7
2012	–856,6	58,9	835,9	41,1	1692,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок					
2010	–1091,7	51,4	248,2	48,6	1339,9
2011	–1706,2	56,2	317,0	43,8	2023,2
2012	–2029,7	54,3	–358,9	45,7	2388,6

У 2011р. нараховувалося 2442 суб'єктів туристичної діяльності (юридичні особи), а в 2012р. їх кількість зросла до 2880, тобто за рік їх кількість зросла на 438 підприємств. Юридичні особи отримали доходи від надання туристичних послуг у 2011р. у розмірі 4685427,1 тис. грн., у 2012р. доходи виросли до 6360148,2 тис. грн. Кількість суб'єктів туристичної діяльності (фізичних осіб) за 2011-2012рр. зросла на 115 підприємств. Доходи фізичних осіб-підприємців становили в 2011р. – 252288,0 тис. грн., а в 2012р. – 294729,1 тис. грн. Найбільша кількість суб'єктів туристичної діяльності зосереджена в м.Києві, в 2011р. їх загальна кількість становила 885, а в 2012р. – 1336, тобто кількість туроператорів, тур агентів та суб'єктів що здійснюють екскурсійну діяльність зросла на 451 [5].

Таблиця 7.

Загальна характеристика суб'єктів туристичної діяльності України

	2011		2012			
				У тому числі		
	Усього	У тому числі	Усього	Туро-ператори	Туро-генти	Суб'єкти що здійснюють екскурсійну діяльність

		Туро-ператори	Туро-генти	Суб'єкти що здійснюють екскурсійну діяльність				
ЮРИДИЧНІ ОСОБИ								
Кількість суб'єктів туристичної діяльності, одиниць	2442	877	1471	94	2880	892	1887	101
Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб	11545	6080	4908	557	12724	6801	5380	543
з них: мають вищу або середню спеціальну освіту в галузі туризму	4590	2314	2147	129	5759	3047	2561	151
жінки	7477	3886	3362	229	8187	4324	3629	234
особи до 30 років	3210	1670	1474	66	3974	2361	1571	42
Доход від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизного податку й аналогічних обов'язкових платежів), тис. грн.	4685427,1	4421724,8	230072,3	33630,0	6360148,2	6035015,7	288432,1	36700,4
у тому числі від екскурсійної діяльності	211726,8	176081,5	9674,8	25970,5	244657,1	203519,7	6972,4	34165,0
Сума комісійних, агентських і інших винагород, тис. грн.	307497,3	149329,1	157672,4	495,8	414806,9	199161,9	215295,2	349,8
Операційні витрати, зроблені суб'єктом туристичної діяльності на надання туристичних послуг - усього, тис. грн.	1436669,1	1177452,5	233843,4	25373,2	2451280,1	2133178,1	282654,5	35447,5
у тому числі: матеріальні витрати	483066,0	435080,7	40177,2	7808,1	717515,0	643312,6	60551,3	13651,1
витрати на оплату праці	177223,2	111902,7	57348,8	7971,7	239175,6	156408,8	75993,9	6772,9
відрахування на соціальні заходи	62208,0	38994,5	20378,7	2834,8	81059,5	53865,3	24802,8	2391,4
суми нарахованої амортизації	25447,6	17336,5	6534,1	1577,0	26604,6	19351,9	5455,5	1797,2
інші операційні витрати	688724,3	574138,1	109404,6	5181,6	1386925,4	1260239,5	115851,0	10834
ФІЗИЧНІ ОСОБИ-ПІДПРИЄМЦІ								
Кількість суб'єктів туристичної діяльності, одиниць	2351	x	2041	310	2466	x	2115	351
Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб	2866	x	2280	586	2834	x	2279	555

з них мають вищу або середню спеціальну освіту в галузі туризму	1261	x	1091	170	1326	x	1119	207
Середня кількість позаштатних працівників (працюючі за договорами та зовнішні сумісники), осіб	184	x	79	105	138	x	82	56
Кількість неоплачуваних працівників (власники, засновники підприємства та члени їх сімей), осіб	979	x	802	177	1033	x	879	154
Доход від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизного податку й аналогічних обов'язкових платежів), тис. грн.	252288,9	x	223687,3	28601,6	294729,1	x	257088,8	37640,3

Станом на 23.05.2012р. у Ліцензійному реєстрі суб’єктів туристичної діяльності Держтуризмкурорту налічується 2417 туроператорів. З них 383 є туроператорами тільки з внутрішнього та в'їзного туризму. Найбільша кількість суб'єктів господарювання, які мають відповідні ліцензії, знаходиться у м. Києві – 1232 ліцензій (51% від загальної кількості), у тому числі 57 (15%) – на туроператорську діяльність тільки з внутрішнього та в'їзного туризму. У 2012 р. було анульовано 91 ліцензію на підставі заяв суб’єктів господарювання про анулювання ліцензії. Держтуризмкурортом за останні три квартали 2012 р. було видано 521 ліцензій на здійснення туроператорської діяльністі. Відповідно до Держбюджету надійшло 556 тис.грн. [8].

Економічний успіх підприємницької діяльності, зокрема в туризмі, забезпечується ефективними комунікативними процесами та інноваціями, які забезпечують появу нових тур продуктів та швидке і ефективне інформування про них потенційних клієнтів. Розвиток підприємницької діяльності в туризмі зумовлює зростання конкуренції на ринку, сприяє створенню інноваційного середовища та розвитку не тільки економіки туризму, а й економіки країни в цілому.

Використані джерела:

1.Державна служба статистики України. За редакцією О.Г. Осауленка – Київ, 2013 – 552 с.
2.Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 224 с.
3.Євдокимова Н.М. Економічна діагностика [Навчально-метод. посібник] / Н.М. Євдокимова, А.В. Кірієнко. - К.: КНЕУ, 2005. - 110 с.
4.Все о туризме. Туристическая библиотека. . // [Електронний ресурс]. – Доступний зhttp://tourlib.net/statti_ukr/ocheretin.htm

5.Державна служба статистика України. // [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/kap/kap_u/kap_u12.htm
6.Державна служба статистики України. // [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki2006_u.htm
7.Туристична діяльність в Україні в 2012 році. Статистичний бюлетень.
8.Держмтуризмкурорт. Державне агентство України з туризму та курортів. // [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.tourism.gov.ua/ua/news/25545/
9.Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження державного регулювання господарської діяльност»і [Електронний ресурс]. – Доступний з http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2608-17
10. Закон України «Про підприємництво» [Електронний ресурс]. – Доступний зhttp://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/698-12

УДК 338.48:911.3

Молодецький А.Е., Євтушенко О.В.

ПЕРСПЕКТИВНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

В статті запропонована уточнена та розширена систематика типів та видів спортивного туризму. Запропоновано включати до системи спортивної туристичної діяльності туристів - вболівальників масових спортивних заходів. Розглянуто найбільш перспективні напрями розвитку окремих типів та видів спортивного туризму в регіонах України.

Ключові слова: спортивний туризм, систематика туризму, перспективні регіони, туристичні ресурси.

В статье предложена уточненная и расширенная систематика типов и видов спортивного туризма. Предложено включать в системы спортивной туристической деятельности туристов - болельщиков массовых спортивных мероприятий. Рассмотрены наиболее перспективные направления развития отдельных типов и видов спортивного туризма в регионах Украины .

Ключевые слова: спортивный туризм , систематика туризма , перспективные регионы, туристические ресурсы .

In the article the updated and expanded taxonomy of types and kinds of sports tourism. A system to include sports tourism activities tourists - fans of mass sports events. Considered the most promising areas of certain types and kinds of sports tourism in the regions of Ukraine .

Keywords: sports tourism , tourism systematics promising regions , tourist resources.

Вступ. Спортивний туризм в останні десятиріччя активно розвивається в багатьох країнах. Це пов’язано як з бажанням людини відійти від буденності, побути наодинці з природою, отримати нові відчуття, враження та емоції. З розвитком науки і техніки, з появою нових технологій з’являються й нові види туризму, в тому числі і спортивного.

Займаючись певним видом спортивного туризму, людина оздоровлює та зміцнює фізичне і моральне здоров’я. Знаходячись в незвичайному для себе середовищі, в незвичайних ситуаціях людина отримує необхідну після сидячої роботи в офісі, наприклад, своєрідний «струс». Процес морального оздоровлення відбувається шляхом

споглядання і насолоди тишею, співом птахів, журчанням води, шелестом листя і т. д.

Ціллю даного дослідження являється аналіз ресурсів, факторів та структурних особливостей розвитку спортивного туризму в світі, в Україні та Причорноморському регіоні.

Метою даного дослідження є класифікація та аналіз наявності умов та ресурсів розвитку спортивного туризму в окремих регіонах нашої країни, зокрема в північно-західному Причорномор'ї. Одною з найбільш актуальних задач статті стало уточнення, конкретизація і систематизація різноманітних класифікацій та систематичних побудов структури і напрямів спортивного туризму, як однієї з головних компонент туристичної діяльності.

Об'єктом дослідження є спортивний туризм, як форма туристичної діяльності, структуризація його напрямів, диференціювання окремих його типів та видів.

Предметом дослідження стала територіальна структура форм і напрямів спортивного туризму в окремих регіонах України.

Аналіз попередніх досліджень. Для написання статті були проаналізовані теоретичні та методичні розділи фундаментальних наукових розвідок О.О. Любіцевої, В.А. Квартального, М.П. Мальської, І.В. Зоріна та інших фахівців в сфері географії та економіки туризму. В дослідженнях цих авторів виявлено характерні особливості виокремлення напрямів та форм туристичної діяльності, зокрема і спортивного туризму. Додатковою інформацією для класифікаційних побудов послужили енциклопедичні довідники туристичного і географічного профілю [1-11].

Виклад основного матеріалу дослідження. Спортивний туризм займає важливе місце серед інших напрямів туризму. Основна відмінність цього напряму туризму від інших полягає в тому, що учасники спортивного туризму найчастіше це люди, що потребують якогось екстриму, бажають побачити красу дикої природи, випробувати себе або змінити обстановку. Головний акцент в спортивному туризмі робиться на фізичні навантаження та своєрідні емоційні стряски. В спортивному туризмі учасників в меншій степені хвилює комфорт подорожі. Найважливішим фактором являється відповідність фізичної підготовки і здоров’я умовам виду спортивного туризму, тобто чи зможе організм індивіду витримати те чи інше навантаження.

Туризм як сектор сучасної економіки в багатьох країнах став суттєвою галуззю створення валового національного продукту. Україна в 21 сторіччі активно приєднується до числа таких держав. Одним з проявів цього процесу являється проведення в країні таких масових туристичних заходів, як футбольний чемпіонат Європи ЄВРО-2012 спільно з Республікою Польща і чемпіонату континенту по баскетболу в 2015 р.

До спортивного напрямку в туризмі слід віднести, на нашу думку, діяльність тих туристів-вболівальників, які за межами місць свого

постійного проживання відвідують спортивні змагання з участю улюблених команд та окремих спортсменів.

А.Е. Молодецьким и В.В. Салютіним розроблена систематика спортивного туризму, що охоплює найбільш популярні і відомі типи, підтипи і види спортивного туризму (рис. 1). Прослідкуємо головні фактори і регіональні особливості розвитку окремих типів, підтипів і видів спортивного туризму, що являються, на наш погляд, найбільш перспективними для окремих територій України. Найбільш перспективним для Причорноморського регіону є види водного туризму. До цих видів туризму відносять: прогулянковий, яхтовий, круїзний та екстремальний водний туризм.

Великим попитом користується такий вид короткострокових подорожей, як морські та річкові прогулянки в АР Крим, Одеській, Миколаївській та Херсонській областях, які здійснюються на прогулянкових катерах різної місткості й комфортності.

Яхтовий туризм, в тому числі міжнародний, – явище нове не тільки для України, але і для всіх країн Причорномор'я. Це поняття включає в себе не тільки наявність достатньої кількості яхт, придатних для цілей морського плавання, а й наявність всієї інфраструктури, що дозволяє забезпечувати цей вид активного відпочинку і спорту в морських умовах. В Одесі та прилеглій території знаходиться ряд яхтклубів, які користуються популярністю серед яхтсменів. Це: яхт клуби «Чорноморський», «Одеса», «Посейдон».

Рис.1. Систематика спортивного туризма

Одним з найпоширеніших видів водних подорожей є круїзи. Круїз – це морська або річкова подорож з відвідуванням портових міст декількох країн. Великою перевагою круїзів є їх безвізовість. Єдина віза, яку потрібно отримати, – це віза країни, з якої починається круїз. Круїзи в Україні популярні як серед українців, так і серед росіян. Круїзи по Дніпру і територіально і фінансово зручні для жителів України та Росії. Самі круїзи починаються в Києві і діляться на дві частини: подорож по Дніпру і подорож по Чорному морю до бергів Криму і гирлу Дунаю [12].

Екстремальний водний туризм представлений на регіональному рівні Причорномор'я: в Миколаївській та Херсонській, а також у Хмельницькій та інших областях в басейнах Південного Бугу, Дністра, Десни, Сейму, де помітну роль відіграють такі види, як: каякінг, рафтинг, сплави на плотах. В останні роки кайтсерфінг активно практикується як у Криму, так і на всьому узбережжі курортних міст узбережжя Чорного та Азовського морів.

Рафтинг, сплав і каньонінг на території України практикується на річках Чорний Черемош, Десна, Південний Буг, Рось, Дністер, Тетерів та інші, уздовж найбільш мальовничих річкових берегів. Загалом, можна сказати, що спортивний водний туризм в Україні тільки набирає обертів. Країна володіє значиними ресурсами для розвитку цих видів туризму з високими можливостями. Основною метою пішохідного туризму є піше подолання групою або індивідуалом маршруту по слабкопересеченной місцевості. Центрами піших подорожей в Україні є Кримські та Карпатські гори. На відміну від виїзного туризму, такі походи вимагають мінімальних фінансових витрат, даруючи при цьому яскраві враження від місцевої природи і незабутні враження.

Автомобільний туризм, підтип транспортного - це подорожі людей в країни чи місцевості, відмінні від їх постійного місця проживання, в яких основним засобом пересування виступає приватний або орендований автомобіль. Україна, на жаль, небагата країна, і це не єдина проблема, що стримує бурхливий розвиток моторуху.

Південно- східний Крим, а точніше околиці Феодосії і Коктебеля, по праву вважається колискою планеризму на просторах колишнього Союзу. Тут, на плато Узун-Сирт, в 20-30 - ті роки минулого століття проводилися перші всесоюзні планерні зльоти, що дали путівку в життя цілому поколінню авіаторів і авіаконструкторів.

Сьогодні Коктебель і Феодосія – визнані центри повітроплавного спорту. Щорічно на початку травня у Феодосії проводяться міжнародні змагання «Повітряне братство» і чемпіонат з польотів на теплових аеростатах, в яких можна взяти участь у показових польотах в якості пасажира. Велосипедний туризм (велотуризм) – один з видів туризму, в якому велосипед служить головним або єдиним засобом пересування. Спортивний велотуризм входить, поряд з іншими видами туризму, у Федерацію спортивного туризму України, при яких працюють комісії по всіх видах спортивного туризму, і різні клуби туристів.

Якщо подивитися на розвиток велотуризму в Україні, то йому приділяється зовсім незначна увага. В Одесі є всі умови для розвитку велосипедного туризму. На сучасному етапі здійснюються одноденні велопоходи. Однак це найчастіше неофіційні тури, вони організовуються любителями, шляхом створення зустрічей за допомогою соціальних мереж. Такі самобутні подорожі здійснюються на невеликі відстані, найчастіше навколо Хаджибейського та Куяльницького лиманів. Поблизу пляжу «Дельфін», на березі моря, розташований самодіяльний полігон, для гонок і змагань. Це різноманітні гірки, споруджені з підручних матеріалів, землі та глини. Тут щорічно проходять різні змагання.

Окрім знаменитого лабіринту катакомб, під Одесою та передмістями є порожнечі природного походження – карстові печери, воронки і тріщини, що виникли в результаті розмивання вапняку підземними водами в післяпонтічний час. Вони служать для пізнавальних цілей в палеонтологічному музеї -заповіднику ОНУ ім. І.І. Мечникова [13].

У Криму відомо близько 800 печер, 50 з яких є пам'ятками природи. Одна з найвідоміших і обладнаних печер Криму – це Мармурова печера, яка удостоїлася звання однієї з найбільш відвідуваних печер планети. Довжина обладнаних маршрутів – близько 1.5 км. Кизил-Коба (Червона печера) – одна з найбільших печер Європи, яка сформувалася з вапняків. Червона печера являє собою розгалужену систему протяжних галерей, вертикальних колодязів, обводнених зон. Деякі ділянки містять до 6 поверхів. Окремі зали мають протяжність 70-80 м, а у висоту – 145 м, наприклад, Зал блакитної капелі. По дну печери протікає підземна річка Су- Учхан. Червону печеру прикрашають сталактити, сталагміти, бахрома, драпірування, кораліти, що приваблює спелеологів і просто туристів не лише з усієї України. Печера Еміне Баїр Хосар або Печера Мамонтів - унікальне місце серед природних феноменів у всій Європі. Печера відмінно обладнана: хороші бетонні сходи з поручнями, майданчики для відпочинку та зупинок туристичних груп.

Індустріальний туризм – дослідження територій, будівель та інженерних споруд виробничого призначення, а також будь-яких занедбаних споруд з метою отримання психічного і естетичного задоволення. Прогулянки по дахах (руфінг, руферство) – це досить небезпечний (зі зрозумілих причин) вид туризму, поширений в основному у великих містах. Люди, які захоплюються спогляданням видів, що відкриваються з міських дахів, називають себе по-різному – «руфери», «дахолази», «кришери », і т.д.

Х гонки (комбінований туризм) – це підтип спортивного туризму, при якому екстремальні туристи досить добре і універсально підготовлені, щоб підійматися на скелі, скакати на коні, сплавлятися на каяку або плоту по порогах, нестися по горах на велосипеді і спускатися по мотузках під водоспадом . Ці люди об'єднуються в команди і беруть участь у змаганнях, мета яких - якомога швидше пройти дистанцію в 3-4 сотні кілометрів,

використовуючи свої навички. Це називається мультиспорт, або екстремальні (частіше навіть пригодницькі)гонки.

Альпінізм – це вид гірського туризму, він вважається одним з екстремальних видів відпочинку. Сьогодні альпінізм являє собою цілу індустрію, яка рівномірно розвивається і популяризується. Як правило, для сходження прийнято обирати літо. Проте любителі гострих відчуттів не зупиняються і взимку, а складні погодні умови і сходи лавин тільки додають гостроти подорожі. У гори йдуть, щоб випробувати себе, ризикнути, подолати все і дістатися до вершини.

Україна має в своєму розпорядженні достатньо перспективні гірськолижні центри. Найвідоміший з них – це Буковель, який знаходиться в оточенні трьох гір (Буковель, Чорна Клева і Довга). Головною особливістю є те, що Буковель – кращий з технічної оснащеності гірськолижний курорт України, що нараховує 42 траси загальною протяжністю 50 км. Кататися тут можна з грудня по квітень. У Буковелі знаходяться траси трьох рівнів складності - сині, червоні і чорні, тому покататися з задоволенням тут можуть як початківці, так і професійні спортсмени, що мають великий досвід.

Більш давній лижний курорт – Славське, яке позиціонується як універсальний курорт, завдяки унікальним нерівномірним боковим схилах. Приїхати сюди покататися можуть, як досвідчені екстремали, так і новачки. Деякі траси для катання затвердила Міжнародна Федерація лижного спорту. Добре розвинена інфраструктура, безліч визначних пам'яток вигідно відрізняють Славське від інших лижних курортів.

Драгобрат розташувався в районі гірського масиву Близниця біля підніжжя гори Стіг. Перебуваючи на стику альпійських лугів і хвойних лісів, Драгобрат захопить кожного унікальною красою карпатської природи. Центр дозволяє насолодитися гірським відпочинком в горах завдяки відрізаності курорту від навколишніх сіл і міст. Головною особливістю Драгобрату, що приманює любителів зимового відпочинку, є унікальні погодні умови. Курорт оточують гори у формі підкови, завдяки чому сніг тут лежить дуже довго і сезон катання триває з листопада по травень. На курорті є траси різної складності, загальною протяжністю 10 км . Крім того, тут знаходяться траси міжнародного класу для фрістайлу.

Досить молодий, але вже дуже популярний курорт Мигово розташувався біля підніжжя мальовничих вершин буковинських Карпат Стіжок і Кичера недалеко від урочища Солонець. Сніг тут випадає у великій кількості, досить рано, і тримається, як правило, з грудня по березень. Тут багато різних трас, доповнених мальовничою буковинською природою. Траси в Мигово, загальною протяжністю 3300 м, різні по складності. Тут є траси слалому, що використовуються для змагань, як національного, так і міжнародного рівня, сертифіковані спуски .

Висновки. Спортивний туризм з кожним роком привертає все більше і більше людей, фанатів спортсменів і просто любителів здорового способу

життя. Чим країна економічно розвиненіша, тим більше місце в житті людей і економіки країни в цілому займає спортивний туризм. До того ж країна володіє ресурсами, які і дозволяють розвивати спортивний туризм. При розвиненій інфраструктурі для спортивного туризму країна стає привабливою для туристів, які шукають емоційну розрядку в співпереживанні за улюблену команду або гравця

Використані джерела:
1.Васильев В.В. Менеджмент туризма/ В.В. Васильев – М.: Проспект, 2001. – 376 с.
2.Григорьев В.Н. Водный туризм/ В.Н. Григорьев - М., Профиздат, 1990. — 302 с.
3.Зінько І.З. Організаційно-економічні особливості розвитку нових видів спортивного туризму в Україні / І.З. Зінько / Вісник Львівського інституту економіки і туризму. – Львів: СПОЛОМ, 2006. - №1. С.42-45.
4.Зорин И.В. туризм как вид деятельности / И.В. Зорин, Т.П. Каверина, В.А. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 288 с.
5.Зорин И.В. Энциклопедия туризма: Справочник. / И.В. Зорин – М. : Финансы и статистика, 2003. – 386 с.
6.Квартальнов В.А. Туризм: Теория и практика : в 5-ти томах. Гуманитарные проблемы развития туризма: история и современность. / В.А. Квартальнов – М.: Финансы и статистика, 1998. –Т.1. – 192 с.
7.Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні/ В.Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги XXI, 2003. – 300 с.
8.Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму / М.П. Кляп. – К. : Знання, 2011. – 334 с.
9.Любіцева О. О. Туризмознавство: вступ до фаху / О.О. Любіцева. В.К. Барицька. – К.: вид. Київський університет, 2008. – 335 с.
10. Мальська М. П. Менеджмент туризму/ М. П. Мальська. В.В. Худо. - Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2002. – 295 с.
11. Мальська М.П., Туристичне країнознавство. / М.П. Мальська, М.З. Гамкало, О.Ю. Бордун. Європа. - Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 172 с.
12. Молодецкий А.Э. Современные особенности круизного туризма в Украинском Причерноморье/ А.Э. Молодецкий, С.Ю. Веретюк / Вісник одеського національного університету,географічних та геологічних наук 2010. Т. 15. Вип. 10 - С. 152-157.
13. Сайт «Все о туризме и путешествиях». – Режим доступу до сайту: http://guide.travel.ru/france/midi_pyrenees/

УДК 911.3

Коцюба А.І.

ФЕНОМЕН СПЕЛЕСТОЛОГІЇ В ТУРИЗМІ

У статті подається визначальні особливості нової науки спелестології. Виокремлюються основні типологічні умови антропогенного ландшафту задля розвитку спелеситології як рекреаційного виду діяльності. Аналізується урбаністичний та індустріальний ландшафт, як територіальна основа для дослідження природних і антропогенних особливостей та перспективного спелесторекреаційного розвитку на теренах України та окремо міста Києві.

In the article given determining features of new science of spelestology. Distinguishes basic typological terms of anthropogenic landscape spelesytology for development as a recreational activity. We analyze urban and industrial landscapes as territorial basis for the study of natural and man-made features and future development of recreation on the territory of Ukraine and Kiev.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове підґрунтя для даної статті було сформовано завдяки роботам Гампріндашвілі Г. М., Стрихарь М.Н., Долотов Ю.А., Сохін М.Ю., Кляп М.П., Шандор Ф.Ф., Казакова Т.А., а також окремо, були використані основи дослідження спелеоархеологів Боровського Т.А., Дубчак С.В., та ін.

Вступ і постановка проблеми. Великі міста у наслідок значного демографічного руху та ресурсоспоживання з темпами розростання потребують нових територій. З'являється потреба у рекреаційних ресурсах, тобто певних територіях для відпочинку та оздоровлення. Так, в межах міст для рекреації виокремлюють рекреаційні зони – спеціально виділені і організовані території в місті та в межах зеленої зони, призначені для відпочинку населення [6]. Окремо існуюча кількість загальних внутрішніх рекреаційних міських зелених зон, парків, водойм, складають в різних містах по окремим даним від 10-15% до 50-60% їх загальної території. Однак, як свідчить практика, даної площі недостатньо для якісного відпочинку населення.

За рахунок того, що в містах перетворення природних ландшафтів досягає максимального ступеню, рекреанти шукають альтернативні види відпочинку, використовуючи підземний та повітряний простір міст [4]. Увага надається територіям, що мають не типову ландшафтну структуру та характерні особливості, які впливають на формування таких ландшафтів. В свою чергу, територія будь-якого міста за роки історичного формування та перетворення антропогенними чинниками стає неоднорідною. У різних зонах міста, що виділяються за видами землекористування досить різний ступіні перетворення природних елементів та насиченості антропогенними об'єктами міста. Від так, для сучасної міської рекреаційної діяльності виділяють певну сукупність ландшафтів, що залежить від ступеню перетворення та використання міським населенням конкретної місцевості. На даній території може розвиватися як класичний різновид туристської діяльності (пішохідний, велосипедний), так і нетипова рекреаційна діяльність. До неї належать різнопланові види, які виникли, або виникають, головним чином, залежно від потреб суспільства на конкретній території міста. Але основною проблемою у сучасному вимірі туристського знання була і залишається остаточна визначеність та конкретизація певних типів рекреації, що з'являються.

Виклад основного матеріалу. Виникнення феномену специфічної туристичної діяльності в межах міста провокується суспільством як відповідь на «класичне міське» життя. У розвитку антропогенних ландшафтів у XXI ст. в межах міських зон виник напрям індустріального туризму.

Антропогенний ландшафт визначається утворенням внаслідок спрямованої діяльності людини або опосередкованого її впливу на природний ландшафт. Антропогенний ландшафт складається з природних і

змінених людиною компонентів, що взаємодіють між собою. Він має забезпечувати сприятливе для людини середовище існування, продуктивність, для забезпечення потреб людини у ресурсокористуванні. Окремо, індустріальний ландшафт ототожнюють з таким ландшафтом, що поєднує в собі створення кар'єрів, відвалів, гірничих виробок у процесі видобутку різноманітних мінералів, створення інженерних споруд для використання отриманої енергетики, розміщення в ландшафті інженерно-технічних систем і виробничих комплексів. [4] Індустріальні (антропогенні) ландшафти виникли на індустріальному етапі історії і включають у собе науково-технічні досягнення та інженерні рішення свого часу, функціональні особливосі та територіальну організацію містобудівних знахідок при територіальному «компонуванні» промислових зон та архітектурних споруд, фабрик та шахт, тобто всю суму того, що можна назвати індустріальною культурою. [1] Можна зауважити, що за останні двадцять років індустріальна культура великих міст сформувала різновид туристської діяльності, що визначило межі нових підземних та надземних територій для рекреаційного використання.

Об’єктами даного виду діяльності можуть виступати певні тіла та явища видобувної та переробної промисловості, будівництва та переоформлення місцевого ландшафту, що відображають, відтворюють, імітують розвиток міста, пов’язаного з життям, діяльністю людини та мають ту чи іншу пізнавальну цінність. За рахунок багатої культурної історії міст, розрізняють значну видову кількість індустріального туризму. Це певне стихійне явище частково відображає проблеми сучасного міста та використання підземних територій у їх вирішенні. Видовий склад об’єктів індустріального туризму об’єднує в собі: відвідування занедбаних об’єктів, підземних порожнин, постпаломництво, індустріальну археологію, об’єкти під охороною, окремо прогулянки по дахам та ін. За рахунок надання певного підтексту того, що рекреант може робити в межах міста, перелічені види зазнають переосмислення і стають досить популярні у світовому вимірі. Так відвідування закинутих об’єктів надає змогу оглянути їх з іншої сторони, проявити певну творчість та історичну зацікавленість даної місцевості. Дослідити та переосмислити значення об’єкту у власному вимірі сприйняття. Ознайомитись з нетиповими десакралізованими спорудами та місцями релігійного вшанування в межах постпаломництва, спробувати подолати певні психо-фізичні навантаження та фобії, що супроводжують рекреанта, наприклад при руферстві (прогулянка по дахах) тощо.

Спелестологія – новий напрям у науковій та у туристичній діяльності. Важливим фактором існування якого є наявність підземних антропогенних об’єктів, що не використовуються за прямим призначенням. До таких об’єктів відносять підземні порожнини, що були у минулому пов’язані з видобутком сировини, а також підземні архітектурні споруди (церкви, храми). [7] Необхідно зазначити, що термін

спелестологія досить невизначений. Вважається, що професійні дослідники антропогенних підземних порожнин використовують термін «спелеістика». Аматори використовують термін спелестологія. Термін «Спелеістика» було запропоновано грузинським дослідником Г. М. Гапріндашвілі у 1978 році. Неоднозначність походження терміну «Спелестологія» пов'язаний з теорією, що витоки його також беруть початок з Грузії. Незважаючи на деталі, даний термін набув широкого поширення на території Россії, країн СНД та Європи. Г. М. Гапріндашвілі визначив спелеістику як науку про покинуті штучні порожни, що представляють історичний інтерес. Деякі дослідники розуміють спелеістіку тільки як розділ археології, що стосується розкопок в печерах.

У науковому світі в основу спелестологічних досліджень покладені уявлення про взаємозалежність існування і розташування антропогенових підземних порожнин від ряду конкретних факторів. До таких факторів відносять власне геологічну будову території, її склад, геоморфологічну будову, ландшафтну структуру та ін.

Так як спелестологія стосується об’єктів антропогенного походження, дана наука тісно пов’язана з об’єктами антропогенного ландшафту, у нашому випадку з містом. В свою чергу, міський ландшафт, саме індустріальний, поділяється на окремі функціональні зони. До їх складу входять існуюча чи проектна зона ділової активності, промислові зони, створені на основі промислових і комунально-складських районів і вузлів, сельбищна і рекреаційна зони, а також елементи загальноміського центра. [2]

Прийнято вважати, що відвідуванням підземних порожнин в межах міських територій займаються діггери. Між спеоестологами та діггерами є суттєві відмінності, що дозволяють розрізнити дослідження антропогенних підземних порожнин і тими і тими. Головною відмінністю можна вважати дві речі. Спелестологів цікавлять антропогенні підземні порожнини, що не використовуються за призначенням на даний час, а також у об’єктах спелестології повинні проявлятися історичні особливості, що можуть зацікавити науковців. Діггерські течії досліджують антропогенні підземні порожнини, що на даний час використовуються за призначенням (наприклад метрополітен).

Такий вид туризму поширений у Польщі (шахти Величка та Бохні), Швеції (залізорудні шахти м. Кірина), Естонії (сланцеві шахти Кохтла-Нимме), Норвегії (мідний рудник Ророс), Чехії (срібний рудник Кутна-Гора), Словаччині (золоторудна шахта Банска Штявница), Росії (в Солікамську, Воркуті), Чилі (мідний рудник Чукікамата), ПАР (алмазні шахти Кімберлі), Австралії (золоті шахти м. Теннант Крік), Фінляндії та ін. [1]

Необхідно зауважити, що у містах Європи, частіше на столичних територіях (Прага, Париж, Гельсінкі) під землею розташовані сучасні торгівельні комплекси та концертні зали, підземні гаражі та складські

приміщення, що дозволяють раціонально використовувати підземні площі не тільки для задоволення побутових проблем населення, а й емоційно-фізіологічних, частково духовних та рекреаційних. Дані об'єкти частково можуть бути використанні в межах екскурсійної діяльності або у лікувальних цілях, у плані інженерного осмислення та структурування технічного забезпечення підземних споруд.

За рахунок великих масштабів використання підземних площ та їх призначення виокремлюються декілька груп.

1. Транспорті (пішохідні та транспортні тунелі, гаражі. Автостоянки, станції метрополітену);

2. підприємства торгівлі, комунально-побутового обслуговування, об'єкти складського господарства, також до цієї групи відносять холодильні системи;

3. видовищні, адміністративні, спортивні комплекси;

4. об'єкти міської інженерії (трубопровід тепло-, водо-, газопостачання та каналізації, кабелі різного призначення та ін.);

5. окремі цеха, лабораторії та промисловості. [5]

Відомо, що глибина залягання міських підземних споруд досягає 40 та більше метрів. В деяких містах також використання підземного простору пов'язано з видобутком корисних копалин у минулому. Вони використовуються у будівництві різнотипних приміщень, будівель, а також можуть бути використані як середовище у якому розміщується такі споруди. Такий вид історично обґрунтовується у місті Париж, Франція.

Спелестологія в Росії і країнах СНД існує в основному у формі громадських об'єднань і груп, що історично склалися в своїх регіонах. Єдиної для всіх організаційної структури в даний час немає, і її створення не планується. [6] За рахунок неоднозначності термінологічної бази, існує кілька теорій щодо походження спелестології. ЇЇ прийнято вважати розділом наукової спелеології. Також, дану науку можна вважати розділом археології. Крім того спелестологи близькі до дослідників міської та індустріальної культури (індустріальний туризм), що охоплює загальну територію міста та його ландшафтні комплекси. [6]

Розглядаючи підземний міський простір території України, можна зазначити, що рекреаційна діяльність у підземних порожнинах чітко виокремлюється на теренах міст, в яких знаходилась або знаходиться видобувна промисловість (Одеса, Кривий Ріг, Донецьк, Солевар та ін.), містах туристського напряму (Кам'янець-Подільський, Львів), у містах з військовим минулим (Севастополь, Київ, Бердянськ), релігійні центри (Почаїв, Чернігів, Київ). Значна кількість цих міст мають широкий спектр підземних антропогенних об'єктів, що на даний час не використовуються за прямим призначенням і не можуть бути використані у подальшому. Спелестологічний туризм у цьому випадку має можливість визначити окремі особливості за якими ці підземні комплекси можуть бути корисними для суспільства в плані відпочинку. Зазначимо, що

спелестологічна діяльність в зазначених підземних об'єктах визначається на даний час як проект або тільки організовується на етапі розробки рекреаційного використання (за винятком міст туристичного призначення). Спелестологічні ознаки рекреаційного використання існуючих підземних споруд в межах країни лише розпочинають масові заходи залучення до них.

Київ як загалом і Україна, має значні площі, що виокремлюють ряд ландшафтів, які формують строкату структуру. Природні ландшафти Києва визначають його привабливість та неповторність серед інших міст України та Європи. За рахунок довгої вікової історії, ландшафтна структура головної частини та передмістя сформувала свою неповторну антропогенну систему, що використовується та має використовуватись не лише у виробничій та промисловій системі, але й у рекреаційному задоволенні столичних жителів та гостей столиці. Індустріальні ландшафти міста Києва мають великий потенціал і дають можливість розвивати туристську діяльність на всій території міста. Широкий спектр індустріального туризму дозволяє виокремити різні підземні об'єкти антропогенного походження, що можуть бути використані не лише діггерськими течіями, а й власне спелестологами. У місті у зв'язку з дефіцитом вільних земель для забудови, підвищенням населення, розширенням транспортної мережі та інженерних комунікацій, була визначена тенденція заглиблення міського будівництва нижче відмітки поверхні землі. Таке будівництво стало початком для розвитку досліджень, що формуються, опираючись не лише на наявність, а й на історичні особливості, інженерну не повторність та частково на місцевий фольклор.

Історичні особливості столиці супроводжуються різнобічними подіями, що сприяли розвитку певних об'єктів, що нині можуть бути використані у спелестології.

Біля узбережжя Дніпра, під відомими київськими схилами розміщенні великі дренажні системи, що можуть бути перспективним об'єктом для дослідження. Ці системи досить розгалужені і мають декілька виходів на поверхню. Офіційно вони зачинені для доступу так як частково вони ще працюють, за рахунок перевищення робочого строку дії, вони можуть бути небезпечними.

Нікольська дренажна система вважається однією з популярних в Києві. За історичними відомостями, проектував її архітектор Едуард Тотлебін. Вона складається з 2 частин: старої і нової. Стара була побудована в 1916 р. Ця частина складається з цегельних арочних галерей заввишки до 2 метрів і шириною до 90 см. Нова частина була побудована в кінці 1980-х рр. і складається в основному з Беттон укріплень. Нікольська має 7 виходів на поверхню. Загальна довжина ходів становить близько двох кілометрів. [8] Майже в центрі міста існую дренажно – штольневих система – Блакитна Система Великій Житомирській. «Блакитна » система зміцнює схили Пейзажної алеї і прилеглих до неї схилів , запобігаючи

зсувам шляхом дренажу грантових вод. У середині можна спостерігати велику кількість сталактитів , а також мінеральних відкладень.[8]

Необхідно виділити ще одну систему. оберігає від зсувів Черепанову гору і НСК «Олімпійський», що розташований біля підніжжя вищеназваної гори. Вона займає площу більше одного кілометра, що дає змогу визначити, дослідити та використати такі об'єкти у рекреації.

Релігійні споруди Києво-Печерської Лаври та її прилеглі території є однією з найбільших православних святинь України. Ближні та Дальні печери даного комплексу мають досить великий потенціал у їх досліджені. Печерні споруди де почивають мощі печерських подвижників зараз використовуються як релігійний осередок. Але незважаючи на це, практично, такі об'єкти можуть виступати у дослідженнях також і спелестолога.

Майже у центрі міста існую дренажно-штольнева система. Блакитна Система зміцнює схили Пейзажної алеї і прилеглих до неї схилів, запобігаючи зсуви шляхом дренажу грунтових вод. В середині можна поспостерігати велику кількість сталактитів, а також мінеральних відкладів.

Зазначаючи історичні події, необхідно вказати, що Київ місто-геогрй, із власними воєнними підземними архітектурними особливостями. Від так, можна зазначити про систему потернів в межах ЛРП Лиса Гора. У минулому, під час будівництва укріплень рельєф був сильно спотворений за рахунок насипання валів і прориття. У насипах влаштовувалися потерни (тунелі, в яких можна було встановлювати знаряддя для захисту), окрім самих потернів, існують тунелі, що використовувались у побутовій військовій сфері (зберігання їжі, каналізаційні, та повітряні тунелі). Такі печери найбільш небезпечні. Спелестологічні об'єкти мають тенденцію з часом руйнуватися. Існує багато чинників антропогенного походження, що на них впливає. Так, вони проявляється у деяких змінах: підвищення інтенсивності вивітрювання за рахунок зміни складу атмосферного повітря (кислотні дощі); зміна рівня ґрунтових вод та їх склад (зміни властивостей порід несучої основи); зміна складу літогенної основи міських територій (осипи та намив техногенних відкладів та аерозольних осадів з атмосфери); зміна властивостей фізичних полів у межах міських агломерацій. [5] Перелічені чинники не залишаються на останньому місті, якщо дослідження окремих об'єктів проходить довго та якісно.

Висновки. У великих міських агломераціях за останні роки розпочався новий «бунт» розвитку специфічних рекреаційних видів діяльності. За рахунок того, що міських жителів постійно оточують стресові ситуації пов'язані з швидким ритмом життя, відсутністю часу на сон та відпочинок, з'являється необхідність використовувати міський ландшафт у рекреаційній діяльності. Різнопланові види рекреації в межах міст супроводжуються визначенням окремих типів ландшафтів, що мають певні характерні особливості для використання території у туристській

діяльності. Так, у містах виокремлюється індустріальний ландшафт. В залежності від власних потреб, спричинених рядом психофізичних ознак міським рекреантам, визначається видовий ряд індустріального туризму. До нього входять відвідування занедбаних об'єктів, підземних порожнин, індустріальна археологія, об'єктів під охороною, паломництво, окремо прогулянки по дахам та ін. Окремою ланкою варто вважати спелестологію, так як відвідуванням підземних порожнин в межах міст займаються діггери. Спелестологія це новий напрям у такого роду діяльності, що розвивається на теренах як міських так і природних територій і має досить широкий спектр об'єктів. Україна, має значний спелестологійчний потенціал, що розвивається досить швидкими темпами у різних великих та малих містах. Зокрема у столиці. Київ має значний історичний пласт подій, що спонукали до утворення спелестологічних об'єктів, що можуть і мають бути дослідженими тощо.

Використані джерела:
1. Казакова Т.А. Екскурсії в шахту - перспективний напрямок розвитку техногенного туризму // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства: Мат. II міжнар. наук. конф. - Кривий Ріг, 2005. - С. 124-127.
2. КОНЦЕПЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСТА КИЄВА Київ – 2011, ст. 24
3. Сучасні різновиди туризму: навч.посіб./М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор. – К.: Знання, 2011. – 334 с. – (вища освіта XXI століття)
4. Культурный ландшафт как объект наследия. Под ред. Ю. А. Веденина, М. Е. Кулешовой.— М.: Институт Наследия; СПб.: Дмитрий Буланин, 2004.— 620 с., ил.
5. Экология города: Учебник. – К.: Либра, 2000. – 464 с
6. Закон України «Про мораторій на видалення зелених насаджень на окремих об'єктах благоустрою зеленого господарства м. Києва (ст.1)» м. Київ, 2 грудня 2010 року N 2739-VI
7. Електронний ресурс Ленінградської спелестологічної партії. Офіційний сайт.
http://lspb.spb.ru/Sablino/wwed.html
8. Електронний ресурс офіційного туристського довідника «Интересный Киев» http://www.interesniy.kiev.ua/fotoalbom-kieva/83947/

УДК 640.4:613.2

Іщенко Т.І, Шидловська О.Б., Стоян І.М.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ WELLNESS-ІНДУСТРІЇ В ГОТЕЛЬНОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

У статті розкрито поняття «wellness-готель», розглянуто сучасний стан індустрії оздоровлення у світі та в Україні. Проаналізовано досвід європейських країн в галузі відпочинку та оздоровлення, який для України може бути дуже корисним. Досліджено природні передумови, проблеми та можливості розвитку wellness-індустрії в українському готельному господарстві. Показано актуальність та перспективність будівництва в нашій країні wellness-готелів.

В статье раскрыто понятие «wellness-отель», рассмотрено современное состояние индустрии оздоровления в мире и в Украине. Проанализирован опыт европейских стран в сфере отдыха и оздоровления, который для Украины может быть очень полезным. Исследованы природные предпосылки, проблемы и возможности развития wellness-индустрии в украинском гостиничном хозяйстве. Показана актуальность и перспективность строительства в нашей стране wellness-отелей.

In the article the concept of «wellness-hotel», considers the current state of the industry recovery in the world and in Ukraine. The experience of European countries in the field of recreation and health, which for Ukraine could be very useful. Studied natural conditions, challenges and opportunities of wellness-hotel industry in the Ukrainian economy. The urgency and the prospect of building in our country wellness-hotels.

Актуальність проблеми. На протязі мільйонів років людство, як біологічний вид, формувалося і розвивалося в лоні природи, безперервно і багато рухаючись в боротьбі за виживання, споживаючи тільки натуральні продукти, дихаючи чистим повітрям. За останнє століття у жителів міст та мегаполісів рухова активність скоротилася до маршруту від дома до машини, або зупинки громадського транспорту, а також до підйому пішки максимум на 3-й поверх, а далі – тільки ліфтом.

Їжа, яку ми зараз вживаємо стала містити в собі надзвичайно багато простих вуглеводів та жирів – це енергетичні речовини, які ми не здатні спалити при такому рівні рухової активності, тому вони неухильно відкладаються в жирових депо і псують здоров'я та зовнішність. Крім того, з'явилися генетично модифіковані продукти, хімічні речовини та консерванти, з якими людство в процесі свого розвитку не стикалося, а значить, не має ферментних систем в шлунково-кишковому тракті для повноцінного їх засвоєння. Неповне перетравлення їжі створює додаткове навантаження на імунну систему людини і викликає явище харчового несприйняття, наслідком якого є розвиток різноманітних захворювань.

Забруднене довкілля можна навіть і не згадувати – на сьогоднішній день вся культурна громадськість добре поінформована про згубний вплив на людину радіації, пестицидів та озонових дір. Картина песимістична, здається, навіть, безнадійна. Але людство не було б людством, якби не вміло усвідомлювати небезпеку та знаходити вихід з любого становища.

Виклад основного матеріалу. В 1946 р. Всесвітня організація охорони здоров'я прийняла таке визначення, що «здоров'я – це стан повного фізичного, психологічного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороби та фізичних дефектів» [1]. З цього визначення і почалася історія сучасного wellness як філософії здорового способу життя.

Увага до здоров'я – це не просто турбота про своє майбутнє, але й стиль життя, певний світогляд. Струнким і спортивним, красивим і здоровим, радісним та живучи в гармонії з навколишнім світом сьогодні бути модно. Способів тримати себе у формі достатньо: багато хто бігає зранку, ходить у фітнес-центр, стежить за дієтою і бореться зі шкідливими звичками. Технології та обладнання в сфері краси постійно вдосконалюються, а на базі загального захоплення здоров'ям виникають цілі індустрії, одна з яких – wellness.

Wellness – це своєрідна система оздоровлення, що дозволяє досягти емоційної і фізичної рівноваги в умовах сучасного урбанізованого життя. Складовими цієї системи є помірне і комфортне фізичне навантаження, здорове харчування, комплексний догляд за шкірою, хороший відпочинок, оптимізм і позитивне мислення.

Асортимент пропонованих wellness-послуг дуже широкий і застосовуються вони в різних країнах по-різному. Так, в Америці філософію wellness використовують, головним чином, у сферах фізичної культури та косметології. В Азії, паралельно зі східними культурами руху, найбільш помітно розвивається сектор wellness, що займається красою та доглядом за тілом. В Європі концепція wellness відіграє найбільш помітну роль в туризмі тих країн, де є численні термальні джерела та купальні курорти.

Нині в нашій країні wellness розвивається все стрімкіше. Крім спортивних клубів, салонів краси, SPA-салонів або фітнес-залів все частіше з'являються wellness-студії і wellness-центри. Не помічати wellness стає неможливо, тому готельєри не залишають без уваги цю тенденцію і все частіше збільшують комплекс послуг для гостей готельного підприємства не тільки за допомогою розширення додаткових послуг та розваг, але і за рахунок включання послуг загальнооздоровчого комплексу. Мова йде про симбіоз готельного бізнесу та індустрії краси і здоров'я, результатом якого є wellness-готелі та готелі з wellness-центрами.

Відомо, що поняття «wellness-готель» має західну термінологію та являє собою спеціалізоване готельне підприємство, що пропонує програми підвищення резервів здоров'я, в основі яких лежить принцип виявлення індивідуальних факторів ризику та їх корекція. Основна відмінність даного закладу розміщення від інших в wellness індустрії – це взаємозв'язок медичних (комплексна діагностика, медичні програми, лікарський контроль), естетичних (догляд за тілом), фізичних (активний відпочинок та індивідуальні програми фізичних тренувань) та психологічних (заняття йогою) процедур [3].

В Європі гості висококласних wellness-готелів мають можливість обирати між сучасними та найдавнішими методиками оздоровлення, класичними і нетрадиційними рецептами медицини, їм пропонують індивідуально складену програму фізичних тренувань і, звичайно ж, повний комплекс послуг догляду за тілом. Відвідувачів цих готельних підприємствах залучають до занять йогою, пиття трав'яних чаїв, гартування і активного відпочинку на природі. У них з'являється шанс дізнатися про себе багато нового, відвідавши індивідуальні консультації спортивного тренера, лікаря-фізіотерапевта, косметолога, фахівців в галузі wellness-послуг. Крім того, wellness-готелі дарують рідкісне відчуття повного відриву від дійсності.

В межах даних закладів, разом з проведенням певних wellness-програм, розвиваються такі напрямки оздоровчого туризму, як: таласо-, вино-, арома-, бальнео-, фанго-, апі-, гало-, стоун-, озоно-, рефлексо-, кріо-, магніто-, електро-, кольоро-, кінезіо-, світло- та музикотерапії. Також, окрім фізичного навантаження та відновлювальних процедур (іонофорез, лімфодренаж, парафінолікування, безліч різновидів масажу тощо) в межах wellness-програм підприємствами гостинності передбачаються раціональне

харчування та збалансована дієта, які представленні різноманітними стравами вегетаріанської, wellness та фітнес-кухні.

Wellness-харчування має певні правила, які засновані на сформульованих нижче принципах:

- їжу потрібно готувати зі свіжих продуктів;
- основа раціону повинна складатися з білків, вуглеводів, фруктів та великої кількості свіжих овочів;
- білки і вуглеводи не повинні вживатися одночасно;
- м'ясо та м'ясні продукти з високим вмістом жиру слід заміняти бобовими, рибою, птицею та нежирними сортами м'яса, при цьому порції м'яса, риби та птиці мають бути невеликими;
- фрукти і фруктові соки необхідно споживати через дві години після їжі;
- загальне споживання кухонної солі з урахуванням її вмісту в хлібі та інших продуктах, не повинно перевищувати 1 чайної ложки (6 г) на день (рекомендується використовувати тільки йодовану сіль);
- споживання цукру, кофе та алкоголю слід обмежити, а продуктів, що містять штучні харчові барвники, ароматизатори та добавки звести до мінімуму [4].

Дотримуючись даних положень, лікарі-дієтологи разом з wellness-фахівцями за бажанням гостя складають для нього раціон харчування. При його розрахунку враховується вік, стать, зріст, вага та рівень фізичної активності людини. Правильне співвідношення основних компонентів харчування є суто індивідуальним і може дещо відрізнятися при різних завданнях організму. Персональний розрахунок допомагає позбавитися дисбалансу в харчуванні та вибудувати оптимальний для підтримки здоров'я раціон харчування.

Отже, асортимент пропонованих wellness-послуг в європейських закладах розміщення дуже різноманітний, що сприяє збільшенню сукупного доходу готельєрів. Важливою для успішного розвитку готельного бізнесу Європи є підтримка і Європейської SPA асоціації (ESPA), яка ще в 1995 р. розробила для wellness-готелів необхідну нормативну базу. Відповідно до європейських стандартів wellness-готелем може називатися засіб розміщення, який має:

- категорію не менше***зірки;
- мінімум один критий басейн;
- дві різні сауни або парні;
- кардіологічне обладнанням і фітнес-зал з тренажерами (у штаті готелю повинен бути спортивний тренер, інструктор або викладач фізкультури);
- не менше 6 різних масажних, релаксаційних та інших водних або сухих процедур, що сприяють поліпшенню загального самопочуття;
- не менше 4 різних спортивних програм вільного часу або східних рухових програм, а також не менше 1 тренінгу категорії аеробіка;

- не менше 4 різноманітних косметологічних послуг по догляду за шкірою обличчя, тіла, рук, ніг і догляду за волоссям;
- не менше 3 суспільних, культурних, музичних, мистецьких програм;
- у гастрономічних пропозиціях готелю повинні бути присутніми характерні традиційні страви та напої національної кухні, а також страви та напої сучасної і вегетаріанської кухні;
- в денній і вечірній змінах готельного підприємства повинні працювати фахівці (не менше 1), що мають освіту в сфері wellness чи аналогічній галузі [5].

Незважаючи на досить серйозні вимоги до закладів розміщення, що бажають позиціонувати себе як wellness-готелі, в Європі вже функціонує велика кількість таких готельних підприємств, і не менша частина наближається до цього. Тому вважаємо, що закордонний досвід, зокрема Італії, Франції, Ісландії та Угорщини, які значною мірою прагнуть до формування для туристів програмних пакетів в дусі філософії wellness, для України є дуже корисним, оскільки українська wellness-індустрія знаходиться в стадії зародження і початкового розвитку, темпи якого не потрібно збавляти.

Дослідження географічного положення України дозволяє стверджувати, що наша держава багата на всі необхідні для wellness-готелів ресурси, серед яких можна виділити бальнеологічні, кліматичні та ландшафтні. Стосовно бальнеологічних ресурсів, то в Україні наявні мінеральні води всіх основних бальнеологічних груп. Деякі з них, зокрема «Миргородська», «Куяльник», «Поляна квасова», «Берегівські мінеральні води», «Нафтуся» і радонові води є унікальними і мають світове значення [2]. Це важливо для wellness-індустрії, так як невід'ємним її компонентом є вода (людське тіло – це 70 % води), від чистоти та достатньої кількості якої, залежить як фізичне так і духовне здоров'я. Крім того, Україна володіє практично невичерпними і найбільшими у світі запасами лікувальних грязей, які складаються з різних за природним утворенням і лікувальною дією відкладів морських заток і озер.

Кліматичні ресурси нашої країни з погляду їх рекреаційного використання належать до найкращих, адже клімат в нас переважно помірно континентальний, лише на півдні Криму має ознаки субтропічного, що є позитивним для життя в стилі wellness.

Ландшафтні рекреаційні ресурси України теж доволі багаті та різноманітні, тому ландшафтотерапія – оздоровлення дією природної краси, шуму лісу, моря – є доволі перспективним напрямком розвитку українських курортів. Таким чином, наша держава має всі природні передумови для розвитку wellness-індустрії.

Аналіз нинішнього стану української індустрії оздоровлення показав, що в нашій країні звично виділяють два основних географічних wellness-центри – Крим та Карпати. Хоча, зрозуміло, що об'єкти SPA- та wellness-індустрії діють і в інших регіонах держави. Наприклад, у Сатанові (на межі

Хмельницької та Тернопільської областей), Хмільнику (Вінницька область) і навіть на Донбасі (санаторій «Соляна симфонія» в Соледарі та ревматологічний центр у Слов'янську).

Кримський півострів, зокрема його прибережна зона, буквально створений для використання його з оздоровчою метою. Першість серед SPA- та wellness-міст, що практикують грязелікування, завдяки поєднанню таких цілющих факторів, як морський клімат, солі, грязі, джерела мінеральної води (води «Кримська», «Сакська», «Куяльник») утримують Євпаторія, Саки та Одеса. Wellness-курорти Криму базуються на рекреаційних ресурсах Чорного та Азовського морів, лісових і гірських масивів, багатих джерелами лікувальних і мінеральних вод, грязьових озер. На території узбережжя на даний час функціонують близько 12 готельних підприємств, що надають оздоровчі послуги, але ці готелі мають лише невеликі SPA- та wellness-центри, які пропонують доволі обмежений асортимент послуг.

Щодо карпатського та сусідніх з ним регіонів, то нині їх природний потенціал не використовується належним чином, адже тут сьогодні діє невелика кількість wellness-готелів, здатних запропонувати гостям всі складові системи оздоровлення. Більшість пропонує лише окремі wellness-послуги. Гадаємо, що це пов'язано з неналежною роботою галузевих асоціацій важливою місією яких є гарантування стандартів якості SPA- та wellness-послуг через присвоєння знаків якості, сертифікацію та контроль за дотриманням сертифікаційних вимог.

Отже, wellness-індустрія України знаходиться на початку свого розвитку і державі в особі Української SPA асоціації та Союзу професіоналів SPA, готелів та wellness-курортів України – єдиних, професійних SPA асоціацій в країні – необхідно допомогти українським готельєрам. Вважаємо, що сьогодні в рамках створення і розвитку української wellness-системи потрібно інтегрувати критерії Європейської SPA асоціації до нормативно-правової бази України, розробити та впровадити стандарти якості надання wellness-послуг, розглянути та затвердити вимоги до устаткування для проведення SPA- і wellness-процедур, підготувати програми навчання персоналу wellness-індустрії. Завдяки цьому, інвестування у будівництво нових сучасних wellness-готелів стане більш привабливим, адже ця ніша залишається незаповненою та затребуваною.

Висновки. Нині в Україні сформоване прагнення до природних методів лікування і збереження здоров'я. Ідея «wellness» як можливість природного оздоровлення прекрасно підходить до стереотипів і потреб наших співгромадян. Все більше українців хочуть поєднувати відпочинок з оздоровленням і доглядом за зовнішністю, тому тема «wellness» сьогодні актуальна не тільки для фахівців індустрії краси та здоров'я, а й для тих хто займається інвестиціями, будівництвом, експлуатацією та управлінням готелями.

Використані джерела:
1. Кучмий, С. П. Розвиток SPA та WELLNESS в Україні / С. П. Кучмий // WELLNESS. – 2012. – № 14. – С. 22–24.
2. Масляк, П. О. Рекреаційна географія : навч. посіб. для студентів і викладачів вищих навчальних закладів / П. О. Масляк – К. : Знання, 2008. – 343 с.
3. http://prohotelia/ua/
4. http://prowellness.com.ua/
5. http://www.espa-ehv.eu/

УДК 911.3

Алістратова К.Е.

МІСТИЧНИЙ ТУРИЗМ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто зарубіжний досвід організації містичного туризму та запропоновано заходи щодо його розвитку в Україні. Досліджено містичні ресурси України та можливості їх використання для залучення туристів. На підставі проведеного дослідження було створено онлайн-карту містичних ресурсів України.

Ключові слова: містичний туризм, містичні ресурси, місця сили, привиди, аномальні зони.

В данной статье рассмотрен зарубежный опыт организации мистического туризма и сформулированы предложения относительно его развития в Украине. Исследованы мистические ресурсы Украины и возможности их использования для привлечения туристов. На основании проведенного исследования была создана онлайн-карта мистических ресурсов Украины.

Ключевые слова: мистический туризм, мистические ресурсы, места силы, привидения, аномальные зоны.

A central issue in the article is organization of mystical tourism in the world. This paper focuses on the experience that may be used by Ukraine to develop this type of tourism. Mystical resources of Ukraine are examined as well as their potential to attract tourists. Based on the conducted research an online map of mystical resources of Ukraine was created.

Key words: mystical tourism, mystical resources, ghosts, paranormal.

Постановка наукової проблеми. На сьогоднішній день туризм як феномен соціальної дійсності нашої планети розвивається прискореними темпами. Це одна з небагатьох сфер економіки, якій характерна динамічність розвитку та висока дохідність. Внаслідок таких тенденцій все частіше мова йде про появу й розвиток нових видів туризму, що здатні задовольнити потреби найвибагливіших клієнтів. Серед цих видів туризму можна виділити й містичний туризм, організація якого в багатьох розвинених країнах вже приносить чималі прибутки, тоді як в Україні на зростаючий попит та зацікавленість потенційних туристів немає належного відгуку – ані з боку організаторів туристичної діяльності, ані з боку держави. Поодиноких проектів (таких, як, наприклад, розробка екскурсій з містичним нахилом) для збалансованого та активного розвитку цього виду туризму аж ніяк недостатньо. Таким чином, дане дослідження присвячене

пошуку тих ресурсів та методів, за допомогою яких Україна може розвивати містичний туризм не гірше, або навіть краще своїх зарубіжних «конкурентів».

Наукові джерела та публікації. На сьогоднішній день питання розвитку містичного туризму більше цікавлять журналістів, ніж науковців. Зокрема, про містичний туризм на Закарпатті пише журналіст Юрій Лівак, автор статті «Закарпатський край багатий на містичні традиції». Нещодавно на сайті «Україна аномальна» з'явилася стаття Деніса Калужного «На Західній Україні процвітає містичний туризм», у якій також висвітлено потенціал містичних ресурсів в Україні й Закарпатті зокрема. У країнах пострадянського простору містичний туризм – також пріоритетна тема для журналістів. В Азербайджані (м. Баку) виходить суспільно-політична газета «Ехо», де Оксана Буланова розповідає про зарубіжний досвід розвитку цього виду туризму, згадуючи й Україну.

Мета статті полягає у розкритті потенціалу України для розвитку містичного туризму, а також у з'ясуванні зарубіжного досвіду організації містичного туризму та можливостей його застосування в Україні. Мета зумовила виконання наступних завдань: дослідити розвиток містичного туризму в зарубіжних країнах; визначити «містичні» ресурси в Україні; запропонувати заходи щодо подальшого розвитку цього виду туризму в Україні.

Актуальність дослідження визначається зростаючим попитом на продукт містичного туризму у світі та в Україні зокрема. Потенційні «містичні» туристи шукають нових вражень, гострих відчуттів, «незвичності» і небуденності дійства. Деякі з них прагнуть повернутися в дитинство і відкрити щось нове, таємниче і загадкове. Таким чином, саме тури з містичним нахилом пропонують подорожуючому відчути ірраціональність цього світу і отримати безліч непересічних вражень. Відповідно якщо є попит, то він має бути задоволений, а для того, щоб туроператор зміг запропонувати містичний тур, необхідно дослідити місцеві ресурси та вжити заходів щодо поліпшення інфраструктури саме цього виду туризму. В цьому і полягає необхідність проведеного дослідження.

Основний виклад матеріалу. Містичний туризм – це подорож до місць аномалій з метою отримання гострих відчуттів та непересічних вражень. Містичний туризм варто поділяти на два великі блоки: 1) містичний туризм з метою відвідати місця, де мешкають привиди, вампіри та інша нечисть; 2) містичний туризм до так званих «місць сили» – місцевостей, які мають позитивну (м'яку), або негативну (жорстку) енергетику.

Містичний туризм до привидів, вампірів та інших потойбічних істот на сьогоднішній день користується особливою популярністю у ЄС та США. З 2006 р. активну увагу цьому виду туризму приділяє й Малайзія, популяризуючи власні замки з привидами та «прокляті» будівлі [4].

На сьогоднішній день містичний туризм отримав найбільшого розвитку у Великобританії, де відомими дестинаціями є шотландські замки, Озерний край в Англії і власне столиця – Лондон. Сезон «мисливства» за привидами тут триває з вересня по березень, адже вважається, що в цей час привиди найактивніші. Найбільший попит на містичні тури спостерігається напередодні Дня всіх святих (31 жовтня) – на Хеллоуін. Зазвичай, містичні тури у Великобританії передбачають не лише екскурсії з містичний нахилом, але й можливість зупинитися на ночівлю в замку з привидами та пополювати на них. Організація «містичного» дійства вимагає акторської гри та належного гриму обслуговуючого персоналу задля створення відповідної атмосфери, а також технічного устаткування, яке може створити ілюзію присутності привидів [6].

Так, наприклад, в Озерному краї в замках під час вечері при свічках туристам демонструють фотографії та відеосюжети страшних вбивств, які сталися у цій місцевості. При цьому офіціанти та екскурсоводи перевдягнені у мерців, вампірів чи монахів. Після опівночі туристам пропонується вийти до саду, де вони можуть почути нестямні крики і стогони невидимих привидів. Насправді для імітації таких звуків використовуються спеціальні рупори, що можуть бути розміщені у найнесподіваніших місцях саду, в тому числі й на деревах. Деякі замки використовують лазерну проекцію та голографію для створення примарних видінь як в приміщеннях замку (коридорах, вітальнях, гостьових кімнатах), так і зовні (в саду або на небі біля замку тощо).

Для популяризації власних привидів та аномальних місць було знято і запущено на телебачення (канал «The Learning Channel») низку документальних фільмів про замки з привидами Шотландії, Англії, Уельса тощо. Окрім цього, у Великобританії активно продаються супутні товари для містичного туризму, такі як «наукові паранормальні набори» (вартістю від $180 до $850), які дозволяють «виявити» привидів [9]. До таких комплектів можуть входити детектори електромагнітного поля, спеціальні пристрої, які поширюють легку радіацію для виявлення необхідних змін тощо.

У Чехії чи не кожний замок має власного привида. Наприклад, замок Сіхров відомий привидом Чорної дами, а в замку Рожмберк час від часу з’являється привид проклятої чоловіком Білої пані [6]. Зрештою, привидів виявилося так багато, що в країні було проведено їх перепис, щоб туристи могли «ознайомитися з повним списком» і пополювати на тих, які їм здаються найбільш загадковими і вартими уваги.

У США є чимало будинків та готелів, які мають власних привидів. Окремим «містичним» екскурсіям вже понад 40 років (наприклад, тур «Hair-Raising Harpers» до міста Харперс-Феррі у штаті Західна Вірджінія). Більшість містичних турів приурочені до Хеллоуіна. Справжнім містом привидів, мерців та магії вуду вважається Нью Орлеан, особливо таке

враження складається через пустельність деяких кварталів після доленосного урагану «Катріна» та повені, що змусили багатьох місцевих мешканців покинути свої будинки. У цьому місті діє готель «1891», власники якого не бояться розповідати про своїх привидів на офіційному сайті (там є розділ «Our Ghost»). Неподалік від міста знаходиться болото Манчак, прокляте Королевою Вуду. Туристам пропонується відвідати містичне місце на човні в нічний час.

До розвитку містичного туризму залучена й Румунія. Особливо популяризована така дестинація, як замок Бран, який за уявленнями туристів є найбільш схожий до описів Брема Стокера про замок, де мешкав відомий вампір граф Дракула. Насправді ж замок Бран ніяка не резиденція Цепеша, Влад III ніколи там не жив. Проте внаслідок вдалого маркетингу (за посередництвом літературних публікацій та кінематографічних стрічок) цей замок отримав неабияку відомість і власне попит туристів. На справжню батьківщину Влада Цепеша можна потрапити під час екскурсії «Фортеця Сігішоара», де він дійсно народився і жив. Крім зацікавлених туристів, це місце регулярно відвідують окультисти, і три дні на рік фортеця стає центром шабашу, на який з'їжджаються звідусіль чаклуни, маги і відьми.

У 2012 р. замок Бран приніс своєму власнику 1,2 млн. євро чистого прибутку з 2 млн. загальних доходів [3]. Щороку замок відвідує більше 500 тис. туристів. У замку Бран організовують не лише екскурсії, але й тематичні вечори (зокрема на Хеллоуін), романтичні вечері для закоханих і навіть весілля. Таким чином, містичний туризм у Румунії – яскравий приклад того, як необхідно популяризувати «містичні» ресурси і як організовувати їх використання на найвищому рівні. Щодо останнього варто зазначити, що країна та бізнесові кола (замок є першим приватним музеєм в Румунії, що належить законному спадкоємцю Домініку Габсбургу) роблять акцент не лише на активному маркетингу дестинації, але й розбудові супутньої інфраструктури для туристів у відповідному стилі. Наприклад, неподалік від замку Бран знаходиться печера жахів та специфічний заклад харчування – «Taverna Scheletelor» (таверна скелетів), де столи і стільці, виконані у формі труни, стіни обвішані скрипучими масивними ланцюгами, грає траурна музика і подають «незвичні» страви (зокрема, мізки в горшику).

Україна також має чимало містичних ресурсів, однак їх залучення до туристичної діяльності на разі незначне й обмежується лише екскурсіями з містичним нахилом («Куточки містичного Ужгорода», «Містичний Київ», «Дніпропетровськ містичний», «Містичний Львів» тощо), про існування яких не усі потенційні туристи здогадуються.

Однак містичний потенціал України величезний: лише в Закарпатській області є 12 середньовічних замків, в кожному з яких можна почути характерну містичну історію за участі якого-небудь привида, не кажучи вже про решту областей України, де також є чим налякати

туристів. Окрім цього, на Закарпатті є два найбільш відомі будинки з власними привидами, їх можна відшукати в Свалявському районі. Один з них у с. Драчино біля АЗС. Великий добротний будинок, законсервований з огляду на те, що жити в ньому ніхто так і не наважився. Головною причиною називають – привид дівчини, на могилі якої нібито побудували будинок. Аналогічна історія на околиці с. Керецьки, де звели будинок на місці старого дитячого кладовища, та так в ньому ніхто й не жив (після того, як забудовники пару разів «зустрілися» з привидами на його території, будинок був залишений і поспішно законсервований) [8].

У Львові також вистачає своїх привидів. У підземеллях Єзуїтського костелу живуть двоє привидів: ченця, який продав свою душу дияволу, і одного покійника з роду Потоцьких, який відійшов в інший світ за загадкових обставин. У Домініканському соборі (пл. Музейна,1) рівно опівночі чути богослужіння незрозумілою мовою і стукіт друкарської машинки, а ночами в соборі блукає напівпрозорий привид монаха-домініканця (через ці дивацтва багато нічних сторожів звільняються вже після першого чергування) [8].

У Підгорецькому замку (с.Підгірці Бродівського р-ну Львівської області), колись одному з кращих палацово-замкових комплексів Європи, історіям про привидів вже сотні років (розповіді про них – одна з головних визначних пам'яток цього місця). Проте наукове підтвердження існування паранормального у стінах та околицях палацу вдалося дістати лиш нещодавно. Кілька років тому під час підготовчих робіт з реставрації та відновлення Підгорецького замку та прилеглого парку було проведено детальну фотосесію усіх об’єктів історичного комплексу. На деяких світлинах, зроблених біля входу до підземелля та у внутрішніх покоях палацу вдалося зафіксувати прозорий силует людини. Відтоді Підгорецький замок став справжньою лабораторією численних дослідників паранормальних явищ. Вражаючі висновки були зроблені командою популярної української телепередачі «Битва екстрасенсів», а згодом Підгорецький замок відвідали фахівці з авторитетної американської дослідницької групи «Мисливці за привидами».

Привиди є і в Олеському (у селищі Олесько Буського району) та Золочівському замках (60 км на схід від Львова) – без них важко собі уявити будь-який середньовічний замок. Власних привидів має і Чернівецька область. Миколаївський кафедральний собор в Чернівцях (вул. Руська, 35) знаменитий плачем матінки, яку за порадою злого духа замурували в стіну живою. Чимало привидів бачили й в Криму. Серед них – привид Білого Монаха на території Херсонеса, привид консула в Генуезькій фортеці, Мангупський Хлопчик та ін. Існує в Криму й так звана «Долина Привидів» біля підніжжя гори Демерджі, яка вже давно стала місцем збору людей, що володіють екстрасенсорними здібностями. Туристи, які приїжджають до цього місця, не втомлюються повторювати, що на власні очі бачили «блукаючі душі» стародавніх воїнів.

Аналізуючи пропозицію турів «містичного» спрямування туристичних фірм України, можна зробити висновок, що така пропозиція обмежена, особливо що стосується організації таких турів в межах країни. Існують лише аматорські, ексклюзивні розробки (наприклад, тур «Таємниці та містерії Закарпаття», розроблений туроператором «Окрайна»). Що стосується другого блоку, то в його межах містичний туризм передбачає відвідання так званих «місць сили». Вони притягують дослідників і туристів тим, що на території таких місць абсолютно незвичайна енергетика, і там відбуваються незвичайні процеси.

Термін «місця сили» вперше з'явився у працях Карлоса Кастанеди, під яким варто розуміти географічні зони, які мають значимі для людей енергетичні поля [5]. Одні такі «місця сили» є позитивними і віддають енергію людям, інші – негативними і забирають її. І тут необхідно усвідомлювати, що в першому випадку психіка туриста буде нормалізована (такі місця заспокоюють, дають певне емоційне піднесення, заряд енергії), тоді як в іншому випадку, вона може серйозно постраждати.

Любителям містичного туризму організатори таких турів можуть запропонувати участь у шаманських ритуалах, наприклад, в Куско, в горах Перу. Куско була столицею інків і вельми цікава як звичайному туристу, так і любителю містики. Не менш цікавою може виявитися поїздка в подібний тур на Байкал, де бурятські шамани проводять ритуали не менш атрактивні, ніж перуанські.

В Україні, наприклад, чи не кожна гора Криму – своєрідне «місце сили». Відомі також такі «місця сили», як мис Меганом, Чуфут Кале, Чатир-Даг та інші. До списку найбільш сприятливих місць за енергетичним впливом, за версією NASA, входить і згаслий вулкан Карадаг [1]. «Місця сили» з негативною енергетикою є й у Закарпатській області. Нерідко в цьому краї можна почути такі народні (деякі з них згодом стали офіційними) назви місцевостей: Чорне Багно (Рахівський район), Чорний Мочар (Берегівський район), Чорна Ріка (Міжгірський район), Чорне Поле, Чорний ліс чи Чорний потік (Мукачівський район) [2]. Так, зокрема у Чорному лісі, як свідчить статистика, відбулося чимало самогубств та вбивств. У цьому лісі розташоване навіть знамените дерево самовбивць, на якому повісилося що найменше троє людей. Причому, усі троє (це трапилося у 2006 р.) не були знайомі між собою і здолали свій останній путь з Кіровоградської, Сумської та Харківської областей [7]. На разі Федір Шандор, завідувач кафедри туризму УжНУ, вже не раз проводив екскурсії лісом і навіть залишався там із туристами на ніч серед моторошної та депресивної атмосфери.

Україна може здійснити наступні заходи щодо розвитку містичного туризму на своїй території: 1. Запустити серію програм про містичні місця України на популярні серед української аудиторії телеканали (за аналогією до програми «Містична Україна» на каналі «Мега»); 2. Розробити сайт із описом містичних ресурсів та пропозицією «містичних» турів та екскурсій;

3. Залучити до створення містичних турів українські середньовічні замки (облаштувати кімнати для гостей на їх території, встановити необхідне обладнання (рупори, проектори тощо), розробити відповідні анімаційні заходи); 4. Проводити нічні екскурсії до «містичних» місць та музеїв; 5. Організувати виробництво та продаж супутніх товарів для містичного туризму (наборів мисливців за привидами, оберегів, талісманів тощо); 6. Покращити інфраструктуру містичного туризму (відкрити розважальні заклади (такі як лабіринти привидів, печери жаху) поблизу «містичних» об'єктів та ресторанні заклади у відповідному стилі).

На підставі проведеного дослідження містичних ресурсів України автором була створена онлайн-карта цікавих для любителів містики місць країни (рис. 1)[10].

Загальний вигляд карти:

Закарпатська область:

Легенда карти:

http://www.arcgis.com/home/webmap/viewer.html?webmap=92e29eab4ff342d3b8c8f85da3890ec0

Ідея карти: На сьогоднішній день туризм як феномен соціальної дійсності нашої планети розвивається прискореними темпами. Це одна з небагатьох сфер економіки, якій характерна динамічність розвитку та висока дохідність. Внаслідок таких тенденцій все частіше мова йде про появу й розвиток нових видів туризму, що здатні задовольнити потреби найвибагливіших клієнтів. Серед цих видів туризму можна виділити й містичний туризм, організація якого в багатьох розвинених країнах вже приносить чималі прибутки, тоді як в Україні на зростаючий попит та зацікавленість потенційних туристів немає належного відгуку – ані з боку організаторів туристичної діяльності, ані з боку держави. Розроблена карта є результатом мого наукового дослідження щодо розвитку містичного туризму в Україні.

Мета створення карти полягає у відображенні містичних ресурсів України у геопросторовому вимірі відповідно до проведеної класифікації, внаслідок чого можна наочно побачити «потенціал» розвитку містичного туризму в нашій країні.

Пояснення до карти: Містичний туризм варто поділяти на два великі блоки: 1) містичний туризм з метою відвідати місця, де мешкають привиди, вампіри та інша нечисть; 2) містичний туризм до так званих «місць сили» – місцевостей, які мають позитивну (м'яку), або негативну (жорстку) енергетику. Таким чином, усі позначення на карті поділяються на позначки місць, де зустрічаються привиди, і місць сили, де є аномальні, геопатогенні зони. В свою чергу місця, де зустрічаються привиди, я також поділила на певні групи відповідно до легенди. Також було створено 4 закладки: Закарпатська обл., Київ, Львів, АР Крим, адже при значній концентрації (як у Закарпатській області) та при різному масштабі (на рівні міста чи всієї країни) об’єкти можуть накладатися один на одного. До кожного об’єкту є фото та посилання на сайт з інформацією про нього.

Практичне застосування карти: Карта може бути використана як інформаційне джерело для планування туристичної подорожі з містичним нахилом, а також для прокладення туристичних маршрутів, розбудови супутньої інфраструктури.

*Акценти дослідження:*Найбільша увага приділялася містичним ресурсам Закарпатської області, так як в рамках дисципліни «Туристична політика» я досліджувала саме її.

Результати і перспективи дослідження: В ході створення карти Закарпатської області було помічено, що окремі об’єкти з’єднані транспортними шляхами і йдуть ніби один за одним, це дає підставу говорити про необхідність створення нового туристичного маршруту області «Містика Закарпаття» та популяризації його. Слід зазначити, що на карті відображені не всі містичні ресурси України, а тому перспективним є подальше картографування цікавих з погляду містики місць нашої країни.

До кожного об'єкта, позначеного на карті, додається фото та посилання на сайт з інформацією про нього. Карта може бути використана як інформаційне джерело для планування туристичної подорожі з містичним нахилом, а також для прокладення туристичних маршрутів, розбудови супутньої інфраструктури. Зокрема, з огляду на значний «містичний» потенціал Закарпатської області було б доцільно створити туристичний маршрут «Містика Закарпаття» та популяризувати його. Слід зазначити, що на карті відображені не всі містичні ресурси України, а тому перспективним є подальше картографування цікавих з погляду містики місць України.

Висновок. Містичний туризм – порівняно новий вид туризму, який має потужну ресурсну базу для свого розвитку в Україні. При цьому організація подорожей може здійснюватися як до місць, населених привидами, так і до своєрідних «місць сили».

Використані джерела

1.Американці назвали «місця сили» в Україні [Електрон.ресурс] / ВолиньPost. – Режим доступу: http://www.volynpost.com/news/9013-amerykanci-nazvaly-miscia-syly-v-ukraini-foto

2.Закарпатський край багатий на містичні традиції [Електрон.ресурс] / Юрій Лівак. – Режим доступу: http://zakarpattya.net.ua/News/43656-Zakarpatskyi-krai-bahatyi-na-mistychni-tradytsii

3.Замок Дракулы принес владельцам €1,2 млн прибыли за год [Електрон.ресурс] / Газета.ru. - Режим доступу: http://www.gazeta.ru/business/news/2013/08/05/n_3091013.shtml

4.Малайзия начинает развивать "паранормальный туризм" [Електрон.ресурс] / РИАНОВОСТИ. – Режим доступу: http://ria.ru/kaleidoscope/20060708/51063174.html

5.«Места силы» [Електрон.ресурс] / Энциклопедия духовных знаний. - Режим доступу: http://ru.encyclopedia-of-religion.org/places_of_power.html

6.Мистический туризм - таинственное путешествие по местам аномалий, призраков и исторических загадок [Електрон.ресурс] / Аномальные новости со всего мира. – Режим доступу: http://anomalia.kulichki.ru/news33/255.htm

7.На Закарпатті нараховують сім так званих чорних лісів [Електрон.ресурс] / Анастасія Федина. – Режим доступу: http://zakarpattya.net.ua/News/44295-Na-Zakarpatti-narakhovuiut-sim-tak-zvanykh-chornykh-lisiv

8.На Западной Украине процветает мистический туризм [Електрон.ресурс] / Деніс Калужний. – Режим доступу: http://ufodos.org.ua/news/na_zapadnoj_ukraine_procvetaet_misticheskij_turizm/2013-09-05-1028

9.Паранормальный бизнес или как зарабатывают на привидениях [Електрон.ресурс] / Наталя Яковлева. – Режим доступу: http://www.openbusiness.ru/html/dop4/paranorm.htm

10. Розроблена онлайн-карта містичних ресурсів України[Електрон.ресурс] . – Режим доступу: http://bit.ly/1gXAohr

УДК 911.3 : 338.48

Пишна Г.О.

БАЛЬНЕОЛОГІЧНІ ТА БАЛЬНЕОГРЯЗЬОВІ РЕКРЕАЦІЙНІ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: РЕСУРСИ, ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ТА НАПРЯМИ ОХОРОНИ

Бальнеологічні та бальнеогрязьові рекреаційні ресурси є важливою складовою оздоровлення, лікування та медичної реабілітації багатьох груп хворих. Найбільш потужні та оснащені курорти нашої країни потенційно можуть значно збільшити свою участь у покращенні якості життя населення. В статті розглядаються провідні

рекреаційні системи бальнеологічного та бальнеогрязьового профілю, ресурси, їх використання і напрями охорони.

Ключові слова: бальнеологічна і бальнеогрязьова рекреація, медична реабілітація, курорти.

Бальнеологические и бальнеогрязевые рекреационные ресурсы являются важной составляющей оздоровления, лечения и медицинской реабилитации многих групп больных. Наиболее мощные и оснащенные курорты могут значительно увеличить свое участие в улучшении качеств жизнинаселения. В статье рассматриваются ведущие рекреационные системы бальнеологического и бальнеогрязевого профиля, ресурсы, их использование и направления охраны.

Ключевые слова: бальнеологическая и бальнеогрязевая рекреация, медицинская реабилитация, курорты.

Mud-bath spa and recreational resources are an important component of recovery, treatment and rehabilitation of many groups of patients. The most powerful and equipped with spas can significantly increase their participation in improving the quality of life. The article deals with the leading spa and recreation system balneomud profile, resources, their use and conservation areas

Keywords: mud-bath spa and wellness, medical rehabilitation, resorts.

Вступ. У невиробничій сфері господарства України все більшого значення набуває курортно-рекреаційне господарство, покликане забезпечити не тільки відпочинок населення, але і його оздоровлення , медичну реабілітацію та систему розваг. Для різних способів оздоровлення необхідною умовою є наявність певних видів природних ресурсів, серед яких важливе значення мають ресурси мінеральних вод , мінеральних і органічних грязей. Ці ресурси є необхідною основою для створення курортів бальнеологічного і бальнеогрязьового профілю, які з часу їх заснування в XIX ст. є важливими складовими природно-ресурсного потенціалу України

За два останні десятиліття з 1992 р. Україна втратила більше десяти відсотків загальної чисельності населення. Відбулося помітне зниження народжуваності, середньостатистичної тривалості життя та підвищення смертності. Все це є свідчення не тільки економічної кризи, а й суттєвого зниження показників якості життя. Природні рекреаційні ресурси, серед яких першочергово згадуються бальнеологічні та грязьові – мінеральні води та лікувальні грязі,- можуть відігравати суттєво більшу роль у підвищенні якості життя населення не тільки регіонів їх поширення, а і всієї країни.

Метою даного дослідження є вивчення особливостей розподілу головних ресурсів мінеральних вод і грязей по регіонах України, класифікація природних мінеральних вод і грязей за хімічним складом, особливостям терміки, медико-фізіологічного застосування; аналіз наявних ресурсів за їх розвіданим, встановленим і експлуатаційним запасам, оцінка використання найбільш розвинених бальнеологічних та бальнеогрязьових рекреаційних систем країни у сфері оздоровлення та медичної реабілітації населення, а також знаходження шляхів збільшення ролі таких систем у підвищенні якості життя та його середньостатистичної тривалості. Крім

вище зазначеного, завданням статті було надання рекомендацій щодо реалізації туристсько-рекреаційного потенціалу курортів України бальнеологічного і бальнеогрязьового профілю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще 30 років тому завдяки профілактичним заходам (майже суцільні диспансеризації багатьох верств населення), вчасному виявленню етіології та діагностиці захворювань, дуже розгалуженій мережі лікувальних закладів вдавалося підтримувати показники захворюваності та середньої тривалості життя на прийнятному для європейських країн рівні. Але за останні десятиліття ситуація змінилася на гірше. На даний час старіння населення та збільшення в його структурі частки середніх та старших вікових груп призводить до необхідності застосування широкого спектру форм медичної реабілітації, яку треба розуміти як відновлення порушених через захворювання чи травми функції організму та відновлення працездатності хворих, позитивної динаміки їх матеріального та духовного стану, максимальне повернення їх функціональних здібностей. Рекреаційні системи, зокрема бальнеологічних та бальнеогрязьових типів, здатні значно збільшити свій внесок у покращення якості життя за певних умов. Йдеться про повну реадаптацію пролікованих та реабілітованих хворих до трудових процесів у відповідності з їх фізичними можливостями та їх повернення до стану повноцінних суспільно-економічних відносин [6].

Мінеральні води та лікувальні грязі відіграють ключову роль у структурі природно-рекреаційного потенціалу рекреаційної реабілітації, тому мають оцінюватися саме за такою їх ресурсною вагою. В той же час за дослідженнями О.О. Бейдика [4] і В.П. Руденка [8] на протязі багатьох років природно-рекреаційний потенціал у складі природно-ресурсного явно недооцінюється. Так, природно-рекреаційний потенціал найбільших за розвитком рекреаційних систем Закарпатської, Львівської, Одеської областей та Автономної республіки Крим коливається в межах 0,5 – 1,75 % всього природно-ресурсного потенціалу, що не враховує реальну значущість рекреаційних ресурсів та гіпертрофовано підвищує роль ресурсів матеріального виробництва, які без споживчого попиту з боку населення взагалі втрачають будь-яку цінність.

В цілях розвитку туристичної діяльності, залучення туристів в регіони необхідно максимально використовувати наявні в них природно-рекреаційні ресурси. Для цього слід виділити найбільш привабливі для туристів природні об’єкти, природно-рекреаційні райони з умовами для відпочинку, оздоровлення і лікування та розвивати відповідну інфраструктуру [3]. В Україні, завдяки бурхливому геологічному минулому, зустрічаються більшість відомих природних мінеральних вод. За мінеральних складом гідромінеральні ресурси країни поділяються на вуглекислі (мінералізація 1,5 – 12 і більше г/л), сульфідні (0,6 – 35 г/л), радонові (0,3 – 75 г/л), з підвищеним вмістом органічних речовин (0,01 – 0,03 г/л), кременисті, йодні, бромні та ін.[9].

Вуглекислі води поширені переважно в Закарпатті, за складом вони поділяються на гідрокарбонатні кальцієві, з загальною мінералізацією до 1,5 г/л (типу нарзан), гідрокарбонатні натрієві , 6-7 г/л (типу Єсентуки) і хлоридні натрієві, 12-97 г/л (типу Арзні) [10].

Сульфідні води мають різноманітний хімічний склад, мінералізацію 0,6-35 г/л і вміст сірководню 0,01-0,6 г/л. Найбільші родовища таких вод розташовані на Волино-Поділлі (курорти Немирів, Шкло, Великий Любінь Львівської області та Черче Івано-Франківської області). Радонові води різноманітного хімічного складу і мінералізацією 0,3-75 г/л поширені на правобережжі Дніпра, в Побужжя і Приазов'ї, експлуатуються курортом Хмільник (Вінницька область), водолікарнями Житомира, Київської (рр. Миронівка , Біла Церква) та Хмельницької (м. Полонне) областей [10].

Родовища йодних, бромних і йодобромні вод в основному хлоридно- натрієвого складу виявлені в Карпатах, Прикарпатті, Причорномор'ї та на Кримському півострові. Вміст йоду в них 0,01-0,1 г/л , брому 0,02-1,5 г/л, мінералізація води 99-300 г/л. У лікувальних цілях їх використовують в санаторіях Автономної Республіки Крим та Закарпатської області.

Крем'янисті води з мінералізацією 0,2-1,4 г/л відомі на Поділлі, Закарпатті, на межиріччі Сіверський Донець-Ворскла. Їх використовують в основному для бутильованої розливу води. Найбільш широкий спектр мінеральних лікувальних вод в Україні представлений в Закарпатті.

Прісні мінеральні лікувальні води з підвищеним вмістом органічних речовин (0,01-0,03 г/л) типу « Нафтуся » прославили курорт Трускавець. На базі великих родовищ розвиваються курорти Сатанів і Маків (Хмельницька область), Східниця (Львівська область) і Гусятин (Тернопільська область) [10].

Мінеральні води без вмісту специфічних компонентів застосовують курорти Трускавець, Моршин, Миргород, Слов'янськ, санаторії Одеської групи курортів, Криму тощо [6] .

Грунтуючись на цих характеристиках поділу, мною були обрані найбільш репрезентативні рекреаційні системи бальнеологічного та бальнеогрязьового профілю, які визначають особливості цієї сфери в цілому.

У санаторно-курортній практиці паралельно з мінеральними водами застосовуються лікувальні грязі (пелоїди) з хорошим клінічним ефектом. Вони поділяются на чотири відомих типа: мулові сульфідні грязі, торф'яні та сапропелеві грязі, а також найбільш рідкісні грязі вулканічного типу (сопочні і гідротермальні)[6].

Найвідоміший вітчизняний курорт – Трускавець – це бальнеологічна (та в деякій мірі бальнеогрязьова) рекреаційна система. Експлуатаційні запаси мінеральних вод Трускавецького родовища затверджені за цими 4 ділянками - «Юзя», «Липки» (протокол ДКЗ СРСР від 29.05 1964 № 4324), «Воротище» і «Помірки» (протокол ДКЗ СРСР від 08.02.1974 р. № 7106) в

загальній кількості 487,3 м3/добу по категорії А + в + С1. Дебіт свердловин не однаковий і на різних ділянках коливається від 2 до 30 м3/добу. Товща мінеральних вод відноситься до неогенової системі міоценового відділу, а глибина залягання її становить 60-240 м [1].

З близько 26 джерел мінеральної води 14 використовуються як питні, а самим відомим є «Нафтуся» з курортологічною формулою:

$$M_{0,65-0,75}\frac{\mathbf{HCO3\ 70-86}}{\mathbf{Ca47-63Mg\ 26-46}}\ pH_{7,2}\ T_{8,8\ ^{o}C}$$

Це слабомінералізована вода з присмаком нафти та запахом сірководню, лікувальна вода, що використовується при лікуванні хронічних запальних захворювань нирок, печінки, жовчних шляхів,, цукрового діабету та деяких інших. Експлуатаційні запаси лікувальної води «Нафтуся» затверджено в обсягах 47,2 м3/добу, за умови використання по технологи, прийнятої на курорті в обсязі 17,6 м3/добу, яка потенційно зможе забезпечити одночасне лікування 20 тис. хворих. Розрахована перспективна потреба у воді "Нафтуся" досягає 37,17% від затверджених запасів. Кількість наявних санаторних місць (4900) дозволяє щорічне лікування, оздоровлення та реабілітаційне (післяопераційне) відновлення 64 – 72 тисяч рекреантів за рік. Враховуючи можливості проживання рекреантів у готелях, приватних садибах, пансіонатах та помешканнях, цифру потенційної потужності курорту можна подвоїти [1,5]. Іншою спеціалізацією в Прикарпатті виділяється курорт Моршин. Води чотирьох джерел тут мають різну структуру і мінералізацію, але головний напрям лікування бальнеологічної рекреаційної системи – захворювання органів травлення. Слабомінералізована вода джерела № 4 ("Матка Боска") призначається для хворих на ниркові ураження та хвороби сечовивідних шляхів, а також рекомендована при порушеннях обміну речовин. Формула мінеральної води свердловини № 2 Нинівского родовища (розсол бромний сульфатно-хлоридний магнієво-натрієвий) курорту Моршин за даними УНДІ медичної реабілітації та курортології МОЗ України має такий вигляд:

$$M_{350-390}\frac{\mathbf{Cl\ 74-76\times SO4\ 24-46}}{\mathbf{(Na+к)71-72\times Mg27-28}}\ pH\ 5,7-7,8$$

Експлуатаційні запаси мінеральних вод Моршинського родовища затверджені по двох ділянках - «Боніфацій» та «Баня» в загальній кількості 69 м3/добу (протокол ДКЗ СРСР від 11.09.1981г. № 8826). Курорт має одноразову санаторну ємність 1900 рекреантів. Санаторна частина курорту розміщена окремо від житлової забудови, що створює додатковий ефект гармонізації лікування зі станом довкілля (лісопаркової зони) [1,6].

«Родзинкою» рекреаційних систем бальнеологічного профілю вважають Миргород на Полтавщині, який за хімізмом мінеральних вод відноситься до хлоридно-натрієвих та хлоридно-гідрокарбонатно-натрієвих за формулою:

$$M_{2,8}\frac{Cl76\ HCO3\ 15}{(Na+K)95\ Ca3}\ {}_{T\ 18,2^{o}}pH\ 5,6$$

Цей курорт заснований лише століття тому – у 1912 р., але заслужив славу вітчизняного Баден-Бадена. Застосування «Миргородської» мінеральної води рекомендується хворим на запальні процеси органів травлення, цукровий діабет та ендокринні хвороби. Категорія запасів: $A+B+C_1$ = 1740 $м^3$/ добу. У наш час Миргородське родовище розробляється в межах родовищ 11 експлуатаційних свердловин глибиною 700-716 м на шести ділянках родовища.

Також тут є поклади торфогрязі з таким хімічним складом:

$$M_{3,53}\frac{SO4\times74HCO3\ 17}{Ca\ 79Mg19}\ pH\ {}_{7,3}$$, теплоємкістю 0,84 кал.

Привозять її з родовища Семиреньки, в 40 км на північний схід від Миргорода, відкритого в 1983 році комплексною партією гідрогеологічного управління "Укргеокаптажмінвод". Балансові поклади торфогрязі в Семиреньках складають 200 тыс. $м^3$ [1]. Санаторний фонд курорту здатний одночасно прийняти 2650 рекреантів, ефективність лікування, оздоровлення та реабілітація яких забезпечується також кліматичними чинниками[5]. Найвідоміші вітчизняні грязьові курорти також реально є бальнеогрязьовими рекреаційними системами, бо на їх території відкриті та використовуються джерела лікувальних мінеральних вод: це Саки в АР Крим та Куяльник на Одещині. Крім того ці курорти застосовують для лікування та медичної реабілітації воду солоних озер лиманів та їх ропу. Ємкості цих курортів в частині санаторного фонду складають відповідно 2350 та 3000 місць, але використовуються нерівномірно. Взимку або на протязі 5-7 кліматично найменш комфортних місяців більша частина санаторного фонду не використовується. В той же час для реабілітації після травм хребта, суглобів, кісток, опорно-рухомого апарату ресурси даних рекреаційних систем та методики там напрацьовані є безальтернативними для значної кількості хворих та інвалідів [2,7]. Грязі Сакського озера та Куяльницького лиману з 19 століття вважаються еталонними, але потоки рекреантів до цих курортів суттєво послабшали. Бальнеологічні запаси Сакського озера складають 4721 тис.м3 та відповідно до постанови Кабінету Міністрів України воно віднесено до категорії лікувальних об'єктів. Станом на 01.01.1997 р. запаси мулових сульфідних лікувальних грязей на Сакському родовищі-4,4 млн. м3 [2].

Розвиток бальнеологічної складової, наприклад, Куяльницького курорту, де маломінералізована лікувальна вода здавна використовується для розливу на заводі, взагалі останнім часом призупинено з економічних причин. Експлуатаційні запаси верхньосарматського водоносного горизонту були оцінені по категорії В у кількості 834 м3/добу (скв. 6, 8, 9), а палеогенового горизонту за категоріями А і В, 441 і 110 м3/добу, відповідно. Разом запаси склали 1385 м3/добу [1].

Для використання в бальнеологічному і бальнеогрязьовому комплексі санаторію забір води та пелоїдів Куяльницького лиману здійснюється в його південній частині. Щорічно Куяльницький курорт проліковує та реабілітує лише близько 10 тисяч хворих, при потенційних можливостях у п'ять разів більших. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 11.12.1996 року № 1499 лимани Куяльницький і Хаджибей включені до переліку водних об'єктів, що належать до лікувальних [7].

Особливою гостротою відзначається кризова ситуація з функціонування курорту Сергіївка, де серед рекреаційних чинників мають суттєву роль не тільки кліматичні, а й бальнеогрязьові форми оздоровлення та медичної реабілітації. Велике значення для курорту Сергіївка мають запаси високоякісної (без домішок) лікувальної мулової грязі, потужністю від 0,15 до 1 м і більше. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 11.12.1996 року № 1449, родовище Шаболатського лиману внесено до переліку водних об'єктів, що віднесені до категорії лікувальних. Курорт з ємкістю 3350 санаторних місць в 1960-80-ті роки створювався за фінансуванням Молдавської РСР та зараз функціонує не більше 2,5-3 місяців на рік [5]. Глибина залягання вод становить 260-285 м, у відкладеннях палеогену 445 - 465 м. Мінералізація коливається від 2,74 до 3,8 г / л. Запаси вод становлять 354 м3/добу по категорії В. Мінеральна вода в Сергіївці за формулою схожа на «Куяльницьку»:

$$M_{2,88} \frac{CL_{65} HCO^{3}_{25} (SO^{4}_{10})}{Na_{87} (Mg_{10})} \; pH7,6$$

і також рекомендована для лікування органів травлення (виразки шлунку, хронічні захворювання печінки та жовчних шляхів) та ендокринних захворювань. Але різноманіття можливостей не реалізується у лікуванні та оздоровленні достатньої для рентабельного функціонування санаторіїв рекреантів. Тому з смт Сергіївка майже все працездатне населення вимушене виїжджати, а кваліфіковані медичні кадри знаходять собі робочі місця в інших країнах [1].

Для зниження гостроти екологічних проблем та забезпечення належного екологічного стану курортів Трускавець, Моршин, Миргород,

Саки, Куяльник, Сергіївка шляхом зменшення впливу негативних факторів, необхідно виконання наступних заходів:

- забезпечення зростання інвестиційно-інноваційної діяльності та підвищення якості і обсягів санаторно-курортного лікування на курорті Трускавець;
- створення збалансованої системи управління курортом Моршин, максимально адаптованої до податкового законодавства, забезпечення капіталовкладень у реконструкцію бальнеогрязелікарні;
- оздоровлення екологічної обстановки в межах округів санітарної охорони родовищ лікувальних грязей, впорядкування їх експлуатації, створення єдиної оперативної системи обліку запасів і використання ресурсів для курортів Миргород, Саки, Сергіївка;
- надання частині території Сакського району в двокілометровій смузі від урізу моря статусу курорта місцевого значення з кліматичним і бальнеогрязьовим медичним профілем, будівництво екологічної інфраструктури для пляжного комплексу курорту Саки;
- зниження і приведення у відповідність з діючими санітарно-гігієнічними нормами рівня забруднення атмосферного повітр, поверхневих і підземних вод для курорту Куяльник, забезпечення постійного водотоку для Куяльницького лиману;
- забезпечення безперебійного водопостачання, будівництво та реконструкція водно-каналізаційних мереж для курорту Сергіївка.

Висновок. Україна володіє значними запасами бальнеологічних і бальнеогрязевих ресурсів. Вони зосереджені в основному в Карпатському, Причорноморському і Слобожанському регіонах. Безсумнівно, сучасна ситуація з використанням бальнеогрязьових рекреаційних систем країни вимагає удосконалення. У існуючих формах господарювання території частини санаторіїв перетворені на приватні котеджні селища з сумнівною легітимністю землеволодіння. Частина санаторіїв втратила можливості оздоровлення через застарілість обладнання та невідповідність сучасним рекреаційним нормативам. Але це не означає кінцеву втрату рекреаційного потенціалу відповідних курортів та оптимізму щодо їх відродження у середньостроковій перспективі.

Використані джерела:

1.Бабов К.Д. Курорти України державного та місцевого значення / К.Д. Бабов, О.М. Нікіпєлова. – Одеса: Пальміра, 2010. – С.12-26.
2.Бабов К.Д. Минеральные лечебные воды курортов Крыма / К.Д. Бабов, Е.М. Никипелова. – Одесса: Второе изд-во, 2012. – С. 18 – 31.
3.Багрова Л.А. Физико-географические (природоведческие) основы рекреационной географии: Учебное пособие / Л.А. Багрова, П.Д.Подгородецкий. - Симферополь: изд-во Симферопольского госуниверситета, 1982. - 64 с.
4.Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2001. – 397 с.
5.Калитюк В.А. Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах ринку / В.А. Калитюк. - Львів, 1999. - 162 с.

6.Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В.І. Мацола.- Львів, 1997.– С.189, 259
7.Молодецький А.Е. Куяльницький курорт Одеси // Географія, краєзнавство, туризм, № 19, 1999. – С 1-2.
8.Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалуУкраїни: монографія / В.П. Руденко. - Львів: Світ, 1993. - 240 с.
9.Царфис П.Г. География природных лечебных богатств СССР. Курортологические аспекты / П.Г. Царфис. - М.: Мысль, 1986. -237 с.
10. Сайт фото-статей про Україну. Мінеральні води. – Режим доступу до сайту: www.photoukraine.com/russian/articles?id=28

УДК 551.77

Гілецький Й.Р.

ВОДОСПАДИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ ЯК ОБ'ЄКТИ ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

У статті розглянуто загальні риси та сучасний стан водоспадів Українських Карпат, підходи до їх типізації. На основі опрацювання різних джерел, а більшою мірою власних експедиційних розвідок, узагальнено відомості про параметри, географічні особливості, типологічну приналежність та назви реально існуючих на сьогодні водоспадів за природно-географічними областями Українських Карпат.

Ключові слова: водоспади, типізація водоспадів, геоінформаційні дані про водоспади природно-географічних областей.

В статье рассмотрены общие черты и современное состояние водопадов Украинских Карпат, подходы к их типизации. На основе обработки различных источников, а в большей степени собственных экспедиционных исследований, обобщены сведения о параметрах, географических особенностях, типологической принадлежности и названиях реально существующих на сегодня водопадах по природно-географическим областями Украинских Карпат.

Ключевые слова: водопады, типизация водопадов, геоинформационные данные о водопадах природно-географических областей.

The article describes the common features and the current state of the waterfalls of the Ukrainian Carpathians, approaches to their typing. Based on the processing of different sources, but mostly their own field investigations, summarized information about the parameters of geographical features, accessories and typological names of actual today waterfalls on natural geographic areas of the Ukrainian Carpathians.

Key words: waterfalls, waterfalls typing, GIS data waterfalls natural geographic regions.

Вступ. Пізнавальний туризм в останні десятиліття в Україні захоплює усе ширші верстви населення. Одним з регіонів держави, який найбільше приваблює туристів в усі сезони, є Українські Карпати. Серед природних об'єктів, якими найчастіше цікавляться мандрівники, є високі безлісі вершини, скельні останці, озера і, безумовно, водоспади. Про них в останні роки з'явилось досить багато різної хаотичної інформації. Тому назріла необхідність поглянути на ці об'єкти з наукової точки зору, упорядкувати і систематизувати відомості про них.

Вихідні передумови дослідження. У Географічній Енциклопедії України дається таке визначення поняття «водоспад»: «водоспа́д — падіння води з уступу у річищі водотоку» [1, с. 205]. У Вікіпедії німецькою мовою стверджується, що водоспад є ділянкою водотоку (річки, струмка), де підстильні гірські породи виступають у руслі, спричиняючи хоч часткове вільне падіння водного потоку [3]. Звертається увага на те, що характерними ознаками є нахил фрагменту русла у межах водоспаду більше як на 45°, шумовий фон, білий колір спіненої води. В інших виданнях зазначають, що висота водоспаду має перевищувати 1 м. Якщо вона менша, то таке утворення слід вважати порогом.

Природні водоспади є геоморфологічними утвореннями, які зазвичай сформовані самим водним потоком, що спадає зі стійкого до ерозії кам'яного уступу. Інколи першопричинами їх утворення є землетруси, вулкани, льодовики чи зсуви. Ерозійні водоспади утворюються переважно на молодих гірських річках. Долини таких річок здебільшого вузькі і глибокі. Коли річка протікає по більш стійких корінних порадах, а також містить менше води, то ерозійні процеси не набувають значної сили. У місцях, де водний потік набуває значної ерозійної здатності завдяки водності і швидкості течії, а твердість гірських порід різко падає, формуються водоспади. Водотік збільшує свою швидкість на краю уступу твердих порід, зриваючи матеріал з дна русла водотоку. Падаюча вода з піском і камінням має більшу ерозійну силу, а тому ще активніше поглиблює днище водоспаду. Часто, з плином часу, водоспади відступають у верх проти течії, утворюючи нижче каньйоноподібну долину. Швидкість відступу водоспаду може бути понад півтора метри за рік. Усі ці природні процеси добре представлені в Українських Карпатах. Адже у регіоні відомо понад 80 водоспадів. Однак, оскільки у різних джерелах інформація про них часто суттєво відрізняється, то нами впродовж декількох років здійснювались експедиційні виходи до водоспадів під час яких здійснювалось уточнення параметрів, оцінювався генезис, характер та сучасний стан цих утворень.

Метою статті є огляд усталених підходів до типізації водоспадів, упорядкування опрацьованих та зібраних під час експедиційних виходів даних про відомі на сьогодні водоспади, які згруповані за розміщенням у природно-географічних областях Українських Карпат.

Виклад основного матеріалу. У залежності від характеру падіння води та потужності водного потоку прийнято виділяти більше десяти типів водоспадів. Загальновизнаними є такі типи як блок, каскад, катаракт, падун, а також жолоб, віяло, хвощ, пірнаючий, сегментований. Також пропонуємо виділяти типи лійкоподібних водоспадів та капливців.

Блок – вода спадає відносно широким потоком із уступу, контактуючи з поверхнею порід уступу (стосується переважно невеликих річок). *Каскад* – вода спадає з серії кам'яних уступів. *Катаракт* — великий водоспад, де вода падає широким фронтом з порівняно невеликої

висоти. *Падун* – вода падає по стрімкому скелястому річищі на значному протязі. *Жолоб* – велика кількість води проривається через вузький вертикальний прохід у гірських породах. *Віяло* — вода потоку розширюється перед уступом по горизонталі, але залишається у контакті з основним потоком води. *Хвощ* – падаюча вода розподіляється на струмені, які контактують з основним потоком води. *Пірнаючий* – вода спадає вертикально, втрачаючи контакт з поверхнею корінних порід. *Сегментований* – основний потік розчленовується на окремі потоки води, які самостійно спадають з уступу. *Лійкоподібний* – вода спрямовується через звужену горловину вертикального чи близького до нього фрагмента русла. *Капливці* – водоспади маловодних потоків, які більшу частину року зриваються з уступу краплями.

В Українських Карпатах є багато малих водоспадів, які можна віднести майже до усіх типів, окрім катаракту. Представлені вони в усіх природно-географічних областях. Переважаюча більшість водоспадів була сформована у результаті водно-ерозійних процесів. В основах уступів лежать не тільки товщі твердого флішу, але і конгломерати, метаморфічні та магматичні гірські породи.

Ще два десятки років тому для загалу, який цікавиться природою Карпат, було відомо до десятка водоспадів в Українських Карпатах. Насамперед це Яремчанський Пробій на Пруті, Манявський водоспад, Сріблясті водоспади у Шешорах та Женецький Гук. Активні любителі пішохідного туризму ще знали про Верхньопрутський каскад та Труфанецький водоспад, Шипітські Гуки та Буковинські водоспади на потоці Смугарів.

Всеохоплююча комп’ютеризація та підключення до мережі Інтернет, які на теренах України активізувались на початку XXI ст., зробили доступною для широкого кола любителів мандрівок інформацію про цікаві об’єкти, у тому числі й водоспади. Також поінформованість любителів природи значно зросла і за рахунок помітної активізації та урізноманітнення великомасштабного картографічного забезпечення. Це, у свою чергу сприяло значному розширенню кола людей, які мандрують, які зацікавились природними об’єктами рідного краю. Тому на сайтах з’являється все більше повідомлень від природолюбів, які шукають озера, водоспади, скельні останці, що заховалися у віддалених і практично не відвідуваних куточках гірських схилів. Світлинами таких об’єктів активно почав наповнюватися Гугл Ерс. Однак, дуже часто текстова інформація невдало викладена, не у тому місці розташовані фото, а тому складно зрозуміти як саме найпростіше потрапити до того чи іншого озера, водоспаду, скелі.

Різний за наслідками вплив на поширення інформації та збереженість водоспадів мають органи влади та господарюючі об’єкти. Так, одні подають інформацію про водоспади як ніби про всесвітньо відомі (Явір у Турківському районі, Плішка в Перечинському, Яловий та

Шигівський у Іршавському районі), а насправді ніде в інформаційному просторі немає жодної світлини чи текстового повідомлення про їх параметри, характерні риси. Чи то у цих краях немає краєзнавців, які вміють фотографувати, писати, викласти інформацію в інтернеті? А можливо ці об'єкти насправді зовсім не цікаві і їх розшукування – це марне витрачання часу?

Невеликі водоспади належать до категорії природних об'єктів, які не завжди є стійкими і можуть бути зруйновані чи видозмінені у результаті різних стихійних процесів. Так, Косівський Гук під впливом потужних паводків зараз більше має вигляд порогів, ніж водоспаду, а водоспад Кізя значно зменшив висоту свого падіння після того, як під час паводку 2008 року його днище було захаращене камінням селевого потоку. Однак, тривожить більше те, що фіксуються ознаки людського дикунства. Так, водоспад Сіручок у гирлі лівої притоки річки Товарниця у Путильському районі заввишки 3,5 метра був підірваний з метою прокладання лісовозної дороги. І що з того, що біля нього так і залишилася табличка, що це геологічна пам'ятка, яка охороняється державою. Така сама доля спіткала і ще одну пам'ятку природи – Лопушнянські водограї у цьому ж районі Чернівецької області.

Рис. 1. Сучасний стан водоспаду Сіручок

Тішить те, що є приклади цивілізованого ставлення до цікавих природних об'єктів. Так, завдяки докладеним зусиллям, впорядкованим і окультуреним став підхід до водоспаду Шипіт у Міжгірському районі Закарпатської області, до водоспаду Кам'янка у Сколівському районі Львівської області, до Женецького Гука у Яремчанській міськраді Івано-

Франківської області, Кобилецького Гука та Ялинського водоспаду у Рахівському районі Закарпатської області.

Рис. 2. Біля Ялинського водоспаду 2 квітня 2011 р.

Мінімально, що потрібно зробити для зростання відвідуваності водоспаду, це прокласти маркування маршруту, а стежка вже вторується спонтанно. Так, другого квітня 2011 р. нами було здійснено мандрівку до Ялинського водоспаду, про який на той момент знало, очевидно, не більше десятка місцевих жителів села Ділового. За допомогою 50-метрової рулетки встановили його висоту. Водоспад виявився майже на 10 метрів вищим від Манявського. По це через декілька днів розмістили інформацію на блозі [5] , а опис маршруту виходу на сайті [4]. Оперативно спрацювало

і лісництво, встановивши інформаційну табличку. На сьогодні водоспад уже відображений на найновіших картах [2], а судячи з повідомлень в інтернеті, його уже відвідало декілька десятків любителів мандрівок. А отже і стежка до нього на сьогодні уже напевно більш вторована, ніж була на момент нашого відвідання цього непересічного природного об'єкта.

Спілкуючись з місцевими мешканцями у різних куточках Українських Карпат, нам вдалося зібрати багато відомостей про цікаві природні об'єкти, у тому числі й водоспади. Зазвичай вони дуже не чіткі, фрагментарні, але дальше вже справа вирішується шляхом власних експедиційних розвідок. У результаті нами поширено для широкого загалу відомості про цілий ряд водоспадів у різних куточках Українських Карпат (Ялинський, Мар'янчині водоспади, Сукіль-Набивківський, Вишоватський, Ганицький, Кедринецький, Кобилецький Гук). Часто ці водоспади не мали назви, то нами вони були запропоновані. Щодо багатьох інших водоспадів, то було уточнено їх розміщення, встановлені правильно параметри, охарактеризовано сучасний стан (Сіручок, Кізя), запропоновано уточнені назви, які здебільшого прив'язані до назви місць їхнього розташування (Залотом'ятий, Сукіль-Набивківський, Шепітський Гук).

Проблема назв пов'язана з тим, що місцеві жителі не завжди у минулому звертали увагу на водоспади, особливо невеликі, а тому й не давали їм назв. Ті, що вражали розмірами, привертали до себе увагу шумом води, а до того ж розміщені були у зоні активного освоєння населенням, на гуцульщині зазвичай отримували назву гуків, на бойківщині – гуркал. Природолюби для розрізнення конкретних водоспадів почали називати їх першим, другим, третім і т. д. гуками. Подібний підхід був навіть застосований на картографічних творах щодо потоків – Сукіль-1-й, Сукіль-2-й. Однак, практика номерації об'єктів у географічних назвах нам видається не виправданою. Якщо місцеві жителі не дали назви струмкам, то їх потрібно назвати, беручи до уваги інші топоніми. Так, струмок, позначений як Сукіль-1-й, бере початок на схилах гори Набивки, а Сукіль-2-й – зпід гори Плай, а звідси струмки Сукіль-Набивківський та Сукіль-Плайський. Відповідно і водоспади отримують назви, які відповідають назвам струмків.

Інколи назву водоспадів не дуже зручно пов'язати з назвою струмка (каскад Мар'янчині водоспади розміщений на струмку Кобила), то у таких випадках доцільно шукати інші варіанти (в останньому випадку використали ім'я школярки, яка провела нас до водоспадів). Не виправдані, на нашу думку, «страждання» за назвами водоспаду Партизан чи озера Комсомольське. Насправді ще за багато десятиліть до приходу сюди червоних комсомольців водоспад мав назву Давир, а озеро – Велика Трусця.

Отже, нижче ми пропонуємо узагальнені достовірні, уточнені нами експедиційно чи за даними картографічних та інших наукових джерел дані про водоспади у п'яти гірських природно-географічних областях Українських Карпат – Зовнішньофлішевих Карпатах, Вододільно-

Верховинських, Полонинсько-Чорногірських Карпатах, областях Мармароського кристалічного масиву та Закарпатського низькогір'я. Оскільки у Зовнішньофлішевих та Полонинсько-Чорногірських Карпатах водоспадів багато, то їх подано за природно-географічними підобластями.

Якщо назви запропоновано нами, то у таблиці подано позначка «зп.», а якщо уточнена – «ут.». Якщо водоспади не природні, а утворені у результаті спорудження господарських об'єктів, як це водоспад Під Пугачівкою на Лючці, то відомості про них не давались. Це ж стосується і падінь водного потоку із гребель колишніх кляуз (водойм, споруджених для спускання плотів). Такі потужні штучні водоспади є на залишках кляуз Балтагул, Сарата, Перкалаб Верхній, Рудольф, Бальцатул і т. д. Вирішили не давати даних і про водоспади, достовірність параметрів яких є сумнівною і нами не перевіреною. Також не подано у таблицях дані про природні утворення, які однозначно є порогами, а не водоспадами (Мізунські, Сукільські біля Бубнища і т. д.).

У межах природно-географічної області *Зовнішньофлішевих Карпат* відомо понад 50 водоспадів. Найвідоміший для широкого загалу водоспад в *Українських Східних Бескидах* – Кам'янка, який розміщений на відстані 7 км від траси Київ – Чоп. Відносно відвідуваним був водоспад Гуркало, а інші зазвичай відомими були тільки невеликій частині жителів ближнього села. У повній мірі це стосується чудового, найвищого у природно-географічній області водоспаду Лазного, який разом із нижньою сходинкою має висоту понад 12 м. Розміщений у 10 хв. ходьби від гравійної дороги Довге – Сопіт.

Табл. 1

Водоспади Українських Східних Бескидів

Назва	*Басейн річки*	*Річка чи потік*	*Висота*	*Тип*
Вир	Дністер	р. Бистриця (Бескидська)	1,5 м	падун
Лазний	Стрий	ст. Лазний	10,5 м	блок
Сопітський	Стрий	ст. Сопіт Великоверхівський	8 м	хвощ
Крушельницький	Стрий	ст. Крушельниця	1,5 м	хвощ
Гуркало	Стрий	р. Велика Річка	5 м	блок
Кам'янка	Опір	р. Кам'янка	7 м	сегмент.
Залотом'ятий (зп.)	Кам'янка	ст. Залотом'ятий	1,2 м	віяло
Сукільський	Свіча	р. Сукіль	4 м	каскад
Сукіль-Набивківський (ут.)	Сукіль	ст. Сукіль-Набивківський	5 м	хвощ
Сукіль-Плайський (ут.)	Сукіль	ст. Сукіль-Плайський	8 м	жолоб
Гуркало Лужанський (ут.)	Свіча	р. Лужанка	1,5 м	хвощ

Підстилаючими породами річища в усіх бескидських водоспадів є товщі карпатського флішу, які відслонюються в уступах водоспадів

слабонахиленими або майже горизонтальними пластами. Якщо у Лазному, Гуркалі це тонкоритмічний фліш, то у Сукіль-Набивківському, Кам'янці відслонюся потужні товщі пісковиків, які перешаровані невеликими прошарками аргелітів.

Виступи дна, які є на р. Сукіль поблизу села Бубнище однозначно є порогами, а не водоспадами. Цікавими є виступи русла на Лужанці поблизу Слободи Болехівської, які називають Бовкутами. Даних про «всесвітньовідомий» водоспад Явірний на струмку Явора, лівій притоці річки Стрий нам не вдалось знайти. До 2011 р. у більшості джерел Манявський водоспад розглядався не тільки як найвищий в *Скибових Ґорґанах*, але й в усіх Українських Карпатах. На жаль, і до сьогодні під'їхати до нього можна тільки транспортом підвищеної прохідності. Жодних кроків до упорядкування маршруту тут не зроблено. Поруч від нього, а саме за 600 м від гирла струмка Замлаки, на цьому водотоці знаходиться також досить гарний водоспад, який ще не нанесений на карти.

Уступи усіх цих водоспадів в основному сформовані дрібноритмічним флішем, окрім Яремчанського водоспаду Пробій та Шепітського Гука Малого на Брустурці, які торують шлях у товщах потужних пластів пісковиків.

Табл. 2

Водоспади Українських Скибових Ґорґан

Назва	*Басейн річки*	*Річка чи струмок*	*Висота*	*Тип*
Малокузьмінецький	Бистриця Солотвинська	р. Малий Кузьмінець	4 м	блок
Манявський	Бистриця Солотвинська	р. Манявка	17,5 м	блок
Манявський Малий	Бистриця Солотвинська	р. Манявка	1,5 м	блок
Манявський Задній (ут.)	Бистриця Солотвинська	р. Манявка	3 м	блок
Манявський Передній (ут.)	Бистриця Солотвинська	р. Манявка	3 м	лійкопод.
Замлакський (зп.)	Манявка	ст. Замлаки	8 м	каскад
Мар'янчині водоспади (зп.)	Манявка	ст. Кобила	16 м	каскад
Салотручіль	Бистриця Солотвинська	ст. Салотручіль Тавпіширківський	6 м	хвощ
Битківський	Бистриця Надвірнянська	ст. Битківчик	2 м	хвощ
Бухтівецький	Бистриця Надвірнянська	р. Бухтівець	8 м	жолоб
Монастирецько-Бухтівецький (ут.)	Бухтівець	ст. Монастирецько-Бухтівецький	10 м	капливець
Бухтівецько-Бистрицький (ут.)	Бистриця Надвірнянська	р. Бухтівець	1,5 м	блок
Черницький	Зелениця	р. Черник	8 м	блок-

				лійкопод.
Кедринецький (ут.)	Зелениця	ст. Кедринець	5 м	падун
Багровецький (зп.)	Прут	ст. Багровець	1,5 м	віяло
Пробій	Прут	р. Прут	8 м	блок
Женецький Гук	Прут	р. Женець	15 м	лійкопод.
Шепітський Гук Малий (ут.)	Пістинька	р. Брустурка	1,5 м	блок
Шепітський Гук (ут.)	Пістинька	р. Брустурка	5 м	сегментов.
Шепітсько-Брустурський (ут.)	Брустурка	прав. пр. р. Брустурки	8 м	капливець

Усім відомо, що найбільш вражаюче виглядають карпатські водоспади під час паводку, спричиненого сильними дощами. Особливо це стосується Бухтівецького водоспаду. Однак для того, щоб спостерігати це величне явище, потрібно подолати якимось чином потужний потік нижче водоспаду. Адже оглядати Бухтівецький водоспад з правого берега неможливо через прямовисну скелю, що закриває його повністю.

Частину природно-географічної підобласті *Покутсько-Буковинських Карпат* у межах Івано-Франківської області називають просто Покутськими Карпатами, а у межах Чернівецької – Буковинськими. Найвідоміші із водоспадів у Покутських Карпатах є каскад Сріблястих водоспадів у Шешорах, до яких належать Шешорський Великий та Малий Гуки на Пістиньці. Зовсім недавно став відомим найвищий водоспад у цьому районі Карпат – Лужківський у селі Великий Рожен Косівського району.

Сріблясті водоспади, Буковець-Безульківський та Яворівський Гуки прориваються крізь монолітні брили пісковиків, а інші дренують флішеві товщі. У Рушірському водоспаді пласти флішу залягають в уступі водоспаду вертикально, перпендикулярно до течії потоку.

Табл. 3

Водоспади Покутсько-Буковинських Карпат

Назва	*Басейн річки*	*Річка чи струмок*	*Висота*	*Тип*
Покутських Карпат				
Рушірський	Лючки	р. Рушір	4 м	блок
Шешорський Великий Гук	Прут	р. Пістинька	5 м	лійкопод.
Шешорський Малий Гук	Прут	р. Пістинька	2 м	сегментов.
Косівський Гук	Прут	р. Рибниця	2,5 м	блок
Буковець-Безуль-ківський Гук (ут.)	Рибниця	ст. Буковець-Безулька	3 м	блок
Яворівський Гук	Рибниця	ст. Стоянів	6 м	каскад
Яворівська Ніагара	Рибниця	ст. Бездзвінний	4 м	падун
Сикавка	Черемош	ст. Сикавка	2,5 м	каскад
Лужківський	Черемош	ст. Рабінець	14 м	каскад

				Буковинських Карпат
Ковбер	Черемош	ст. Смугарів	3,5 м	сегментов.
Сич	ст. Смугарів	ліва пр. річки Смугарів	10,5 м	блок
Нижній Гук	Черемош	ст. Смугарів	9 м	каскад
Ворота	Черемош	ст. Смугарів	3,5 м	блок
Середній Гук	ст. Смугарів	ліва пр. ст. Смугарів	10,5 м	каскад
Великий Гук	ст. Смугарів	ліва пр. ст. Смугарів	19 м	блок
Верхній Гук	ст. Смугарів	ліва пр. ст. Смугарів	9 м	капливець
Лужки	Черемош	р. Виженка	3 м	пірнаючий
Баньків-Виженський (ут.)	Виженка	прав. пр. р. Виженки	6 м	блок
Бісків	Путила	р. Бісків	5 м	каскад
Кізя	Бісків	ст. Кізя	12	капливець
Сіручок	Товарниця	ст. Сіручок	2,5	хвощ
Чемернарський Гук	Сірет	ст. Зубринець	4 м	хвощ
Чемернарський Гук Нижній	Сірет	ст. Зубринець	2,5 м	каскад
Королівський	Малий Сірет	р. Дмитриця	3 м	сегментов.

У Буковинських Карпатах найбагатшим на водоспади є потік Смугарів та річка Виженка. Сім водоспадів на струмку Смугарів відомі широкому загалу як Буковинські водоспади. Три з них сформувалися у руслі основної річки, а решту – на бічних притоках, в основному у їх гирлах. Тільки водоспад Сич падає з уступу у котловину звору, яка віддалена на 20 м від струмка Смугарів. У період весняного сніготанення чи активного випадання дощів у русло потоку Смугарів спадають ще три досить великі водоспади висотою 5–10 м, вироблені уступи яких позбавлені води у посушливий період.

На Виженці, окрім поданих у таблиці, можна виявити ще два водоспади на лівих притоках, які у посушливий сезон мають вигляд капливців з висотою уступів 4–5 м. Про існування чотирнадцятиметрового водоспаду на лівій притоці Лопушної поблизу місця, де існували зруйновані Лопушнянські водограї, достовірних даних отримати не вдалось. Також не встановили реальність існування та параметри позначеного на картах водоспаду Поркулин.

Серед трьох природно-географічних підобластей *Вододільно-Верховинських Карпат* тільки у підобласті Привододільних Ґорґан відомо на сьогодні два водоспади. Це Кам’янко-Тереблянський водоспад типу падун висотою у 6 м. Він сформувався на струмку, який стікає східним схилом гори Кам'янки, у місці впадіння його у річку Тереблю. Недавно став популяризуватися водоспад Дівоча Коса на струмку, який збігає з гори Прибуй і впадає у річку Яновець басейну Мокрянки. Висота цього водоспаду типу хвощ становить понад 3 м.

Полонинсько-Чорногірська область у межах території України представлена трьома природно-географічними областями – *Полонинського*

пасма, Свидовецько-Чорногірською та *Гринявсько-Яловичорськими Карпатами*.

Серед чотирьох частин Полонинського пасма «найбагатший» на водоспади масив полонини Рівної. Із західної сторони вершини Рівна – найвищої у однойменному масиві, водоспади є на річці Туричка (Лумшорські водоспади). Зі східного схилу гори спадає водоспадами Воєводин із бічними витоками. Крім самого Воєводина решту водоспадів у басейні струмка є важкодоступними через лісові завали і зарості.

У *Свидовецько-Чорногірській підобласті* водоспади сформувались на уступах льодовикових карів – Гадженські, Дзембронські та Верхньопрутські. Це каскади водоспадів, де падіння води чергується із дуже стрімкими фрагментами русла. Найбільше падіння води із цих каскадів фіксується на Верхньопрутському – 12 м. Подібний на вигляд до давньольодовикових водно-ерозійний Труфанецький каскад водоспадів, який сформувався у нижній частині схилу масиву Близниці на Свидовці.

Кобилецький Гук падає з вертикальних уступів потужних пісковиків, що відслонюються на довгому відрозі масиву Апецької на Свидовці. Це каскад маловодних водоспадів загальною висотою до 22 м. Найвищий за течією має висоту 1,5 м, наступний розміщений нижче – 8 м, ще нижчий, де вода стікає під кутом до 80 градусів, також має висоту близько 8 м.

Таблиця 4

Водоспади Полонинсько-Чорногірських Карпат

Назва	*Басейн річки*	*Річка чи струмок*	*Висота*	*Тип*
Підобласть Полонинського пасма				
Воєводин	Тур'я	ст. Воєводин	9 м	каскад
Юнтур	Тур'я	ліва пр. струмка Воєводин	8 м	блок
Лумшорський	Тур'я	р. Туричка	2 м	лійкопод.
Соловей	Тур'я	р. Туричка	3 м	лійкопод.
Буркач	Туричка	ліва пр. струмка Турички	2 м	блок
Давир	Тур'я	р. Туричка	4,5 м	лійкопод.
Переступень	Тур'я	р. Туричка	3 м	каскад
Крутило	Тур'я	р. Туричка	3,5 м	каскад
Свидовецько-Чорногірська підобласть				
Труфанецький	Чорна Тиса	ст. Труфанець	36 м	каскад в-ів
Верхньопрутський (ут.)	Прут	р. Прут	80 м	каскад в-ів
Гаджинський	Черемош	ст. Мреє	20 м	каскад в-ів
Дзембронський	Черемош	ст. Мунчель	10 м	падун
Кобилецький Гук (зп.)	Кісва	ст. Сухий	8 м	блок
Гринявсько-Яловичорська підобласть				
Гук Сучавський	Сірет	р. Сучава	6 м	каскад
Гук Грамітний (ут.)	Пробійна	ст. Грамітний	2 м	падун

Каскадний водоспад Гук Сучавський у *Гринявсько-Яловичорській підобласті* один з найпотужніших в Українських Карпатах за об'ємом водного потоку. Він проклав свій шлях у флішевій товщі пластів, які ледь нахилені від вертикалі у сторону течії потоку. При спогляданні водоспаду з передньої сторони здається, що вода прорізає потужні товщі монолітного пісковика.

Не дивлячись на велику контрастність форм поверхні і домінування твердих метаморфічних порід, водоспадів в області *Мармароського кристалічного масиву* відомо не багато. Усі вони знаходяться тільки у межах Рахівських гір. Невеличкий водоспад Полонсько-Кузійський знаходиться у заповідному урочищі Кузій Карпатського біосферного заповідника. Він утворений у пригирловій частині струмка, який стікає зі схилів гори Полонська і спадає з уступу мармуроподібних вапняків.

Потужний за водністю водоспад Білий проривається поміж виступами кристалічних сланців у середній течії однойменного потоку. Недавно знову відкритий водоспад, який закономірно названо Ялинським, особливо вражаюче виглядає ранньою весною, коли несе багато води. Водоспад був відомий угорській знаті у кінці XIX ст. Про це засвідчує ледь помітний від давності напис, викарбуваний на камені, який розміщений на стежці, що траверсує схил хребта Мандеш, ведучи до водоспаду.

Таблиця 5

Водоспади Мармароського кристалічного масиву

Назва	*Басейн річки*	*Річка чи струмок*	*Висота*	*Тип*
Область Мармароського кристалічного масиву				
Білий	Тиса	ст. Білий	2,5 м	блок
Ялинський (зп.)	ст. Білий	ст. Ялин	26 м	хвощ
Полонсько-Кузійський (зп.)	Тиса	ліва пр. струмка Кузій	2 м	хвощ

Область Закарпатського низькогір'я течією річки Ріка нижче села Липча розділяється на підобласті *Вулканічних Карпат* та *Солотвинського низькогір'я*. Найвідоміший водопад Вулканічних Карпат, який спадає з уступу, утвореного магматичними товщами, – Скакало у масиві Синяк. Ще два відомі водоспади (Городилів і Ніреський) є в околицях Хуста у масиві Тупий.

Таблиця 6

Водоспади Закарпатського низькогір'я

Назва	*Басейн річки*	*Річка чи струмок*	*Висота*	*Тип*
Скакало	Латориця	р. Матекова	4 м	блок
Городилів	Ріка	ст. Городилів	5 м	лійкопод.
Ніреський	Ріка	ст. Ніреш	4 м	сегментов.
Вишоватський Малий (ут.)	Тересва	ст. Вишоватий	2 м	блок

Вишоватський Великий (ут.)	Вишоватий	ліва пр. струмка Вишоватий	14 м	блок
Вишоватський Середній (ут.)	Вишоватий	ліва пр. струмка Вишоватий	10 м	блок
Ганицький (зп.)	Тересва	ліва пр. річки Тересва	8 м	капливець

Водоспади у межах Солотвинського низькогір'я стали відомі тільки в останні роки. Три з них сформувалися у верхів'ях струмка Вишуватий – лівій притоці Тересви. Вишуватський Малий існує на основному струмку, а два інших – на коротких лівих притоках. Оскільки за висотою вони помітно різняться, то їх назвали Великим та Середнім. Уступ і котловини у зворах цих водоспадів складені гальковими конгломератами. Уступ Великого у нижній частині переходить у дуже стрімкий схил, не маючи вираженого днища. Середній паде з вертикальної стінки, але підійти до нього вздовж нахиленого конгломератового русла не дуже просто. Стінка Ганицького водоспаду також складена конгломератами, які розділені двометровою товщею пісковика.

Рис. 3. Вишоватський Великий водоспад

Висновки. Звичайно, що будуть знайдені чи доведені до широкого загалу інформації про інші водоспади Українських Карпат. Тут важливо не перебільшувати атрактивність виявлених природних утворень, які цього не заслуговують, але й не варто приховувати інформацію про невідомі широкому загалу водоспади чи подавати її свідомо у неповному вигляді. Варто б припинити знищення цікавих об'єктів у процесі господарської діяльності. Навпаки, інколи потрібно прибрати декілька стовбурів із

водоспаду, оскільки водний потік часто спричиняє його природне захаращення, погіршує його привабливість. Гармонізація взаємозв'язків людини і природи є однією з основних передумов стійкого розвитку людського суспільства.

Використані джерела:
1. *Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1989. – Т. 1 – 416с.*
2. *Українські Карпати: туристична карта Масштаб 1:350 000. / Й.Р.Гілецький – опис маршрутів. – НВО «Карти і Атласи», 2013.*
3. *http://de.wikipedia.org/wiki/Wasserfall.*
4. *http://geoinfo.if.ua.*
5. *http://www.geograf.com.ua/blogs.*

УДК 911.3:338.483.1(477.86)

Атаманюк Я.Д.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У даній статті проводиться аналіз передумов і чинників розвитку рекреаційно-туристичної індустрії в Івано-Франківській області. Розкривається роль соціальної та економічної складової у функціонуванні рекреаційного господарства. Аналізуються особливості і потенційні можливості використання соціально-економічного потенціалу Івано-Франківської області, сформульовано загальні рекомендаційні засади з оптимізації розвитку рекреаційно-туристичної індустрії.

В данной статье проводится анализ предпосылок и факторов развития рекреационно-туристической индустрии в Ивано-Франковской области. Раскрывается роль социальной и экономической составляющей в функционировании рекреационного хозяйства. Анализируются особенности и потенциальные возможности использования социально-экономического потенциала Ивано-Франковской области, сформулированы общие рекомендательные принципы из оптимизации развития рекреационно-туристической индустрии.

In this article analysis of pre-conditions and factors of recreational and touristic industrial development in Ivano-Frankivsk region is made. The role of social and economical component in the functioning of recreational facilities is revealed. The peculiarities and prospective possibility of using the social and economical potential of Ivano-Frankivsk region are analyzed, general recommendatory principles of optimization in the development of recreational and touristic industry have been established.

Постановка наукової проблеми та її значення. В умовах формування ринкової економіки регіональна раціоналізація господарської структури стає нагальною проблемою сьогодення. Важливе місце відводиться аналізу ефективності розвиток рекреаційної діяльності. Оскільки рекреація як специфічна система являє собою складне утворення, то як ціле вона постає перш за все у відносинах з оточуючим середовищем: політичним, економічним, соціальним, екологічним тощо. Зовнішній світ активно впливає на рекреаційну діяльність, в одних випадках відкриваючи перед нею широкі можливості, в інших – загрожуючи новими небезпеками.

Івано-Франківська область має реальні передумови для інтенсивного конкурентоспроможного розвитку рекреації. Саме дана складова господарства області може стати своєрідним каталізатором її економічного розвитку. Пріоритетними у виборі регіону дослідження постали такі його специфічні риси: вдале економіко-географічне положення, значне ресурсне різноманіття, густа мережа шляхів сполучення, чисельні атрактивні об'єкти, та при всьому зазначеному – невідповідність існуючої ситуації в дослідженні стійкій тенденції до росту показників розвитку туризму на даній території.

Виступаючи складовою господарського комплексу Івано-Франківської області, рекреація в області перш за все покликана вирішувати важливі соціальні завдання, пов'язані з вихованням, оздоровленням та освітою, розширенням кругозору, зокрема:

- отримання нових знань;
- фізичне оздоровлення та профілактика захворювань;
- спрямування підростаючого покоління на здоровий спосіб життя, формування активної життєвої позиції;
- розвиток кращих моральних людських якостей та відносин;
- екологічне виховання, виховання свідомого ставлення до природи нашої країни.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми із зазначенням доробку окремих учених та невирішених проблем. Окремі аспекти соціально-економічних передумов формування рекреаційної індустрії розглянуто у працях таких вчених: Н. С. Мироненко, І. Т. Твердохлєбов, О. Топчієв, О.Любіцева, М. Мальська та інші.

Про особливості регіонального розвитку рекреації згадують у своїх дослідженнях М. Крачило, О. М. Ігнатенко, Й. Гілецький, С. Шепетюк та інші.

На думку Н. Скрипник та А. Сердюк соціально-економічний рівень розвитку держави спричинює спроможність держави створення та підтримки в належному стані рекреаційної інфраструктури, забезпеченість безпечного руху транспортних засобів тощо [2, с. 220]. Мирослав Борущак стверджує, що роль туризму, який є основною складовою рекреації, в господарській діяльності визначається, в першу чергу, тим, що він є частиною як соціальної, так і економічної сфери [1, с. 24].

Мета і завдання статті. Головною метою здійсненого дослідження стало вивчення особливостей впливу соціально-економічних чинників на формування та перспективи розвитку рекреації на території Івано-Франківської області. Головне завдання – виокремити сприятливі соціально-економічні передумови, що сприятимуть ефективному розвитку регіону в цілому та рекреації, зокрема.

У відповідності до неї були сформульовані і розв'язані такі завдання:

- *проаналізовано особливості формування соціально-економічного потенціалу регіону;*

- *з'ясовано актуальні особливості і потенційні можливості використання соціально-економічного потенціалу Івано-Франківської області;*
- *сформульовано загальні рекомендаційні засади з оптимізації розвитку рекреаційно-туристичної індустрії.*

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Однією з найважливіших умов розвитку рекреації є населення, що виступає одночасно як тло (формуючи поряд із природою й економікою «образ» країни) і як суб'єкт розвитку туризму. Щодо чисельності населення, то для розвитку рекреації цей показник має чисто номінальне, довідкове значення, оскільки неможливо стверджувати, що якщо чисельність населення значна, то це сприяє (або не сприяє) розвитку рекреації. Населення Івано-Франківської області постійно змінюється. З 2007 р. кількість мешканців зменшилась на 5,3 тис. осіб, що відбулося, в основному, за рахунок природного скорочення. Серед міських рад та районів області природний приріст спостерігався лише в Івано–Франківській (0,4‰) та Яремчанській (2,9‰) міськрадах, м. Калуш (0,7‰) та Верховинському (2,2‰) районі, а у решти районів відбулося природне скорочення. Природне скорочення населення області обумовлено падінням народжуваності та складною демографічною ситуацією на селі, де з 1995 року відбувається перевищення кількості померлих над народженими. *Статевий склад населення* також не має прямого практичного значення з погляду рекреації. Обґрунтування тотожне раніше приведеному поясненню для чисельності населення. Невиправдане припущення, що рівне співвідношення за статтю або перевага чоловічого (жіночого) населення сприятливо або несприятливо відображаються на розвитку рекреації. З погляду розвитку рекреації значення має вікова структура населення. Низький рівень народжуваності поглиблює процес «старіння» населення, а демографічна і часто навіть соціально-політична ситуація в країні, соціальний клімат у середовищі проживання (перебування) рекреантів, міграційна рухливість і ряд інших процесів загалом залежить від молоді.

Уявлення про можливості масового туризму наближено дає співвідношення показників економічно активного і неактивного населення в країні. Якщо переважає *економічно неактивне населення,* то можна зробити висновок про те, що масового споживача туристських послуг у цій країні немає. Але й у тих країнах, де переважає *економічно активне населення,* реальна картина можливостей туризму не настільки однозначна. *Найкращі умови масового туризму в тих країнах, де в структурі зайнятості домінує невиробнича сфера, точніше, сфера послуг.* Люди, зайняті в ній, мають більш високий рівень загальної і професійної освіти, їх відрізняє знання іноземних мов і високий ступінь соціально-психологічної і просторово-тимчасової мобільності. Вони, як правило, є головними споживачами туристських послуг. У Івано-Франківській

області економічно активне населення (у віці 15-70 років) у 2010 р. склало 577,8 тис. осіб. Зайнятих у всіх сферах економічної діяльності нараховувалось 530,3 тис. осіб. Кількість зайнятого населення у 2010 р. дещо зросла у порівнянні з 2009 р. (з 526,3 тис. осіб до 530,3 тис. осіб).

У структурі економічно активного населення незначну перевагу мають чоловіки – 301,7 тис. проти 276,1 тис. жінок. Така ж тенденція спостерігається і стосовно зайнятості: чоловіки – 272,1 тис. та жінки – 258,2 тис. Однак, рівень безробіття серед чоловіків вищий ніж серед жінок: із загальної кількості безробітних (47,5 тис. осіб) 62,3% - чоловіки. За рівнем економічної активності та рівнем зайнятості переважає сільське населення – 58,0% та 54,7% відповідно проти показників міського населення – 55,7% та 49,3%. Найбільше зайняті особи віком 40- 49 років – 26,2%. У галузях промисловості на початок 2011 року було зайнято 10,3% від всього зайнятого населення.

Область характеризується значною щільністю населення – 99,1 осіб на кілометр квадратний (в середньому по Україні – 75,8 осіб на кв. км). Загальновідомо, що чим вище щільність населення, тим вище рівень господарського освоєння території, тим більше сприятлива ця територія для більшості видів рекреації, наприклад у Тисменицькому районі цей показник становить 113 осіб на 1 кв. км. Але для природно-пригодницького, природно-екологічного і спортивного видів туризму й у першу чергу для екстремального туризму більш сприятливі території з невисоким рівнем освоєння, тобто з низьким рівнем щільності населення, зокрема Верховинський район, для якого характерний показник - 24 особи на 1 кв. км.

Загальна, реальна картина *розселення* неповторна в кожній країні і дуже впливає на форми організації рекреації. Особливості розміщення міських і сільських поселень визначають картину більшості туристських маршрутів. Від функціонального і культурно-історичного типу поселення залежить ступінь його привабливості для туризму. Наприклад, відсутність міст уздовж найбільшої річки Дністра негативно відбивається на організації водного туризму, а мережа сіл – ремісничих центрів у передгірних і гірських районах (Космач, Буковець, Криворівня та ін.) – підстава етнографічного туризму. Міста є головною формою розселення в сучасному світі. Вони мають розвинуту індустрію розваг та інфраструктуру, тому можуть надати більш гарні умови для туристів у порівнянні з сільською місцевістю. Крім того, міське населення має загальний більш високий культурний і освітній рівень. У містах ступінь туристської активності вище, ніж у сільській місцевості. Причина цього — потреба у відпочинку (пов'язана з подорожами, зміною обстановки, перевантаженнями і нервовим напруженням, що тим вище, чим більше місто). Тому до числа важливих соціально-економічних явищ сучасності, що мають значний вплив на туризм, відноситься *урбанізація.* Високий рівень урбанізації — одна з основних передумов масових форм туризму.

В Івано – Франківській області нараховується 15 міст, з них 5 – обласного підпорядкування. Найбільшим містом області є її обласний центр – Івано-Франківськ (241,1 тис. осіб). Окрім того, є ще два міста середньої величини – Калуш (67,4 тис. осіб) та Коломия (61,3 тис. осіб).

Міграції як явище, не мають прямого впливу на рекреацію. Загалом вважають, що у тих країнах, де масштаби зовнішньої і внутрішньої міграції значні, у жителів формуються особливі риси ментальності: доброзичливість і терпимість стосовно туристів, соціальна і просторова мобільність. У Івано-Франківській області зараз спостерігається міграційний відтік населення, який негативно впливає на демографічну ситуацію в області і зумовлений економічною нестабільністю у державі.

На тлі загального падіння життєвого рівня населення України не є винятком й Івано-Франківська область. Населення області має порівняно низькі середньодушові доходи, основний компонент яких – заробітна плата робітників і службовців та плата робітників сільського господарства – зростає тут повільнішими темпами, ніж пересічно по Україні. Рівень безробіття за методологією МОП станом на 01.01.2011 р. склав 8,2%, що на 0,8 відсоткових пункти нижче проти відповідного періоду попереднього року. Найбільший рівень зареєстрованого безробіття спостерігався у Рогатинському, Городенківському, Долинському, Верховинському та Тлумацькому районах та на території Яремчанської міської ради.

Структура споживання населення характеризується поступовим збільшенням грошових витрат на покупку товарів і зменшенням частки послуг. В результаті маємо деформовану структуру особистого споживання життєвих благ, в якій домінуюче місце займають витрати на харчування.

Наведені вище характеристики будуть неповними, якщо не врахувати соціальних наслідків економічної кризи: інфляція, зростання цін, низька заробітна плата, злочинність тощо. Отже, можна сказати, що населення області проживає в умовах соціального дискомфорту.

Свою соціально-економічну специфіку мають гірські райони області. На їх території проживає близько 25% всього населення області, з них близько третьої частини – на висоті 500 м і вище. Гори створюють специфічні, складні умови проживання і господарювання, особливо у сільському господарстві. Тому гостро стоїть проблема зайнятості, і як результат низький рівень матеріального добробуту мешканців гір. Грошові доходи мешканців гірських районів у регіоні нижчі порівняно з доходами мешканців рівнинної частини в три рази. В горах удвічі нижчі показники розвитку соціальної інфраструктури. Ці фактори викликають депопуляцію в гірських районах, відплив найбільш працездатного в інтелектуальному і фізичному відношенні населення, що веде до глибокого економічного занепаду [3]. Стабілізації цих та інших негативних процесів за рахунок розширення сфер зайнятості, розвитку інфраструктури сприятиме туризм з відповідним сервісом та організацією обслуговування, в яких може бути

задіяне місцеве населення. Тут значну роль може відіграти сільський зелений туризм. Як видно з таблиці, на даний час у області функціонує близько 758 садиб, які приймають туристів у 10 районах та м. Яремчі.

Найбільша кількість агросадиб у Верховинському районі. Дуже низький рівень у Галицькому та Городенківському районах які розміщені на берегах Дністра і мають усі передумови для розвитку сільського та зеленого туризму, саме дані території вважаємо перспективними для розвитку даних видів туризму.

Таблиця 1.

Кількість садиб сільського зеленого туризму Івано-Франківської області станом на 01.02.2012 р.

Район, місто	Кількість садиб	З них	
		СПД (Суб'єкти підприємницької діяльності, тобто фізична особа підприємець)	ОСГ (Особисте селянське господарство)
Богородчанський	4	1	-
Верховинський	143	37	77
Долинський	28	4	24
Коломийський	9	3	4
Косівський	65		
Яремчанська міська рада	452	256	-
Надвірнянський	27		
Рожнятівський	19	3	11
Рогатинський	2	-	3
Снятинський	5	1	-
Тлумацький	4	1	3
Всього	758		

Незважаючи на відмінності та особливості у розвитку міст і районів області, основою політики територіального розвитку повинен стати системний підхід до зміцнення функцій міст, обмеження хаотичної урбанізації приміських зон, зростання якості забудови й умов проживання, розвиток малих міст, як центрів розвитку малих та середніх підприємств, зростання комунікаційної доступності сіл, розвитку туризму й ремесл (промислів) на селі, системи надання послуг, стимулювання розвитку проблемних територій.

Загальні економічні передумови. Динаміка структури галузей економіки області за 2008-2010 рр. характеризується наступними тенденціями: у відсотках до загального обсягу реалізованої промислової продукції обсяг реалізованої продукції добувної промисловості змінився від 2,2 у 2008 році до 6,6 у 2010, переробної промисловості – з 62,5 до 57,7,

виробництво та розподілення електроенергії, газу та води майже не змінились – з 35,3 до 35,7.

У структурі випуску та валової доданої вартості за видами економічної діяльності зменшилась у порівнянні з 2008 частка добувної промисловості з 6,1 до 4,9; переробної промисловості з 24,6 до 21,3; будівництва з 8,4 до 5,4. Натомість зросла частка сільського господарства, мисливства, лісового господарства з 10,6 до 12,3%; торгівлі та ремонту – з 10,2 до 12,2; транспорт та зв'язок – з 9,5 до 10,2; операції з нерухомим майном – з 3,7 до 5,0; освіта – з 4,6 до 5,7; охорона здоров'я – з 2,7 до 3,4.

Як свідчать наведені дані, в структурі економіки області зростаючими є невиробничі галузі. Промисловий комплекс області охоплює машинобудування, паливно-енергетичну, хімічну, нафтохімічну, лісову, деревообробну, легку, харчову галузі і зосереджений в основному в містах Івано-Франківськ, Калуш, Коломия, Надвірна, Долина.

У товарній структурі експорту області провідну позицію займають обсяги шкіряної і хутряної сировини та виробів з них, деревини та виробів з деревини, мінеральних продуктів, текстилю та виробів з текстилю. Серед імпортних надходжень найбільша питома вага припадає на наземні транспортні засоби, полімерні матеріали, пластмаси та каучук, папір та картон і продукцію хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, механічне і електрообладнання.

Рис. 1 Структура суб'єктів ЄДРПОУ (на 1 січня 2011 р.; %)

В обласних обсягах зовнішньої торгівлі товарами провідне місце займають суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності міст Івано-Франківська та Калуша, а також Тисменицького, Долинського, Надвірнянського і Рогатинського районів.

У структурі суб'єктів єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) 20,9 % становлять підприємства торгівлі, 20,7% - надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту.

Економіка найбільшого міста області – Івано-Франківська представлена широким спектром галузей матеріального виробництва, а саме: промисловість, будівництво, транспорт, зв'язок, а також нематеріальна сфера, що визначає специфіку Івано-Франківська як обласного центру, в якому зосереджена основна мережа ринкової інфраструктури, фінансових установ, закладів освіти, охорони здоров'я та культури області. У місті зосереджено 539 промислових підприємств – юридичних осіб, або 33,5% від їх загальної кількості по області.

Такі міста обласного значення як Коломия та Калуш займають відносно незначну частку в загальному обсязі реалізованих для населення послуг (відповідно 6,2% та 5,3%). У решти районів та міст обсяги наданих послуг сягають 0,1-3 % від загальної величини послуг в області. У розрахунку наданих послуг на одного мешканця серед районів та міст області на першому місці знаходиться Івано-Франківськ.

Серед пріоритетних напрямів розвитку економіки Івано-Франківська – розвиток місцевої промисловості, а саме переробної, машинобудування, легкої та деревообробної, розвиток туристичної індустрії, котра включає громадське харчування і торгівлю, транспортну інфраструктуру, сферу обслуговування, культуру і сучасне мистецтво, гральний і шоу-бізнес; розвиток вищої освіти як бізнесу та підприємництва в цілому. Івано-Франківськ є важливим центром для розвитку цілої області, особливо для економічного піднесення туристичної індустрії як стратегічного напряму регіону. В області проводиться робота з підготовки земельних ділянок для впровадження важливих для області інфраструктурних проектів. Важливим є формування гео-інформаційної системи та електронних карт у сфері просторового планування області [4].

Івано-Франківська область є одним із найбільш густонаселених і давньо освоєних регіонів України. На території області є значна кількість нафтогазових свердловин, нафто- і газопроводів, очисних споруд, полігонів твердих побутових відходів, а також полігони промислових відходів Бурштинської ТЕС, Калуської ТЕЦ, ДП «Калійний завод «ВАТ «Оріана». Усе це забруднює ґрунтовий покрив, виводить з використання значні площі земельних ресурсів. Окрім того, в Івано-Франківській області є радіоактивно забруднені землі загальною площею 606 кв. км (4 зона), на яких розташовано 35 населених пунктів [4].

Незважаючи на певні екологічні проблеми, область у порівнянні із

сильно забрудненими ландшафтами Центральної та Східної Європи залишається однією з найбільш привабливих для вітчизняних та іноземних туристів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз рекреаційної діяльності як важливої та соціально значимої складової господарської діяльності доводить, що рекреація є не просто частиною економіки області, а складає основу її господарської системи. Розташування області у Центрі Європи та близькому сусідстві з країнами Європейського Союзу сприяє розвитку прикордонного та міжнародного туризму. Перевагою для розвитку туристичної галузі Івано-Франківської області є висока середня щільність населення, а також невеликі відстані між населеними пунктами та наявне транспортне сполучення, що дає можливість розвивати спільні міжрайонні та міжміські туристичні програми. Відстань від Івано-Франківська до найближчого рекреаційного пункту в будь-якому напрямку не перевищує 30-40 км, що дозволяє розробляти радіальні маршрути від обласного центру. Розташування Івано-Франківської області свідчить про важку доступність мешканців із Східної України та легку доступність для відвідувачів із Польщі, Румунії, Словаччини, Молдови та Угорщини, які перетинають західні кордони автомобільним та залізничним транспортом.

Аналіз перспектив розвитку рекреаційно-туристичної індустрії Івано-Франківської області дозволяє стверджувати, що із метою виходу на новий рівень слід:

- здійснити комплекс природоохоронних та інших ходів, спрямованих на формування відповідного естетичного довкілля, комфортного для оздоровлення і відпочинку населення;
- впровадити сучасну інформаційно-маркетингову службу для забезпечення повної інформованості громадян України й іноземців про рекреаційно-туристичні можливості регіону
- розширити асортимент послуг через залучення нових видів відпочинку, у т. ч. «зеленого туризму», «екологічного туризму», «агро туризму» та ін., особливо у Придністерському рекреаційному районі;

Реалізація цих заходів створить передумови для удосконалення економічних відносин в рекреаційній сфері, раціонального використання рекреаційних ресурсів, зниження рівня безробіття тощо.

Використані джерела:

1.Борущак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів / М. Борущак / Ін-т регіональних досліджень НАН України. – Л., 2006. – 288 с.

2.Скрипник Н. Я. Рекреаційна географія: навч. посіб. / Н. Я. Скрипник, А. М. Сердюк. – К.: центр учбової літератури, 2013. – 296 с.

3.Євдокименко В. Регіональна політика розвитку туризму (методологія формування, механізм реалізації) / В. Євдокименко. – Чернівці, Прут, 1996. – 288 с.

4.Стратегія розвитку та маркетингу туризму Івано-Франківської області до 2015 року/ [І.В. Підлетейчук, О.М. Адаменко, П.В. Андрусяк та ін.]. – Івано-Франківськ: 2007. – 259 с.

УДК 640.4

Доценко В.Ф., Гукалова Т.В., Бондар Н.П., Арпуль О.В.

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто перспективи розвитку готельної сфери по Україні та зокрема Івано-Франківської області, проведено оцінку завантаженості готельними комплексами.

Ключові слова: готелі, готельне господарство, рекреаційний потенціал, туризм, перспективи розвитку туризму.

В статье рассмотрены перспективы развития гостиничной сферы по Украине и в частности Ивано-Франковской области, проведена оценка загруженности гостиничными комплексами.

Ключевые слова: гостиницы, гостиничное хозяйство, рекреационный потенциал, туризм, перспективы развития туризма.

The article considers the prospects for the development of the hotel industry in Ukraine and in particular the Ivano-Frankivsk region, assess the workload of hotel complexes

Keywords: hotels, hotel, recreation potential, tourism prospects of tourism development.

*Актуальність дослідження***.** Готельна сфера як одна з високорентабельних галузей світової економіки у XXI ст., стає провідним напрямом економічного та соціального розвитку України. З кожним роком розвиток туризму в Україні набуває все більших обертів. Щороку нашу державу відвідує в середньому 17 млн. іноземців, більшість яких є громадянами країн СНД, а третина приїжджає з ЄС. За даними Всесвітньої організації туризму, Україна є одним зі світових лідерів з міжнародного туризму та посідає сьоме місце за кількістю відвідувань щороку. Таким чином, розвиток туристичної галузі має надзвичайно важливе значення для економіки нашої держави.

Постановка проблеми. Як відомо, до основних складових туристичної індустрії належить готельне господарство. Однак сьогодні можна констатувати відсутність висококонкурентних позицій у цьому секторі національної економіки. Інфраструктура закладів розміщення не в повній мірі відповідає міжнародним стандартам проживання та відпочинку: наявна недостатня кількість готельних підприємств, застаріла матеріально-технічна база, яка потребує модернізації, відсутні сучасні ефективні та надійні системи захисту, що становлять передумову високого рівня якості послуг.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Над науковою проблематикою розбудови курортно-рекреаційної інфраструктури Карпатського регіону доволі плідно працюють В.Гетьман, В.Мацола, О.Любіцева, М.Мальська, П.Жук, Л.Гринів, О.Стецюк та інші дослідники. Окремо варто назвати результати науково-прикладних студій Ю.Зінька щодо вивчення туристично-інвестиційного потенціалу та реалізації

модерних інвестиційно-туристичних проектів у курортних центрах регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні, порівняно з провідними країнами прослідковується недостатня кількість готельних підприємств. Так, у 2011 р. функціонувало 1724 підприємств готельного господарства на 60,7 тис. номерів та 153,1 тис. місць. У Великій Британії, наприклад, функціонує близько 34 тис. готелів, Франції – 21,6 тис., Румунії – понад 4 тис. Готельне господарство у перспективі має стати провідним чинником активізації туризму, інтеграції держави у світові структури міжнародного співробітництва, зростання значення національної культури.

Важливим показником розвитку готельного господарства є введення в експлуатацію нових готелів. Забезпеченість готелями різних регіонів України, згідно даних Державного комітету статистики України за 2011 р., наведено в табл. 1.

Таблиця 1.

Готельний фонд України за регіонами [1]

Регіони України	*Кількість готелів (одиниць)*		
	2007 р.	*2011 р.*	*2011 у % до 2007 р.*
Київська	113	136	130,1
Чернівецька	27	35	129,6
Закарпатська	45	58	128,8
АРК	93	118	126,8
Луганська	83	105	126,5
Черкаська	53	67	126,4
Херсонська	38	47	123,6
Чернігівська	62	75	120,9
Дніпропетровська	107	129	120,5
Львівська	128	153	119,5
Одеська	80	95	118,7
Волинська	28	33	117,8
Рівненська	23	27	117,4
Житомирська	42	49	116,6
Хмельницька	27	31	114,8
Тернопільська	37	42	113,5
Миколаївська	84	92	109,5
Івано-Франківська	49	52	106,1
Сумська	39	41	105,1
Донецька	70	70	100,0
Полтавська	43	42	97,6
Запорізька	32	31	96,8
Харківська	48	46	95,8
Вінницька	23	22	95,6
Кіровоградська	16	15	93,7
Разом	1452	1724	

Відповідно до збільшення кількості готелів зросла і одноразова їх місткість. Динаміка одноразової місткості готелів та інших місць для тимчасового проживання впродовж 2007-2011 рр., згідно даних Державного комітету статистики України за 2011 р., наведена в табл. 2.

У порівнянні з 2007 р. кількість введених в експлуатацію готелів в Україні зросла на 272 заклади готельного господарства. В основному цей показник збільшився у Київській, Чернівецькій, Закарпатській, Луганській, АР Крим, Черкаській, та Херсонській областях.

Одноразова місткість готелів та інших місць для тимчасового проживання по Україні зросла на 12802 одиниці у 2011 р. порівняно з 2007 р. Найбільше цей показник збільшився у Київській, Черкаській та Луганській областях відповідно до збільшення кількості готелів. Що стосується негативної тенденції, то вона спостерігаються у таких областях, як Запорізька, Кіровоградська, Полтавська, Вінницька, Харківська, що пояснюється відносним зменшенням кількості готелів у цих регіонах.

Сьогодні розвиток туризму формує економіку багатьох держав, регіонів, стає важливим чинником стабільного розвитку світової індустрії гостинності. Україна має великий туристичний потенціал завдяки унікальному географічному розташуванню (між Європою та Росією та іншими країнами СНД), сприятливим кліматичним умовам, наявності численних водних об’єктів, джерел мінеральних вод, культурно-історичних пам’яток, а також значної кількості природоохоронних територій.

Прикарпаття є однією з найбільш перспективних областей України. Карпати набувають нової тенденції популярності як в нашій країні, так і за її межами. По всій території пролягає багато різноманітних туристичних маршрутів – гірських, водних, пішохідних, велосипедних, автомобільних. У регіоні наявні не лише унікальні природні ресурси, а й надзвичайна культурно-історична спадщина. Туризм у Прикарпатті має особливе значення, тому що він об’єднує сучасну інфраструктуру з унікальними історичними і культурними пам’яток [2].

Одним із найбільш привабливих регіонів Прикарпаття для розвитку готельного господарства є Івано-Франківськ. Адже це унікальний край, яким цікавляться широкі верстви населення України та багатьох зарубіжних країн. Мальовничі ландшафти, цілющі джерела, давня і цікава історія цього регіону є привабливими для значної кількості туристів та рекреантів. Територія області характеризується середньовисотним і низькогірним рельєфом, невисокими зручними перевалами, теплим м’яким вологим помірно-континентальним кліматом, чітко вираженою вертикальною поясністю, багата на різноманітні природні ресурси, завдяки яким має можливість конкурувати з кращими рекреаційними центрами Європи. Вигідне географічне розташування регіону створює сприятливі умови для включення Івано-Франківщини до міжнародної системи туризму та рекреації. Область має надзвичайно сприятливі умови для

організації санаторно-курортної сфери міжнародного значення. Так, перспективними щодо розвитку санаторно-курортного господарства є всі райони області, зокрема кліматичні курорти Яремче, Косово, Ворохта, Шешори, які зосереджені переважно в південно-східній частині області. Серед них одним з найбільш відомою є м. Яремча.

Таблиця 2.

Динаміка одноразової місткості готелів та інших місць для тимчасового проживання [1]

Регіони України	*Кількість готелів (одиниць)*		
	2007 р.	*2011 р.*	*2011 у % до 2007 р.*
Київська	12075	17252	142,8
Луганська	4678	6385	136,4
Черкаська	3486	4857	133,9
Чернівецька	4590	6275	136,7
АРК	2446	3265	133,4
Чернігівська	3690	4863	131.7
Закарпатська	9780	12558	128,4
Житомирська	4298	5362	128,2
Миколаївська	11235	14261	126,9
Одеська	3801	4105	124,7
Львівська	3627	4462	123,1
Тернопільська	16377	18348	112.0
Харківська	1134	1265	111,5
Сумська	15307	16846	110,1
Херсонська	7425	8143	109,6
Рівненська	2899	3160	109,1
Дніпропетровська	2632	2814	106,9
Донецька	2675	2805	104,8
Хмельницька	1750	1793	102,4
Волинська	5805	5928	102,1
Івано-Франківська	10924	11089	101,5
Харківська	3240	3221	99,4
Кіровоградська	1553	1526	98,2
Запорізька	2427	2374	97,8
Полтавська	3360	3254	96,8
Вінницька	2233	2143	95,6
Разом	140207	153009	

На теренах Івано-Франківщини виявлено близько 300 проявів і родовищ мінеральних вод різноманітного складу, до них належать підземні води, які виявляють лікувальну та оздоровчу дію на організм людини, їх лікувальні властивості зумовлені наявністю розчинених природних газів, специфічного комплексу мінеральних солей, присутністю мікроелементів та інших хімічних сполук. Клімат Івано-Франківщини сприятливий для оздоровлення та лікування захворювань опорно-рухового апарату, нервової, серцево-судинної системи, органів дихання та ін. На сьогодні стан готельного господарства області залишає бажати кращого, оскільки

він не за всіма критеріями відповідає вимогам стандартів і здебільшого номерний фонд має застарілу матеріально-технічну базу [3].

Один з основних важливих чинників розміщення рекреаційних закладів є транспортне сполучення. Від нього залежить можливість організації рекреаційної інфраструктури та зручність переміщення відпочиваючих. Пасажирські перевезення в межах області здійснюються залізничним, автомобільним та авіатранспортом. Експлуатаційна довжина залізниць в межах області становить 493 км. Щільність залізничних колій на 1 тис. км^2 території – 36 км (в середньому по Україні – 38 км). Обласний центр є найбільшим залізничним вузлом, лінії від нього розходяться в чотирьох напрямках і з'єднаний прямим залізничним сполученням з Білорусією, Болгарією, Молдовою, Польщею, Росією, Румунією, Литвою, Латвією [5].

Варто відзначити, що останнім часом чимала увага в Івано-Франківську приділяється покращенню стану розвитку рекреаційних і туристичних ресурсів, так як за останні роки була проведена робота з масштабної реконструкції найвизначніших пам’яток історії і культури, а також інфраструктури міста та області. В даному регіоні спостерігається зростання туристичних фірм, з року в рік збільшується кількість туристів.

Останніми роками в Івано-Франківську спостерігається повільне зростання завантаженості закладів розміщення. Згідно головного управління статистики у Івано-Франківську за 2010 рік, кількість підприємств готельного типу на території області становила 42 одиниці. Із загальної кількості підприємств розміщення є молодіжна база та гірський притулок, гуртожитки для приїжджих та інші місця для короткотермінового проживання [4]. В табл. 3 наведена більш детальна характеристика деяких готелів Івано-Франківську.

Таблиця 3.

Характеристика основних готелів Івано-Франківську

Діючі підприємства готельного господарства	*Адреса*	*Кате-горія*	*Місткість та номерний фонд*	*Інфраструктура та послуги*
Аускопрут	вул. Грюнвальдська,7-9;	*****	місць- 43 номерів - 24 з них: люкс-3 напівлюкс - 2	Ресторан «Віденський». Кафе на 35 місць І категорії; конференц-зал – 12 місць; обмін валют, послуги перекладачів (англ., нім мовами.); стоянка автомобілів, оренда авто з водієм, відправка пошти, доставка квитків, послуги бізнес-центру, турагенств, кас поперед. продажу квитків; камера схову, екскурс. послуги, супутникове ТБ, Wi-Fi.
Надія	вул. Незалежності,40	*****	306 номерів - 215 з них:	Ресторан на 132 місця. Бар - 64 місця І категорії, банкетний зал - 16 місць; конференц-зал - 60 місць;

			люкс - 4 напівлюкс - 20	перукарня, стоянка автомобілів; автономне опалення, душ, гаряча вода; послуги банкомату; міжнар. телеф. зв'язок, організація турів по Карпатському регіону та за кордон
Дністер	вул. Січових Стрільців, 12;	***	місць - 26 номерів - 11 з них: люкс - 3 напівлюкс - 8	Кафе – 28 місць; банкетний зал – 16 місць. У люксах і напівлюксах ванні кімнати, умивальники –у 2-місн,; телевізори, холодильники, телефони у люксах, напівлюксах, у 5-ти 1-місн., 4-х 2місн. номерах.
Дружба	вул. Горбачевського 3;	****	місць - 164 номерів - 72	Кафе – 30 місць; конференц-зал – 30 місць; перукарня; стоянка автомобілів
Нива	вул. Урожайна, 5	****.	місць - 88 номерів - 36 з них: люкс - 3	Кафе, автостоянка. Ванні кімнати у люксах. Телевізори у люксах, 2-міс.ном., 3-х 3-міс.номерах. Холодильники у 12-ти 2-міс. і 5-ти 3-міс.ном
Прикарпаття	вул. Коновальця, 264А	****.	місць - 90 номерів - 65 з них: напівлюкс - 3	Кафе. В усіх кімнатах санвузли, душові. В напівлюксах ванні кімнати. В усіх номерах телевізори, холодильники, Wi-Fi.
Прикарпаття	вул.Гетьмана Мазепи, 140-А;	***	місць - 86 номерів - 42 з них: люкс - 2 напівлюкс - 14	Ресторан – 120 місць; бар – 30 місць; конференц-зал – 60 місць, сауна – 1; Wi-Fi.
Піги	с.Татарів Яремчанської МР	***	місць - 26 номерів - 11 з них: люкс - 3 напівлюкс - 8	Ресторан – 40 місць; Бар – 40 місць; стоянка автомобілів-15місць, прокат легкових автомобілів
Супутник	вул. Будівельників, 1	***	місць - 107 номерів - 47 з них: люкс - 3	Кафе – 26 місць. У люксах ванні кімнати, телевізори, холодильники, телефони. В 1-місн. ном. телевізори, телефони. В усіх номерах - душові, умивальники
Карпати	вул.Заводська, 1а	***	місць - 132 номерів - 69 з них: люкс - 1 напівлюкс - 2	В усіх кімнатах радіоприймачі, телевізори, холодильники. Душові в 1-, 2-місних ном. В люксі і напівлюксах телефонні апарати
Зірка	вул.Глібова, 50	***	місць - 145 номерів - 69 з них: люкс - 3	Люкси і 1-місн. номери обладнані санвузлами. В люксах є телевізори і холодильники, Wi-Fi.

Приблизно 20% гостей Івано-Франківщини, що користуються послугами готельного сектору, це переважно вітчизняні туристи. У 2010 р. послугами 42 закладів розміщення області скористувалося 73 246 осіб, з них 7262 – іноземці із 26 країн світу (переважно жителі сусідніх держав – Польщі, Росії, Молдови, Словаччини, а також – Німеччини, Канади, США, Італії та ін.) [4].

На території області розташовано 13 санаторно-профілактичних закладів (місткістю переважно на 250 ліжко-місць), 3 лікувально-оздоровчих комплекси та лише один пансіонат «Синьогора» на 200 ліжко-

місць, в якому послуги отримують громадяни похилого віку, ветерани війни та праці, інваліди, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування.

За результатами досліджень можна зробити висновки, що не лише в Івано-Франківську, а й в Україні в цілому прослідковується нестача закладів розміщення для людей з обмеженими фізичними можливостями, незважаючи на те, що у готелях згідно з ДБН В.2.2-17 та ДСТУ 4269 повинні бути забезпечені умови доступу і проживання інвалідів, що пересуваються на кріслах-колясках. Для цього в готелях мають бути передбачені резервні одно-і двомісні номери з відповідним обладнанням, шириною проходів і дверних прорізів, а також пристроїв для безперешкодного пересування інвалідів по горизонтальних і вертикальних комунікаціях [5].

За стандартами проектування готелів ганки основних входів повинні бути обладнанні пандусами для вільного пересування з уклоном не більше 1:12. Система відчинення, фіксації і зачинення дверей центрального входу також має забезпечувати інвалідам на кріслах-колясках безперешкодний вхід – вихід до будинку готелю. Номери для інвалідів на кріслах-колясках, з дефектами зору та незрячих розміщують на першому поверсі будівлі [5]. Наявність спеціальних пандусів, ліфтів, тощо, є не зовсім достатнім для комфортного відпочинку, особливо зважаючи на відсутність у персоналу спеціальних навичок обслуговування осіб із обмеженими фізичними можливостями. Також необхідно звернути увагу на те, що не всі гості можуть без сторонньої допомоги вільно пересуватися готелем, вільно відвідувати заклади харчування та почуватися незалежним, адже інвалідність – це лише стан, а не обмежений спосіб життя.

Статистика по Україні за 2011 р. свідчить про те, що кожен 15 громадянин країни – інвалід. Однак, це не завжди помітно, тому що люди з обмеженими можливостями не часто подорожують, адже умов для вільного та комфортного пересування майже відсутні.

На території України все ж функціонують заклади розміщення, які в деякій мірі відповідають потребам інвалідів. Наприклад, пансіонат «*Сонячний»*, який знаходиться в Криму, має більш комфортні умови для перебування людей з обмеженими можливостями. Перший поверх обладнаний всім необхідним матеріально-технічним обладнанням, на території готелю є спеціальні пандуси, які безпосередньо ведуть до моря.

Що стосується інших держав, то різні країни світу приділять туристам з обмеженими фізичними можливостями більшої уваги, вони створюють нові та реконструюють існуючі готельні комплекси для більш комфортного перебування та відпочинку. Наприклад, готель «*Access centres*» в Туреччині, пропонує унікальну можливість повноцінного відпочинку сім'ям, людям будь-якого віку і фізичних можливостей. Цей готель спеціально спроектований і обладнаний під потреби людей з обмеженими фізичними можливостями. Так, кожен номер передбачає всі

умови для комфортного перебування гостя залежно від групи інвалідності та з урахуванням фізичних можливостей. Повністю весь готель пристосований для вільного та зручного пересування осіб в інвалідних візках, це ж стосується і усієї території готелю, наприклад в басейнах передбачені гідравлічні ліфти. Іншим прикладом є готель «*Silken Puerta*» в Малазі, який так же оснащений всім необхідним для проживання людей з обмеженими фізичними можливостями. У кожному номері є стандартні таблички з проханнями не турбувати або прибрати номер, виконані шрифтом Брайля, персонал на рецепції навчений мові жестів. Кімнати і санвузли обладнані всім необхідним оснащенням для потреб інвалідів. Гості готелю мають можливість вільно та комфортно пересуватися по всій території готелю та території в цілому.

Висновки. Таким чином, у Івано-Франківську наявна достатня кількість закладів розміщення, в тому числі ділові, курортні, спортивні готелі, транзитні мотелі та готелі, що розташовані поруч з основними трасами міста та є лише один пансіонат. Винятково важлива роль належить рекреаційним ресурсам, які освоєні ще недостатньо. Високий рівень екологічної безпеки і наявність великих запасів мінеральних вод обумовлюють можливість будівництва в області нових спеціалізованих оздоровчих комплексів для населення. Аналітичний огляд дає підставу вважати, що проектування нового спеціалізованого закладу розміщення на території Івано-Франківської області буде доречним та перспективним, адже обрана місцевість ідеально підходить для оздоровлення та відпочинку в цілому.

Використані джерела:
1..Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/16/metod_64.pdf>
2. Розвиток туризму в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marshruty.in.ua/index.php/rozvytok-turyzmu-v-ukraini.php>. 3. Режим доступу: <uk.wikipedia.org/wiki/Лікувальні_мінеральні_води_Івано-Франківської_області>.
4. Готельне господарство Івано-Франківської області у 2007-2010 рр.: Стат. зб. – Івано-Франківськ: Гол. упр. статистики в Ів.-Фр. обл., 2010 – 59 с.
5. Державні будівельні норми України. Будинки і споруди. Готелі. ДБН В.2.2-20-2008 (5.11, 6.1.6, 6.2.3.)

УДК 911.3:796.5

Гринюк О.Ю., Толибаєва Г.Б.

ОЦІНКА СПРИЯТЛИВОСТІ КЛІМАТИЧНИХ УМОВ ДЛЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ТЕПЛИЙ ПЕРІОД В ПОДІЛЬСЬКОМУ РЕГІОНІ

Дана робота присвячена вивченню кліматичних умов, а також їхнього впливу на розвиток рекреаційно-туристичної діяльностів теплий період в Подільському регіоні. Проведена оцінка сприятливості кліматичних умов на основі аналізу показників температури повітря.

Ключові слова: рекреація, кліматичні ресурси, Подільський регіон.

Данная работа посвящена изучению климатических условий, а также их влияния на развитие рекреационно-туристической деятельности в теплый период в Подольском регионе. Была проведено оценку благоприятности климатических условий на основе анализа показателей температуры воздуха.

Ключевые слова: рекреация, климатические ресурсы, Подольский регион.

This work is apply to the study of climatic conditions and their impact on the development of recreation and tourism activity in the warm period in Podilsky region. The favorable climatic conditions was estimated by analyzing the performance of air temperature.

Keywords: recreation, climatic resources, Podilsky region.

Постановка наукової проблеми. Рекреаційно-туристична діяльність останнім часом набуває все більшої популярності. Особливе місце в цьому плані відводиться природним рекреаційно-туристичним ресурсам. Подільський регіон, що включає Вінницьку, Тернопільську та Хмельницьку області, займає 10,1% території України. Він характеризується невисоким рівнем промислового розвитку, порівняно сприятливою екологічною ситуацією і значним потенціалом рекреаційних ресурсів. Більшість людей віддають перевагу відпочинку саме на природній складовій. Клімат, в даному аспекті, виступає як умова розвитку (просторового поширення) рекреаційно-туристичної діяльності, і може використовуватись як лікувальний ресурс у санаторно-курортній галузі.

Актуальність даної проблеми полягає у зростанні потреб населення у відпочинку та оздоровленні (короткотривала рекреація), розкритті рекреаційних можливостей території Подільського регіону. Значення рекреації особливо підвищується у зв'язку з негативними наслідками науково-технічного прогресу, погіршенням природного середовища й урбанізацією. Рекреаційна діяльність є неможливою без рекреаційно-туристських ресурсів, до яких належать і кліматичні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження кліматичних ресурсів присвячено достатньо робіт як у вітчизняній, так і світовій науковій літературі. Так, П. Г. Царфіс відводить клімату провідне місцесередприродних факторів, на його думку, сприятливість дії клімату на здоров'я людини важлива для організації усіх видів рекреаційної діяльності .

Клімат – багаторічний режим погоди на даній території. Клімат є однією з провідних умов, що зумовлює просторову організацію рекреаційно-туристичної діяльності, оскільки саме кліматичні умови сприяють або обмежують використання туристами інших рекреаційно-туристичних ресурсів.

Температура повітря – є однією з найважливіших метеорологічних величин, що визначає режим погоди та загальні особливості клімату території. В той же час, температура повітря є одним із основних природних чинників, що впливає на такі важливі фізіологічні функції людського організму людини, як кровообіг, кров'яний тиск, функціональні зміни нервової системи. Для характеристики термічного режиму

використовують величини середньодобових, середньомісячних та річних температур, а також максимальні та мінімальні значення. Людський організм здатний реагувати на зміну температурних умов вже на 0,5^{o} С, а також: 2-4° С (слабке похолодання або потепління), 4-6° С (помірне похолодання або потепління), більше 6° С (різкі зміни). Патологічні зміни в організмі людини можуть викликати різкі (більше 6° С) раптові амплітуди температур, екстремальні та мінімальні значення. Температура повітря 18° С є величиною, що визначає фізіологічно комфортні умови природного середовища, що викликає суб'єктивно хороше тепловідчуття без ознак переохолодження чи перегрівання. До того ж, на тепловідчуття людини значний вплив здійснюють інші важливі метеорологічні показники (швидкість вітру, відносна вологість та сонячна радіація). Таким чином, для оцінки вводяться різноманітні комплексні показники: ефективна температура (температура і вологість), еквівалентно-ефективна температура (температура, швидкість вітру і вологість), радіаційно-еквівалентна температура (температура, швидкість вітру, вологість і сонячна радіація). В той же час, потрібно відмітити, що проводити дані дослідження досить складно, використовуються середньодобові показники, а ті, що отримані в 12 (13) год. дня. Таким чином, найбільш обґрунтованим показником є середньодобова температура. Так, згідно досліджень Данілової Л. В., зона комфорту для практично здорової людини в легкому одязі становить 15-28° С. На думку Б. П. Алісова, для літніх видів рекреаційно-туристичної діяльності найбільш сприятливі умови відповідають середньодобовим температурам, що змінюються в межах 15-20° С. Межі комфорту можуть змінюватися в залежності від зміни природних метеорологічних показників та соціальних чинників (місця проживання, віку, захворюваності тощо).

Внаслідок цього сформувалося поняття «зона комфорту середньодобових температур», яка для більшості людей змінюється в межах від 15° С (середньодобова температура початку літа) до 25° С [1].

Елементи оцінки впливу клімату на організм людини відображаються на картах кліматичного районування і різноманітних кліматичних картах (Б. П. Алісова, М.І. Будико, С.П. Хромова, О.О. Дроздова та інші). Потрібно відмітити, що всі останні наукові дослідження, що стосуються рекреаційно-туристичної діяльності обов'язково включають питання дослідження кліматичних умов та ресурсів.

Питанням дослідження Подільського регіону в основному займаються науковці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського і Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Так, оцінку й аналіз кліматичних ресурсів Поділля проведено Г. В. Чернюком [2], кліматичних рекреаційних ресурсів – Л.П. Цариком, Г.В. Чернюком [3].

Виклад основного матеріалу. Подільський регіон розташований у південно-західній частині України, на заході лісостепової зони і включає Вінницьку, Хмельницьку і Тернопільську області (загальна площа – 60,9 тис. км^2). Регіон охоплює територію між середньою течією Дністра і верхньою та середньою течією Південного Бугу. Рельєф регіону рівнинний, оскільки його територією пролягає Подільська височина, а на сході Вінниччини – частково Придніпровська височина. В межах Подільської височини на території регіону чітко виділяються окремі масиви: Кременецькі гори, Авратинська височина, Товтри, частково Опілля.На території Подільського регіону розташовані об'єкти природно-заповідного фонду, серед яких найбільш відомі національні природні парки «Кременецькі гори», «Подільські Товтри», «Дністровський каньйон» та природний заповідник «Медобори». Подільський регіон володіє потужним потенціалом для розвитку спелеотуризму – тут знаходяться численні печери, особливе місце посідають печери Оптимістична, Кришталева, Озерна. Тут знаходиться центр християнського духовного життя і паломництва – м. Почаїв, візитною картою якого є Свято-Успенська Почаївська лавра. Нині в даному регіоні активно розвиваються більшість видів рекреаційно-туристської діяльності. Наприклад, екскурсійний туризм на основі «багатої»культурно-історичної спадщини, особливо пам'яткам оборонної архітектури – фортецям, замках, оборонним культовим спорудам,міським укріпленням. Так, головними центрами пізнавального, екскурсійного туризму являються міста Кам'янець-Подільський, Кременець, Бучач, Збараж. Найбільшими курортами Подільськогорегіону є – Хмільник, Сатанів, Збруч, і Немирів.

Поділля характеризується помірно-континентальним кліматом, власне про кліматичні умови регіону та їх сприятливість, зокрема для рекреаційно-туристської діяльності, мова піде далі.

Для того щоб провести оцінку сприятливості кліматичних умов для розвитку рекреаційно-туристської діяльності Подільського регіону в літній період вважаємо за доцільне здійснити на основі аналізу показників температури повітря як однієї з найважливіших метеорологічних величин, що визначає режим погоди та загальні особливості клімату території. З усіх природніх чинників саме температура повітря найбільше впливає на самопочуття людини, організм якої здатний реагувати на зміну температурних умов вже на 0,5^{o}С, а відтак визначає сприятливість або несприятливість передумов для формування рекреаційно-туристської діяльності в той чи інший період.

Для характеристики термічного режиму зазвичай використовують величини середньодобових, середньомісячних та річних температур, а також максимальні і мінімальні значення. В нашому випадку, для оцінки сприятливості кліматичних умов Подільського регіону, за основу взято показники середньодобової температури. Обґрунтовано це тим, що більшість науковців виділяють так звану «зона комфорту», що для

більшості здорових людей змінюється в межах від 15°С (середньодобова температура початку літа) до 25°С , що створює сприятливі, а у випадку відхилень за її межі – дискомфортні умови для розвитку рекреаційно-туристської діяльності в літній період. Однак, потрібно відмітити, що дане дослідження виявляє лише сприятливий період.

В Подільському регіоні функціонують 15 метеостанцій:

- Білопілля, Хмільник, Вінниця, Жмеринка, Гайсин, Могилів-Подільський (Вінницька область);
- Шепетівка, Ямпіль, Хмельницький, Нова Ушиця, Кам'янець-Подільський (Хмельницька область);
- Кременець, Тернопіль, Бережани, Чортків (Тернопільська область).

Проаналізувавши географічне розташування вище наведених метеостанцій, вважаємо, що для проведення оцінки кліматичних умов доцільно використати дані лише 11 з них, оскільки: Хмільник, Ямпіль, Нова Ушиця та Бережани повторюють дані спостережень близько розташованих відповідно до них метеостанцій Білопілля, Шепетівка, Жмеринка та Тернопіль, що пояснюється їх знаходженням в одній широті та відсутністю суттєвих відмін в орографії.

В метеорологічній та кліматичній науковій літературі актуальним прийнято вважати дослідження за 25-30 років, але в умовах глобальних змін клімату, останнім часом становить від 7 до 15 років. Основним джерелом даних при оцінці сприятливості умов досліджуваного регіону в рекреаційно-туристських цілях виступають дані зафіксовані на метеостанціях, що опубліковуються в Метеорологічних таблицях.

Таким чином, нами було проаналізовано дату переходу середньодобової температури через 15°С по 11 метеостанціях за період 2000-2011 рр. В таблиці 1 представлені зведені дані по всіх 11 метеостанцій [4]. Сприятливий період в основному встановлюється в кінці квітня – на початку травня (в середньому це – 30 квітня), правда потрібно відмітити, що найраніше середньодобова температура в Подільському регіоні, переходить через позначку 15°С – 14 квітня (наприклад, метеостанція Гайсин – 2000 та 2005 рр.), а найпізніше – 29 травня (наприклад, метеостанція Білопілля – 2004 р.). Закінчується сприятливий період приблизно в кінці вересня – на початку жовтня, найраніше сприятливий період закінчувався 10 вересня (наприклад, метеостанція Кременець– 2002 рік), найпізніше – 31 жовтня (наприклад, метеостанція Кам'янець-Подільський – 2001 р.). Середня тривалість сприятливого періоду для розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в теплий період в Подільському регіоні коливається від 103 до 122 днів, що створю всі передумови для розвитку даного виду діяльності і відносить дану територію до перспективної. Найменш тривалий сприятливий період тривав 88 днів (метеостанція Хмельницький, 2001 р.), а найбільш – 133 дні (метеостанція Могилів-Подільський – 2000, 2003, 2009 рр.). На основі середніх показників тривалості сприятливого періоду за допомогою

методу інтерполяції та способу ізоліній (ізоліній проведені через 5 днів) було побудовано низку статистичних поверхонь, які відображають геопросторовий перерозподіл значень тривалості сприятливого періоду для розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в Подільському регіоні (рис. 1).

Таблиця 1

Показники тривалості сприятливого періоду[4]

Назва метеостанції	*Дата настання періоду*			*Дата закінчення періоду*			*Тривалість за літній період*		
	Середнє	Найраніше	Найпізніше	Середнє	Найраніше	Найпізніше	Середнє	Min	Max
Жмеринка	30.04	15.04	17.05	29.09	21.09	11.10	108	97	120
Гайсин	30.04	14.04	16.05	03.10	14.09	13.10	113	103	128
Білопілля	01.05	14.04	29.05	03.10	14.09	10.10	107	93	118
Кам'янець-Подільський	30.04	14.04	16.05	04.10	20.09	31.10	115	108	128
Вінниця	30.04	14.04	17.05	03.10	21.09	18.10	107	98	117
Кременець	30.04	14.04	16.05	03.10	10.09	31.10	106	96	121
Могилів-Подільський	25.04	14.04	16.05	05.10	23.09	31.10	122	107	133
Тернопіль	02.05	18.04	16.05	30.09	10.09	08.10	103	89	115

Відповідно рисунку 1 можна встановити, що найсприятливішими кліматичними умовами для рекреаційно-туристської діяльності є південно-східна частина Подільського регіону, а саме південно-західну частину Вінницької області, де сприятливий період становить 115 і більше днів на рік. В даному регіону функціонує дитячий кліматичний санаторій «Зелена діброва» (Крижопільський район Вінницької області).

Достатньо сприятливі кліматичні умови характерні для центральної та східної частини регіону, де сприятливий період для розвитку рекреаційно-туристичної діяльності становить від 105 до 115 днів на рік.

Територіально дана територія охоплює майже всю Вінницьку (окрім південної частини), південну і західну частину Хмельницької та південну частину Тернопільської областей. У даному регіону функціонують дитячий кліматичний санаторій «Подільський Артек» (Ладижинський район Вінницької області), клімато-бальнеологічні курорти Хмільник та Немірив (Вінницька обл.), бальнео-кліматичні санаторії «Лісова пісня» (Кам'янець-Подільський район Хмельницької області) та «Радуга» (м. Волочиськ Хмельницької області). Для решти території Подільського регіону, а саме центральних та північних частин Тернопільської та Хмельницької областей, тривалість сприятливого періоду становить в межах 100 днів на рік, що звичайно є також сприятливим для розвитку рекреаційно-туристичної діяльності. На даній території функціонує

офтальмологічний кліматичний санаторій «Барвінок» (Зборівський район Тернопільської області).

Рис. 1. Тривалість сприятливого періоду для організації видів рекреаційно-туристичної діяльності в Подільському регіоні в літній період

Висновки. Отже, проаналізувавши результати оцінки сприятливості кліматичних умов для розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в Подільському регіоні можна констатувати наступне:

- сприятливі кліматичну умови для розвитку рекреаційно-туристської діяльності настають в кінці квітня на початку травня (найраніше – 14 квітня) і тривають до – кінця вересня – початку жовтня (найпізніше – 31 жовтня);
- тривалість сприятливих кліматичних умов (в межах 15-25°C) для розвитку рекреаційно-туристичної діяльності становить від 90 (північно-західна частина регіону) до 130 (південно-східна частина регіону) днів на рік;
- найбільш сприятливим умови характернідля південно-східної частиниПодільського регіону, де тривалість становить від 115 і більше днів на рік;
- в цілому кліматичні умови Подільського регіону сприятливі не тільки для розвитку літніх видів рекреаційно-туристичної діяльності, а для проведення кліматолікування в спеціалізованих санаторно-курортних закладах, наприклад офтальмологічний кліматичний санаторій «Барвінок».

Використані джерела:

1.Методичні вказівки до виконання практичних робіт з дисципліни «Основи географії рекреації та туризму»: для студентів географічних факультетів напряму «географія» спеціальності «географія рекреації та туризму» / Укл. О. Ю. Гринюк. – К.: ЛГТ, 2012 – 54 с.

2.Чернюк Г. В. Ресурси Клімату Поділля // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. №2. – Тернопіль: ТДПУ, 1999. – С.30-38.

3.Царик Л. П., Чернюк Г. В. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу.– Тернопіль: Підручники&посібники, 2001. – 188 с.

4.Фондові матеріали Центральної геофізичної обсерваторії.

Блинова О.А.

РАЗРАБОТКА ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ИНДИКАТОРА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРИБРЕЖНОЙ ЗОНЫ КРЫМА

В статье рассматриваются экологические проблемы Крыма, а так же дан краткий анализ экологических индикаторов для оценки экологической составляющей в прибрежной зоне Крыма. Наглядным результатом исследования является схема ранжирования экологической обстановки прибрежной зоны Крыма.

The article discusses the environmental problems of Crimea, as well as a brief analysis of environmental indicators to assess the environmental component in the coastal zone of the Crimea. A clear finding is the ranking scheme of ecological conditions of the Crimea coastal zone.

Крым является признанным курортом Украины. Здесь есть вся необходимая инфраструктура, которая при определенных изменениях, может способствовать дальнейшему развитию и продвижению Крыма в

этом направлении. Крым продолжает наращивать объем услуг, утверждаясь в статусе курорта, а также туристического направления и гостиничного бизнеса. В то же время существует ряд факторов, как объективных, так и субъективных, не позволяющих использовать конкурентные преимущества курортной сферы Крымского региона.

Исследование и учет этих факторов позволит разработать научно обоснованные рекомендации по развитию курортного хозяйства Крыма на перспективу. В свете этого особо остро стоит вопрос о программе устойчивого развития (УР) прибрежной зоны Крыма.

Актуальность работы. Концепция устойчивого развития в последние десятилетия широкое распространение получила как основной подход к оценке перспектив развития общества и состояния окружающей среды, а так же эффективности управления ресурсами. Более того, можно со всей определенностью утверждать, что никакая другая научная идея (проблема, концепция, доктрина и т.п.) ни в естественных, ни в социальных дисциплинах не имела ранее столь широкого общественного резонанса. Проблематика устойчивого развития напрямую связана с вопросом о наличии будущего у человечества, на который в принципе не может быть однозначного ответа. Цель данной работы состоит в анализе индикаторов устойчивого развития прибрежной зоны Крыма (ПЗК). Объектом исследования являются индикаторы устойчивого развития. Предмет исследования – прибрежная зона Крыма.

Прибрежная зона – это узкая полоса моря шириной от нескольких сотен метров до нескольких километров. Это граничная зона (прибрежная часть шельфа, заливы, лиманы, эстуарии), находясь на стыке суша – море и являясь предметом исследования океанологии и географии суши, нуждается в изучении как целостный объект. [1 – 9 с.]

Для достижения цели потребовалось решить следующие задачи: проанализировать экологические проблемы изучаемой территории, исследовать особенности экологических индикаторов для оценки экологической составляющей в прибрежной зоне Крыма, разработать экологическую составляющую индикатора устойчивого развития прибрежной зоны Крыма.

Устойчивое развитие отношений с окружающей средой является многоплановым понятием. Некоторые экологические проблемы возникли из-за быстрого экономического развития и индустриализации (обеднения природных ресурсов, загрязнения, разрушения экосистем и т.д.), а также из-за экономической отсталости и бедности (истощения потенциально возобновляемых ресурсов, отсутствия капиталовложений в контроль загрязнений и защиту экосистем). Управление окружающей средой требует изучения вопросов, связанных с природными ресурсами и загрязнениями.

Индикаторы и индексы — чрезвычайно важная основа для принятия решений, содействуют переложению знаний из физических и социальных

наук в управляемые информационные блоки. Они могут помочь измерить и оценить прогресс в достижении целей устойчивого развития, обеспечить за-благовременное предупреждение и информированность общества, с целью предотвращения критического состояния и убытков экономики, проблем в социальной и природоохранной сферах.

В данной статье рассмотрена экологическая составляющая индекса устойчивого развития на примере прибрежной зоны Крыма.

Очевидно, что проблемы УР прибрежной зоны (ПЗК) Крыма отличаются от проблем Украины в целом и даже всей АР Крым.

Автономная Республика Крым – ведущий санаторно-курортный регион страны, насчитывающий около 600 оздоровительных организаций, что составляет 40% от общего количества санаторно-курортных организаций в Украине. Общая протяженность пляжей – 517 км, запас лечебных грязей – 22,4 млн. м3, запас минеральных вод – 14 тыс. м3 в сутки. Среднее количество отдыхающих в год – 4,8 млн. чел. [5].

Хорошо известны главные проблемы АР Крым в целом: проблема геологических процессов, в том числе оползней; проблема транспортных развязок; проблема внедрения, применения возобновляемых источников энергии; проблема миграции и расселения репатриированного населения; несоответствие качественных характеристик рекреационной и транспортной инфраструктуры, гостиничного хозяйства международным нормам и стандартам; нехватка питьевой воды в большей части региона; нерациональное использование природных лечебных ресурсов; нехватка внешних и внутренних инвестиций.

В данное время в Крыму 1652 оползневых участков, из которых 232 кадастровых. Оползни влияют на состояние автодорог, что приводит ких разрушению. Причем 79 оползней находится в активной фазе. Протяженность дорог, которые проходят по телу оползней, составляет 37,2 км при общей протяженности автодорог Крыма около 6250 км.

Крым является энергодефицитным регионом. Электроснабжение республики обеспечивается двумя источниками: от энергосистемы Украины по линям электропередач 330 та 220 кВ, которые обеспечивают 90 % потребности автономии в электроэнергии, и от тепловых станций, которые находятся в Крыму.

Основной задачей УР в данном регионе есть поддержание высокого рекреационного потенциала ПЗК. Поэтому промышленное развитие техногенной нагрузкой уходит на второй план, а на первый выходит поддержание биоразнообразия ПЗК, чистота морской воды, уменьшение автотранспорта как основного загрязнителя воздуха, снижение техногенных оползневых процессов и т.п. [5].

Проблемами устойчивого развития Крыма занимаются Крымская академия наук, различные исследовательские институты и университеты Украины. Во всех имеющихся документах и публикациях подчеркивается, что главное богатство Крыма – это исключительные природные данные,

благодаря которым Крым имеет высочайший рекреационный потенциал. Сохранение и восстановление природных ресурсов и экологии является основой УР региона.

Цель экологических индикаторов – дать информацию о состоянии окружающей среды и об оказывающей на нее влияние деятельности человека в таком виде, чтобы выявить возникающие новые проблемы и дать оценку эффективности принимаемых решений. Для этого они должны оценивать не только состояние окружающей среды, но и тренды в изменении состояния окружающей среды по сравнению с целевыми показателями, находить при-чинно-следственные зависимости между состоянием окружающей среды и нагрузками на нее и выявлять взаимосвязи и взаимозависимости между экологическими, экономическими и социальными трендами [8 – с. 108].

В последние годы в Украине и Крыму применение экологических индикаторов нашло свое отражение в ряде публикаций [4 - с.3; 9 – с.79-97].

В результате анализа материалов статистики, докладов и рекомендаций республиканских, национальных и международных природоохранных организаций для Автономной Республики Крым были выбраны 20 экологических индикаторов, отражающих давление, воздействие, состояние природных и технических систем на протяжении времени, характеризующего тенденции развития данных систем. Отправной временной точкой анализа был выбран 1990 г., на который пришлось наибольшее воздействие на окружающую среду Крыма, в других случаях приводятся значения с 1995 г. (последних 10 лет) или с 2000 г. (начало роста экономики) [7].

Эта группа индикаторов, отражает официальные данные государственной статистики, Рескомприроды АРК и других ведомств АРК и Украины, а также научных исследований, опубликованные в 1996-2011 годах [6,10]. Ниже приведен анализ трендов некоторых экологических индикаторов, наиболее ярко отражающих современную экологическую ситуацию в прибрежной зоне Крыма.

Индикатор: выбросы в атмосферный воздух от стационарных и передвижных источников загрязнения.

Основными источниками загрязнения атмосферного воздуха в ПЗК являются автотранспорт и промышленные предприятия [7].

В целом в АР Крым в 2011 г. по сравнению с 2000 г. на 20% увеличились выбросы вредных веществ в атмосферу стационарными и передвижными источниками загрязнения, в том числе в городах: Ялта (на 8,0%), Алушта (9,1%), Евпатория (17,4%), Феодосия (8,4%).

Данные в Рис.1 показывают, что в г. Алушта и г. Судак выбросы вредных веществ в атмосферу на квадратный километр соответствуют среднему значению этого показателя в АР Крым. Незначительное превышение наблюдается в г. Феодосии и в. г. Ялта. Наиболее высокий уровень выбросов вредных веществ наблюдается в г. Керчи.

Рис. 1. Выбросы вредных веществ в атмосферу от стационарных и передвижных источников загрязнения в расчете на квадратный километр в разрезе городов [11]

До сих пор отсутствует учет выбросов загрязняющих веществ в атмосферу от частных домовладений. Учет выбросов от таких передвижных источников загрязнения, как железнодорожный, авиационный и морской транспорт, проводится Госкомстатом Украины только с 2003 г.

Индикатор: объем сброшенных сточных вод в поверхностные водные объекты. Основными загрязнителями водного бассейна ПЗК являются объекты коммунального хозяйства, на долю которых приходится 95-97% сброса загрязненных сточных вод [7].

Рис. 2. Население прибрежных городов Крыма [11]

Следует отметить, что развитие урбанизации оказывает воздействие на морские и прибрежные экосистемы: рост населения (Рис. 2) в городах подразумевает увеличение сбросов загрязнителей. Наибольший сброс загрязненных вод наблюдается в г. Керчи.

Центры урбанизации – Керчь, Саки и Судак оказывают наиболее неблагоприятное экологическое воздействие на морскую экосистему, так как в этих городах наблюдается наибольшее количество сброса грязных вод в расчете на одного жителя. Этот показатель значительно выше среднего значения по АР Крым (Рис. 3).

Рис. 3. Сброс загрязненных вод в поверхностные водные объекты в расчете на одного человека в разрезе городов [2 – с.9]

Основными загрязнителями Черного моря в Крыму являются Сакский химический завод, торговые порты городов Керчи и Феодосии. Отсутствие современных очистных систем на химических предприятиях ведет к попаданию в морскую среду очень опасных для здоровья человека веществ. Химические предприятия являются загрязнителями вод Черного моря азотом, солями тяжелых металлов и другими ядовитыми отходами этой промышленности [10].

Индикатор: доля проб, не отвечающих нормам качества вод, в общем количестве проб, полученных из различных источников

Качество вод в различных источниках за 1996-2010 гг. по санитарно-химическим и микробиологическим показателям улучшилось. При снижении суммарного сброса сточных вод с начала 1990-х годов наблюдается постоянное снижение удельного веса проб с отклонениями от санитарных норм поверхностных вод водохранилищ II категории и морской воды. Вес проб с отклонениями по химическим показателям питьевой воды централизованного водоснабжения с 2002 г. возрос в 1,5 раза.

Согласно исследованиям М.Т. Кровяковой [3], основанных на данных Крымской СЭС (1990-2000 гг.), большое количество отдыхающих на ку-ортах Большой Ялты, Алушты, Евпатории привело к резкому снижению ин-тенсивности процессов природного самоочищения

прибрежных зон моря. Несмотря на общую тенденцию снижения микробного загрязнения моря, бактериальное загрязнение на этих курортах превышает среднекрымские по-казатели в 1,5-2 раза.

Содержание кишечной палочки в акваториях пляжей Алушты, Ялты, Евпатории превышает не только нормативы для морской воды (до 1000) в 240 раз, но и эпидемично – безопасные граничные уровни (до 10 000), что представляет реальную эпидемиологическую угрозу для отдыхающих (острые кишечные инфекции) [7].

Анализ показывает, что основные причины загрязнения прибрежных вод Черного моря состоят в следующем: сброс промышленных и сельскохозяйственных вод, ливневой канализации, что ведет к концентрации биологически опасных для человека веществ (ртути, пестицидов); ухудшение качества воды рек, впадающих в Чёрное море, уменьшение притока воды; загрязнение нефтяной плёнкой прибрежных территорий, что ухудшает общую экологическую обстановку урбанизированных регионов; эпидемическая ситуация, вызванная высокой температурой воды в жаркое время года, в которой активно размножаются бактерии.

Теплое море – температура воды более 27 градусов – источник болезней. В прибрежной зоне при такой температуре создаются идеальные условия для размножения сезонных бактерий. Носителями вирусов, как правило, являются сами отдыхающие.

Крупные экологические аварии. Так, в ноябре 2007 г. в Керченском проливе затонули пять судов, в том числе три сухогруза с серой и танкер, из которого в море вылилось около двух тысяч тонн мазута. Были загрязнены десятки километров побережья России и Украины, погибли десятки тысяч рыб и птиц.

Крупные энергетические аварии, например, в 2004 г. на сутки без электроснабжения остался практически весь южный берег от Ялты до Судака. Из-за аварийного отключения на очистных сооружениях Ялты произошел выброс канализационных отходов в прибрежную зону моря [11].

Индикатор: состояние природно-заповедного фонда ПЗК: количество и площадь объектов ПЗФ, процент заповедности

На 01.01.2008 г. в состав природно-заповедного фонда АРК входило 152 объекта природно-заповедного фонда, занимающие площадь более 135 тыс. га. Из них только 60 объектов (63855,07 га) имеют строгий заповедный режим охраны. Процент заповедности территории ПЗК составляет 5,2%, в соответствии с Общегосударственной программой развития заповедного дела до 2020 г. Процент заповедности должен возрасти до 12 %. В последние годы расширение площади ПЗФ АР Крым идет за счет полифункциональных (совмещение природоохранных функций и рекреации) объектов местного значения – региональных ландшафтных парков (рис. 4) [7].

Рис.4. Динамика структуры природно-заповедного фонда ПЗК в 1995-2007 гг., га [6]

В основу построения схемы напряженности экологической обстановки прибрежной зоны Крыма положены расчеты отдельных параметров: загрязнения воздуха, загрязнения воды, антропогенной нагрузки, заповедности территории. Для составления оценочной карты и районирования города по степени напряженности экологической обстановки был проведен анализ перечисленных выше данных. В итоге выделены территории с максимальной нагрузкой по выбранным параметрам. Оценка остроты экологической ситуации ПЗК по величине загрязнения была охарактеризована следующими рангами: 1. благоприятная – отсутствие загрязнения; компоненты ландшафта не нарушены; 2. относительно благоприятная – крайне малое загрязнение, компоненты ландшафта не нарушены; 3. удовлетворительная – небольшое загрязнение, слабо выраженная степень деградации ландшафта; 4. неудовлетворительная – умеренное загрязнение, компоненты ландшафта нарушены; 5. напряженная – сильное загрязнение, сильно нарушены компоненты ландшафта [11].

На основании проведенного анализа выделены участки, где наблюдается напряженная экологическая ситуация, относительно неудовлетворительная, удовлетворительная и относительно благоприятная (Рис. 5).

Участки с наиболее напряженной экологической обстановкой занимают небольшие площади, территориально они расположены в прибрежной зоне Керченского полуострова. Это обусловлено влиянием объектов, которые находятся в этой зоне (Керченский торговый порт). Центр урбанизации – Керчь, оказывает наиболее неблагоприятное экологическое воздействие на морскую экосистему, так как в городе

наблюдается наибольшее количество сброса грязных вод в расчете на одного жителя. Этот показатель значительно выше среднего значения по АР Крым.

Рис. 5. Схема ранжирования экологической обстановки прибрежной зоны Крыма

Относительно неудовлетворительная экологическая ситуация наблюдается в Евпаторийском районе. Основной загрязнитель Черного моря в Крыму – Сакский химический завод. Отсутствие современных очистных систем ведет к попаданию в морскую среду очень опасных для здоровья человека веществ. Огромный поток туристов летом ведет к повышению содержания кишечной палочки в акваториях пляжей Евпатории, которые превышают эпидемично - безопасные граничные уровни, что представляет реальную эпидемиологическую угрозу для отдыхающих (острые кишечные инфекции).

Участки, для которых характерна удовлетворительная экологическая ситуация расположены на территории ПЗК компактно. Первый находится в прибрежной зоне города Армянска. Такая ситуация сформировалась за счет близкого расположения к градообразующему предприятию ЧАО «Крымский Титан» (завод по производству двуокиси титана — TiO^2, серной кислоты, минеральных удобрений), плотной застройки и интенсивного движения транспорта.

Второй участок – Ялтинский регион. Содержание кишечной палочки в акваториях пляжей Алупки, Ялты превышает не только нормативы для морской воды (до 1000) в 240 раз, но и эпидемично-безопасные граничные уровни (до 10 000), что представляет реальную эпидемиологическую угрозу для отдыхающих (острые кишечные инфекции) [7]. Транспортная

нагрузка на основные магистрали Ялты летом в дневное время составляет 900—1600 единиц в час. В зимнее время крупными источниками выбросов в атмосферу являются котельные, так как процесс их концентрации и модернизации очистных систем идет медленно.

Третий участок – Феодосийский район. Это обусловлено тем, что Феодосия – огромный транспортный узел. Загрязнение от торгового порта Феодосии, загрязнение нефтяной пленкой прибрежных территорий, развитая инфраструктура автомобильных и железнодорожных путей, количество выбросов от передвижных источников создают предпосылки для ухудшения экологической ситуации.

Основную часть территории ЮБК (Алушта, Судак) и Севастополь можно охарактеризовать как относительно благоприятные в экологическом отношении, здесь наблюдается крайне малое загрязнение природной среды, а компоненты ландшафта не нарушены. Немаловажным фактором служит присутствие здесь большого количества зеленых насаждений – парков и скверов [11].

Литература

1.Беляев В.И. Оценка уровня антропогенных нагрузок на прибрежные зоны и экотоны Черноморского побережья Украины, Морской гидрофизический журнал, 2001. – с. 9

2.Довкілля Автономної Республіки Крим. – Сімферополь: Головне управління статистики в АРК, 2008. – 177 с. 9

3.Кровякова М.Т., Марзеева О.М. Оптимізація еколого-гігієничних умов рекреацій Криму. Автореферат дис., канд. медичних наук. – Інститут гігієни та медичної екологіїім. АМН України, Київ, 2002.

4.Огляд результативності природоохоронної діяльності. Україна. Другий огляд / Комітет з екологічної політики Європейської Економічної Комісії ООН. – Нью-Йорк - Женева, 2007. – 247 с. 3

5.Панкратова Н.Д., Бугаева Л.М, Безносик А.Ю. К вопросу разработки индикаторов устойчивого развития прибрежной зоны Крыма, ст, Вісник ЧДТУ, 2008

6.Республиканские доклады о состоянии окружающей природной среды в АРК за 1995-2006 годы. – Симферополь: Рескомприроды АРК, 1996-2007.

7.Рудык А.Н. Применение экологических индикаторов для оценки экологической ситуации в Автономной Республике Крым, ст., 2008

8.Руководство по применению экологических показателей в странах Восточной Европы, 106 Кавказа и Центральной Азии / Комитет по экологической политике Европейской Экономической Комиссии ООН. - Нью-Йорк – Женева, 2007. – 108 с.

9.Тарасенко В.С., Артов А.М., Березовский Э.М. и др. Оценочные индика-торы устойчивого развития // Крым в параметрах устойчивого развития. – Симферополь: Оригинал-М, 2008. – С. 79-97

10. Статистические ежегодники АРК за 2000-2005 годы. – Симферополь: Главное управление статистики в АРК, 2002-2006

11. Ясенева Е.В. Геоэкологическая обстановка урбанизированных территории Крыма (на примере г. Севастополя).Автореф. дисс., Москва, 2010г

УДК 911.3:008

Задворний С.І

ЗАКЛАДИ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ СФЕРИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ І ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

У статті комплексно розглянуто культурно-мистецькі заклади Тернопільської області та їх роль у розвитку туризму. Проаналізовано загальні особливості культурно-мистецької сфери регіону та детально зосереджено увагу на її компонентно-функціональній і територіальній структурі. Визначено ресурсний потенціал культурно-мистецьких закладів адміністративних районів. Виявлено головні проблеми функціонування даних закладів і запропоновано основні перспективні напрямки їх розвитку, як складової туристичних ресурсів Тернопільської області.

Ключові слова: заклад, культурно-мистецька сфера, туризм, ресурсний потенціал, мережа, геопросторова організація.

In the article presents the institutions of cultural and artistic areas that are involved in the development of tourism in the region. In the context multifaceted impact on the industry of tourism sphere of culture and art considered five levels of cultural tourism. Attention is focused on indicator level of the population cultural and art institutions in Ternopil region and its districts compared with the Ukrainian. Analyzed population figures visiting the main institutions of social and cultural services, which are determinative indicators of the prospects for their future use and investing in these funds. Detailed focus on component-functional and territorial structure of cultural and artistic areas in Ternopil region. In terms of involvement in the tourism business are considered cultural institutions clubs, leisure centers, recreation and entertainment, theatres, concert organizations, cinematography, art galleries, museums, historical and architectural reserves, universities, which train specialists for the area of culture and art, libraries, parks of culture and recreation, institutions of trade of cultural goods, art café. Identified the main problems in the functioning of institutions and the ways to overcome them. Outlined the basic perspective directions of development of cultural institutions and the arts as a part of tourism resources in Ternopil region. The conclusions about the feasibility and effectiveness of the interaction field of tourism and cultural areas in the region.

Keywords: institution, cultural and artistic areas, tourism, resource potential, chain, geospatial organization.

В статье комплексно рассмотрены заведения культуры и искусства Тернопольской области и их роль в развитии туризма. Проанализированы общие особенности сферы культуры и искусства региона и подробно сосредоточено внимание на ее компонентно-функциональной и территориальной структуре. Определен ресурсный потенциал заведений культуры и искусства административных районов. Выявлены основные проблемы функционирования данных учреждений и предложены основные перспективные направления их развития, как составной части туристических ресурсов Тернопольской области.

Ключевые слова: заведение, сфера культуры и искусства, туризм, ресурсный потенциал, сеть, геопространственная организация.

Актуальність проблеми. Одним із головних чинників розвитку галузі туризму в регіоні є використання ресурсів культурно-мистецької сфери. Це викликано тим, що в останній час, у зв’язку із процесами демократизації та гуманізації суспільного життя, все більше туристів ставлять собі за мету якомога більше осягнути у художньому плані, задовольнити власні

моральні та естетичні потреби. У цьому аспекті, доцільним є активне залучення у туристичний бізнес закладів культури і мистецтва різних форм власності, які виступають провідними об'єктами збереження, примноження та популяризації місцевих традицій та національного культурного надбання. Це створить не тільки якісний продукт культурного туризму, а й забезпечить передумови для покращення рівня соціокультурного обслуговування населення. Особливо важливим це є для регіонів із швидкими темпами розвитку туризму, густою мережею культурно-мистецьких закладів та творчим потенціалом населення. Виходячи із цього, нами було вирішено розглянути культурно-мистецькі заклади Тернопільської області і їх роль у розвитку туризму.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. На даний час відчувається нестача наукових праць, присвячених ролі закладів культурно-мистецької сфери у розвитку туризму в регіоні. Більшість досліджень проводились лише у контексті культурного туризму, де основна увага приділялась музеям, пам'яткам історії та культури. Заклади культури і мистецтва та їх залучення для потреб туризму, частково досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені О.О. Бейдик, В.Е. Гордін, Н.В. Кузина, О.О. Любіцева, М.П. Мальська, Н.М. Моштакова, І.Б. Соболь та ін. Недостатній рівень розробки з даної проблематики вимагає подальшого її вивчення та узагальнення.

Мета статті. Комплексно дослідити культурно-мистецькі заклади Тернопільської області у контексті розвитку туристичної галузі регіону та виявити проблеми їх функціонування і запропонувати основні напрямки перспективного використання.

Виклад основного матеріалу. Провідними факторами підвищення ролі культурно-мистецького напрямку у туризмі стали трансформаційні процеси в соціально-економічній сфері держави початку 1990-х років. Відбулися помітні зрушення у напрямку комерціалізації діяльності закладів сфери культури і мистецтва, а також впровадження інноваційно-видовищних програм і шоу-проектів. Але, незважаючи на швидкі темпи розвитку ринкових відносин, провідною ланкою у проведенні дозвілля туристів залишаються державні заклади культури і мистецтва – бібліотеки, музеї, художні галереї, архіви, заповідники, виставкові зали, цирки, театри, філармонії, концертні організації, мистецькі колективи, кінотеатри, кіновідеопрокатні підприємства, об'єднання, палаци і будинки культури, інші клубні заклади, культурно-інформаційні та культурно-просвітницькі центри, навчальні заклади культури і мистецтва, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, парки культури та відпочинку тощо [4].

У контексті багатогранного впливу культурно-мистецької сфери на розвиток галузі туризму виділяють п'ять рівнів культурного туризму:

- професійний, що базується на професійних контактах;
- спеціалізований, головною метою якого є задоволення культурних потреб туриста;

- неспеціалізований, при якому споживання культурних благ є невід'ємною, суттєвою частиною, але не головною метою туристичної подорожі;
- супутній, де споживання культурних благ в ієрархії мотивації туриста займає досить низьку позицію і, відповідно, стає додатковою, необов'язковою складовою його туристичної поведінки [2].

На даному етапі, використовуючи базову мережу закладів культури і мистецтва Тернопільської області, необхідно, в першу чергу, покращити надання туристичних послуг супутнього і неспеціалізованого рівнів культурного туризму, а далі – розвивати спеціалізований і професійний.

На початок 2012 р. загальну структуру основних закладів культури і мистецтва Тернопільської області формували 923 заклади культури клубного типу, 915 бібліотек, 120 демонстраторів фільмів, 28 музеїв, 2 театри [7, с. 393] та 3 концертні організації, серед яких – обласна філармонія.Основні показники рівня забезпеченості населення культурно-мистецькими закладами Тернопільської області та їх порівняння із загальноукраїнськими наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники рівня забезпеченості населення закладами культурно-мистецької сфери станом на 01.01.2012 р. (у розрахунку на 100 осіб)[7, с.395; 8, с. 480]

	Книжковий фонд бібліотек, примірників	*Кількість місць у залах для демонстрування фільмів*	*Кількість місць у клубних закладах*
УКРАЇНА	*696*	*1*	*10*
Тернопільська обл.	*755*	*1*	*18*
Бережанський р-н	808	1	17
Борщівський р-н	668	-	29
Бучацький р-н	506	-	20
Гусятинський р-н	744	0,4	24
Заліщицький р-н	1029	4	27
Збаразький р-н	767	9	20
Зборівський р-н	919	1	31
Козівський р-н	891	-	18
Кременецький р-н	657	-	15
Лановецький р-н	1124	0,1	16
Монастириський р-н	1168	-	29
Підволочиський р-н	913	0,6	30
Підгаєцький р-н	924	-	31
Теребовлянський р-н	803	7	22
Тернопільський р-н	435	-	14
Чортківський р-н	680	-	18
Шумський р-н	1086	-	26
м. Тернопіль	650	1	1

Загалом рівень забезпеченості населення закладами у Тернопільській області набагато вищий, ніж в переважній більшості регіонів України та державі загалом, за винятком театрів, кінотеатрів, концертних організацій та інших некомерційних і комерційних закладів культури, дозвілля і розваг.

Одним із головних показників сучасного стану та перспектив розвитку закладів культурно-мистецької сфери є їх відвідування. Так у середньому за 2011 р. на 100 осіб населення припадало 39 відвідувань музеїв, 9 – театрів, 8 – концертних організацій. Загалом у даному році заклади культури і мистецтва відвідало 606,1 тис. осіб (театри – 97,3 тис, концертні організації – 82,3 тис., музеї – 426,5 тис.), що на 5,6 тис. більше ніж у попередньому 2010 р. [7, с. 394].

На території області загальне керівництво та основні функції адміністрування у державному секторі культури і мистецтва здійснює департамент культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації, 17 відділів культури районних державних адміністрацій та управління культури і мистецтв Тернопільської міської ради. У напрямку урізноманітнення форм і методів культурно-просвітницької, художньо-творчої, науково-методичної та навчальної роботи спрямована діяльність обласного методичного центру народної творчості та обласного навчально-методичного центру. Особливе значення відводиться Тернопільській обласній інспекції пам’яток історії та культури.

Найбільш поширеними, доступними та первинними у задоволенні художніх, дозвіллєвих потреб населення є державні заклади культури клубного типу (ЗККТ). Із загальної кількості клубних закладів всіх міністерств і відомств 94,1% розміщені у сільській місцевості. Найбільше ЗККТ у Зборівському районі – 80, а найменше у Підгаєцькому – 32. У Тернополі діє 3 клубних заклади. Кількість місць у клубних закладах області становить 191005, з них у сільській місцевості – 171640 (89,9%). Щодо забезпечення населення районів місцями у клубних закладах на 100 жителів, то воно найкраще у Зборівському і Підгаєцькому – 31 місце на 100 жителів, а найнижчі показники у Тернопільському – 14 та у м. Тернопіль – 1. Динаміка за період 1995-2011 рр. засвідчила скорочення кількості клубних закладів і повільний ріст забезпеченості населення місцями у них [7, с. 394]. Головним ЗККТ області є Тернопільський міський палац культури «Березіль» ім. Леся Курбаса, що вміщує понад 1000 глядачів. Діє також Український народний дім «Перемога» із прес-центром, виставковим залом, глядацькою залою із кінопрофілем. У місті працюють будинки культури «Кутківці» і «Пронятин», є будинок науки і техніки залізничників. У адміністративних центрах районів функціонують районні будинки культури, центри народної творчості.

У Тернополі розташовані 2 центри дозвілля комунальної форми власності – обласний центр дозвілля «Терноцвіт» і центр дозвілля і

молодіжних ініціатив ім. О. Довженка (450 місць). Мережа приватних, комерційних установ охоплює центри дозвілля, культурно-дозвіллєві комплекси, спортивно-дозвіллєві комплекси, клуби-кафе, нічні клуби та інші. Саме вони користуються найбільшою популярністю у сучасної молоді. Переважна більшість згаданих закладів розміщені у Тернополі. Серед них – торгівельно-розважальний центр «Подоляни», торгівельно-відпочинковий комплекс «Атріум», готельно-розважально-оздоровчий комплекс «Алігатор», розважальний центр «Arena Hall», розважальний комплекс «Amsterdam», «Club Riverpool», розважальний комплекс «Maxim»; працюють нічні клуби «Allure», «Bomba» та ін. У інших містах області заклади даного типу менш поширені, або знаходяться на етапі формування та пропонують менше відпочинково-дозвіллєвих послуг.

Культурними центрами та об'єктами проведення дозвілля на території області залишаються театри. Тернопільський обласний академічний український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка є провідним театральним закладом області. У закладі працює понад 100 акторів та музикантів. Колектив здійснює гастрольну діяльність. У театрі відбуваються бенефіси, Всеукраїнські фестивалі. Глядацька зала на 600 місць, мала сцена на 80 місць. Тернопільський академічний обласний театр актора і ляльки розрахований на 234 місця. Гастролює в Україні й за кордоном. Демонструються вистави для дітей і дорослих. У приміщенні театру діє музей ляльок, подарунків і сувенірів [10, с. 419–424]. Формує туристичну привабливість області і Кінно-мистецький театр просто неба ім. Байди Вишневецького, у м. Збараж. На даний час у розпорядженні театру четверо коней. Кількість глядацьких місць – 300, у перспективі планується збільшення до 800.

Культурно-мистецьким закладом у Тернополі, що займається організацією концертів та пропагандою музичного мистецтва, є Тернопільська обласна філармонія. Концертний зал на 400 місць. Нині в репертуарі колективу – понад 40 концертних програм, з якими артисти гастролюють на Тернопільщині, в Україні й за кордоном [10, с. 411-412].

Музеї області найактивніше задіяні у туристичній діяльності, що яскраво показують високі показники відвідування їх населенням. Із загальної кількості музеїв, які діяли в 2011 р., 14 – комплексні, 5 – літературні, 3 – історичні, 2 – художні, 3 – мистецькі, 1 – інший [7, с. 394]. Найбільшою популярністю користуються Тернопільський обласний краєзнавчий музей та Тернопільський обласний художній музей, у фондах яких зберігається відповідно 150 і 6 тис. експонатів. У районах області провідними культурно-просвітницькими закладами залишаються краєзнавчі музеї. Безперечними лідерами у рейтингу туристичної привабливості регіону із потужним культурно-пізнавальним потенціалом залишаються Національний заповідник «Замки Тернопілля», Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник та Державний історико-архітектурний заповідник у м. Бережани. Також варто додати, що

під час розробки туристичного маршруту важливе значення має мережа нерухомих пам'яток історії та культури, яких на державному обліку наприкінці 2011 р. перебувало 4087, з них 407 – археології, 2010 – історії, 131 – монументального мистецтва, 1521 – архітектури та містобудування, 17 – садово-паркового мистецтва, 1 – науки і техніки [7, с. 394].

Суб'єктами кінематографії є демонстратори фільмів, які здійснюють публічний показ фільмів (кінотеатри, міські та сільські кіноустановки, відеозали та відеоустановки). Із їх загальної кількості в області фактично працює 9 демостраторів фільмів у містах та 13 – у сільській місцевості [7, с. 395]. Найбільше кінотеатрів зосереджено у Тернополі, і один із них – це 4-зальний мультиплекс «Сінема Сіті» у ТРЦ «Подоляни». 4 зали кінотеатру розраховані на 592 особи (по 148 у кожному). Звук – Dolby Digital Surround EX. У 2-х залах демонструються фільми у форматі Dolby 3D. Кінотеатр «Палац кіно» розрахований на 218 місць. Звук – Dolby Diqital EX+. Відбуваються покази і у кінозалі Українського дому «Перемога».

Варті уваги туристів у Тернополі художні галереї – Картинна галерея Тернопільської обласної організації національної спілки художників України, Тернопільська приватна АртГалерея, «Art Gallery» (ТРЦ «Подоляни»). У них проводяться різноманітні виставки та реалізовуються творчі проекти.

Закладами підготовки кадрів у галузі культури і мистецтва, науково-культурними центрами є вищі навчальні заклади – Теребовлянське вище училище культури, Тернопільське обласне державне музичне училище ім. С. Крушельницької, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (Інститут мистецтв), Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут ім. Т. Шевченка, Чортківське педагогічне училище ім. О. Барвінського. У цих закладах проводиться, наукова, виховна і творча діяльність, діють художні колективи. Також в області на початок 2011-2012 н. р. діяло 53 спеціалізовані мистецькі навчальні заклади серед них: музичних шкіл – 39 (6003 учні), шкіл мистецтв – 8 (2168 учнів) та 6 художніх шкіл (716 учнів) [7, с. 396].

Бібліотеки здійснюють збирання друкованих і рукописних матеріалів, проводять їх опрацювання і відображення у каталогах, організовують відповідне їх зберігання, збереження і обслуговування ними читачів. На початок 2012 р. 88,3% бібліотек розміщувались у сільській місцевості. Кількість книжок і журналів становило 8152,9 тис. примірників, у тому числі у сільській місцевості – 5010,1 тис. (61,5%). Найвища забезпеченість населення книжковим фондом бібліотек у Монастириському і Лановецькому районах, а найменша у Тернопільському [7, с. 394-395]. У м. Тернопіль, окрім університетських, працюють ще 9 загальних і спеціальних бібліотек, а також 5 бібліотек для дітей. Провідним закладом бібліотечної системи області є Тернопільська обласна універсальна наукова бібліотека.

Складовою частиною культурної інфраструктури, що пов'язана із організацією дозвілля широких верств населення, є парки культури і відпочинку. Більшість великих парків розташовуються у районних центрах, більшості міст та селищ. Парки області вміщують понад 40 об'єктів дозвілля. У Тернополі створено Комунальне підприємство «Об'єднання парків культури і відпочинку м. Тернополя». До його складу входять: Старий Парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення, Парк ім. Т. Шевченка, який знаходиться на березі Тернопільського ставу та Парк Національного Відродження, де розміщене Співоче Поле – архітектурний комплекс для масових культурно-мистецьких та громадсько-політичних заходів на 1100 осіб і амфітеатр на 4600 глядачів [10, с. 323].

Творчі події, такі як виставки, презентації, літературні читання, відбуваються у Тернополі в книгарнях – «Дім книги», «Є», «Ярослав Мудрий», «Знання», «Мандрівець», літературно-мистецькому магазині-салон «Джура»; художніх магазинах – «Канцелярка», «Picasso», «АртГалерея», «Українські сувеніри», магазині-салоні «Творчість», етномайстерні «Коза-дереза». Надають послуги у сфері музичного мистецтва і концертно-видовищної діяльності музичний центр «Бастер» і музичний салон «Шлягер».Важливе значення у розвитку туризму мають арт-кафе, де, окрім кухні і сервісу, особливу увагу приділяють інтер'єру та розвагам відвідувачів. У Тернополі це – арт-клуб «Коза», ресторан «Шинок», мистецька галерея «Бункермуз», Кнайпа «1540», ірландський паб «Patrick», пивний клуб «Хмільне щастя», пивні ресторани «Файне місто Тернопіль» і «Munchausen bierstube», окремий зал у барі «Ретро» – «Ретро Театральне», ресторан «Art Avenue». Важливе значення у контексті перспектив і планування розвитку туризму в області займає вивчення ресурсного потенціалу закладів культури і мистецтва (рис. 1). Аналізуючи карту ресурсного потенціалу культурно-мистецьких закладів Тернопільської області яскраво видно, що найкраще забезпечення населення даними закладами у західних, східних і північних районах області.

Високий потенціал закладів культури і мистецтва простежується у сільській місцевості та малих міських поселеннях, при яких діє велика кількість творчих колективів та аматорів народного мистецтва, які працюють у різноманітних видах і жанрах художньої творчості. У той же час заклади Тернополя та інших міст володіють кращим кадровим і матеріально-технічним забезпеченням, набагато кращою транспортною доступністю та широким колом споживачів їхньої продукції.

Сьогодні заклади культури і мистецтва у контексті розвитку туризму в регіоні мають цілу низку проблем:

- відсутність цілісної програми розвитку туризму із залученням інфраструктури, кадрового і творчого потенціалу культурно-мистецької сфери;

- недостатність видатків державного бюджету, інвестиційних залучень для розвитку даних закладів як об’єктів туризму;
- низька координованість у спільній діяльності управлінських підрозділів різних рівнів туризму та культури і мистецтва;
-

Рис. 1. Ресурсний потенціал культурно-мистецьких закладів Тернопільської області

- місцеві громади проявляють слабку ініціативу щодо залучення інвестицій у розвиток туристичного бізнесу на їх територіях;
- неповна інформаційна та рекламне забезпечення популяризації послуг сфери культури і мистецтва;
- застаріла матеріально-технічна база закладів, особливо у сільській місцевості;
- недостатній рівень та незначна кількість культурних, творчих запитів населення та потреб у соціально-культурному обслуговуванні.

Але, незважаючи на суттєві проблеми, все ж таки відбувається помітний поступ Тернопільської області у напрямку розвитку туризму із використанням об'єктів культурно-мистецької сфери. Загалом, опираючись на наявний ресурсний потенціал регіону, можна окреслити основні перспективні напрямки розвитку закладів культури і мистецтва у даному аспекті, а саме:

- всебічне дослідження та вивчення ролі ресурсів культурно-мистецької сфери регіону у розвитку туризму із подальшим практичним застосуванням їх результатів;
- фінансова підтримка та створення умов для впровадження і розвитку культурно-мистецьких проектів;
- популяризація і всебічна реклама культури Тернопільщини, подій культурного життя у засобах масової інформації та створення привабливого мистецького бренду області, її районів, міст тощо;
- підготовка та ознайомлення кадрів сфери культури і мистецтва із основами туристичного менеджменту, основами маркетингу для просування своїх послуг і їх елементів на туристичному ринку;
- залучення культурно-мистецької інфраструктури до різноманітних масових туристичних заходів, проведення на їх базі різножанрових фестивалів, конкурсів, творчих зустрічей, розваг і дозвілля, враховуючи особливості традицій та історико-культурного розвитку регіону та сучасні соціокультурні потреби населення;
- виховання мистецько-освічених громадян, їх залучення до різноманітних культурно-дозвіллєвих заходів, особливо молоді, використовуючи заохочення;
- розвиток культурного туризму у різних напрямках, де основним його ресурсом мають виступити культурна спадщина області, народна творчість населення тощо;
- підвищення якості, доступності соціально-культурного обслуговування, його адаптації до сучасних модернових різновекторних потреб населення.

Висновки. Загалом, підсумовуючи усе викладене вище, можна зауважити, що культурно-мистецька сфера Тернопільської області, із наявною інфраструктурою та творчим потенціалом, посідає вагоме значення у контексті розвитку туризму в регіоні. Згадані заклади та

об'єкти виступають одним із основних ресурсів для проведення культурного, творчого та інших видів дозвілля туристів. Вони мають значну перспективу у своєму розвитку при значній підтримці та раціональному використанні. Підвищення якості та кількості послуг сфери культури і мистецтва забезпечить розвиток не тільки культурного туризму, а й збільшить потік в'їзних туристів. Це дасть можливість використовувати прибутки від туризму на дослідження, утримання, відновлення та популяризацію національної культурної спадщини.

Використані джерела:

1. *Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія / О.О. Бейдик – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 396 с.*
2. *Годин В.Э. Роль сферы культуры в развитии туризма в Санкт-Петербурге. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.hse.ru/data/755/478/1239/1ТординВЭ_статья_4.doc*
3. *Заклади культури і мистецтва / Сайт Головного управління статистики у Тернопільській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.te.ukrstat.gov.ua.*
4. *Закон України «Про культуру» від 14.02.2010 р. №2778-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №24. – Ст. 168 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17.*
5. *Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг / О.О. Любіцева. – К.: «Альтерпрес», 2002. – 436 с.*
6. *Моштакова Н.В. До питання суспільно-географічного дослідження сфери культури регіону / Н.В. Моштакова // Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – №9 (2). – С. 170–178.*
7. *Статистичний щорічник Тернопільської області за 2011 р. Головне управління статистики у Тернопільській області/ За ред. В. Г. Кирича. – Тернопіль, - 2012. – 470 с*
8. *Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України: за ред. О.Г. Осауленка; від. за вип. О.Е. Остапчук. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. – 560 с.*
9. *Стебельська О.С. Сучасний стан галузі культури в Тернопільській області / Стебельська О.С. // Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. IX Культурологічні читання пам'яті В. Подкопаєва 2-3 червня 2011 р., Том I. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://culturalstudies.in.ua/knigi_12_47.php.*
10. *Тернопільський Енциклопедичний Словник. – Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2008. –Т. 3. П – Я. – 708 с.*
11. *Топчієв О.Г. Основи теорії суспільної географії / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2001. – 559 с.*
12. *Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії / О.І. Шаблій. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 444 с.*

УДК 911.3

Воловик Л.М.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ СТОЛИЧНОГО РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Розкрито значення рекреаційно-туристичного комплексу Столичного регіону (на прикладі Київської області), схарактеризовано рекреаційно-туристичний потенціал регіону, розглянуто основні групи чинників, їх склад та ступінь впливу на територіальну організацію рекреаційно-туристичної діяльності Київської області.

Ключові слова: рекреація, туризм, чинники, природні ресурси, екологічна ситуація, Столичний регіон.

Раскрыто значение рекреационно-туристического комплекса Столичного региона (на примере Киевской области), дана характеристика рекреационно-туристическому потенциалу региона, рассмотрены основные группы факторов, их состав и степень влияния на территориальную организацию рекреационно-туристической деятельности Киевской области.

Ключевые слова: рекреация, туризм, факторы, природные ресурсы, экологическая ситуация, Столичный регион.

The value of recreational and tourism complex is exposed, the basic groups of factors, their composition and degree of influence on development and organization of recreational tourism complex of the Capital region (on the example the Kyiv Region Oblast) are considered.

Key words: recreation, tourism, factors, natural resources, ecological situation, Capital region.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Рекреаційно-туристична сфера в Україні проголошена пріоритетним напрямом розвитку національної економіки. Вважається, що розвиток рекреації і туризму позитивно впливає на соціально-економічний стан регіону. Це викликає підвищений інтерес всіх зацікавлених структур до туристичної проблематики.

Одним із головних завдань ринкової трансформації економіки України є ефективне використання природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу регіонів. У зв’язку з цим особливо актуальним постає питання територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності як однієї із рентабельних та швидкоокупних. Нині, коли життєвий рівень населення є досить низьким, варто звернути увагу на значний рекреаційно-туристичний потенціал Столичного регіону, який недостатньо використовується в рекреаційно-туристичному господарстві. У зв’язку з цим, дослідження особливостей розвитку рекреаційно-туристичного комплексу Столичного регіону (на прикладі Київської області) має важливе значення. Актуальність досліджень територіальної організації рекреаційно-туристичного комплексу Столичного регіону важлива для з’ясування сучасних закономірностей розвитку та для розуміння впливу багатьох чинників на рекреаційно-туристичну сферу регіону, в т.ч. столичної (Київської області) в нових глобалізаційних умовах XXI ст.

Аналіз останніх досліджень з проблематики. Вперше конструктивні схеми систематизації чинників впливу на територіальну організацію рекреаційно-туристичної галузі були запропоновані чехословацьким географом Р.Маріоттом (1971), який виділив селективні, локалізуючі та реалізуючі чинники. Селективні чинники визначають необхідність та доцільність формування територіальних рекреаційних систем з погляду системи, яку вони охоплюють. До цих чинників Р.Маріотт зараховує господарство, розселення населення, соціальні й політичні фактори. Локалізуючі чинники обмежують рекреаційну діяльність на деякій площі. Це природні й культурно-історичні чинники. Реалізуючі чинники (комунікаційні та матеріально-технічні) визначають стан окремих підсистем з погляду заданої їм цільової функції [7].

І.Зорін (1975) запропонував розрізняти чинники, що породжують і реалізують потреби в створенні територіальних рекреаційних систем. Вони можуть бути як територіально не локалізуючими, так і локалізуючими.

М.Мироненко, І.Твердохлєбов (1981) узагальнили попередні конструктивні схеми систематизації чинників територіальної організації рекреаційної галузі й виділили: чинники, що генерують потребу у створенні рекреаційної системи. Вони пов'язані з суспільними процесами і визначають необхідність і напрямок формування територіальних рекреаційних систем. Існують чинники, що забезпечують реалізацію рекреаційних потреб. Вони пов'язані як з природними і культурно-історичними ресурсами, так і з комплексом соціально-економічних можливостей [7].

Дослідженню проблем розвитку рекреаційно-туристичного господарства України присвячені праці багатьох вчених – В.І.Азара, М.В.Багрова, О.О.Бейдика, Ю.А.Вєдєніна, М.І.Долішнього, В.К.Євдокименка, О.М.Ігнатенка, О.О.Любіцевої, Н.М.Сажнєвої, В.І.Стафійчука, А.Г.Охріменко та ін.

Виклад основного матеріалу. Розвиток рекреації й туризму передбачає доступність рекреаційно-туристичних послуг широким верствам населення, а також захист національних інтересів. Наявність багатого культурного й природного потенціалу Столичного регіону відкриває можливості подальшого розвитку всіх видів рекреаційно-туристичних послуг.

Матеріальною основою рекреаційно-туристичного ринку Столичного регіону та вагомою структурною складовою його економіки стає рекреаційно-туристичний комплекс, для розвитку якого є необхідні природні умови, історико-культурні, матеріальні та трудові ресурси.

На розвиток рекреаційно-туристичного комплексу Київської області впливають такі основні групи чинників: природно-географічні, суспільно-географічні, історико-культурні та екологічні [5]. Серед природно-географічних чинників найбільший вплив на розвиток рекреаційно-туристичного комплексу мають: рельєф, клімат, ґрунти, лісові, водні та бальнеологічні ресурси.

Київська область розташована на півночі в басейні Середнього Подніпров'я в зоні Полісся і лісостепу. Більша частина області знаходиться на Правобережній Україні. На заході вона межує з Житомирською, на південному заході – з Вінницькою, на сході – з Чернігівською і Полтавською, на півдні – з Черкаською областями України, а на півночі – з Гомельською областю Білорусі.

Поверхня більшої частини Київської області – хвилясто-рівнинна, помережана річковими долинами, ярами і балками. На сході області простягається Придніпровська низовина, де переважають піщані та піщано-глинисті поклади. На півдні й південному заході Київської області

– Придніпровська височина (абсолютна висота – близько 283 м); в її основі залягають тверді кристалічні породи.

Головним багатством Київської області є його грунтово-кліматичні умови, сприятливі для розвитку зернового господарства, овочівництва й садівництва.

Клімат – помірно-континентальний, м'який, з достатнім зволоженням, середня річна температура становить +7,2 ºС. Середня кількість опадів – 500-600 мм за рік. У цілому кліматичні умови сприятливі для відпочинку.

Особливе місце в рекреаційній привабливості належить лісовим та водним об'єктам. Лісами вкрито близько 675 тис. га території області. На північ від Києва ростуть мішані й частково хвойні ліси, у південній частині поширені дуб, граб, ясен та сосна. Найважливіша водна артерія області – Дніпро. У нього впадають притоки: Ірпінь, Тетерів, Стугна, Десна, Трубіж, Прип'ять. Загалом по території області протікає 177 річок. Значна частина річок області має довжину до 10 км, що обмежує їх використання, але наявність яких підвищує рекреаційне значення території та слугує невід'ємним елементом пейзажу. З рекреаційною метою використовуються водосховища. Привабливими для відпочинку є 55 водосховищ, найбільші з яких – Київське й Канівське та 2383 озер.

У складі природних ресурсів Київської області важливе значення мають бальнеологічні ресурси, зокрема мінеральні води, які сприяють розвиткові санаторно-курортної рекреації. Налічується понад 500 джерел мінеральних вод. Цілющі радонові води Миронівки і Білої Церкви знайшли застосування у медицині. Об'єкти природно-заповідного фонду займають площу 408,2 тис. га [3]. Отже, природні умови та ресурси Київської області є сприятливими для розвитку рекреаційно-туристичного комплексу. Чинник суспільно-географічного положення Київської області займає серед інших дещо виняткове місце, оскільки положення кожного об'єкта господарського комплексу у просторі обумовлене впливом ряду причин і закономірностей. Суспільно-географічне положення Київської області є досить вигідним. Близькість області до державного кордону з Білоруссю сприяє розвитку культурних зв'язків.

Київська область має досить густу транспортну мережу та лежить на перехресті міжнародних залізничних, автомобільних, трубопровідних і електричних артерій. Територію області перетинають міжнародні транспортні коридори зокрема, Пан'європейські (Крітські) коридори №3 та №9 (Фастівський район), №8 – Європа – Азія (Фастів – Навої) – Фастівський, Білоцерківський, Таращанський, Миронівський і Богуславський райони, №5 Баяшеньє – Ляньюньган (Баришівський, Яготинський райони). Через територію області пролягають автомагістралі міжнародного значення: Львів–Харків, Львів–Москва, Смоленськ–Одеса. Область має постійне залізничне сполучення з усіма регіонами України та країнами Європи. Аеропорт міжнародного класу «Бориспіль» – найбільші

повітряні ворота України, через які здійснюються регулярні авіарейси у понад 30 держав світу.

Розселення населення – це просторове розміщення відносно стійких сукупностей людей, об'єднаних спільною діяльністю, насамперед виробничою, здійснюваною в межах певних територіальних форм організації поселень (міст, селищ міського типу, сіл). Уособлюючи суспільство, останні виникають і розвиваються як просторові форми буття продуктивних сил, а отже, і населення – головного чинника суспільної діяльності [8]. Екологічний чинник є одним із найважливіших чинників розвитку рекреаційно-туристичного комплексу. Адже саме він характеризує стан певної території. Навіть за наявності великої кількості рекреаційних ресурсів і туристичних об'єктів, маючи величезний потенціал для лікувально-оздоровчої діяльності, різних видів туризму, але при цьому маючи незадовільний екологічний стан територія втрачає і привабливість, і рекреантів. Негативним чинником є те, що частина території Київської області постраждала внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Проте південні, південно-східні, південно-західні райони області характеризуються відносно сприятливою екологічною ситуацією. Досліджуючи Київську область, варто звернути увагу на її спеціалізацію. Основою господарського комплексу області є потужний АПК, який базується на інтенсивному, багатогалузевому сільському господарстві та переробній галузі. Лише приміська до Києва зона характеризується значним розвитком промисловості. Периферійна ж зона є переважно аграрною. Це означає, що порівняно з іншими регіонами викиди в атмосферу та скиди у водоймища значно менші.

На території області зосереджується 1183 первісних поселенських структур, 54 міських, в тому числі 25 міст і 29 селищ міського типу, і 1129 сільських. Їх характер і функціональні особливості зумовлюються чинниками, що визначають формування господарського комплексу. З одного боку – це природно-географічні умови, а з іншого – роль, яку відіграє область у суспільному поділі праці. Щодо природно-географічних умов, то вони пов'язані з наявністю в регіоні двох природно-кліматичних зон – поліської і лісостепової. Лісостепова зона характеризується більшою щільністю населення, розвиненістю системами як міського, так і сільського розселення: тут розміщена основна мережа міст, значно вища насиченість селами. Місце і роль рекреаційно-туристичного комплексу у господарській діяльності області зумовлюється, крім сприятливих природних умов, вигідним суспільно-географічним положенням області, наявністю такої потужної водної артерії як Дніпро, розгалуженою системою шляхів сполучення. Це, а також наявність на території регіону столичного центру з розвинутими промислово-виробничою, науковою, культурно-освітньою, побутовою та іншими сферами забезпечує здійснення організуючого впливу на розвиток рекреаційно-туристичного комплексу.

Важливим чинником розвитку рекреаційно-туристичного комплексу Київської області є потреба ринку щодо пропозиції туристичного продукту, який має нові особливості та якості. Зважаючи на сучасні реалії, економічні можливості Столичного регіону, в т.ч. Київської області, мають особливе значення щодо розвитку та успішного функціонування рекреаційно-туристичного комплексу, особливо це стосується можливості залучення інвестицій до рекреаційно-туристичного процесу, формування цивілізованого ринку рекреаційно-туристичних послуг, запровадження регіональної рекреаційної політики [4].

Давню історію Київського регіону засвідчують родові поселення мисливців палеоліту (20-15 тис. років тому) на території Києва, Фастова й села Добраничівки. Відомо понад 120 поселень та могильників доби міді (ІУ – ІІІ тис. до н. е.) і бронзи (ІІІ – початок І тис. до н. е.), залишених різними групами племен. На території Середнього Подніпров'я, що заселялася скіфами-орачами, виявлено близько 90 городищ, поселень та курганних могильників УІІІ – УІІ ст. до н. е. Найбільш значимі з них – Трахтемирівське, Хотівське, Ходосіївське городища.

Територія Київської області є частиною тих земель, де в І тис. н.е. сформувалося ядро великого східнослов'янського етнічного масиву. Біля сіл Зарубинців та Черняхова вперше досліджено могильники, що дали назву ранньослов'янським археологічним культурам – зарубинецькій та черняхівській. Трипілля – одне з найяскравіших культурних явищ в історії первісного суспільства всієї Європи, а досліджені знахідки є найбільшими з археологічних відкриттів ХХ ст..

Київщина – центр давньоруської княжої держави – Київської Русі. Літописні міста Київ, Вишгород, Чорнобиль, Переяслав, Богуслав свого часу стали визначними центрами могутньої держави, що мала значний політичний, економічний і культурний статус у Європі. З пам'яток давнини в населених пунктах області з княжих часів збереглися частини фундаменту величного храму Святих Бориса І Гліба (ХІ ст.) у Вишгороді, Дванадцяти Апостолів (ХІІ ст.), Церква Володимира Мономаха (ХІ ст.) у Переяславі-Хмельницькому.

Київщина – край, багатий своєю історією, яку бережуть для нащадків музеї. Найвідоміші серед них – Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», Яготинський державний історичний музей, Білоцерківський та Бориспільський державні краєзнавчі музеї та ін. Загалом у музеях Київщини зберігається понад 500 тис. експонатів. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» є одним із найбільших заповідників не тільки Київщини, але й України. У його складі 23 тематичних музеї, 11 церковних споруд, 16 вітряків, 140 об'єктів історико-культурної спадщини, більше 170 тисяч експонатів музейного значення основного фонду: унікальні предмети часів трипільської культури, скіфських часів, козацької доби. Загальна площа заповідника 30,5 гектарів. Екскурсійними послугами НІЕЗ «Переяслав» щорічно

користуються близько 300 тисяч відвідувачів. Їм пропонується відвідати музеї: «Заповіту» Т.Г.Шевченка, Меморіальний академіка В.Г.Заболотного, Археологічний, Козацької Слави, Трипільської культури, Меморіальний Г.С. Сковороди, Кобзарства, Діорама «Битва за Дніпро на Букринському плацдармі в районі міста Переяслава восени 1943 року», Українського одягу Середньої Наддніпрянщини, Народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини та ін. [2].

Багатство культурно-історичних пам'яток визначають роль Київської області як важливого рекреаційного регіону. Тут нараховується до 6 тисяч пам'яток археології, історії та мистецтва, які перебувають під охороною держави, 17 заказників, 35 пам'яток природи, 8 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва і 12 заповідних урочищ. Київська земля дала світові таких визначних державних мужів, як: Ярослав Мудрий, Іван Мазепа, Феофан Прокопович, І.М.Сошенко, П.П.Чубинський, Г.М.Косинка, І.С.Козловський, А.С.Малишко і багато інших видатних особистостей.

Переяслав-Хмельницький – найстаріше місто у Київській області. У літописних джерелах перші згадки про нього датуються 907 р.

Місто Ірпінь, розташоване за 27 км від столиці України Києва, відоме як оздоровниця державного значення. Виникло воно в 1902 р. під час будівництва залізниці Київ – Ковель. Розташоване у мальовничій місцевості місто Ірпінь широко відоме як кліматичний курорт. Тут налічується близько двох десятків санаторіїв і профілакторіїв, будинків відпочинку, більше десяти таборів дозвілля і відпочинку .

Біла Церква – найбільше місто Київської області, розташоване по обидва береги мальовничої річки Рось за 70 кілометрів від столиці України – міста Києва. Засноване ще у 1032 р. Ярославом Мудрим (фортеця Юр'їв) Перлиною є Білоцерківський дендрологічний парк «Олександрія», закладений графинею Олександрою Браницькою наприкінці ХУІІІ – початку ХІХ ст.

Ржищів – місто, що розташоване у гирлі річки Легличі, яке виникло на місці старовинного міста Івангорода, згадується у літописах ще в 1151 році.

Обухівський район знаходиться в центральній частині Київської області за 30 кілометрів від міста Києва. Обласний археологічний музей розташований на дніпровській кручі (с.Трипілля) на місці городища, де було давнє місто Трипіль. Експозиція музею розповідає про історичні події, які відбувалися на Київщині від палеоліту до кінця ХУІІІ століття. У музеї представлені старожитності зарубинецької, черняхівської, київської, колочинської, лука-райковецької, волинцівської та роменської культур.

Згурівський дендропарк був заснований у 60-х роках ХІХ ст. графом Кочубеєм і має 382 види дерев і кущів, завезених з Європи, Азії та Америки. Яготинський парк створений наприкінці ХVІІІ ст. князем Розумовським. Флора до парку була завезена з Європи, Азії та Америки.

Ташанський парк (Переяслав-Хмельницький район) заснований князем Горчаковим наприкінці ХУІІІ ст. [2].

Столична область є новим регіоном сільського зеленого туризму. Розташування Київщини в помірному кліматичному поясі сприяє створенню комфортних умов як для літнього, так і для зимового відпочинку. В області розвинені народні промисли, туристичні маршрути, сільське господарство з виробництва екологічно чистої продукції. Береги Дніпра мало поступаються ландшафтами полонинам Прикарпаття, а джерела мінеральних вод конкурують за своїми цілющими якостями з кращими мінеральними водами України .

Київська область завжди була взірцем для інших, провідною в державі. Накопичений віками господарський досвід, працелюбність і талант її жителів сприяли збагаченню духовними і матеріальними надбаннями всього українського народу. Створена поколіннями промислова і господарська база у поєднанні з новітніми технологіями дають змогу реалізовувати в ринкових умовах свої високі потенційні можливості, досягати вагомих результатів. Це самодостатній, колоритний регіон з чітко вираженими господарсько-економічними особливостями, своєрідними рисами побуту, духовного життя людей. Тут зароджувалися й міцніли державотворчі традиції українського народу, утверджувалися інновації, формувалися морально-етичні засади нації, готувалися національні кадри. Сучасна Київщина – один із найважливіших регіонів України, в якому відтворені найсуттєвіші риси буття нашого народу.

Висновки. Рекреаційно-туристичний комплекс Київської області має значні перспективи для розвитку. Цьому сприяє наявність ресурсного потенціалу, ефективне використання якого, є необхідною умовою розвитку та створення потужної рекреаційно-туристичної бази. Значну частину природного потенціалу складають: рекреаційні ландшафти (лісові, водні), оздоровчі ресурси (мінеральні води), природно-заповідні об’єкти (національні історико-етнографічні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки, парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва тощо), території історико-культурного призначення (пам’ятки архітектури та містобудування, історико-архітектурні заповідники та ін.). Розвитку рекреаційно-туристичного комплексу Київської області сприяють такі чинники як: суспільно-географічне положення, транспортний і демографічний чинники, а також чинник ринкової кон’юнктури, історико-культурна спадщина, відносно сприятлива екологічна ситуація.

Основним завданням у розвитку рекреаційно-туристичного комплексу Київської області має бути формування регіонального рекреаційно-туристичного комплексу, здатного задовольняти потреби населення регіону у відпочинку, санаторно-курортному лікуванні, туризмі, формування ринку конкурентоспроможних на міжнародному рівні рекреаційних послуг на основі ефективного і раціонального використання наявних природних та культурно-історичних ресурсів регіону спільно із

дотриманням екологічних норм, забезпечення комплексного розвитку території та підвищення якості життя населення.

Використані джерела:
1. Географічна енциклопедія України . У 3 т./ За ред. О.Маринича. Київ,1989-1993.
2. Київщина із минулого в майбутнє. / авт. В.Власенко , Г.Савельєва/. К. 2002.
3. Інвестиційний паспорт . Київська область .К. 2012.
4. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України : навч. посіб./О.О.Любіцева, Є.В.Панкова, В.І.Стафійчук. – К. : Альтерпрес, 2007. –с.256-269.
5.Матвієнко В.М. Чинники розвитку і розміщення рекреаційного комплексу Подільського району /В.М.Матвієнко, Н.М.Матвієнко, Н.М.Хилевич. – географія та туризм : Наук. Зб. /Ред.. кол. : Я.Б.Олійник (відп. ред..) та ін. – К. : Альтерпрес, 2011. – Вип..16. – С.129-134.
6. Смаль І.В. Основи географії рекреації і туризму : навч. посіб. /І.В.Смаль. – Ніжин : Вид. НДПУ імені Миколи Гоголя, 2004. – С.78-86.
7. Сажнева Н.М. Рекреаційна географія : навч. посіб. – Мелітополь : Люкс, 2008. – С.154-156.
8. Схема-прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Київської області на період до 2015 року. Рада по вивченню продуктивних сил України. К.: РВПС. – 3 – 69 с.

Уліганець С.І., Мельник Л.В., Хоменко К.А.

АНАЛІЗ ЗНАЧИМОСТІ ВТРАЧЕНИХ ПАМ'ЯТОК НА РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В МІСТІ КИЄВІ

З кожним днем на теренах України і зокрема м. Києва руйнується і зникає велика кількість аутентичних об'єктів культурної спадщини, вивчення проблем збереження та відновлення вже втрачених пам'яток дасть змогу вірно оцінювати важливість туристичних об'єктів, та зберегти більшу кількість пам'яток. Також беручи до уваги нещодавно проведену реконструкцію Андріївського узвозу, яка призвела до кардинального перетворення даної території та розпочаті роботи на території Гостинного двору. Та знищення пам'ятник Леніну в місті Києві, пам'ятник носив культурну та історичну цінність, оскільки був виконаний Сергієм Меркуровим з червоного полірованого граніту.

Every day in the Ukraine and in particular the city of Kyiv is destroyed and disappears abundance of authentic cultural heritage sites , explore the problems of preservation and restoration of monuments are lost will help assess the true importance of the tourist sites and attractions to keep a large number of . Also taking into account the newly reconstructed Andrew's descent, which led to a radical transformation of the area and started working in the Guest yard.

Постановка наукової проблеми. На сучасному етапі розвитку туристичної справи та гуманного ставлення до об'єктів, які мають історичне значення досить важливим являється дослідити втрачені пам'ятки міста Києва, проблеми їх збереження та перспективи використання, особливості відновлення та реконструкції. Дослідити можливість використання втрачених пам'яток в туристко-рекреаційній діяльності.

Мета даної публікації – визначити особливості, характеристику втрачених пам'яток, збереження та використання даних об'єктів туристичної діяльності в м. Києві.

Для досягнення поставленої мети необхідним вбачалося вирішення наступних завдань: охарактеризувати методи та методичні прийоми дослідження пам’яток м. Києва; розробити класифікацію втрачених пам’яток; здійснити характеристику втрачених пам’яток м. Києва; дослідити проблеми та перспективи збереження пам’яток м.Києва; дослідити проблеми і перспективи реконструкції втрачених пам’яток Андріївського узвозу.

Виклад основного матеріалу. У цій роботі піднімається питання про необхідність обліку втраченої архітектурної спадщини, що є завданням, яке вже багато десятиліть стоїть на порядку денному. Ще у 1920-х роках Г.Лукомський писав про варварські обстріли більшовиками київських пам'яток під час так званої громадянської війни. Проте тоді ні йому, ні його колегам і в страшному сні не могло би привидітися те, що більшовицька влада зробить з найвизначнішими пам'ятками Києва протягом 1930-х рр.

Першим про руїнницьку вакханалію на весь голос сказав Петро Савицький у 1937 р. Фрагменти з його праці свого часу опублікував журнал «Пам'ятки України: історія та культура». На підставі архівних матеріалів, вивезених з Києва на Захід під час другої світової війни архітектором О. Повстенком, американський архітектурознавець українського походження Тит Геврик 1982 р. організував в Українському музеї в Нью-Йорку виставку «Втрачені архітектурні пам`ятки Києва» і видав однойменний ілюстрований каталог. Згодом цей каталог в Україні перевидав у скороченому варіанті журнал «Пам'ятки України». На початку 1990-х рр. Т.Геврик кілька разів приїздив в Україну, подовгу працював у різних архівах, у Довідково-інформаційному фонді НДІТІАМ. Він мав на меті розширити свою попередню працю і підготувати книгу «Втрачені архітектурні пам'ятки України».

Зауважимо, що було досліджена загальна характеристика пам'яток міста Києва, було визначено частку втрачених пам'яток, густоту розміщення втрачених пам'яток на території міста. Також було проаналізовано можливість використання даних пам'яток в туристко-рекреаційній діяльності.

Київ є унікальним містобудівним утворенням, з гармонійним сполученням системи архітектурних домінант, природного ландшафту та рядової забудови. Загальна площа міста складає 820.5 кв.км, при цьому історична забудова – 60 кв.км, що в процентному відношенні становить всього 20% від загальної площі забудови у 300 кв.км.

Пам’ятки Києва відрізняються за типами, видами та категоріями охорони, один і той же об’єкт може бути водночас пам’яткою історії, архітектури та мистецтва, тому кількість об’єктів охорони завжди буде відрізнятися від загальної кількості пам’яток.

На території історичного центру на державному обліку на даний час перебуває 3547 об’єктів охорони, з яких пам’яток всіх типів національного

значення – 428, місцевого значення – 1995, щойно виявлених пам’яток – 1363, втрачених пам'яток 278 об’єктів. (Рис.1) Знаючи загальну кількість пам'яток міста Києва, площу яку вони займають та кількість втрачених пам'яток , ми знаходимо відсоток від площі яку займають втрачені пам'ятки від площі яку займають всі пам'ятки. Цей відсоток становить 4,7. Даний відсоток може здатися не значним ,якщо не брати до уваги що з кожним роком він зростає.[6]

Рис. 1. Співвідношення пам'яток м. Києва

Про історичне минуле Києва різного часу оповідають пам’ятки історії, загальна кількість таких, що перебувають на даний час на обліку-1629, з них загальнодержавного значення – 156, місцевого – 1237, нововиявлених – 236. Більша половина з вказаних об’єктів – це пам’ятки некрополів – 1030 об’єктів пам’яток мистецтва, до категорії яких входять об'єкти монументального живопису на фасадах будинків, монументальна скульптура, надгробки тощо на обліку перебуває 314. З них 51 пам’ятка включена до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (це об’єкти всесвітньо відомих комплексів Києво-Печерської Лаври та Софії Київської). (рис.2)

Київ був священним містом для всього східно-слов’янського світу, тому що відзначався численністю своїх монастирів та храмів. Політичні катаклізми, яких зазнало місто у XX ст. призвели до тотального знищення пам’яток культової архітектури. З 1920 рр. було знищено близько 70 храмів. Нині на обліку перебувають 110 об’єктів культової архітектури.

З унікального комплексу фортечних споруд Києва XVIII-XIXст. на обліку перебуває 30 пам’яток.

У різні часи та у різних стильових напрямках у Києві працювало багато поколінь видатних архітекторів, які створили його неповторний образ. На наш погляд, цікавою є інформація про кількість пам’яток окремих зодчих в міській забудові, що, однак, лише опосередковано

пов’язано зі значенням їх особистого творчого внесу у формування міської тканини. Так, зі збережених донині об’єктів і атрибутів культурної спадщини Києва авторству Андрія Івановича Меленського належить 20 пам’яток; Павлу Івановичу Спарро – 29, Вікентію Івановичу та Олександру Вікентійовичу Беретті – 12. Найбільш активними практикуючими архітекторами кінця XIX – початку XX ст. були Олександр Якович Шиле – 23 об’єкти, Андрій Кіндратович Краусс – 81 пам’ятка, батько та син Ніколаєви – Володимир Миколайович – 90 та Іполит Володимирович – 11 об’єктів, Владислав Владиславович Городецький – 11, Павло Федорович Альошин – 19, Олександр Васильович Кобелєв – 19, Валеріан Микитович Риков – 21 відома пам’ятка. В архітектурній спадщині Києва періоду радянського ретроспективізму 1940-50-х рр. вирізняється творчий доробок таких архітекторів як Анатолій Володимирович Добровольський – 13 та Олександр Іванович Малиновський – 11 об’єктів, серед яких на обліку переважно споруди ансамблю Хрещатика. Водночас, існує і інша, сумна статистика – про знесені пам’ятки. За період ведення Переліку пам’яток історії та культури було знесено 3 об’єкти державного значення, 43 пам’ятки місцевого значення та 59 нововиявлених об’єктів.[7]

Рис. 2. Градації пам'яток історії м. Києва

Найбільш відомими втраченими пам’ятками являються сакральні споруди, які в своїй більшості були знищені підчас Другої світової та Радянською владою. Велика кількість таких пам'яток знаходиться в центральній частині міста. Найбільш відоміші втрачені пам’ятки м Києва знаходяться в центральній частині міста і їх можна розділити на пам’ятки «Верхнього міста» та «Нижнього міста» Даний поділ міста склався історично. Саме «Старе місто» формує історико-архітектурне ядро міста

Києва. Архітектурний ансамбль центральної частини міста досить різноманітна в стилях, це зумовлено багатою історією. Більшість старовинних забудов має історичне, архітектурне, естетичне чи етнічне значення. Руйнуючи дані об’єкти і замінюючи їх на новітні забудови ми змінюємо вигляд історичного центра столиці. Так на території історичного ядра міста Києва було зруйновано низку пам'яток , зокрема: Десятинна церква, Янчин монастир, Хрестовоздвиженська церква (на її місці - Андріївська церква), Федорівський «Вотч» монастир, Василівська (Трьохсвятительська) церква, Михайлівський Золотоверхий собор, Дмитрівський собор, Церква Петра, Софійський собор, Церква на вул.Стрілецькій, Георгіївська церква, Катерининська церква, Ірининська церква, Палац, Львівські ворота, Подільські ворота, Михайлівські ворота,. Софійські ворота, Лядські ворота, Золоті ворота, Жіночий Флорівський монастир.[8]

Київ майже весь час свого існування слугував своєрідною мекою для паломників. Сакральні пам'ятки і досі мають важливе значення як релігійні, історичні, архітектурні, етнічні об’єкти. Проте, досить велика кількість сакральних об’єктів була знищена за період Великої Вітчизняної Війни, період правління Радянської влади тай і на даний час руйнація не припинилася. Ведучи агресивну політику відносно використання, реконструкції та руйнування історико-архітектурних пам'яток, ми формуємо негативний імідж країни. На основі вже втрачених туристичних пам'яток і тем більш пам'яток, котрі відновлюються можна створювати екскурсійні маршрути. Створюючи маршрут сакральними пам’ятками міста Києва, доцільним буде включати огляд місць на яких знаходилися вже зруйновані сакральні об’єкти.

Проблеми та перспективи використання втрачених пам'яток м Києва. Головною проблемою використання та збереження даних пам'яток – є облік втрачених об'єктів архітектурної спадщини. Це зумовлено тим, що згідно з чинним законодавством і нашими професійними уявленнями пам'яткою вважається тільки той об'єкт архітектурної спадщини, який внесений до відповідного державного реєстру чи списку (переліку) пам'яток. Комуністичний режим і справді зруйнував чимало визначних будівель, які були внесені до офіційних списків пам'яток архітектури (Михайлівський Золотоверхий і Микільський військовий собори у Києві, Троїцький собор у Глухові тощо). Проте більшість знищених об'єктів не входила до жодних списків пам'яток, а деякі були втрачені ще тоді, коли й самого поняття про пам'ятки архітектури не було сформовано (на початку XIX ст.). Але всі об'єкти, які були відібрані в перебігу нашого дослідження, були б пам'ятками архітектури найвищої ціннісної категорії – пам'ятками національного значення - якби збереглися до нашого часу.

Також важливою проблемою виступає те, що зібрані описи, фотографії, креслеників й малюнки можуть дати адекватне уявлення про відповідні архітектурні об'єкти. Адже архітектура - мистецтво просторове.

Воно оперує з об'ємом і простором. Тому площинні зображення не можуть передати взаємовідношення мас, об'ємів і просторів у реальному архітектурному середовищі – будь то місто, вулиця, майдан, садиба чи інтер'єр. Внаслідок цього навіть фахівці не можуть скласти собі правдивого і достеменного уявлення про врачений архітектурний об'єкт, якщо вони його ніколи не бачили в натурі. Тому й будь-які реконструкції та відтворення, якою б потужною не була їхня джерельна й методична база, лишаються суто гіпотетичними й умовними.

Тож надалі нам доведеться задовольнятися блідими тінями колишньої величі й вірити на слово тим дослідникам (І.Е. Грабар), котрі бачили, приміром, Микільський військовий собор у Києві до руйнування і засвідчили, що тут чи не вперше в Україні було продемонстровано, якою величезною може бути сила естетичного впливу лапідарної білої площини стіни, облямованої півколонами й увінчаної карнизом.

В законодавстві передбачено, що проведення екскурсійної діяльності може проводитьсь лише на пристосованих ділянках, а більшість об’єктів не мають навіть власників. Нині на території м Києва існує державний історико-архітектурний заповідник «Стародавній Київ», який був створений постановою Ради Міністрів УРСР від 18.05.1987 р. за № 183 «Про оголошення комплексу пам‘яток історичного центру м. Києва державним історико-архітектурним заповідником «Стародавній Київ» та наступним наказом Міністерства культури УРСР від 03.07.1987р. "Про створення історико-архітектурного заповідника «Стародавній Київ». Ідея створення заповідника, викликана потребою у забезпеченні охорони історико-культурного надбання міського ядра, яка у територіальному визначенні базувалась на результатах тривалих наукових досліджень, нарешті втілилась в життя.

Рішенням Київського міськвиконкому від 10.10. 1988р. за № 976 було визначено його межі (близько 175 га). З точки зору охорони історико-культурної спадщини міста був важливим той факт, що новостворена заповідна зона включила в себе 113 пам‘яток історії і культури державного та місцевого значення та близько 150 нововиявлених пам‘яток. У цю територію увійшли пам‘ятки містобудування – комплекси споруд Братського монастиря, Іллінської церкви, Свято-Флорівського монастиря, церкви Миколи Набережного, Покровська та Притисько-Микільська церкви, храми і келії Покровського монастиря, ряд осібних пам‘яток архітектури та історії, пам‘ятники князю Володимиру, Магдебурзькому праву, українському філософу, поетові Г.Сковороді та ін. Також в межі даного заповідника увійшла ціла низка втрачених пам'яток м Києва, зважаючи на програму даного заповідника можна надіятись на те що дані об’єкти в скорому часі будуть досліджені, класифіковані та внесені до туристичних путівників. Історико-культурний потенціал території Державного історико-архітектурного заповідника «Стародавній Київ» є колосальним. Це потужні археологічні шари глибиною залягання до 10 –

12 м, це пам'ятки історії, мистецтва, архітектури та містобудування. Територія дуже різноманітна за давністю, характером і цінністю спадщини, розташуванням її об'єктів, містобудівними якостями. Це визначає необхідність суто індивідуального підходу до вирішення всіх питань її дослідження, збереження і подальшого розвитку.

Основною метою діяльності заповідника, територія якого, порівняно з рештою правобережного Києва, у відсотковому відношенні найбільш насичена пам'ятками, є забезпечення реалізації державної політики в галузі вивчення, охорони, використання та пропаганди пам'яток історії і культури на його території, збереження унікального міського історичного середовища, завдяки систематичному наглядові за всіма видами будівельно-реставраційних та відновлювальних робіт на пам'ятках заповідника та фоновій забудові.

Заповідник створювався для забезпечення збереження архітектурної спадщини в двох напрямках :

1. Збереження традиційного історичного середовища в живій структурі міста.
2. Збереження нерухомих пам'яток як локальних об'єктів середовища.

Перед Заповідником стояло завдання створення унікального за своїм характером і об'ємом історико-культурного осередку Києва.

Основна частина території в межах Заповідника розташована на Подолі, забудова якого являє собою унікальний архітектурний різностильовий ансамбль, що складався на протязі кількох століть. Його художня вартість безсумнівна: ансамбль формується із гармонійного поєднання різних стилів – бароко, класицизму, ампіру, модерну. Збереження художнього та історично цінного, індивідуального неповторного обличчя Подолу потребує детального вивчення його забудови та окремих етапів його формування. Поділ на всіх своїх етапах історичного розвитку вирізнявся містобудівельною доцільністю і органічним зв'язком з природним оточенням. Тільки об'єктивна оцінка своєрідності Подолу, особливостей планувальної структури і природного ландшафту характеру середовища, архітектурно-просторової композиції, що склалась, і ролі в ній пам'яток архітектури є запорукою запобігання непрофесійним, швидким і простим рішенням. Процес планомірного знищення Подолу, який почався у 30- ті рр. минулого століття з різною мірою інтенсивності продовжувався і в наступні десятиріччя. Цінна фонова забудова була знесена під час прокладки лінії метрополітену, загинула при відселенні мешканців і довготривалій відсутності експлуатації. На території Заповідника в жилих і культових будівлях розміщувались (а подекуди і до цього часу) адміністративні установи, промислові підприємства, військові частини. Особливе занепокоєння викликала і викликає порушена гідрогеологія давньої частини Подолу, підвали затоплені водою. Будування в історичних центрах торгові,

розважальні центри, банки, реконструюючи об’єкти в невідповідному стилі. Призводить до змінення образу історичних центрів і вони втрачають своє значення як історико-архітектуриний ансамбль також зменшується значення окремих об’єктів. Так будівництво та зміна фасадів окремих будівель в історичному центрі Львова призвели до того, що ЮНЕСКО піднімає питання про виключення «Старого Міста» з списку всесвітніх пам'яток. Для України виключення історичного центра Львова призведе до зникнення досить відомої туристичної візитки. Зважаючи на те що сфера туризму для Львівської область займає провідне місце, то зникнення чи зміна важливих туристичних об’єктів призведе зменшення туристичних потоків, а це в свою чергу призведе до зменшення прибутків.

Реконструкціє Андіївського узвозу призвела до зміни туристичного іміджу та зникнення туристичної візитки міста Києва. Більшість киян вважають реконструкцію невдалою і негативно віднеслися знищення історичних будівель та заміни їх інсталяцією. Майже всі натяжні чохли якими були закриті фасади не зруйнованих будинків та інсталяції вже зруйнованих будівель на даний час вже втратили своє функціональне призначення та привабливість . Оскільки більшість вже розірвані.

Висновоки. В даній роботі було досліджено втрачені пам’ятки міста Києва, проблеми їх збереження та перспективи використання, особливості відновлення та реконструкції. Були створені діаграми які характеризують пам'ятки міста Києва та підкреслюють значення втрачених пам'яток. Зокрема в роботі вказуються проблеми та перспективи використання втрачених пам'яток м Києва В роботі подається загальна характеристика пам'яток м.Києва. Та окремо подається характеристика втрачених пам'яток історичного поділу міста на «Верхнє місто» та «Нижнє місто». Зокрема було встановлено, що на території історичного центру на державному обліку на даний час перебуває 3547 об’єктів охорони, з яких пам’яток всіх типів національного значення – 428, місцевого значення – 1995, щойно виявлених пам’яток – 1363, втрачених пам'яток 278 об’єктів. На території «Верхнього міста» та «Нижнього міста» головних нараховується 30 об’єктів, а загально-міського значення близько 200 втрачених пам'яток. В роботі представлено план Києва 1930-тих років на якому нанесено пам’ятки всеукраїнського значення. Детально розглядається характеристика декількох пам'яток зокрема : «Верхнього міста»(Десятинна церква, Василівська (Трьохсвятительська) церква, Ірининський монастир, Львівські ворота, Золоті ворота.), «Нижнього міста»(Церква Різдва Христового, Церква Свв. Костянтина і Єлени, Богоявленська церква Братського монастиря).

Було встановлено негативні наслідки руйнування і невірної реконструкції туристко-рекреаційних об’єктів. Також досліджувалася можливість використання вже втрачених пам'яток туристичній діяльності зокрема можливість створення екскурсійних маршрутів, які б включали

огляд таких об’єктів. Поодинокі втрачені та деякі відновлені пам'ятки же включаються в екскурсії, якщо цього дозволяє тематика та стан пам'ятки .

Відбираючи пам'ятки які могли б віднести до втрачених, було встановлено що пам'ятки повинні відповідати наступним категоріям :

По-перше, кожний об'єкт повинен мати високу міру історико-культурної цінності, а саме – відповідати бодай одному з таких критеріїв: справити значний вплив на розвиток культури, архітектури, містобудування, мистецтва впродовж тривалого історичного періоду; бути безпосередньо пов'язаним з історичними подіями, розвитком ідей, видатними особами, які справили визначальний вплив на перебіг національної історії, розвиток культури і мистецтва; репрезентувати шедевр творчого генія, бути етапним твором видатних архітекторів чи інших митців; бути унікальним витвором зниклої культури чи мистецького стилю. Цей перший принцип означає, що у разі збереження об'єкт, який відповідає цим критеріям, був би включений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як пам'ятка архітектури національного значення. Іншими словами, без цих об'єктів неможливо уявити собі історію української архітектури. По-друге, об'єкт має бути якщо не цілковито знищеним, то принаймні зруйнованим, тобто понад 50 відсотків наземної частини його має бути втрачено. По-третє, ми повинні чітко уявляти собі, як той об'єкт виглядав. А для цього неодмінно має бути відповідна джерельна база у вигляді старих світлин, малюнків, гравюр, літографій, обмірних чи проектних креслеників, докладних описів, матеріалів досліджень тощо. Для з'ясування основних кількісних характеристик втрат об'єктів архітектурної спадщини по м Києву було обраховано коефіцієнтом втрат. Коефіцієнт втрат обчислюється у відсотках як відношення наявної кількості пам'яток архітектури національного значення до кількості втрачених об'єктів архітектурної спадщини за формулою:

К = Кв х 100% : Кп, де К – коефіцієнт втрат; Кв – кількість втрачених об'єктів архітектурної спадщини; Кп – кількість пам'яток архітектури національного значення, що збереглися.

Зважаючи на державний облік пам'яток на території міста Києва, підставляємо дані і отримуємо К= 254 х 100% :4910, звідси коефіцієнт втрат по місту Києву становить 5,17%.

Використані джерела:

1. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму рекреалогії та рекреаційної географії – К., Палитра, 1997. - 130с.

2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туриські ресурси України, методологія та методика аналізу, термінологія районування. Видавничий центр Київський університет., 2001.

3. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України. Навчальний посібник – Альтерпрес, 2011р – 462 с. 4. Гук О.М. 20 лучших экскурсий по киеву.- Харків:Фоліо, 2009.-316 с.

5. Карта «Пам'ятки Києва знищені у 20 столітті» 3-962 © ГУГК СССР 1991.

6. Кусайкіна Н.Д. Цибульник Ю.С. Видавничий дім Школа . 2010.

7. Тит Геврик. Стаття на тему «Втрачені архітектурні пам'ятки Києва» . Журнал «Пам'ятки України» Київ, 1990.- № 1.- 39-59 (Частина 1).

8. Тит Геврик. Стаття на тему «Втрачені архітектурні пам'ятки Києва» . Журнал «Пам'ятки України» Київ, 1990р, № 3, 23-42 (Частина 2) .

ІІ. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

УДК 911.3:314.18:331.5

Лавриненко С.І., Логвин М.М.,

ДЕПОПУЛЯЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК НАСЛІДОК СОЦІАЛЬНО-ДУХОВНИХ ПРОБЛЕМ СУСПІЛЬСТВА

В статті розглядається аналіз причин депопуляції населення в Україні та інших країнах. Особлива увага приділяється кількості абортів. Пропонується класифікація країн за відношенням до абортів. Характеризується демографічна ситуація в розвинених країнах Європи, Америки та Японії, а також в країнах пострадянського простору. Підкреслюється вплив духовних чинників на демографічну поведінку населення.

В статье рассматривается анализ причин депопуляции населения в Украине и других странах. Особое внимание уделяется количеству абортов. Предлагается классификация стран по отношению к абортам. Характеризуется демографическая ситуация в развитых странах Европы, Америки и Японии, а также в странах постсоветского пространства. Подчеркивается влияние духовных факторов на демографическое поведение населения.

The article deals with analysis of the causes of depopulation in Ukraine and other countries. Particular attention is paid to the number of abortions. Suggested suggest a classification of countries in relation to abortion. Characterized by the demographic situation in the developed countries of Europe, America and Japan, as well as in post-Soviet countries. Highlights the importance of spiritual factors on demographic behaviour of the population.

Вступ. Постановка проблеми. Проблема депопуляції населення в Україні це реальний факт. За останні 20 років чисельність населення країни зменшилась на кілька мільйонів жителів. Дана ситуація нерідко обговорюється державними органами управління, політичними партіями, громадськими організаціями і т.д. головними причинами вважаються суто називаються матеріальні. Ми вважаємо, що значний внесок у проблему вносить духовно-моральний занепад у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження медико-географічних та духовних особливостей життєдіяльності населення зробили українські вчені, зокрема, В.А. Барановський, В.С.Крисаченко, Н.І.Мезенцева, В.Є. Обухов, А.В.Толстоухов, Л.Т.Шевчук та інші. Подібними проблемами займалися російські та зарубіжні дослідники Д.А.Авдєєв, Д. Айк, А. Берестов, П. Бьюккенен, І.А. Гундаров, К.В. Зорін, Ж.-К. Ларше, О.Платонов.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою даної публікації є спроба дослідження взаємозв’язку духовного, морального стану суспільства та демографічних процесів і демографічної поведінки населення в окремих країнах світу та зокрема, Україні.

Виклад основного матеріалу. Останні роки багато мовитися про демографічну кризу Росії, Україні і Білорусії, про скорочення чисельності їх населення, а головні причини цього ніколи не озвучуються. Економічний стан наших країн в найважчі 90-і рр. був набагато кращим,

ніж в 30-і роки, коли з голоду колективізації вмирали мільйони. Крім того, в найважчі роки реформ наші жителі були в 5 і більше разів багатше за жителів Індії і багато разів багатше за жителів багатьох країн Африки з високою народжуваністю.

Д. І. Менделєєв ще в кінці 19-го ст. зробив прогноз чисельності населення Росії і деяких провідних країн світу на кінець 20-го ст. Чисельність населення Росії у межах 1913 р. (тобто з Польщею і Фінляндією) на 2000 р. Менделєєв оцінив в 560 млн. чоловік. Для багатьох окраїнних областей колишньої Російської Імперії ця цифра Менделєєва виявилася на подив точною, а для Росії, України і Білорусії була набагато нижче передбачуваних значень. Із прогнозних 560 млн. населення Росії за Менделєєвим населення Польщі мало дорівнювати 38 млн. (прогноз близький до істини), населення Туркестану або Середньої Азії – 35 млн. (навіть трохи менше нинішнього), населення Кавказу – 26 млн. (близький до нинішнього).

Великий учений сильно помилився лише з прогнозом по Росії, Україні і Білорусії. На Україні часто робляться висновки, що це наслідок страшного голоду 1933 р. чи Великої Вітчизняної війни. Була одна і єдина причина, яка за своїми масштабами перевершила в сумі всі інші – це аборти. Саме аборт є головною причиною нинішнього скорочення чисельності населення. У порівнянні з абортами решта всіх випробувань в 20-му столітті разом узяті виявилася менш впливовими. Адже в Радянській Росії було проведено з 1920 по 1990 р. близько 180 млн. абортів, в Україні близько 45 млн., а в Білорусії близько 8 млн. За рік у світі жінки роблять 50-60 млн. абортів, 10% серед них припадає на пацієнток віком 15-19 років. З трьох вагітностей лише одна закінчується пологами, а дві – абортами.

З 1920 до 1938 р. СРСР був першою і єдиною державою в світі з дозволеними абортами. З 1936 по 1955 р. аборти були умовно заборонені за одним лише бажанням жінки, проте вони були дозволені за медичними показаннями. У будь-якому випадку, навіть за так званої “сталінської заборони на аборти” їх офіційно робилося в СРСР більше, ніж у всьому світі разом узятому (див. табл. 1). У 1986 р., наприклад, в СРСР було зроблено 7 млн. 116 тис. абортів (офіційно зареєстрованих), в 1988 р. – 7 млн. 265 тис. Відносний показник штучних абортів в СРСР був найвищим в світі: на 1000 жінок 15-44 років – 120 абортів (без незареєстрованих абортів).

За неофіційними даними українські жінки за 17 років незалежності України зробили *30 000 000* абортів. Для порівняння – у Польщі за останні 17 років зробили 82 329 абортів, що в 365 разів менше, ніж в Україні. Офіційні дані не враховують міні-абортів – абортів зроблених до 6 тижнів, які взагалі, як аборти, не реєструються, а також багато абортів просто не фіксують. Загалом за останні 19 років кількість абортів зменшилася: якщо у 1990 р. українки робили 1 млн. 19 тисяч 38 абортів на рік, то у 2008 їх

зроблено майже в 5 разів менше – 217 тисяч 413, серед них 3500 абортів у підлітків до 18 років і близько 1000 – у дітей віком до 14 років. В Україні більше 80% абортів роблять у віці 20-35 років. 80 із 100 жінок стали безплідними через аборт, а в 5 випадках з 10000 ця процедура закінчилася смертю. Щорічно в Україні народжується приблизно 1100 дітей на 23-му тижні вагітності, і 30% із них виживає.

Таблиця 1.

*Число абортів на 100 народжених живими, 1960-2007 рр.**

Країна	Рік																
	1960	1970	1980	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Білорусь	**85**	**128**	**131**	**183**	**191**	**182**	**170**	**157**	**146**	**130**	**111**	**101**	**91**	**81**	**71**	**61**	**45**
Латвія				103	120	122	116	108	93	85	80	73	69	67	59	53	51
Литва	58	82	87	48	76	71	60	57	52	48	43	42	38	35	33	31	30
Молдова	69	123	121	106	101	89	72	80	73	55	44	44	48	47	44	42	42
Росія		**254**	**205**	**206**	**203**	**203**	**198**	**183**	**180**	**169**	**154**	**139**	**126**	**120**	**119**	**107**	
Великобританія		10	22	25	24	26	26	28	28	29	28	28	28	28	28	28	
США	5,3	11	43	39	35	35	34	34	33	32	32	32	31	30	29		
Німеччина			21	16	13	16	16		17	18	18	18	18	18	18	18	
Італія			32	28	26	26	24	24	26	26	25	24	23	24			
Україна	**138**	**157**	**153**	**155**	**150**	**147**	**135**	**125**	**127**	**113**	**98**	**89**	**77**	**62**	**57**	**50**	
Естонія	178	189	160	132	131	128	132	130	117	98	92	83	82	72	67	63	56
Японія	66	38	38	37	29	28	28	28	29	29	29	29	29	27	27		

* *складено за www.demoscope.ru/weekly/*

Всі країни у питанні відношення до аборту можна розділити на 4 групи:

1. Країни, де існує повна заборона аборту, його розглядають як злочин проти внутрішньоутробного життя, прирівнюють до вбивства і розцінюють як злочинний акт. Цю позицію займають Афганістан, Ангола, Бангладеш, Венесуела, Гватемала, Гондурас, Єгипет, Ємен, Індонезія, Ірак, Іран, Ірландія, Колумбія, Ліван, Лівія, Мавританія, Малі, Непал, Нікарагуа, ОАЕ, Оман, Парагвай, Папуа Нова Гвінея, Сальвадор, Сирія, Чилі, Філіппіни.

2. Країни, де аборт дозволяється лише з медичних показань виключно у рідких випадках. Це – Алжир, Аргентина, Болівія, Бразилія, Гана, Ізраїль, Кенія, Коста-Ріка, Марокко, Мексика, Нігерія, Пакистан, Перу, Польща та Уругвай.

3. Країни, де аборт роблять за медичними приписами та соціально-економічними показниками батьків. Це країни Англія, Індія, Люксембург, Фінляндія та Японія.

4. Країни, де існує повна свобода у питанні абортів. Це найліберальніші країни, де законодавчо захищається лише право на життя матері, не завжди караються навіть пізні аборти. Це країни СНД та Балтії, колишні югославські республіки, Австралія, Австрія, Албанія, Бельгія, Болгарія, В’єтнам, Німеччина, Греція, Данія, Італія, Камбоджа, Канада, КНР, Монголія, Куба, Нідерланди, Норвегія, Румунія, Сінгапур, Словаччина, США, Туніс, Туреччина, Угорщина, Франція, Чехія, Швеція та ПАР.

Питання абортів неоднозначне для людства. Діапазон коливання думки громадськості широкий. Від відлучення від церкви італійських лікарів і жінок, що зробили аборт, до 13 мільйонів легально зареєстрованих абортів на рік у Китаї. Росія стає першою країною світу (не враховуючи Франції періоду Революції 1791-1810-х), де відбувається повне звільнення жінок і лікарів від кримінальної відповідальності. Заборона абортів в 1936 р. в СРСР змінилася їх новою легалізацією в 1955 році, в тому числі на території України. Стаття 281 Цивільного кодексу України визначає право будь-якої жінки на штучне переривання вагітності терміном до 12 тижнів. Якщо є медичні показання через загрозу здоров'ю та життю вагітної – право на аборт подовжують до терміну 22 тижні – згідно Постанови «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України» від 15 лютого 2006 р.

З точки зору науки початком нового життя вважається запліднення яйцеклітини. Тут починається самостійне життя, бо виник унікальний набір хромосом, який до цього не зустрічався. Це вже нове життя. Європейський суд визнав, що запліднена людська яйцеклітина уже є людиною і заборонив будь-які маніпуляції з ембріональними стовбуровими клітинами людини. Згідно вироку цього суду, запліднену людську яйцеклітину уже слід вважати людиною. Тобто, і з точки зору науки, і з точки зору релігії (будь-якої) аборт – це вбивство [6, с. 66].

Крім цього, аборт є серйозною загрозою фізичному і духовному здоров’ю матері. Американська асоціація лікарів психіатрів занесла постабортичний синдром до кваліфікації психічних захворювань ще в 1977 р. Під впливом пережитого після аборту у багатьох жінок відбуваються зміни в психічному стані. Аборт проводить більше ста видів ускладнень, не пов'язаних з гінекологічними захворюваннями. Пропорційно кількості досконалих абортів зростає вірогідність захворювань раком жіночої статевої системи і молочних залоз.

Таким чином, здійснювані аборти перетворюють систему охорони здоров'я на джерело багатьох гінекологічних, психічних і онкологічних захворювань, гранично ускладнюючи ситуацію у сфері збереження здоров'я дітей. В Україні найнижча народжуваність серед країн Європи, але найбільше розлучень і абортів. В країні мало соціальної реклами, яка б говорила, що великі сім’ї – це добре, але багато реклами, яка пропагує нездоровий спосіб життя – алкоголь, паління, розваги.

Спробуємо довести дані твердження на прикладі окремих країн сучасної Європи. Який сенс від всіх досягнень “демократії” і “свободи”, якщо головним результатом цього стає скорочення чисельності народів, а “цивілізовані європейські країни”, фактично вимирають. Якщо уважно придивитись до тенденцій, то доля Європи стає абсолютно зрозумілою, незалежно від того, за якими джерелами даних проведений аналіз (ЦРУ, Євростат, відділи ООН).

Країни для порівняння вибрані наступним чином: взята п’ятірка

провідних європейських країн (Великобританія, Іспанія, Франція, Італія, Німеччина), а також характерні регіональні країни (Швеція, Данія, Австрія), які прийнято вважати успішними. Ще взята Польща, яка зробила "європейський вибір", і яку нам ставлять у приклад, і країни Балтії, які пішли тим же шляхом. Росія, Україна і Бєларусь – взяті для співставлення. Розглянута Грузія, що прагне до "цивілізованого світу", і Азербайджан (ці країни-сусіди на початку 1990-х знаходились приблизно в однакових стартових умовах). Для повноти аналізу додано Іран, Японію, що інтегрувалася в західний світ, а також Канаду та США.

Використовуються наступні демографічні показники: народжуваність, смертність і міграція (в ‰), приріст населення, сумарний коефіцієнт народжуваності (середня кількість дітей, народжених однією жінкою) і віковий склад (відсоток жителів до 15 і старше 65 років). Для Росії, України і Бєларусі наведені дані місцевих статистичних установ.

Таблиця 2.

*Демографічні показники різних країн**

Країна	*Народжу-ваність*	*Смертність*	*Міграція*	*Приріст*	*Сумарний коефіцієнт народжуваності*	*Діти/ Пенсіонери, %*	*Позашлюбна народжуваність, %*
Великобританія	12,3	9,3	2,6	+5,6	1,91	17/17	46,9
Іспанія	10,7	8,8	3,9	+5,8	1,47	16/17	34,5
Франція	12,3	8,8	1,5	+5,0	1,96	19/17	54,1
Італія	9,2	9,8	4,9	+4,3	1,39	14/20	21,5
Німеччина	8,3	10,9	0,5	-2,1	1,41	13/21	33,5
Данія	10,3	10,2	2,4	+2,5	1,74	18/17	48,7
Австрія	8,7	10,1	1,8	+0,4	1,40	14/18	40,4
Швеція	10,2	10,2	1,7	+1,7	1,67	15/20	54,2
Польща	10,0	10,2	-0,5	-0,7	1,31	15/13	21,2
Литва	9,3	11,3	-0,7	-2,7	1,25	14/17	30,0
Латвія	10,0	13,6	-2,3	-5,6	1,32	14/17	43,7
Естонія	10,5	13,6	-3,3	-6,4	1,44	15/18	59,7
ЄС (2010)	9,8	10,3	1,5	+1,0	1,51	15/17	
Росія**	11,1 (12,6)	16,0 (13,5)	0,3 (0,2)	-4,6 (-0,7)	1,42 (1,57)	15/13	24,9
Україна**	9,6 (11,0)	15,7 (14,6)	-0,1 (0,4)	-6,2 (-3,2)	1,28 (1,45)	14/16	21,9
Бєларусь**	9,8 (11,5)	13,8 (14,4)	0,4 (0,1)	-3,6 (-2,8)	1,26 (1,49)	14/14	19,0
Грузія	10,7	9,9	-4,1	-3,3	1,45	16/16	
Азербайджан	17,9	8,3	-1,1	+8,5	2,02	23/6	
Іран	18,6	6,0	-0,1	+12,5	1,88	24/5	
Японія	8,3	10,1	0,0	-2,8	1,21	13/23	2,0
Канада	10,3	8,0	6,7	+8,0	1,58	16/16	24,5
США	13,8	8,4	4,2	+9,6	2,6	20/13	41,0

** – складено за даними [12, 13]. ** – в дужках дані Росстату, Укрстату та Білстату.*

Серед європейських країн лише у Великобританії, Іспанії і Франції народжуваність перевищує смертність, у Данії, Швеції і Польщі вони однакові, а в Італії, Австрії і Німеччині вже нині спостерігається вимирання населення. У країнах Балтії це виражено ще сильніше (плюс найвищі показники самогубств у світі). У Грузії народжуваність ледве перевищує смертність, але сильний відтік населення обумовлює фактичне його скорочення. То чому ж при «європейському виборі» Грузії, велика кількість населення покидає її. В сусідньому Азербайджані різниця на користь життя дуже очевидна. Вважаємо, що ключ до розуміння

демографічних відмінностей – у культурі та релігії. У Ірані становище ще краще, на відміну від «цивілізованої» Японії, яка вимирає. Ситуація в Канаді схожа з Іспанією, а ось у США народжуваність істотно вища.

Ці 5 західних країн (Великобританія, Іспанія, Франція, Канада, США) в яких народжуваність вища за смертність, відрізняються від решти високою міграцією. У них або сильний притік мігрантів (в основному мусульман), або, за низької міграції, вже високий відсоток мусульман (Франція), які роблять значний внесок у збільшення загальної народжуваності. Адже в «розвинені країни» приїжджають не люди старших вікових груп, а, в основному, молодь. Наприклад, якщо в Канаді з 5,7 прибулих (офіційно!) мігрантів у двох народиться по дитині, то вони і задають фон у прирості населення (+2,3 за 2011 р.). Що стосується США, то число жителів не білого англосакського походження вже таке велике, що складає більше третини від всього населення. А найбільша народжуваність спостерігається саме у не білого населення.

«Цивілізований світ» або вже вимирає по факту (Італія, Австрія, Німеччина, Японія), або забезпечує приріст за рахунок інокультурного населення і мігрантів. В Італії навіть сильний наплив мігрантів не рятує загальну народжуваність – настільки вона низька. У мусульманських і не таких «цивілізованих» Азербайджані й Ірані демографічна ситуація набагато краща. Що стосується Росії, України і Білорусії, то безпрецедентна смертність говорить про важку кризу і про те, що розпад країни вдарив в першу чергу по слов'янських республіках, тобто по носіях державності. Те, що для країн Балтії чи Кавказу це виявилося не таким катастрофічним, як для нас, підтверджує те, що ми втратили саме нашу самоідентичність. Однак, варто звернути увагу на те, що народжуваність у наших країнах нині приблизно така ж, як і у "цивілізованій Європі", або навіть вище (якщо порівнювати з ЄС в цілому).

В результаті демографічної катастрофи ми впали за народжуваністю на саме дно, де Європа вже давно знаходиться в стані своєї «цивілізованості». То чи варто приводити у приклад тих, де життя не відтворюється, а Європа невідворотно «старіє». Адже однією з ознак добробуту нації є його відтворення.

Для відтворення населення сумарний коефіцієнт народжуваності повинен бути не менше 2,15. Ні в одній європейській країні він не дотягує до цього рівня (середній по ЄС – 1,5). Найвищий цей коефіцієнт у Великобританії, Франції, Швеції і Данії. Але саме в цих країнах проживає найбільша кількість послідовників ісламу. Щодо США і Канади ситуація схожа. Що стосується Азербайджану (2,02) і Ірану (1,88), то, звичайно, і тут відчувається вплив урбанізації і секуляризації. Хоч в Ірані є і інша причина – заборона високої народжуваності внаслідок швидкого зростання населення і для запобігання внутрішньому «перегріву» (як у Китаї).

То чому ж при коефіцієнті народжуваності набагато нижче 2,15 у ряді європейських країн спостерігається природний приріст населення?

Народжуваність і смертність є поточними показниками, що безпосередньо спостерігаються і фіксуються в чітко заданих часових рамках. Сумарний коефіцієнт народжуваності ніби "розтягнутий" за часом, показуючи, скільки дітей в середньому народжує одна жінка, тому він більш інерційний.

Поточне перевищення народжуваності над смертністю цілком може не суперечити висновку, що населення невідворотно вимирає. У поточний час ще діє порівняно високий рівень соціального захисту, що забезпечує низьку смертність. Цей рівень соціальних стандартів був підготовлений попередніми поколіннями, і зараз цей запас витрачається, але не поповнюється. Здавалося б, хіба не можна народжувати мало дітей, але за рахунок низької смертності забезпечувати зростання населення. Річ у тому, що, скільки б не тривало життя, людина рано чи пізно він помре, а їй на зміну повинні приходити нові генерації. Поки що в Європі працюють ті покоління, народжені на демографічному бумі після Другої світової війни. За рахунок того, що їх багато, підвищення пенсійного віку, високі соціальні стандарти поки що підтримуються.

Ці судомні дії європейських урядів обумовлені тим, що замінити ці численні покоління просто ніким, а знижувати рівень стандартів і споживання вже не хочеться – європейці звикли до dolce vita. Тому Європа намагається залишити їх в роботі ще на якийсь час. Це означає, що замість поступового зниження матеріального рівня життя вибраний шлях «затримки» його на високому рівні якомога довше з подальшим швидким обвалом. Пройде 10-15 років – і скорочення працездатного населення стане катастрофічним. На місця, що звільнилися, хлине ще більш більший потік мігрантів, від яких Європа задихається вже зараз, але зробити нічого не в змозі. Розплата за «європейські цінності» (жити для себе і в своє задоволення) невідворотна.

Зверніть увагу на віковий склад. За 8 років з 2003 р. по 2011 р. у всіх «розвинених країнах» зменшується кількість дітей і зростає число пенсіонерів. У Великобританії різниця погіршала з +2 до 0, у Німеччині з -3 до -6, у Данії з +4 до +1, у Австрії з 0 до -4, у Швеції з +1 до -5, у Японії з -5 до -10, у Канаді з +6 до 0. Навіть у США це помітно. Лише у Франції і Іспанії показники практично не змінилися, що, обумовлено високою народжуваністю у мігрантів.

Висновок. Отже, зрушення у бік старіння більш ніж помітне. Процес піде ще швидше, оскільки численні післявоєнні покоління, які вийдуть на пенсію в найближчі 10-15 років, мають велику питому вагу. Хто платитиме їм пенсію? Населення Європи старіє і вимирає. Навіть папа римський назвав європейську «культуру» культурою смерті. У нас це називають «цивілізованим світом». А в чому його «цивілізованість»? У тому, щоб померти в розвагах і насолоді, в пороках і розпусті? Подивимося на Азербайджан і Іран. Їх показники рвуться із таблиці – життя б'є і торжествує! Саме з них Україна повинна брати приклад. Саме

«європейськими цінностями» ліберальна демократія знищує Сім'ю і Традицію. Європа приречена на вимирання. Як стара людина не може відмовитися від свого віку, чекаючи швидкої смерті, так і європейці не зможуть вибратися зі своєї демографічної пастки, поступово потопаючи в смертоносному комфорті.

Використані джерела:

1.Бьюкенен П. Дж. Смерть Запада / Бьюкенен П. Дж.; пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО "Издательство АСТ"; СПб.: Terra fantastica, 2003. – 444 с.

2.Авель (Семенов). Знамение пререкаемо / Авель (Семенов), А.Ю. Дроздов. – М.: Храм Казанской иконы Божией матери, 2002. – 639 с.

3.Василенко И.А. Политическая глобалистика: уч. пособие для вузов / И.А. Василенко. – М.: Логос, 2000. – 360 с.

4.Грачева Т. В. Невидимая Хазария. Алгоритмы геополитики и стратегии тайных войн мировой закулисы / Т. В. Грачева. – Рязань: Зёрна, 2009. – 400 с.

5.Колеман Дж. Комитет 300 / Колеман Дж. – М.: "Витязь", 2003. – 319 с.

6.Кураев А. Неамериканский миссионер / А. Кураев. – Саратов: Изд-во Саратовской епархии, 2006. – 464 с.

7.Логвин М.М. Концепція "золотого мільярда" в контексті глобальних процесів / М.М. Логвин, І.М. Дудник, П.В. Шуканов // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук. праць. В 4-х т. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – Т. 3. – С. 8-10.

8.Логвин М.М. Сакрально-географічні складові якості генофонду країни та здоров'я суспільства / М.М. Логвин // Економічна та соціальна географія: наук. зб.; ред. кол.: С. І. Іщук (відп. ред.) [та ін.]. – К., 2008. – Вип. 58. – С. 72-80.

9.Логвин М.М. Смертність населення в регіоні: пошук чинників впливу / М.М. Логвин // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. – Серія: Географія. – Вінниця, 2008. – Вип.16. – С.156-160.

10. Логвин М.М. Сучасні геодемографічні проблеми і теорія "Золотого" мільярда // Географія та туризм: Наук. зб. / Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтерпрес, 2010. – Вип. 3. – С. 145-150.

11. Сенченко М.І. Латентні структури світової політики: нариси з конспірології / М.І. Сенченко. – К.: МАУП, 2003. – 312 с.

12. www.cia.gov./cia/publications/factbook.

13. www.demoscope.ru/weekly/app/links.php.

УДК 911.3

Глибовець В.Л., Степанець І.О.

АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК НОВИЙ ВИД СЕЗОННОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Розкрито сутність академічної мобільності студентства, як ключового аспекту Болонського процесу в Україні. Проаналізовано основні чинники формування академічної мобільності в Україні на прикладі столичних ВНЗ. Показано пріоритетні перспективи розвитку цього явища в українських вищих навчальних закладах.

Ключові слова: академічна мобільність, болонський процес, сезонна міграція населення, міжнародне співробітництво.

Раскрыта сущность академической мобильности студенчества, как ключевого аспекта Болонского процесса в Украине. Проанализированы основные факторы формирования академической мобильности в Украине на примере столичных ВУЗов. Показаны приоритетные перспективы развития этого явления в украинских высших учебных заведениях.

Ключевые слова: академическая мобильность, болонський процесс, миграция населения, международное сотрудничество.

The essence of academic mobility of students is disclosed. This is a key aspect of the Bologna Process in Ukraine. Major factors in the formation of academic mobility in Ukraine as an example of metropolitan universities are analyzed. Priority prospects of this phenomenon in Ukrainian universities are showed.

Key words: academic mobility of Bologna process, migration, international cooperation.

Постановка проблеми. З переходом України до нової системи вищої освіти та впровадження болонського процесу в суспільстві відбувається трансформація механізму передачі та отримання знання в умовах надмірної інформатизації суспільства. Особлива увага приділяється міжнародному співробітництву у галузі освіти на науки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика академічної мобільності в Україні є принципово новою. Тому дослідженням цього явища займаються такі вітчизняні науковці, як: Бойчевська І.Б., Кучинська Т.С., Гурц Л.І. За кордоном ця тематика розвивається ще з 1965 року, тому це питання набуло більш філософського характеру. Уваги заслуговують доробки закордонних вчених М. Бірема, Ф. Дервіна, П. Блюментан.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є вивчення та узагальнення різних аспектів академічної мобільності в контексті сезонної міграції населення.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація суспільного простору в усіх сферах людської діяльності вимагає постійної інтеграції наукового пізнання та міжнародного обміну інформацією. Україна, приєднавшись до Болонського процесу, автоматично стала членом світового механізму обміну інтелектуального потенціалу. Сучасна система освіти вимагає активного впровадження академічної мобільності. Сутність цього явища полягає у тому, що особи, які навчаються або викладають у вищих навчальних закладах, мають можливість «переміщуватися» до інших навчальних закладів, як в середині країни, так і за її межами. Враховуючи той факт, що в середині нашої країни ВНЗ мало відрізняються при формуванні власної освітньої політики, особливу увагу для молоді має саме зовнішня академічна мобільність [2].

Саме поняття «академічна мобільність» не має жорстких меж у своєму визначенні. У положенні про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України Міністерства освіти і науки України №635 від 29 травня 2013 р. вказано, що це явище дає можливість переміщуватися до інших вишів задля обміну досвідом, отримання доступу до провідних освітніх та наукових центрів, накопичення додаткових кредитів, поглиблення своїх знань і умінь. Широкий діапазон самого визначення академічної мобільності дозволяє розглядати його в трьох основних формах [4]. У будь-якому випадку це явище належить до виду сезонної міграції населення. Адже виконання даної освітньої програми можливе лише на певний чітко визначений, лімітований строк.

Перша форма академічної мобільності студентів тісно пов'язана із партнерськими зовнішніми зв'язками їхнього ВНЗ. До цієї форми належать програми подвійного дипломування, спільних ступенів, коротко і середньо строкових програм мовного обміну. Інша форма полягає у самостійному виборі особи, що навчається, свого освітнього вектору. Тобто студент самостійно обирає іноземний ВНЗ для стажування чи магістерської підготовки. У такому випадку всі матеріальні та нематеріальні видатки покриваються самим студентом. Третя форма академічної мобільності ключовим аспектом ставить можливість працевлаштування. Тобто, особи, які навчаються, обирають певний вид послуг іноземного ВНЗ (цикл тренінгів, курсів і т.п.), з можливістю отримання додаткового сертифікату, наявність якого підвищить затребуваність даної особи на ринку праці. Також до цієї форми можуть належати програми, які спрямовані на отримання практичних навичок та комбінують у собі не лише цикл освітніх програм, а й екскурсії в офіси компаній, бізнес-практикуми, тощо [3].

Аналізуючи вітчизняні можливості академічної мобільності, варто дослідити зарубіжний досвід. Перші види академічної мобільності в Європі та Північній Америці спостерігаються з 60-х рр. XX ст. За даними Всесвітньої організації економічного співробітництва і розвитку мобільність студентів усього світу зросла з 250 тисяч (1965р.) до 4,3 млн. (2011р.).

Рис.1 Тенденція зростання академічно мобільних студентів у світі

Підтримка академічної мобільності у високорозвинених країнах спрощує процеси міграційної політики, дає можливість талановитим студентам із країн, що розвиваються, отримати якісну освіту. Але з іншого боку, спостерігається відтік інтелектуального потенціалу з країн Азії та Африки до держав Європейського Союзу, а також Північної Америки. За даними центру академічної мобільності американського інституту міжнародної освіти найбільш «привабливими» для студентів є ВНЗ Австралії, Великої Британії, Франції та Німеччини. Частка студентів-іноземців там коливається від 11,1 до 26,4% (дані за 2012 р.).

Рис. 2 Відсоток студентів-іноземців за програмами академічної мобільності

Рис. 3. Розподіл академічно мобільних студентів у світі за 2001 та 2012 рр.

Студентська сезонна міграція спостерігається не лише у країнах, що розвиваються. Значний відсоток американських, європейських, японських студентів також отримують освіту за кордоном. Основними проблематичними моментами для мобільності осіб, що навчаються у постіндустріальних державах є психологічні, соціальні та сімейні бар'єри. У той час, коли для студентів з незаможних країн основною проблемою для мобільності є фінансовий аспект. У зв'язку з певними політичними подіями та сформованими культурними стереотипами частка мобільних

студентів із США зменшилася на 9%, Німеччини – 3% (за останні 10 років). Зате зросла частка мобільних студентів в Китаї (8%)

Не зважаючи на активну позицію українських студентів, поняття академічної мобільності є доволі новим для нашої освіти. Після здобуття незалежності, Україна стала на шлях болонського процесу. Чимало вітчизняних ВНЗ налагодили активне міжнародне співробітництво як з європейськими університетами, так і з університетами пострадянського простору, Азії, Америки, Африки. Але без чіткої освітньої політики на національному рівні, неможливо говорити про якісну академічну мобільність. Створення нормативно-правової бази академічної мобільності дає можливість перетворити це явище зі стихійного безконтрольного процесу, у чіткий сезонний міграційний рух [1].

Саме академічна мобільність дозволяє молоді легально перебувати за кордоном та отримувати якісні знання.

За даними Міністерства освіти та науки України, щорічно на навчання закордон виїжджає близько 20 тисяч студентів, тільки 15% їдуть на повноцінні магістерські програми, решта – стажування.

Основними програмами обміну студентів, які діють на території нашої держави – це ERASMUS MUNDUS, програма імені Фулбарта, The Edmund S.Muskie Graduate Fellowship Program.

ERASMUS MUNDUS – програма, яка здобула широку популярність в університетах України, а особливо столичних вищих навчальних закладах. Основа програми – міжкультурний діалог. Зазвичай обмін здійснюється саме з навчальними закладами країн Європейського Союзу. Програма функціонує в Україні з 2004 року. За цей період понад 8 000 студентів взяли у ній участь. Зокрема, тісна співпраця налагоджена з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, НТУ «КПІ», Національним авіаційним університетом, Львівським національним університетом. Харківським національним університетом імені Каразіна.

Програма ім. Фулбарта є найпрестижнішою програмою для іноземних студентів від уряду США. Вона обирає дійсно найкращих молодих фахівців, адже за тривалий час існування (з 1992 року) було обрано лише 700 студентів переважно економічних спеціальностей.

Embassy CES (Велика Британія) – програма розрахована на IT та бізнес спеціалізації, строком близько 12 тижнів. Половина терміну розрахована на вдосконалення мовних навичок, решта – стажування за спеціальністю. Після закінчення видають сертифікат Cambridge Certificate in Work Experience (Basic Certificate) і сертифікат Embassy CES. Серед українських студентів дана програма є не надто популярною, адже не велика кількість університетів презентують її. Зазвичай програми такого типу є відкритими і студент використовує можливість стажування за власним бажанням. Також варто зазначити регіональні відмінності стажувань. Зокрема країни Середземномор’я (Іспанія, Італія, Греція) співпрацюють з українськими ВНЗ в галузі спільної підготовки фахівців

готельно-ресторанного бізнесу та туристичної сфери, зокрема активна співпраця, навіть з можливістю подвійного дипломування налагоджена з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Київським національним торгово-економічним університетом, Київським університетом туризму, економіки і права, Львівським національним університетом імені Івана Франка, Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича, Східноєвропейським національним університетом і т.д. Також хороші програми академічної мобільності у сфері туристичного бізнесу надають університети Австралії та Нової Зеландії, на жаль, не надто популярні в Україні. Специфіка стажування полягає у його формі проходження. Акцент йде саме на робочу практику, яка до того ж є оплачуваною. Уряд Австралії зацікавлений в залученні молодих фахівців, тому недавно вступила в дію віза Paid trainee 442, що надає можливість після закінчення програми стажування продовжити візу чи переоформити її на постійну.

Країни Західної Європи та Північної Америки більше орієнтуються на стажування економічного та юридичного профілю. Саме такі країни як США, Канада, Велика Британія, Німеччина надають широкий спектр бізнес-шкіл для українських студентів, особливо у літній період. Такі стажування проходять 8-10 тижнів та націлені на велику кількість практичних завдань, які також оплачуються. Співробітництво з університетами ФРН добре розвинене на економічному факультеті КНУ імені Тараса Шевченка, Великої Британії у КНЕУ, КНТЕУ, Франції – у Одеській юридичній академії [6].

Рис. 4 Рівень зацікавленості українських студентів у програмах академічної мобільності

Комп’ютерні технології та IT останнім часом міняють вектор свого розвитку в сторону країн Далекого Сходу. Зокрема чимало спільних програм стажування підписано з нашими університетами спільно з ВНЗ Китаю, Японії, Південної Кореї та Сінгапуру. Охорона довкілля та екологічний менеджмент, а також практичне ландшафтознавство дуже

розвинені в країнах Північної Європи. Тому стажування цього профілю обирають студенти Києво-Могилянської академії, НУБіП, КНУ ім. Тараса Шевченка, Академії водного господарства. Також вони доступні в університетах Фінляндії, Норвегії, Швеції та країн Балтії.

За рівнем популярності програм по обміну лідирують все-таки стажування економічного та мовного профілю, які користуються особливим попитом не лише серед студентів, які вивчають дані напрями ціле направлено, а й серед тих осіб, які прагнуть у подальшому працювати з міжнародними компаніями [5].

Варто зазначити, що рівень академічної мобільності студентів не надто сильно залежить від престижу ВНЗ. Чимало регіональних університетів країни, зокрема Чернівецький національний університет імені Федьковича, Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького за показниками академічної мобільності студентів знаходяться на одному рівні з деякими столичними вищими навчальними закладами. Хоча, без сумніву, рівень міжнародного співробітництва провідних ВНЗ країни, таких як Київський національний університет імені Тараса Шевченка, значно вищий, а спектр програм для обміну та стажування ширший, аніж у провінційних ВНЗ. Як приклад, у КНУ імені Тараса Шевченка у рамках гранту Уряду Норвегії № CPEA-2010/10117 CPEurasia 2010-2015 «Norwegian-Ukrainian and Research Cooperation in the field of Sustainable Management» у 2013 р. бізнес-практику в Університеті Нурланда пройшли 7 магістрів факультету кібернетики, 2 магістри економічного факультету та 2 магістри Інституту міжнародних відносин. У 2013 р. відбувся відбір нових 18 претендентів, що розпочнуть навчання в Університеті Нурланда з січня 2014 р. Ефективно здійснюється реалізація програми Міністерства освіти і науки «Навчання, стажування, підвищення кваліфікації студентів, аспірантів, науково-педагогічних та педагогічних працівників за кордоном» («100+100+100»). У 2012/2013 навчальному році було направлено 40 осіб, з яких 15 студентів, 9 аспірантів, 16 науково-педагогічних працівників, у провідні вищі навчальні заклади 12 країн світу: Австрія, Велика Британія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Португалія, США, Франція, Фінляндія, Швейцарія, Швеція, Японія. У 2013/14 навчальному році рекомендовано для проходження навчання та стажування у закордонних навчальних закладах 40 осіб з факультетів кібернетики, хімічного, фізичного, радіофізичного, геологічного, географічного, юридичного, інституту міжнародних відносин, ННЦ «Інституту біології» та астрономічної обсерваторії до університетів Японії, Швейцарії, Франції, Німеччини, Іспанії, Великої Британії, Данії, КНР, Італії, США, Бельгії та Норвегії.

У 2012/13 н. р. за кордон до 59 країн світу від'їжджали 1927 викладачів, співробітників, студентів та аспірантів університету. З них 304 студенти та аспіранти їхали на навчання і 86 студентів – для мовного стажування. Але, зважаючи на той факт, що в університеті навчається

близько 27 тисяч осіб, кількість академічно мобільних студентів не досягає навіть 10% [7]. Лідерами академічної мобільності українських студентів є Києво-Могилянська академія, КНУ імені Тараса Шевченка, НТУ «КПІ», НУБіП, Національний лінгвістичний університет, Львівський національний університет ім. І.Франка.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Академічна мобільність є одним з видів сезонної міграції населення, адже виконання даної освітньої програми можливе лише на певний чітко визначений, лімітований строк. Для України це порівняно новий вид міжнародного співробітництва в галузі освіти, оскільки перші програми повноцінного обміну стартували з 1992 р. На даний момент вже прийнято положення МОН про академічну мобільність, яке дає право університетам розробляти відповідні програми на власному рівні для обміну молоддю. На сьогодні лідерами є столичні провідні ВНЗ, хоча регіональні навчальні заклади посилюють темпи розвитку академічної мобільності. Українські ВНЗ співпрацюють з університетами більш ніж 70 країн світу. Перевага надається країнам ЄС, РФ, США. Але вибір програми стажування в першу чергу залежить від її специфіки.

Основна проблема академічної мобільності студентів України – недосконалі механізми проходження документообігу програм стажувань, відсутність чіткої нормативно-правової бази, адже лише 37% українських ВНЗ прийняли положення про академічну мобільність, і ще менший відсоток ВНЗ адаптували прийняте положення відповідно до специфіки свого навчального процесу.

Використані джерела:

1. Project Atlas. Atlas of Student Mobility iie.org/atlas

2. Болотська О.А. Розвиток академічної мобільності студентів як реалізація болонського процесу в Україні [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN21/13boavou.pdf

3. Жижко Т. А. Академічна мобільність-об'єктивна умова розвитку університетської освіти / Т. А. Жижко // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія: [журнал наук. праць] / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Творче об-ня "Нова парадигма". - К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. - Вип. 96.

4. Примірне положення про академічну мобільність студентів [Електронний ресурс] Режим доступу: www.mon.gov.ua/img/zstored/files/doc_25122012_001.doc

5. Навчання за кордоном [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/study_abroad/

6. Програми стажування закордоном [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.oa.edu.ua/ua/etc/top/staguvannia

7. Звіт ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.univ.kiev.ua/pdfs/Zvit2013.pdf

УДК: 91/913

Торушанко В.Р.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПОЛІЕТНІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА В МЕЖАХ РЕГІОНУ

Розглянуто роль поліетнічного суспільства у перспективі переходу регіону до моделі сталого розвитку. Визначено місце соціокультурних аспектів як форми організації регіонального суспільства. З позиції суспільної географії дано визначення поліетнічному суспільству і мотивовано його положення по відношенню до деректив сталого регіонального розвитку. Окреслено основні риси крайової спільноти та її територіальні складові. Доведена ключова роль етнокультурних взаємин на шляху до побудови «суспільства справедливості».

Ключові слова: етнос, поліетнічне суспільство, соціокультурний ландшафт, міжетнічна взаємодія, багатонаціональний регіон.

Рассмотрена роль полиэтнического общества в перспективе перехода региона к модели устойчивого развития. Определено место социокультурных аспектов как формы организации регионального общества. С позиции общественной географии дано определение полиэтнического общества и мотивировано его положение по отношению к директивам устойчивого регионального развития. Определены основные черты краевого сообщества и его территориальные составляющие. Доказана ключевая роль этнокультурных взаимоотношений на пути к построению «общества справедливости».

Ключевые слова: этнос, полиэтническое общество, социокультурный ландшафт, межэтническое взаимодействие, многонациональный регион.

The role of poliethnical society in the long term transition region into a model of sustainable development is considered. The place of the local community as ethnic and cultural forms of social organization is defined. Definition of poliethnical communities from the perspective of social geography is presentation. The features of the regional community and its regional components are basic. The key role of ethnocultural relations towards a "social justice" is proved.

Keywords: ethnicity, multi-ethnic society, socio-cultural landscape, ethnic interaction, multi-region.

Актуальність теми дослідження. Кінець XX ст. і початок XXI ст. відзначилися ростом етнічної самосвідомості, сплеском національних рухів, загостренням етнополітичної ситуації в багатьох країнах світу. Поряд із процесами глобалізації, створення єдиної людської спільності на шляху міжнаціонального зближення, прослідковується прагнення народів до збереження етнонаціональної самобутності, актуалізуються ідеї збереження етнічної своєрідності. [2]

Дані процеси в українському суспільстві характеризуються тісним взаємовпливом і тісною взаємодією етнічного і статистичного принципів організації соціального простору. [3] Етноспецифічні та етнорегіональні проблеми в більшій мірі визначають характер і зміст загальноукраїнських проблем. Значимість дослідження етнокультурних процесів в нашій державі зростає у зв`язку з тим, що на них, як на віками формовані культурно-історичні домінанти нашаровуються як тенденції світового

суспільного розвитку, так і особливості сьогоденних цивілізаційних трансформацій.

Аналіз стану і перспектив сталого розвитку багатонаціонального регіону має важливе теоретичне і практичне значення в цілому для гармонійного розвитку країни, яка перебуває на роздоріжжі культур і саме зараз робить свій вибір, щодо подальшої стратегічної інтеграції: чи то до «європейського дому», чи до союзу з північно-східним сусідом. При цьому особливе місце, на нашу думку, займає вивчення етнокультурних процесів, як базових імперативів у сфері міжнаціональних відносин.

Постановка мети та завдань. За мету поставлено – дослідити процес розвитку поліетнічного суспільства в межах регіонального суспільно-територіального комплексу, на основі соціокультурних процесів, що відбуваються в ньому. Серед основних завдань:

1. Показати через систему цінностей традиційного багатонаціонального суспільства тенденції та шляхи його розвитку в рамках територіально-адміністративної області;
2. Розкрити, із суспільно-географічних позицій, поняття: етнічна (національна) культура, етнічна (національна) свідомість, поліетнічне суспільство;
3. На основі теоретико-методологічного і прикладного суспільно-географічного осмислення проблеми спрогнозувати характер подальшого розвитку поліетнічного суспільства на шляху до поглиблення гармонізації міжнаціональних відносин.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Для сучасного дослідження соціокультурних процесів усе більш характерним стає міждисциплінарний підхід. Розкриття теми даної роботи також передбачає взаємодію із предметними областями історії, етнографії, культурології, краєзнавства, геоурбаністики, регіоналістики, соціології, соціальної психології, філософії тощо. Методичними і теоретичними основами дослідження є принципи емерджентності (системного розвитку території); структурно-функціональний, соціально-історичний, природно-географічний, порівняльний, системний аналіз.

Проблема культури багатогранна, а її розгляд в геопросторовому контексті потребує нових підходів, та, здавалося б, давно детермінованих явищ та понять. Такі процеси як збалансований розвиток, цивілізаційний розквіт, відродження національної культури, активізація духовної діяльності і т. п., розглядалися в працях П. С. Гуревича, В. К. Єгорова, М. С. Кагана, Л. С. Берга, Л. Г. Бондарєва, В. М. Кубійовича, С. Л. Рудницького і багатьох інших культурологів, істориків та географів.

Поняття соціокультурного розвитку, як правило, носить етнонаціональний характер і в зв`язку з цим в даній статті спеціально розглядається проблема культурної (етнічної) самоідентифікації, яка формується у націй (етносів) в період становлення національної (етнічної) самосвідомості. [9]

Виклад основного матеріалу. В перехідні періоди, як відомо, відбуваються особливо інтенсивні процеси усвідомлення і переоцінки культурно-історичного досвіду та пріоритетів розвитку. На даному етапі, в ході формування нових цінностей і соціальних орієнтирів, територіальна організація елементів духовної та матеріальної культури постає підґрунтям як для етнічної консолідації і соціальної активності населення, так і для етнонаціоналізму та екстремізму.

На сучасному етапі увагу науки і практики особливо привертає досвід тривалого сумісного проживання народів на одній території, обумовлений природно-географічними та історико-культурними факторами. [7] Саме тому дослідження соціокультурних процесів розвитку поліетнічного суспільства в межах регіонального СТК є актуальним і потребує теоретичних напрацювань.

Варто підкреслити і той факт, що глобальні зміни в українському суспільстві зокрема, та у світі в цілому сприяють усвідомленню багатовимірності соціокультурного простору, в якому кожна зі світових, національних та регіональних культур і релігій має загальнолюдське значення. Від того, якою мірою вони готові до взаємопорозуміння і співробітництва, залежатиме, яким буде глобальне співтовариство. [1]

В епоху відродження української національної самосвідомості й пошуку нових форм відносин між людьми різних національностей, необхідне уточнення багатьох концепцій врегулювання етнонаціональних відносин і проведення продуманої національної політики, яка б відповідала духові часу.

Формування та існування, розвиток поліетнічних суспільств є закономірністю світового розвитку. Разом з тим, для нього завжди було характерним закономірне протиріччя: потяг до державної консолідації через згуртування з іншими народами перебуває у діалектичній невідповідності з прагненням кожного етносу до самобутності й незалежної етнічної самоідентифікації. Таке прагнення є властивим для етносу, котрий зберігає свою самобутність, перебуваючи в складі поліетнічного суспільства.

На основі спільного історичного минулого виникає потяг до сумісного існування та синхронного розвитку, який характерний для етноконтактних ділянок земного простору. [8] Не останню роль при цьому відіграє економічний зиск, отримуваний від інтегрованого господарства, єдиної грошової системи і взаємодопомоги. В поліетнічному територіальному утворення різного рангу, природно, зароджується і спільне духовне життя.

Цілісність соціокультурного простору регіону є однією із найважливіших характеристик функціонування етнічної культури. Саме в ньому проявляються і закріплюються результати культурної життєдіяльності етносу, здійснюється накопичення, зберігання і систематизація соціально-культурного досвіду народу.

Унікальність і самоцінність регіональних етнічних культур в тому, що вони в основному визначаються природними, економічними і політичними умовами формування етносу, тим історичним шляхом, який він пройшов, особливостями міжетнічних, міжкультурних взаємодій з іншими народами. Своєрідність відпрацьованих принципів соціальних зв'язків фіксується поняттям самобутності, яка з позицій суспільствознавства і є тим внутрішнім діалогом традицій та інновацій, тією науковою парадигмою, на основі якої і проходить міжнаціональне спілкування, формуються геополітичні, геоекономічні та геокультурні відносини. [2]

Із позиції суспільної географії етноси представляють собою просторово обмежені «згустки» культурної інформації, міжетнічні контакти – обмін такою інформацією в просторі, а соціокультурний простір, або так звана соціокультурно орієнтована картина світу – процес територіальної організації елементів духовної та матеріальної культури, процес міжетнічної комунікації і т. д. [4] Дане трактування етносу допомагає зрозуміти геопросторову сутність міжетнічних відносин та контактів як процес інформаційного обміну, як міжкультурну комунікацію.

Як показує практика, поліетнічним можна назвати таке суспільство, в якому співіснують представники різних етнічних груп, націй, об'єднаних однією (спільною) територією і соціокультурним простором. Геокультурна полідисперсність напряму залежить від того наскільки мозаїчно в межах незначної території взаємодіють і співіснують різні типи елементів культури. При чому, тут доречно вказувати на внутрішньорегіональні чинники взаємодії та міжрегіональні взаємопроникнення традицій, звичаїв, мов та релігій. [4] Характер міжнаціональних і міжконфесійних відносин в межах однієї адміністративної області, як структурно-функціональної одиниці побудови громадянського суспільства, їх направленість, інтенсивність, умови виникнення, розвитку і вирішення внутрішньорегіональних конфліктів, багато в чому визначаються не стільки регіональною кон'юнктурою, скільки співвідношенням таких параметрів, як зміна кількісного складу (ріст чи зменшення їх суб'єктів – етносів і конфесій). [10]

Управляти розвитком поліетнічного суспільства в регіоні можливо лише за допомогою стратегічного моделювання соціокультурних процесів. Стратегічне моделювання в географії отримало найменування геостратегії. Сенс геостратегії в розробці методики виявлення диспропорцій, що виникають в соціокультурному розвитку поліетнічного суспільства регіону і вимагають створення плану адаптації до них. [5]

Одним із самих актуальних моментів даної адаптації виступає міжетнічна взаємодія, яка проявляється у різноманітних контактах між етносами, що ведуть до зміни індивідуальних і групових характеристик кожної з взаємодіючих етнічних груп і їх окремих представників. На нашу

думку, в поліетнічному суспільстві присутні декілька напрямків міжетнічної взаємодії:

- Економічна – зближення, або, навпаки, специфікація основних форм власності і виробництва як в сільському господарстві та природокористуванні, так і в промисловості та обміні товарами;
- Адміністративно-управлінська – досягнення подібності, або ж відмінності територіальних адміністративних структур, методів управління, системи відбору персоналу (керівників) і вимог до них;
- Конфесіональна;
- Господарсько-побутова – взаємопроникнення і запозичення засобів і способів ведення приватного господарства, обмін досвідом в області народної медицини і т. д.;
- Культурно-освітня – обмін культурними цінностями, загальні тенденції в сфері освіти та виховання дітей, взаємопроникання наукових концепцій та теорій;
- Сімейно-шлюбна взаємодія – шлюбна і позашлюбна спорідненість, встановлення і зміцнення родинних зв'язків, міжнаціональні шлюби і їх наслідки;
- Взаємодія мовних структур.

Збереження і неповоротне взаємопроникнення екологічних, релігійних і культурних традицій різних народів, мешканців багатонаціональних регіональних утворень, здатні стати тим єдиним гарантом збалансованого розвитку регіону, до якого тяжіє сучасне суспільство.

В той час як сталий розвиток України бачиться в діалозі цивілізацій, який не можливо уявити без поваги до усього спектру культурного спадку та історичного досвіду, продумана і послідовна культурна політика може внести значний вклад в досягнення нових параметрів соціокультурної системи держави, від стану якої напряму залежать динамічні зміни в українському суспільстві. [6]

На нашу думку, головними соціокультурними аспектами ведення регіональної політики спрямованої на забезпечення комфортного збалансованого розвитку поліетнічних суспільств можна вважати:

- активізацію дій органів влади всіх рівнів, щодо відродження історичної пам'яті, мови і культури усіх представників багатонаціональної громади;
- всебічне сприяння розвитку культурного різноманіття мовно-етно-релігійних меншин, їх активне залучення до державотворчих процесів;
- забезпечення гарантій прав громадян на свободу віросповідання, міжконфесійного миру і злагоди;
- сприяння розбудові національної системи освіти з урахуванням змін у всіх сферах суспільного життя і дотриманням мовних прав меншин;

- створення сприятливих умов для розвитку культурних індустрій (книговидавництво, кіновиробництво, підтримка закладів культури), підтримку мережі музеїв для актуалізації історико-культурної спадщини;
- налагодження транскордонного співробітництва в сфері обміну досвідом стосовно самоврядування у транскордонних зонах.

Висновки. Отже:

- поліетнічне суспільство є складним історико-культурним утворенням, в якому співіснують представники багатьох етнічних груп, націй, об'єднаних територією і єдиним соціокультурним простором, що визначає, здебільшого, індивідуальний характер перебігу всього соціально-економічного і національно-політичного життя багатонаціонального регіону;
- соціокультурний простір життя народів регіону формується через єдиний місцерозвиток, під чим розуміється взаємодія природного середовища, ландшафту, з детермінованими ним процесами культурно-історичного і етнонаціонального розвитку;
- особливе значення має феномен «мала Батьківщина», розглядуваний як фактор формування єдиної регіональної культури, що характеризується складним синтезом соціально-економічного, демографічного, соціокультурного історико-географічного і етнополітичного аспектів;
- діалог культур етносів, народів, які складають національну структуру регіону, є унікальним культурно-історичним надбанням, особливим явищем в широкому контексті територіальних взаємовідносин, скажімо культур Сходу і Заходу, базою і одночасно вектором та ціллю культурно-національної політики в широкому і вузькому спектрах.

Використані джерела:.

1.Багров Н. В. Региональная геополитика устойчивого развития / Николай Васильевич Багров. – К., 2002. – С. 103.

2.Белецкий М. И., Толпыго А. К. Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины / М. И. Белецкий, А. К. Толпыго // Полис. – 998. – № 4. – С. 85.

3.Заставецький Т. Б. Етногеографічне районування / Тарас Богданович Заставецький // Соціально-економічна географія України. – Львів, 1994. – С. 190

4.Кривицька О. В. Етноконфліктний потенціал полікультурного суспільства / Олена Віталіївна Кривицька // Наукові записки. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – Вип. 15. – К., 2001. – С. 51.

5.Куц Ю. О. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект / Юрій Олексійович Куц. – Харків, 2002. – С. 155.

6.Нагорна Л. П. Криза національної самоідентифікації як чинник конфліктогенності / Лариса Панасівна Нагорна // Етнополітичні та міжетнічні конфлікти у пострадянському просторі: уроки для України. – К., 1999. – С. 68.

7.Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: [український досвід 1991-2000 років] / Збірник. – К., 2002. – С. 102-104.

8.Павлюк С. П. Особливості та динаміка сучасного процесу етнічної самоідентифікації українців: до питання теорії етносу / Степан Петрович Павлюк // Слово і час. – 2002. – № 6. – С. 3.

9.Професор Володимир Кубійович / Упорядн. О. І. Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006.
10. Шевчук А.Г. Метод геостратегического исследования этноконфессиональной системы региона / Александр Гаевич Шевчук // Культура народов Причерноморья. – № 89. – Симферополь, 2006. – С.15-19.

УДК 911.3

Шелемеха Д.О.

ДИНАМІКА СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СФЕРИ ПОСЛУГ НАСЕЛЕННЯ МІСТА КИЄВА (НА ПРИКЛАДІ ПОДОЛУ)

Проаналізовано динаміку структурних зрушень сфери послуг населення на прикладі історичного ядра міста Києва. Здійснено галузеву класифікацію послуг території Подолу. Виділені головні тенденції розміщення закладів сфери послуг. Висвітлено територіальне розміщення основних галузей сфери послуг в межах території Подолу. Виділені основні вулиці-постачальники послуг, місця зосередження основних видів послуг, території перспективного розвитку. Досліджено переважаючі функції, які виконує територія Подолу.

Ключові слова: сфера послуг, історичне ядро, територіальна структура, вулиці-постачальники послуг, Поділ.

Проанализировано динамику структурных деформаций сферы услуг населения на примере исторического ядра города Киева. Проведено отраслевую классификацию услуг территории Подола. Выделены основные трансформации размещения заведений сферы услуг. Высветлено территориальное размещение основных видов услуг в пределах территории Подола. Выделены основные улицы, которые предоставляют услуги, места концентрации основных видов услуг, территории перспективного развития. Исследованы преобладающие функции, которые исполняет территория Подола.

Ключевые слова: сфера услуг, историческое ядро, территориальная структура, улицы, которые предоставляют услуги, Подол.

The dynamics of structural change services by the example of the historic core of the city of Kyiv are analyzed. A sectoral classification service territory of Podol are condacted. The main pattern placement service establishments is investigated. Territorial location of the main service industries within the territory of Podol are explored. The basic services streets, places of concentration of kinds of services, the territory of the future development are displayed. Superior features that performs territory of Podol are analyzed.

Keywords: service sector, historical core, territorial structure, basic services streets, Podil.

Постановка проблеми. Особливістю розвитку послуг в умовах ринкових трансформацій є збільшення питомої ваги послуг, які надають населенню за плату, а також розвиток комерційного сектора. За даними МВФ, усі види послуг на початку XXI ст. склали близько 70 % вартості всього результату світового виробництва (приблизно 1500 млрд. дол.), а міжнародна торгівля послугами є сектором світового господарства, який зростає найбільш динамічно. Дослідження структурних трансформацій сфери послуг в місті Києві є недостатньо вивченими та потребують

постійного оновлення та доповнення. І в зв'язку з постійним розвитком, зміною кількості та якості надання послуг населенню столиці дана проблематика потребує уваги та є досить актуальною в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження розвитку та територіальної організації сфери послуг розглянуті в працях О.А. Алексеєва, Б.М. Данилишина, Р.О. Заблоцької, О.С. Ковальова, О.О. Любіцевої, Л.М. Нємець, А.А. Ткаченка, О.Г. Топчієва, В.М Юрківського та ін. Міські функції території Печерська описані в ряді робіт А. Мельничука, Ю. Каук, М. Пальчук.

Завдання. Для вивчення динаміки структурних трансформацій сфери послуг населення міста Києва потрібно вирішити ряд завдань. Перш за все проаналізувати діяльність галузей сфери послуг, які є домінуючими в межах території Подолу. По-друге, дослідити сучасне розміщення закладів сфери послуг та перспективи їх трансформацій в межах Подолу.

Виклад основного матеріалу. Поділ разом зі Старим містом та Печерськом є частиною історичного ядра міста Києва, що має виконувати політико-адміністративні, міжнародні, управлінські, історико-архітектурні, готельно-туристичні, релігійні та культурні функції. Під час польових досліджень було описано 1396 об'єктів соціальної інфраструктури Подолу.

Проведені дослідження показали, що на Подолі домінують послуги торгівлі (23,6%), обслуговування культурних потреб (15,8%), побутового обслуговування (12,8%), громадського харчування (9,3%) та кредитно-банківського обслуговування (9,0%). Разом вони становлять 70,5% усіх послуг Подолу (див. Рис. 1).

Рис. 1. Галузева структура сфери послуг Подолу

Головною тенденцією, яка проявляється на Подолі є те, що з наближенням до станцій метрополітену чисельність закладів сфери обслуговування збільшується досить суттєво, що є досить логічним, адже саме там чисельність населення, які користуються тими чи іншими послугами, підвищується. Тому, в цих місцях головним чином розміщують заклади торгівлі та громадського харчування. З віддаленням від станцій метрополітену змінюються й заклади, які надають послуги населенню. Так, з'являються заклади, які забезпечують побутове обслуговування та обслуговування культурних потреб.

Поділ також є осередком розташування значної кількості офісних та бізнес центрів. Навіть на території старих заводів можуть розміщуватись заклади сфери обслуговування. На Подолі проживає значна кількість населення, проте ви не зустрінете тут великої кількості продуктових магазинів чи супермаркетів. Так, якщо потрібно буде придбати продукти, можна зробити це або в маленьких магазинах, або на Житньому ринку, або ж у «Фуршеті», що знаходиться на вулиці Ярославській. У північному напрямку на від станції метрополітену «Тараса Шевченка» збільшується чисельність закладів, які забезпечують побутове обслуговування населення (автосервіси, послуги з різноманітного ремонту). В той же час виділено, що в межах Подолу мешканцям не вистачає закладів, які б були пов'язані з мистецтвом, наприклад галереї, виставки та музеї.

Перейдемо до розгляду територіального розміщення основних галузей сфери послуг в межах території Подолу. Для такого аналізу основною структурною одиницею нами була обрана вулиця, головним чином через значну «витягнутість» території Подолу. Після збору емпіричних даних за всіма вулицями даної території ми класифікували їх за чисельністю закладів сфери обслуговування на 3 групи: 1) до 50 од.; 2) від 50 до 100 од.; 3) більше 100 одиниць. Паралельно у відсотковому відношенні визначили переважаючий тип послуг на кожній з вулиць 2-го та 3-го класу.

Після проведеної підготовчої роботи було виділено основні вулиці-постачальники послуг. На Подолі ними стали: Костянтинівська, Межигірська, Хорива та Ярославська (3-тя група), а також Фрунзе, Волоська, Петра Сагайдачного, Нижній та Верхній Вал, Спаська (2-га група) (див. Рис. 2).

Якщо говорити про загальний характер тих послуг, які надаються населенню на цих головних вулицях, то легко помітити, що головними є торговельні послуги, які є одними з переважаючих на всіх вулицях, крім Ярославської (де обслуговування культурних потреб зайняло перші місця). Крім торговельних на другий план відходять послуги з побутового (вул. Межигірська та Спаська), медичного (вул. Волоська) обслуговування та громадського харчування (вул. Петра Сагайдачного). Пояснити це можна тим, що торгівля здавна вважалася однією з візитних карток Подолу, тому й зараз вона займає найбільшу питому вагу. Слідом за

торгівлею значну роль відіграють заклади побутового обслуговування, які включать в себе широкий спектр салонів краси, фото-центрів, бюро перекладів тощо. Вони належать до послуг періодичного попиту тому й займають допоміжне положення.

Рис. 2. Територіальна структура сфери послуг Подолу

По своєму унікальною є вулиця Волоська на якій сконцентрувалася значна кількість закладів медичного обслуговування (різноманітних клінік, стоматологічних кабінетів тощо). За своїм розташуванням вулиця займає практично центральне місце в Подолі, тому доступ до неї населення з різних частин цієї історичної місцевості є практично однаковим по часу. Перпендикулярно до Волоської розташована Ярославська вулиця на якій в значній мірі переважають заклади обслуговування культурних потреб (насамперед туристичні оператори, будинок творчості, компанії по інформаційному обслуговуванню). В розміщенні подібного роду послуг також значну роль відіграло місцерозташування вулиці – перетин її головними артеріями (Костянтинівською та Межигірською), а також паралельне розташування до двох важливих по наданню послуг вулиць

Нижній та Верхній Вал, роблять можливим значний транзит населення, поруч з загальною тишею та спокоєм, необхідними для задоволення культурних потреб. Вул. Петра Сагайдачного, розташована в зоні підвищеного обороту населення – біля великого ВУЗу, між двома станціями метро та в безпосередній близькості до Річкового порту – створюючи тим самим всі умови для закладів громадського харчування.

Особливо варто відмітити місця зосередження основних видів послуг. Так, в процесі дослідження нами були виділені існуючі місця концентрації різного роду послуг біля станцій метро Поштова площа, Контрактова площа, Тараса Шевченка, а також в межах давно сформованого торгівельного центру району – Житнього ринку, та поруч з сучасною «Поділ плазою», яка в перспективі, зважаючи на сучасні ринкові перетворення простору в напрямку його терціалізації, може стати одним з головних центрів надання різноманітного спектру послуг.

Крім існуючих місць концентрації послуг, нами були виділені перспективні зони, які вже в найближчому майбутньому можуть перетягнути на себе роль лідерів в наданні послуг. Так, цікавою за своїм розташуванням є територія, яка охоплює перетин найголовніших послуго-формуючих артерій Подолу, а саме – Верхнього та Нижнього Валу, Костянтинівській та Межигірській вулиць, на яких уже будуються нові об’єкти, не виключено, що зі сфери послуг. Надалі значення цієї території буде тільки зростати.

Процеси деіндустріалізації та джентрифікації в межах Подолу породили значні зміни на одній з найбільш промислових вулиць столиці – вул. Фрунзе, де вже зараз на місці колишніх заводів з’являються офісні центри, а так як промисловість в рамках столиці або занепадає, або виноситься за межі міста, то процеси перетворення та окультурення цієї зони будуть тільки продовжуватись.

В проекті розширення Київського метрополітену можна помітити нові гілки метро, одна з яких, рухаючись на лівий берег буде мати пересадочну станцію на Тараса Шевченка, тому значення цієї території буде тільки посилюватись, підтвердженням чого вже зараз є будівництво нового торгово-розважального центру по вул. Оленівській біля цієї станції метро.

Це означає, що в рамках Подолу переважають торгівельні функції, разом з медичними, побутовим обслуговуванням, обслуговуванням культурних потреб та громадським харчуванням. Ці функції концентруються біля станцій метро, торгівельних центрів та давнього ринку, а на перспективу можуть також переміститися на місце промислової зони та на перетин важливих послугоформуючих вулиць.

Висновки. Структурні трансформації сфери послуг населення території Подолу проявляються в переорієнтації існуючих закладів, в залежності від попиту населення в даному районі, збільшенні чисельності торгівельних та бізнес центрів, які зосереджують в собі значну кількість

різних видів послуг та залучення територій промислової зони, які в даний час ніяк не використовуються, до формування та відкриття на їх базі закладів сфери обслуговування, які б забезпечили населення тими видами послуг, які є найнеобхіднішими для даної території, тими, кількість яких є недостатньою, наприклад, музеями, галереями, закладами соціального забезпечення тощо.

Використані джерела:
1. География сферы обслуживания: Учеб. пособие / Юрковский В.М. – К.: УМК ВО, 1989. – 82 с.
*2. Г*ений места / Шпарага Т., Гладкий А.. – OFFICE. – 2002// – Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.telecom-media.com.ua/articles/ success/show.html?id=19

УДК 911.3

Лук'янчук О.М.

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Подано підходи до виділення факторів розвитку та ефективної діяльності житлово-комунального господарства. Запропоновано власну систему факторів на основі PAST-аналізу. Обгрунтовано необхідність вивчення факторів розвитку комплексу.

Ключові слова: фактор, житлово-комунальне господарство, PAST-аналіз.

Подано подходы к выделению факторов развития и эффективной деятельности жилищно-коммунального хозяйства. Предложено собственную систему факторов на основе PAST-анализа. Обоснована необходимость изучения факторов развития комплекса.

*Ключевые слова**:** фактор, жилищно-коммунальное хозяйство, PAST-анализ.*

Posted approaches to the allocation of factors of development and efficient operation of housing and communal services. An own system based on factors PAST-analysis. Posted rationale for studying factors in the development complex.

Keywords: factor, housing and communal services, PAST-analysis.

Вступ. Постановка проблеми. Сьогодні чи не найбільш обговорюваною сферою економіки нашої країни є житлово-комунальне господарство (ЖКГ). Наукові розробки супроводжуються постійними дискусіями щодо того, чи взагалі є правомірним та доречним існування такого комплексу і наскільки його розвиток відповідає міжнародним стандартам та нормам. Є ряд науковців, які не сприймають саму назву даного комплексу. Наразі важко стверджувати про наявність єдиної розробленої системи показників діяльності житлово-комунального комплексу (ЖКК), методики дослідження стану та прогнозування розвитку житлово-комунального господарства тощо. Щодо заходів реформування галузі, то взагалі існує напрочуд велика кількість наукових розробок. Однак існування такого різноманіття досліджень не несе належного ні

економічного, ні соціального ефекту, у чому власне кожен громадянин може переконатися особисто.

Дослідження розвитку та сучасного стану ЖКГ не можливе без виявлення факторів, які обумовлюють його формування. Як відомо, «...жодна виробнича система не функціонує в вакуумі, її оточує, чи вона знаходиться в сильно диференційованому середовищі. Середовище ніколи не буває стабільним. І кожна організація не тільки повинна знати своє середовище, але звичайно і вміти реагувати на ці зміни...» [1, с. 25]. Для того, щоб ефективно функціонувати в умовах постійно змінного середовища, треба чітко уявляти основні фактори, які можуть впливати на діяльність підприємств, галузі, національної економіки з боку цього середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто констатувати той факт, що аналіз факторів розвитку та ефективності діяльності підприємств житлово-комунального господарства не носить системний та комплексний характер у межах наукового обігу. Існують лишень часткові розробки у працях Т.М. Качали, В.Ю. Світличної, Є.В. Петрука, В.І. Срібного, Я.А. Сухої. Однак необхідним є групування всієї сукупності факторів за для повного аналізу стану галузі як на рівні держави, так і на регіональному рівні.

Формування цілей статті. Постановка завдання. Характеристика підходів до виділення факторів розвитку та ефективної діяльності житлово-комунального господарства та розробка власної системи факторів на основі PAST-аналізу є основною метою даного дослідження.

Для реалізації мети поставлено та виконано ряд завдань: приведено підходи науковців до виділення факторів, які впливають на стан та ефективність діяльності житлово-комунального комплексу, розроблено власну схему груп факторів за допомогою PAST-аналізу та виявлено необхідність вивчення факторів розвитку ЖКГ.

Виклад основного матеріалу. Житлово-комунальне господарство варто розглядати як складну систему у загальній структурі господарського комплексу країни, яка складається із підсистем та структур різних рівнів, форм власності, що чинять вагомий вплив на благоустрій та економічну ситуації країни в цілому. Житлово-комунальному господарству як складному та цілісному комплексу притаманні ряд характеристик, якими характеризуються загальні системні утворення. Так, до даних характеристик варто віднести:

1. Цілісність. Зміна структури, зв’язків чи поведінки будь-якого економічного суб’єкта здійснює вплив на всі інші суб’єкти і змінює систему в цілому. І навпаки: будь-які зміни у системі житлово-комунального господарства викликають різного роду переформування структури, зв’язків та поведінки його складових.

2. Ієрархічність. Дана особливість ЖКГ як системи виявляється у підпорядкуванні складових нижчих рівнів вищим, а в кінцевому етапі

приналежність житлово-комунального комплексу національній економіці держави.

3. Інтегративність (синергетичність). Характеристика ЖКГ, яка проявляється у наявності особливих властивостей системи в цілому, які не притаманні її складовим.

Виходячи з вище наведених особливостей досліджуваного комплексу, можна говорити про фактори його розвитку та ефективної діяльності. Так, ЖКГ існує та розвивається під дією різного роду факторів, які чинять як прямий, так і опосередкований вплив. Фактори можуть бути як об'єктивні, так і суб'єктивні. Вони можуть нести як позитивний, так і негативний вплив.

Єдиного підходу до виділення факторів розвитку ЖКГ на сьогодні не існує. Розглянемо ті, які є найбільш поширеними та досліджуваними. В. Ю. Світлична виділяє три рівні середовища, тобто всіх факторів, з якими зіштовхується житлово-комунальне господарство, а саме: зовнішнє, безпосереднє і внутрішнє. Зовнішнє середовище представлено сукупністю елементів, що не входять у склад житлово-комунальних підприємств, але впливають на них через здійснення певних дій. Трансформаційні процеси вітчизняної економіки та прискорення процесів глобалізації зумовили стрімкий, непередбачений, а іноді й хаотичний характер впливу зовнішніх факторів. В. Ю. Світлична у своїх дослідженнях виділяє наступні макроекономічні фактори, які впливають на розвиток підприємств житлово-комунальної галузі:

- політичні (стан нормативно-законодавчого поля та, перш за все, його вплив на реформування галузі; характер висвітлення засобами масової інформації результатів ринкових перетворень та ін.);
- економічні (ситуація в економіці країни; характер бюджетної й податкової політики: пріоритетність державних бюджетних витрат, державна фінансова підтримка розвитку галузі, формування і виконання місцевих бюджетів, наявність пільг та диференційованих ставок податків; прогресивність цінової, тарифної політики; інвестиційна привабливість економіки та ЖКГ);
- соціальні (рівень соціалізації реформ економіки та соціальної значимості послуг ЖКГ; соціальне та демографічне становище в суспільстві; характер структури потреб населення, індивідуалізація запитів споживачів; рівень платоспроможності та ступінь диференціації доходів споживачів послуг та ін.);
- екологічні (рівень природного потенціалу країни, регіону; природні умови діяльності підприємства; реальний і припустимий рівні несприятливого впливу на навколишнє середовище; тенденції екологічних змін навколо підприємства; діяльність екологічних організацій);
- технологічні (рівень стимулювання технічного прогресу у суспільстві і у галузі; рівень відповідності науково-дослідницьких

робіт стратегічним планам розвитку економіки; наявність необхідного рівня виробничих потужностей та технологій підприємств галузі; характер інноваційної політики);

- міжнародне середовище (характер взаємовідносин та впливу міжнародних інституцій на економіку країни; стан, тенденції розвитку міжнародних економічних відносин і наявність міжнародних багато- та двосторонніх договорів, міжнародних комунікацій) [5, с. 79-80].

Факторами безпосереднього (прямого) впливу, які опосередковано впливають на створення загальних умов діяльності підприємств житлово-комунальної галузі, виступають ринок робочої сили, постачальники, конкуренти, посередники, споживачі, контактні аудиторії. Частиною загального середовища, яка постійно і безпосередньо впливає на ефективність діяльності підприємства і знаходиться в його рамках, є внутрішнє середовище підприємств. Останнє зумовлене специфічністю діяльності житлово-комунальних підприємств та його фінансово-економічним станом. До загальних внутрішніх факторів В. Ю. Світлична відносить: досвід функціонування підприємств на ринку, маркетингова, інноваційна, фінансова та енергоресурсозберігаюча політика підприємств, якість їх активів, рівень оплати праці, стан виробничої бази, кваліфікаційний рівень персоналу, наявність власного капіталу [5, с. 80].

Є.В. Петрук зі свого боку виділяє три групи чинників за ступенем впливу на розвиток ЖКГ регіону. Так, особливу вагу серед них мають період погашення дебіторської та кредиторської заборгованості місцевих підприємств житлового господарства, комунальної теплоенергетики, водопровідно-каналізаційного господарства та обсяги фінансування цих об’єктів за рахунок коштів державного бюджету.

Другу групу складають такі показники, як стан житлового фонду, інфраструктури комунального господарства та ефективність використання спожитих галуззю ресурсів – площа старого та аварійного житлового фонду, питомі втрати палива, тепла, електроенергії у мережах тощо.

І нарешті третій чинник – ефективність виробництва та надання послуг населенню ЖКГ – рентабельність виробництва з урахуванням дотацій підприємств житлового господарства, рівень відшкодування собівартості тарифом підприємств житлового господарства [2, с. 6-7].

З іншого боку підійшла до аналізу факторів В. Г. Подлєсна. Якщо у попередніх класифікаціях мова йшла про фактори в цілому, які мають як позитивний, так і негативний вплив, то В. Г. Подлєсна привела групи факторів, які є дестимуляторами розвитку ЖКГ. Зокрема, науковець виділяє такі фактори:

1. Фінансові: обсяги реального фінансування інвестицій в оновлення та реконструкцію основних фондів житлово-комунального господарства та їх екологічно спрямовану модернізацію не відповідають накопиченим потребам у такому фінансуванні; протиріччя між

фінансовими потребами підприємств зазначеної галузі та платоспроможним попитом побутових користувачів їх послуг.

2. Трансформаційні: результати ринкових трансформацій вітчизняної економіки найменш вдалі у сфері житлово-комунального господарства – низький рівень розвитку конкуренції на ринках надання житлово-комунальних послуг; не відпрацьований механізм контролю споживачами послуг обсягів та якості наданих послуг, вибору виду послуг відповідно до їх якості та ціни.

3. Інформаційні: низький рівень поінформованості громадськості щодо економічного обґрунтування тарифів на послуги житлово-комунального господарства, населення не залучається до процесів моніторингу та коригування тарифної політики.

4. Світоглядні: недостатній рівень усвідомлення керівними кадрами підприємств житлово-комунального господарства та органів місцевого самоврядування необхідності дотримання принципів сталого розвитку; байдуже ставлення побутових споживачів до обліку використовуваних ресурсів та ресурсозбереження; проблема адаптації населення до зростання питомої ваги витрат на оплату послуг житлово-комунального господарства у бюджеті домогосподарств [4, с. 132-133].

Піхтар подає узагальнену класифікацію факторів, поділяючи їх на:

1. Ендогенні (прямі), до який відносить техніко-технологічні та інституційні чинники.

2. Екзогенні (опосередковані), до яких включає економічні, соціальні та природно-кліматичні фактори [5].

Слід відмітити, що склад факторів, які впливають на розвиток та ефективність діяльності ЖКГ, їх пріоритетність змінюються у часі відповідно до змін рівня життя населення, економічних відносин, уявлень про стандарти та норми проживання тощо. Вектор розвитку економіки країни в цілому, так і її галузей, в тому числі житлово-комунального господарства, стає все більш орієнтованим на засади інноваційності, ресурсозбереження та енергоефективності. Тому приведені вище групи факторів не є вичерпними та досконалими, оскільки не враховують вимог сьогодення. Крім того, проігноровано такий важливий фактор, як ринковий, природно-географічний, кліматичний. Адже формування конкурентних засад діяльності підприємств ЖКГ є першочерговим завданням держави у забезпеченні безперебійного, повного та якісного надання житлово-комунальних послуг населенню.

Вважаю за потрібне систематизувати фактори, які найбільшим чином впливають на розвиток та ефективність діяльності як кожного окремого підприємства, так і їх групи, а також ЖКГ в цілому, за допомогою PEST-аналізу, основне завдання якого полягає у виділенні політичних (Political), економічних (Economic), соціальних (Social) та технологічних (Technological) факторів зовнішнього середовища. Проте житлово-комунальне господарство напрочуд законодавчо залежна галузь, тому

необхідно включити до поданого аналізу ще одну групу факторів – правову (Legal). Таким чином, маємо видозмінений PEST-аналіз для дослідження факторів розвитку ЖКГ (PESTL-аналіз).

Отже, розглянемо більш детальніше групи факторів:

1. Політично-правові фактори:

– нормативно-правове регулювання (наявність законодавчо закріплених норм та стандартів, запровадження світових стандартів ISO, досконалість та гуманність прийнятих нормативно-правових документів, відсутність між ними суперечностей тощо);

– корупція та бюрократія (відсутність явища «відмивання» коштів, відкритість тарифоутворення, вільний доступ до інформації, запровадження у практику електронних платежів та інше).

2. Організаційно-економічні фактори:

- рівень інвестиційної привабливості (створення умов для привабливості галузі для іноземних та вітчизняних інвесторів);
- фінансова, інвестиційна та економічна стійкість підприємств (наявність власного капіталу, позитивні фінансові показники діяльності);
- наявність конкурентного середовища та ринку житлово-комунальних послуг в цілому (можливість споживачем обирати суб’єктів надання послуг);
- рівень кваліфікації працівників, їх кількість та досвід роботи (наявність необхідних умінь та навичок для збільшення продуктивності праці);
- ефективність управлінської та організаційної діяльності (досконала система впливів на підопічних, співпраця з державними органами влади та споживачами, контроль за роботою тощо).

3. Соціальні фактори:

- демографічна структура населення (статева, вікова структура, співвідношення груп населення за рівнем освіти, культури, доходів тощо);
- активність населення (ініціативність, бажання брати участь у процесах благоустрою, облаштуванні будинків тощо);
- система розселення (існують значні відмінності у розвитку сільської та міської місцевостей).

4. Науково-технологічні фактори:

- стан комунальної інфраструктури (наявність ветхих та аварійних систем, рівень їх зносу, вік, кількість втрат тощо);
- трудомісткість робіт (кількість затрат робочого часу на виконання одиниці продукції);
- наявність виробничих потужностей (за діяння всіх можливих потужностей, максимальне використання наявних ресурсів);
- рівень впровадження науково-дослідних та конструкторських розробок (залучення нових винаходів на виробництві);

- запровадження нових технологій тощо.

Крім того, розвиток житлово-комунального господарства значною мірою залежить від кліматичних та екологічних факторів. Так, до останніх можна віднести:

- хімічний склад води, ґрунтів;
- площа та щільність зелених насаджень;
- об'єми шкідливих викидів у воду, атмосферу, ґрунти тощо;
- об'єми твердих відходів, їх вивіз та утилізація;

У свою чергу кліматичні фактори включають:

- середня температура повітря за сезонами;
- рівень вологості повітря;
- кількість опадів;
- швидкість вітру тощо.

Таким чином, житлово-комунальне господарство перебуває під впливом цілого ряду груп факторів (рис. 1), що обумовлено складністю структури даного комплексу, різноманітністю його складових підсистем.

Рис. 1. Групи факторів розвитку та ефективної діяльності житлово-комунального господарства

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, дослідження факторів розвитку та ефективності діяльності житлово-комунального господарства дає змогу виявити основні рушійні сили, на які потрібно зважати при реформуванні галузі. Крім того, знаючи фактори впливу, можна планувати, прогнозувати поведінку досліджуваної системи у майбутньому. І найважливіше – врахування сил дії дає змогу попередити негативні моменти, які можуть настати при зміні, зародженні дії того чи іншого фактору. Крім того, факторний аналіз стає підґрунтям для розробки методики дослідження ЖКГ, обґрунтування показників його діяльності тощо.

У подальшому пропонується для більш повного та ґрунтовного аналізу впливу факторів використовувати факторний аналіз та враховувати вагу кожного фактору, аби більш точно визначити особливості дії кожного з них.

Використані джерела:
1. Мізюк Б. М. Системні основи теорії та інструментарій менеджменту підприємства / Б. М. Мізюк. – Львів : Коопосвіта, 2000. – 418 с.
2. Петрук Є. В. Регіональний розвиток житлово-комунального господарства України: суспільно-географічне дослідження : автореф. дис. ... канд. географічних наук : 11.00.02 / Є. В. Петрук. – Київ, 2011. – 20 с.
3. Піхтар І. П. Забезпечення сталого розвитку житлово-комунального комплексу регіону: територіально-галузевий аспект [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / Піхтар Ілона Павлівна ; Черкас. держ. технол. ун-т. - Черкаси, 2013. - 20 с.
4. Подлєсна В. Г. Проблеми реформування житлово-комунального господарства / В. Г. Подлєсна // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 3. – Т. 2. – С. 132–136.
5. Світлична В. Ю. Економічна стратегія розвитку житлово-комунального господарства: формування, специфіка, перспективи / В. Ю. Світлична // Коммунальное хозяйство городов : науково-технический сборник. – К. : Техника, 2004. – Вип.59. – С. 78-85. – (Серия : Економические науки).

УДК 911.3

Чіпко Т.М.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АПК УКРАЇНИ НА ФОНІ СВІТОВОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ

Розглянуто агропромисловий потенціал України і перспективи збільшення обсягів виробництва сільгосппродукції в країні за рахунок впровадження сучасних технологій та залучення іноземних інвестицій. Досліджено можливості нарощування експорту сільгосппродукції та вірогідні ринки її збуту.

Ключові слова: агросектор, продовольча безпека, сільське господарство, потенціал розвитку АПК України, експорт, імпорт, продовольство, зернові, борошно, ринки збуту, сучасні технології, агрохолдинг, інвестори, іноземні інвестиції, фермерські господарства

Рассмотрены агропромышленный потенциал Украины и перспективы увеличения объемов производства сельхозпродукции в стране за счет внедрения современных технологий и привлечения иностранных инвестиций. Исследованны возможности увеличения экспорта сельхозпродукции и вероятные рынки ее сбыта.

Ключевые слова: агросектор, продовольственная безопасность, сельское хозяйство, потенциал развития АПК Украины, экспорт, импорт, продовольствие, зерновые, мука, рынки сбыта, современные технологии, агрохолдинг, инвесторы, иностранные инвестиции, фермерские хазяйства.

The Ukrainian agricultural potential and prospects of increasing agricultural production in the country through the introduction of modern technology and foreign investment are considered. The possibilities of export increasing of agricultural products and its potential sales markets are investigated.

Key words: agricultural sector, food security, agriculture, potential of agricultural development of Ukraine, export, import, food, cereals, flour, modern technology, agriholding, foreign investment, investors, private farms.

Постановка проблеми. Одним з пріоритетних завдань, які повинна вирішити Україна на шляху до збалансованого розвитку, є інтеграція до світової економіки. Інтеграція до системи світового господарства в умовах глобалізації є одним з принципових факторів, що в сукупності визначають економічні, екологічні і соціальні аспекти розвитку країни та взаємодії суспільної і природної компонент на її території [4]. Для утвердження на світових ринках країна повинна максимально ефективно реалізувати свій

експортний потенціал. На думку фахівців, у сучасних умовах продукція національного аграрного сектору є однією з головних складових експортного потенціалу, стратегічним ресурсом сталого розвитку України. Агросектор є системоутворюючим в національній економіці, формуючи продовольчу, економічну, екологічну та енергетичну безпеку держави (у визначених межах) з одночасним розвитком сільськогосподарських та продовольчих ринків. Вітчизняний агросектор зі значним виробничим потенціалом може стати рушієм розвитку національної економіки, надаючи імпульс інвестиційному, технологічному та соціальному піднесенню України.

Актуальність дослідження обумовлена постійно зростаючим дефіцитом продовольства в світі та збільшенням і попитом на нього внаслідок швидкого зростання населення Землі. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) констатує, що нині голодує населення 34 країн. Загалом же, за її даними, у 2011–2013 рр. 842 млн. осіб (12% населення світу) постійно недоїдають. Кількість людей, які недоїдають, на думку експертів, у майбутньому зростатиме. Для вирішення цієї проблеми потрібно використати можливості нарощування продовольства у всіх країнах світу. Україна належить до числа країн, які мають найбільші потенційні можливості збільшення обсягів сільськогосподарської продукції. В умовах збільшення дефіциту продовольства у глобальних масштабах, зменшення виробництва продовольства в світі не тільки в розрахунку на одного жителя планети, Україна повинна якомога повніше реалізовувати свої можливості виробництва та експорту сільськогосподарської продукції. На сучасному етапі розвитку світової економіки для України складаються сприятливі умови щодо освоєння нових ринків сільськогосподарської продукції, зокрема, в регіонах Південно–Західної, Південної та Східної Азії, Північної Африки, існують можливості нарощування експорту сільськогосподарської продукції до країн Європи [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широкий спектр досліджень з проблематики розвитку АПК України чи її регіонів здійснено в працях багатьох українських вчених, зокрема Г.В. Балабанова, Я.В. Кирпуша, М.М. Книш, С.М. Малюка, В.П. Нагірної, Л.О. Мармуль, І.М. Пушкара, В.Ф. Семенова, О.П. Самохваловова, Р.О. Язиніної та багатьох інших. Дослідження особливостей розвитку АПК України та її регіонів в сучасних умовах проводять В.П. Нагірна, Я.Б. Олійник, С.І. Іщук та інші.

Окрім наукових кіл, керівників різних рангів, фахівців з проблематики розвитку сільського господарства, проблематика реалізації потенціалу українського АПК широко висвітлюється в друкованих та електронних засобах масової інформації, інформаційно–аналітичних джерелах, мережі Інтернет.

Мета статті— аналіз стану агросектору України та основних проблем, що заважають успішному її просуванню на світові продовольчі

ринки і реалізації країною потенціалу сільськогосподарського виробництва; розгляд можливих шляхів і перспектив розвитку АПК країни.

Виклад основного матеріалу. На Римській зустрічі Загальної ради Міжнародного фонду сільського господарства (IFAD) 2012 р. наголошувалося, що продовольча та енергетична кризи— набагато серйозніші виклики для людства, ніж економічна та фінансова, оскільки (окрім негативних соціальних та економічних наслідків) можуть спричинити і політичну нестабільність у світі. Відтак продовольча безпека повинна й надалі залишатися пріоритетним завданням для міжнародної спільноти. Адже, як зазначає президент IFAD Канайо Ф. Нванзе, бідність та голод – основа багатьох світових проблем [7]. Україна, як аграрна держава з найбільшою територією в Європі, на жаль, на сьогоднішній день далеко не повною мірою використовує свій потенціал сільськогосподарського виробництва. Між тим, на думку багатьох експертів, Україна, яка володіє третиною світових площ чорноземів і на території якої зосереджено 26,9% орних земель Європи, може забезпечити продовольством від 140 до 500 млн. осіб [5].

Держава може будувати систему власної національної безпеки завдяки поставкам високоякісного продовольства (*зерна*, *молокопродуктів* та *овочів*) до країн, що розвиваються. Але, щоб стати потужним гравцем в експорті продовольства, Україна повинна докласти чимало зусиль у реалізації потенціалу виробництва, просуванні на зовнішні ринки, розвитку інфраструктури сільськогосподарського виробництва, впровадження нових технологій, залучення іноземних інвестицій.

Слід зазначити, що у вітчизняному агрокомплексі поступово відбуваються позитивні зміни, впроваджуються сучасні технології виробництва. Як приклад назвемо найбільший агрохолдинг Європи «Ukrlandfarming» Застосування нових високих технологій позначається на продуктивності його виробництва. Так, середній врожай пшениці 2012 р. тут становив 51 ц/га, кукурудзи— 100 ц/га. Підприємство є найбільшим виробником молока в Україні (300 т щодня). Значних успіхів, зокрема, досягнуто на Ічнянському молочно–консервному комбінаті (ІМКК) на Чернігівщині (група компаній «Провіант»), який виробляє ультрапастеризоване і згущене молоко класу *преміум*. Виробництво на підприємстві повністю автоматизоване і комп'ютеризоване, а імпортне обладнання налаштоване на європейську якість сировини.

ІМКК планує експортувати значну частину своєї продукції. Комбінат робить вагомий внесок у розвиток області і сприятиме її виходу на лідерські позиції в Україні за основними показниками аграрного виробництва [7]. Загалом, у результаті здійснення таких позитивних змін, в Україні відбувається нарощування виробництва сільськогосподарської продукції. Так, валовий збір зерна протягом 2000–12 рр. збільшився майже вдвічі (рис. 1).

Рис. 1. Виробництво зерна в Україні у 2000–2012 рр., млн.. т. [9]

Рис. 2. Регіони світу. Частка людей, які недоїдають, у загальній чисельності населення

Особливого значення збільшення виробництва продовольства в Україні набуває в умовах загострення світової продовольчої кризи. Так, за останніми оцінками в 2011–2013 рр. у світі майже кожна восьма людина потерпала від хронічного недоїдання, а в країнах Африки – майже кожна п’ята (рис. 2) [8]. Отже, Україна має непогані перспективи для вирішення проблеми голоду в країнах, що розвиваються. Про це зокрема, свідчить збільшення обсягів експорту протягом останнього десятиріччя (2002–12

рр.) За цей період валютні надходження від продажу зернових культур збільшилася у сім разів; насіння і плодів олійних культур та жирів і олій— більш як у дванадцять разів (рис. 3).

Рис. 3. Експорт продукції сільського господарства України у 2002-12рр., млрд. дол. [9]

Вже нині Україна експортує зерно в 90 країн світу. Протягом наступного десятиріччя наша держава, за оцінками експертів, має можливість наростити виробництво зернових до 120 млн. т (завдяки збільшенню врожайності основних сільгоспкультур) і вийти на друге місце в світі (після США) в експорті зернових. А при досягненні середньоєвропейських показників виробництва з 1 га, Україна здатна збільшити валове виробництво сільгосппродукції в 4–4,5 рази. Це додатково забезпечить продуктами харчування більше 300 млн. чол. [1]. Завдяки цьому, Україна зможе нагодувати близько третини голодуючого населення світу (табл. 1).

Таблиця 1.

Світ. Чисельність населення, яке недоїдає, млн. осіб

	Кількість населення, яке недоїдає, млн. осіб		
Роки	2008–10	2010–12	2011–13
Світ	878,2	868	842,3
Регіони, що розвиваються	863	852	826,6
Африка	226	239	226,4
Північна Африка	4,4	4	3,7
Субсахарська Африка	221,6	234	222,7
Азія	585,5	563	552

Кавказ і Центральна Азія	7	6	5,5
Східна Азія	169,1	167	166,6
Південно–Східна Азія	80,5	65	64,5
Південна Азія	309,9	304	294,7
Західна Азія	19,1	21	20,6
Латинська Америка і Карибські країни	50,3	49	47
Карибські країни	6,8	7	7,2
Латинська Америка	43,5	42	39,8
Океанія	1,1	1,1	1,2

Складено за [6]

Аналізуючи товарну структуру зовнішньої торгівлі продукцією сільського господарства та харчової промисловості України у 2012 р., бачимо, що більше половини загальної вартості експорту ($17,9 млрд.) становили продукти рослинного походження ($9,21 млрд.). На другому місці були жири та олії рослинного або тваринного походження ($4,21 млрд.). Загалом ці дві групи товарів склали 75% загальної вартості експортованої продукції АПК України. Решту становили готові харчові продукти та продукти тваринного походження і живі тварини.

Серед продуктів рослинного походження переважали зернові культури та плоди і насіння олійних культур, готових продуктів— залишки і відходи харчової промисловості, какао та продукти з нього, алкогольні і безалкогольні напої, готові продукти із зерна, цукор і кондитерські вироби з нього тощо, серед продуктів тваринного походження – молоко і молокопродукти, яйця птиці, мед та м’ясо і їстівні субпродукти (табл. 2).

Таблиця 2.

Товарна структура експорту продукції АПК України у 2012 р., млн. дол.

Товари	Експорт	
	млн. дол.	% від загального обсягу
Усього	*17 880,6*	*100*
Продукти рослинного походження	*9 213,89*	*51,5*
Зернові культури	6 999,87	39,1
Насіння і плоди олійних рослин	1 753,97	9,8
Їстівні плоди та горіхи	199,85	1,1
Овочі	138,54	0,8
Продукція борошномельно–круп’яної промисловості	105,07	0,6
Інша продукція	16,59	0,1
Жири та олії тваринного або рослинного походження	*4 211,46*	*23,5*
Готові харчові продукти	*3 493,92*	*19,5*
Залишки і відходи харчової промисловості	877,72	4,9
Какао та продукти з нього	662,34	3,7

Алкогольні і безалкогольні напої та оцет	385	2,2
Готові продукти із зерна	377,48	2,1
Цукор і кондитерські вироби з нього	341,22	1,9
Продукти переробки овочів	323,45	1,8
Тютюн і промислові замінники тютюну	266,28	1,5
Інші продукти	260,43	0,7
Живі тварини; продукти тваринного походження	*961,32*	*5,4*
Молоко та молочні продукти, яйця птиці; мед	612,4	3,4
М'ясо та їстівні субпродукти	315,89	1,8
Інші продукти тваринництва і живі тварини	33,04	0,2

Складено за [9]

Серед інших складових експорту продовольства, існують хороші перспективи щодо пшеничного борошна. На сьогодні щорічні експортні можливості країни оцінюються фахівцями у 400–500 тис. т., а з часом вони можуть суттєво збільшитись.

Найперспективніший ринок для України— африканський, обсяг споживання якого (без урахування країн півночі континенту) становить 1,8–2,3 млн. т. Лише Ангола нині імпортує близько 500 тис. т борошна щорічно. Існують хороші перспективи щодо нарощування експорту борошна в держави Північної Африки, Близького Сходу (Сирії, Лівану, ОАЕ), Азербайджану, Грузії [3].

Надзвичайно важливим завданням для України, яке допоможе їй повністю реалізувати потенціал світової «житниці», є залучення щонайменше $35–40 млрд. іноземних інвестицій [7].

Сьогодні основними інвесторами у сільське господарство України є Данія, Німеччина, Великобританія, Франція, Польща, США, Нідерланди, Швеція, Словаччина і Росія [1]. Зокрема, яскравим прикладом зацікавленості співпраці у сфері АПК України може бути те, що за останні три роки американська інвестиційна компанія SigmaBleyzer через AgroGeneration інвестувала понад $100 млн. на розбудову великого агропромислового об'єкту в Україні й планує інвестувати ще. Фінансову підтримку українським фермерам, одноосібникам і дрібнотоварним виробникам готові надавати і провідні світові фінансові інститути. Зокрема, лише ЄБРР щороку інвестує в АПК України близько €200 млн. і готовий збільшити свої ліміти під фінансування агросектору [2].

Ключовим ресурсом, який зацікавить інвесторів, є майбутня продуктивність української землі та аграрної інфраструктури. На думку багатьох аналітиків Світового банку, Продовольчої та сільськогосподарської організації (ФАО) і низки фондів, при правильному підході до інвестиційної політики (наданні АПК прямої підтримки і податкових пільг) протягом наступних 5–7 років Україна вироблятиме 120 млн. т зернових і 7 млн. т м'яса.

Реалізація останнього завдання потребує посилення уваги до

збільшення кормової бази тваринництва, зокрема, здійснення відповідних змін в структурі сільськогосподарських земель країни.

Збільшення виробництва продукції АПК в Україні потребує залучення іноземних інвестицій у різні сектори, у великі сільськогосподарські підприємства, у фермерські господарства [7].

Висновки. Агропромисловий сектор України має потужні перспективи розвитку. Реалізація потенціалу сільськогосподарського виробництва потребує складного комплексу зусиль. Сільське господарство України має пройти етап якісних змін, який дозволить збільшити ефективність виробництва, продуктивність праці, підняти конкурентоздатність національного аграрного сектору. Для нарощування виробництва, збільшення обсягів експорту в Україні має бути здійснена цілеспрямована державна політика щодо пріоритетного розвитку вітчизняного АПК. Виконуючи взяті на себе зобов'язання в рамках міжнародних угод, що регулюють правила поведінки на світових ринках, Україна повинна докладати цілеспрямованих зусиль щодо просування на продовольчі ринки окремих країн та регіонів світу. Корисним при цьому є вивчення і використання досвіду інших країн, зокрема Польщі, яка в останні роки досягла помітних успіхів як експортер сільськогосподарської продукції.

Використані джерела:
1) Білоусова Н. Із житниці Європи— в «аграрного тигра» світу// День.— 15.10. 2013.— С. 6
2) Білоусова Н. Морган ВІЛЬЯМС: "Ви можете забезпечувати світ своїми багатствами за пристойну оплату..."// День.— 16.10. 2013.— С. 6
3) Ганський О. Битва білого порошку// Україна молода.— 22.10. 2013.— С. 6
4) Екологічні та соціальні наслідки міжнародної економічної інтеграції України/за ред.. С.А. Лісовського: Інститут географії НАН України. – К.: Академперіодика, 2012. – 348 с.
5) Килимник Ю. Ми не йдемо в Європу з простягнутою рукою// День.— 5.09. 2013.— С. 5
6) Лісовський С.А., Гукалова І.В., Маруняк Є.О., Дронова О.Л., Мозговий А.А. Міжнародна економічна інтеграція України та її можливі наслідки для переходу країни до збалансованого розвитку// Український географічний журнал.— №4, 2011.— С. 34–41.
7) Чіпко Т. Аграрно–виробничий потенціал України на тлі світової продовольчої кризи// Географические и геоэкологические исследования в Украине и сопредельных территориях. Сборник научных статей.— Симферополь: Диайпи, 2013.— Т.1.— С. 229–234
8) http://www.fao.org/docrep/018/i3434e/i3434e00.htm
9) http://www.ukrstat.gov.ua

УДК 911.3

Машко А.О.

ВПЛИВ ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуто екологічну ситуацію в аграрному виробництві Черкаської області. Висвітлено причини забруднення атмосферного повітря, ґрунтового покриву, водних ресурсів. Визначено заходи для покращення екологічного стану регіону.

Ключові слова: екологічна ситуація, забруднення, Черкаська область.

Рассмотрено экологическую ситуацию в аграрном производстве Черкасской области. Освещены причины загрязнения атмосферного воздуха, почвенного покрова, водных ресурсов. Определены меры по улучшению экологического состояния региона.

Ключевые слова: экологическая ситуация, загрязнение, Черкасская область.

Considers the environmental situation in the agricultural production of Cherkasy region. The reasons of pollution of air, soil and water resources. The measures to improve the environmental status of the region.

Keywords: environmental situation, pollution, Cherkasy region.

Вступ. Постановка проблеми. Зі збільшенням масштабів використання природних ресурсів, що обумовлено промисловою революцією, антропогенний вплив на біосферу і її компонента об'єктивно збільшується. Вплив діяльності людини на природне середовище надзвичайно різнобічний і прослідковується на всіх рівнях біосфери. Критичний її стан, в першу чергу пов'язаний з такими формами антропогенного впливу, як знищення багатьох видів живих організмів, забруднення промисловими і побутовими відходами, пестицидами та іншими забруднюючими речовинами. Різного роду забруднення атмосфери, гідросфери, ґрунту визначаються викидами промислових, побутових та сільськогосподарських відходів і впливаючи токсичною дією на живі організми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню даної тематики були присвячені наукові праці відомих вчених та вчених економіко – географів, таких як: С.С. Бєляєвої, С.П. Запотоцького, А.С. Лисецького, В.П. Нагірної, М.М. Паламарчука, О.М. Паламарчука, П.О.Сухого, Р.А.Язиніної та ін.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. В даній статті робиться спроба розглянути екологічну ситуацію Черкаської області в галузі сільського господарства. А також проаналізувати наслідки від агропродовольчого комплексу на навколишнє середовище, оскільки його підприємства є одними із забруднювачів довкілля регіону.

Виклад основного матеріалу. Сучасна екологічна ситуація в аграрному виробництві Черкаської області є результатом багаторічного активного сільськогосподарського навантаження, насамперед, на ґрунтовий покрив, яке спричинило глибокі зміни природних властивостей земель. Найбільшою небезпекою для довкілля є часто неконтрольоване застосування і зберігання мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин, викидання промислових відходів, у наслідок чого ґрунти забруднюються як хімічними так і біологічними компонентами, що призводить до погіршення фізико-хімічних властивостей ґрунтів. Небезпечною проблемою залишається забруднення ґрунтів викидами автомобільного транспорту (оксидами вуглецю, діоксидами азоту та сірки, свинцевими сполуками та досить канцерогенним бензопіреном).

Черкащина небезпідставно вважається сільськогосподарською областю, адже, як свідчить статистика, на початок 2012 року земельний фонд Черкаської області складав 2091,6 тис.га, з яких 1487,2 тис.га – землі

сільськогосподарського призначення. [4] Але незважаючи на це, для стабільного стану щодо екологобезпечного використання земель, збереження якості ґрунтів потрібна певна увага, адже майже 300 тис.га, а це 23% від загального земельного фонду, ерозійно небезпечні, 236 тис.га (18%) ерозійно вразливі, 75% ріллі вимагає здійснення як агротехнічних, так і соціальних заходів.

Негативним чинником для сільськогосподарських угідь є застосування пестицидів, адже де застосовуються пестициди, існує ряд проблем, пов'язаних з охороною навколишнього середовища, виробництвом і реалізацією сільськогосподарської продукції гарантованої якості, здоров'ям населення. Застосування пестицидів є непростою справою та вимагає додержання спеціальних вимог при проведенні робіт.

В нинішній час найбільше порушень фіксується при застосуванні пестицидів дрібними фермерськими господарствами, приватними особами, котрі, не маючи достатніх агрономічних знань та матеріального оснащення, можуть безконтрольно використовувати пестициди й агрохімікати. Небезпека використання пестицидів пов'язана з їх високою токсичністю, широким спектром дії і міграції. Вони є досить небезпечними для навколишнього природного середовища та здоров'я людини, оскільки мають здатність накопичуватися в живих організмах і передаватися по ланцюгу живлення. Особливість пестицидів, порівняно з іншими хімічними речовинами полягає у неминучості їх циркуляції в біосфері протягом тривалого часу. (Табл.1)

Таблиця 1

Застосування засобів захисту рослин

	2000	*2008*	*2009*	*2010*	*2011*	*2012*
Витрати засобів захисту рослин, тис. т	0,58	1,68	1,53	1,91	2,454	2445,5
Площа, на якій застосовувалися засоби захисту рослин, тис. га	545,9	2079,8	2184	2256,9	2669,1	2929,0
Кількість внесених пестицидів на 1 га, кг	0,5	1,3	1,2	0,85	1,09	1,9

За даними Черкаського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції, найнебезпечнішим з екологічної точки зору видом деградації є радіоактивне забруднення ґрунтів. Особлива актуальність цього процесу обумовлена наслідками Чорнобильської катастрофи. У навколишнє середовище України потрапило майже 1 МКі ^{137}Cs та 0,22 МКі ^{90}Sr - радіоізотопів з періодом напіврозпаду близько 30 років, які будуть специфічно діяти на людину та біоту десятки років. Стосується це і Черкаську область, яка зазнала радіоактивного забруднення, характерною

особливістю якого є «плямистість». Постраждали 12 районів: Городищенський, Жашківський, Звенигородський, Канівський, Корсунь-Шевченківський, Катеринопільський, Лисянський, Маньківський, Тальнівський, Уманський, Черкаський та Шполянський. Через 26 років після катастрофи залишаються забрудненими радіонуклідом ^{137}Cs 70,189 тис. га, ^{90}Sr – 291,546 тис. га. [1] До умовно чистих ґрунтів з щільністю забруднення до 1 Кі/ км^2 за цей період можна віднести 260,452 тис. га сільськогосподарських угідь області. (Табл.2)

Таблиця 2

Щільність забруднення сільськогосподарських угідь Черкаської області радіонуклідами цезію і стронцію

Назва району	Площа, тис.га	У т. ч. із щільністю забруднення, Кі/км²												
		цезієм-137							стронцієм-90					
		до 1	1-5		5-15		>15		<0.02	0,02-0,15		0,15-3,00		>3,00
			всього	в т. ч. торф	всього	в т.ч. торф	всього	в т. ч. торф		всього	в т. ч. торф	всього	в т. ч. торф	всього
Городищенський	25,649	18,029	7,620		-		-		-	25,314		0,335		-
Жашківський	8,996	8.996	-		-		-		2.682	6.314		-		-
Звенигородський	49,540	47,794	1,746		-		-		17,440	31,774		0,326		-
Канівський	33,102	26,463	6,639		-		-		-	31,620		1,482		-
Катеринопільський	48,749	39.961	8.788		-		-		5.029	41.535		2.185		-
К-Шевченківський	28,808	24,529	4,279		-		-		10.142	17.959		0.707		-
Лисянський	24,308	13,231	11,077		-		-		-	23,384		0,924		-
Маньківський	7,063	7.063	-		-		-		2.099	4.964		-		-
Тальнівський	52,089	29,811	22,278		-		-		-	50,061		2,028		-
Уманський	5,028	3,586	1,442		-		-		-	5,028		-		-
Черкаський	9,620	8.627	0.993		-		-		1.136	8.347		0.137		-
Шполянський	37,689	32.362	5.327		-		-		0.567	36.958		0.164		-
	330,641	**260.452**	**70.189**		**-**		**-**		**39.095**	**283.258**		**8.288**		**-**

З метою зниження переходу радіонуклідів у рослинницьку продукцію необхідно вживати агрохімічні контрзаходи, які впливають на поліпшення родючості ґрунтів: вносити оптимальні дози органічних та мінеральних добрив, сорбуючі мінерали та вапнякові матеріали. На чорноземах області з щільністю забруднення ^{137}Cs до 5 Кі/км^2 можна вести сільськогосподарське виробництво без обмеження, дотримуючись чергування сівозмін та всіх агрохімічних заходів щодо поліпшення родючості ґрунтів. Необхідного контролю за радіоактивним забрудненням потребують луки і пасовища, місця випасу приватної худоби, молоко якої на даний момент є основним джерелом внутрішнього опромінювання населення.

Значний вплив на забруднення атмосферного повітря та ґрунтового покриву в регіоні мають викиди шкідливих речовин від стаціонарних та пересувних джерел забруднення. (Рис.1) У 2012 р. загальна кількість викидів склала 146,4 тис тонн, що становило 55,4 кг в розрахунку на одного мешканця. [4] Потрапляючи в атмосферу, забруднюючі речовини осідають частково на прилеглих до джерел викидів ділянках, а також

переносяться на значні відстані. Вступаючи в реакцію із атмосферною вологою, вони утворюють небезпечні хімічні сполуки, які випадають на поверхню ґрунту у вигляді «кислотних» дощів, тим самим негативно впливаючи на урожайність сільськогосподарських культур та якість вирощеної продукції, особливо продукції овочівництва та птахівництва.

Рис.1. Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел

Джерело: складено автором на основі даних, взятих з праці: Динаміка викидів забруднюючих речовин стаціонарними та пересувними джерелами – Ч.: Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовищав Черкаській області, 2012 –199с.

Із загальної кількості викинутих шкідливих речовин близько 50% припадає на автотранспорт. На відміну від стаціонарних джерел забруднення, радіус розсіювання викидів яких досить значний, викиди від автотранспорту зазвичай осідають у придорожніх смугах на відстані до 3-5 км від автошляхів. Значний вплив на екологічну ситуацію в регіоні мають автомагістралі як державного, так і міжнародного значення з інтенсивним рухом: «Київ-Кременчук», «Київ-Черкаси-Дніпропетровськ», «Золотоноша-Черкаси-Сміла-Умань», «Бориспіль-Дніпропетровськ-Запоріжжя», «Київ-Знам'янка», «Санкт - Петербург-Київ-Одеса» та ін.

Найвища концентрація викидів від автотранспорту спостерігається у Черкаському, Смілянському, Уманському районах. [3]

За даними Черкаського обласного управління статистики, в області 462 постійні забруднювачі атмосфери. Дана область не є рекордсменом за кількістю викидів у повітря – це добре, але погано, що все ж Черкаський регіон щороку у повітря викидає 50 тис. тонн шкідливих речовин. До найпоширеніших забруднюючих речовин в атмосферне повітря, відносяться: діоксид азоту, оксид вуглецю, діоксид сірки та речовини у вигляді суспендованих твердих частинок. Основними забруднювачами

атмосферного повітря в Черкаській області залишаються підприємства енергетики, обробної промисловості та сільського господарства (18%), на які припадає 81% викидів всіх забруднюючих речовин.(Табл.3)

Таблиця 3

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря за видами економічної діяльності

	Кількість суб'єктів господарювання	*Обсяги викидів по регіону*		*Викинуто в середньому одним підприємством, т*
		тис. т	*у % до 2011 р.*	
Усі види економічної діяльності	434	69,379	111,5	159,859
в тому числі:				
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	158	25,380	118,8	160,634
Добувна промисловість	12	1,447	87,8	120,587
Переробна промисловість	128	8,808	76,1	68,811
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	27	30,026	133,5	1120,715
Будівництво	25	0,159	58,9	6,346
Діяльність транспорту та зв'язку	22	1,154	45,3	52,448
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	38	0,374	83,0	9,839
Державне управління	4	0,032	98,7	7,932
Інші	20	1,999	112,2	99,967

Найзабрудненішими є: міста - Черкаси (35736,2 т.), Умань (2065,1 т.), Ватутіне (743,2 т.) і Сміла (449,4 т.), а також Канівський (13185,9 т.), Чорнобаївський (3384,5 т.), Черкаський (2755,1 т.) та Золотонішський (2577,9 т.) райони. [3] На жаль, вони є основними джерелами відходів промпідприємств. Тут зосереджені такі підприємства, як: Черкаська продовольча компанія, ПАТ «Юрія», ПрАТ «Миронівська птахофабрика», Канівський «Маслосирзавод» (корпорація «Клуб сиру»), ЗАТ «Укршампіньйон», Уманський м'ясокомбінат та ін. (Рис.2)

Головними забруднювачами атмосферного повітря є три підприємства області:

- ПАТ «Черкаське хімволокно» з валовим викидом в 2012 році 29,3 тис. т., що складає 42 % від загального викиду по області;
- ПрАТ «Миронівська птахофабрика» з валовим викидом забруднюючих речовин в атмосферу 13,1 тис. т. (19%).

- ПАТ «Азот» з валовим викидом забруднюючих речовин в атмосферу 5,1 тис. т. (7 %); (Табл.4) [1]

Рис.2. Обсяги викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами в атмосферне повітря по районам та містам області у 2012 р. (тонн)

Джерело: складено автором на основі даних, взятих з праці: Динаміка викидів найпоширеніших забруднюючих речовин в атмосферне повітря у містах (в розрізі районів та міст Черкаської області) – Ч.: Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовищав Черкаській області, 2012 –199с.

Таблиця 4

Основні забруднювачів атмосферного повітря

Підприємство - забруднювач	Відомча приналежність	Валовий викид, т		Зменшення/- збільшення/+	Причина зменшення/ збільшення
		2012 р.	2011 р.		
ПАТ «Черкаське хімволокно»	Міністерство промислової політики України, колективна	29330,633	21829,366	+7501,267	Збільшення використання вугілля
ПрАТ «Миронівська птахофабрика»	приватна	13054,596	9757,479	+3297,117	Збільшення обсягів виробництва
ПАТ «Азот»	Міністерство промислової політики України, колективна	5090,890	7132,508	-2041,618	Зменшення обсягів виробництва

Агропродовольчий комплекс регіону є одним із провідних як споживачів водних ресурсів так і одночасно їх забрунювачем. Загальна кількість використаної води у 2012 р. на сільськогосподарські потреби

склала 33,85 млн.м³, зокрема, з річкового басейну Дніпра – 23,39 млн.м³ та Південного Бугу – 10,45 млн.м³. До найбільш водоємних у сільському господарстві належать підприємства тваринництва – ЗАТ «Миронівська птахофабрика» (1,286 млн.м³), а із-поміж галузей рослинництва – ТОВ «Бужанський цукор» (0,410 млн.м³) та ПП «Агроспецпроект» (0,059 млн.м³).

Особливо гострою є проблема припинення скиду неочищених та недостатньо очищених стічних вод до басейну Дніпра та Південного Бугу. Зношеність водопровідних і каналізаційних мереж у місті Черкаси, Корсунь – Шевченківський, Ватутіне та Звенигородка призводить до поривів та аварій на мережах, до забруднення довкілля та перевитрат води. [2]

У п'яти районах області міські очисні споруди взагалі відсутні. Це Городищенський, Драбівський, Жашківський, Корсунь-Шевченківський та Шполянський райони. У решти районів області очисні споруди працюють неефективно. Причиною незадовільної роботи очисних споруд є фізична та моральна застарілість обладнання, несвоєчасне проведення поточних та капітальних ремонтів і потребують реконструкції. Стічні води скидаються в поверхневі водойми із перевищенням допустимих норм по амоній-іонах, ХСК, БСК$_5$, залізу, кольоровості, АПАР, завислих речовинах, сухому залишку, фосфатах.

Серед екологічних проблем області, що мають загальнодержавне значення слід відмітити і таку як зберігання непридатних, невідомих та заборонених до використання хімічних засобів захисту рослин на території області. За даними комісії з проведення інвентаризації станом на 01.01.2011 року в області у 116 складах зберігається 685,148 тонн невідомих, непридатних та заборонених до використання пестицидів, з них:

- 91,062 тонни невідомих, непридатних та заборонених до використання пестицидів знаходиться у 54 складах сільськогосподарських підприємств та сільських рад області;
- 13,624 тонни відходів невідомих пестицидів – на складі ПрАТ «Шполатехагро»;
- 250 тонн непридатних пестицидів розміщено в спеціально створеному сховищі в смт. Єрки Катеринопільського району.

Із 56 складів, на яких зберігаються хімічні засоби захисту рослин, у доброму стані знаходиться 4 склади, у задовільному – 11 та у незадовільному стані – 41 склади. Умови зберігання більшості пестицидів не відповідають діючим екологічним та санітарним нормам. [`1]

Більшість накопичених препаратів були свого часу заборонені до використання у зв'язку з їх високою токсичністю та негативним впливом на здоров'я населення і довкілля. Тому, кожен з відведених для зберігання непридатних або заборонених до використання пестицидів складів є об'єктом потенційної небезпеки.

З метою вирішення зазначеної проблеми була розроблена "Програма знешкодження непридатних, невідомих та заборонених до використання хімічних засобів захисту рослин у Черкаській області на 2012-2013 роки". Під час виконання заходів Програми за вказані роки повністю очищені від відходів пестицидів вісім районів: Жашківський, Золотоніський, Канівський, Корсунь-Шевченківський, Лисянський, Монастирищенський, Смілянський, Уманський.

Одним з головних напрямків вирішення проблеми зменшення екологічного навантаження на довкілля області є використання відходів в якості вторинної сировини. Так, для покращення екологічної ситуації у сфері поводження з відходами на території регіону впроваджені нові технології перероблення та знешкодження відходів. Зокрема, на підприємствах агропродовольчого комплексу:

- На ПАТ «Канівський маслосирзавод» у 2012 р. перероблено 57463,84 т знежиреної сироватки;
- На Державному підприємстві «Тальнівський завод по виробництву м'ясокісткового борошна» перероблюються відходи тваринного походження, за 2012 р. перероблено 1661,33 т таких відходів;
- На ПрАТ «Миронівська птахофабрика» (Канівський район, с. Степанці) перероблюються відходи тваринного походження. У 2012 році перероблено 79422,926 т відходів тваринного походження;
- На ДП «Перемога Нова» (Черкаський район, с. Будище) перероблюються відходи тваринного походження. У 2012 році перероблено 4906,722 т відходів тваринного походження;
- На ТОВ «Черкаська продовольча компанія» (м. Черкаси) перероблюються відходи тваринного походження. У 2012 р. перероблено 729,8 т відходів тваринного походження;
- На ПАТ «Звенигородський сироробний комбінат» у 2012 р. перероблено 45040 т знежиреної сироватки.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, сучасна екологічна ситуація в аграрному виробництві Черкаської області є результатом багаторічного активного сільськогосподарського навантаження, насамперед, на ґрунтовий покрив, яке спричинило глибокі зміни природних властивостей земель, зокрема:

- внесення пестицидів (1,9 кг на 1 га) у сільськогосподарські угіддя та радіоактивне забруднення ґрунтів (забруднення радіонуклідом ^{137}Cs 70,189 тис. га, ^{90}Sr – 291,546 тис. га.);
- забруднення атмосферного повітря та ґрунтового покриву в регіоні мають викиди шкідливих речовин від стаціонарних та пересувних джерел забруднення, яких у 2012 році склало 146,4 тис тонн, що становить 55,4 кг в розрахунку на одного мешканця;
- головними забруднювачами атмосферного повітря є три підприємства області: ПАТ «Черкаське хімволокно» з валовим

викидом в 2012 році 29,3 тис. т.; ПрАТ «Миронівська птахофабрика» - 13,1 тис. т.; ПАТ «Азот» - 5,1 тис. т.

- водні об'єкти області, як і в попередні роки, продовжували забруднюватись скидами неочищених стічних вод, що відводилися із забудованої території, на якій вони утворилися внаслідок випадання атмосферних опадів, та скидами недостатньо очищених зворотних вод підприємств, очисні споруди яких працювали неефективно.

З метою покращення екологічного стану Черкаської області потрібно провести ряд заходів, а саме: вносити оптимальні дози органічних та мінеральних добрив, сорбуючі мінерали та вапнякові матеріали; дотримуючись чергування сівозмін та всіх агрохімічних заходів щодо поліпшення родючості ґрунтів; відновлення та підтримання сприятливого гідрологічного режиму та санітарного стану річок Рось, Суха Згар, Вільшанки, Коврaєць та ін.; в галузі охорони атмосферного повітря найбільш суттєвим є впровадження нових видів очистки, направлених на скорочення викидів в атмосферу на основних підприємствах – забруднювачах атмосферного повітря; з метою вирішення питання зберігання непридатних, невідомих та заборонених до використання хімічних засобів захисту рослин на території сільськогосподарських підприємств області виконати завдання поставлені в «Програмі знешкодження непридатних, невідомих та заборонених до використання хімічних засобів захисту рослин у Черкаській області на 2012-2013 роки» .

Використані джерела:

1.Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Черкаській області у 2012 році - [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт департаменту екології та природних ресурсів Черкаської обласної державної адміністрації: [сайт]. – Режим доступу:http://www.eco.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=715&Itemid=178

2.Регіональні проблеми забруднення ґрунтів відходами виробництва. С.С.Бєляєва - [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Черкаської обласної організації Всеукраїнської екологічної Ліги: [сайт]. – Режим доступу: http://www.ecoleague.net

3.Статистичні відомості по районах Черкаської області [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт агенства стратегічних досліджень: [сайт]. – Режим доступу: http://sd.net.ua/2009/10/15/cherkaska_oblast.html

4.Статистичний щорічник Черкаської області за 2011 рік. Головне управління статистики у Черкаській області/ відповідальні за випуск А.В.Бабич, М.Г.Литвин, Л.В.Януш// - Черкаси:2012. – 505 с.

УДК [332.3 : 911.375](477.61)

Сопов Д.С.

МІСЬКІ ЗЕМЛІ У СТРУКТУРІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Проаналізовано структуру та стан земельного фонду міст Луганської області. Виявлено спільні риси та відмінності в міському землекористуванні на її території, звернено увагу на дефіцит і нераціональне використання земель, зокрема, на неприпустиме поширення звалищ відходів, що негативно впливає на довкілля. Окреслено шляхи оптимізації

землекористування в урболандшафтах.

Проанализированы структура и состояние земельного фонда городов Луганской области. Выявлены общие черты и различия в городском землепользовании на ее территории, обращено внимание на дефицит и нерациональное использование земель, в частности, на недопустимое распространение свалок отходов, что неблагоприятно влияет на окружающую среду. Очерчены пути оптимизации землепользования в урболандшафтах.

The structure and the stage of the land found of the towns of the Luhansk region are analyzed. Common and different lines in urban land using on its territory are discovered. It is accented on the deficit and irrational land using, particularly, on inadmissible spreading of the rubbish heaps that has an unfavourable influence to the environment. Ways of the optimization of land using in urban landscapes are lined.

Постановка проблеми. Серед численних актуальних соціально-економічних проблем України питання землеволодіння й землекористування є чи не найгострішими. Ними переймаються управлінці, політичні діячі, науковці, суспільство в цілому. Це стосується й земель населених пунктів. Урбаністична концентрація населення та подальший розвиток підприємництва (в тому числі будівельного напрямку) створює з цієї категорії земель унікальний ресурс економічного та соціального розвитку. Тому землі населених пунктів уже традиційно розглядаються як одна зі складових земельного фонду.

У Земельному кодексі України [4] міські землі визначаються як землі житлової та громадської забудови, хоча, на нашу думку, до них належать і елементи водного фонду, й оздоровчого та рекреаційного, й землі історико-культурного призначення тощо. Різновидом земель населених пунктів ми вважаємо землі, в межах яких розташовані будівлі та споруди соціального призначення, що функціонально забезпечують життєдіяльність людини, тобто міські землі. Останні потребують особливої уваги, оскільки вони відіграють роль фундаменту, основи урболандшафту та значною мірою визначають рівень комфортності (в найширшому розумінні цього поняття) мешкання городян.

В Україні землі населених пунктів займають 0,5% від усієї її території та практично повсюдно мають однакові проблеми (економічні, соціальні, екологічні тощо). З цих позицій вони стають об’єктом уваги відповідних фахівців. Проблеми використання міських земель знайшли відображення в наукових працях А. Муховикова, М. Павлишенко, І. Панченко, Ю. Кулаковського, Ю. Дехтяренко, О. Драпіковського, І. Іванова, О. Бондар, О. Назаренко, С. Богачова та інших авторів, але ці землі практично не розглядалися в аспекті урбанізованого ландшафту. Частіше землі населених пунктів розглядаються як місця для спорудження житлових або промислових об’єктів, прокладання комунікацій тощо. Але ці землі відіграють не лише важливу економічну, а й вагому соціальну роль, оскільки вони не тільки є місцем мешкання населення, а й зосереджують значну частину виробничого потенціалу.

Обмеженість землі як ресурсу зумовлює необхідність ефективного та раціонального її використання, пошук нових резервів і збереження природних властивостей ґрунтів. Саме перед географами постає завдання

наукового обґрунтування рекомендацій та надання їх органам місцевого самоврядування в містах для визначення найбільш доцільного варіанту розпорядження міськими землями та контролю за їх використанням.

Метою статті є аналіз структури міських земель Луганської області та пошуки найбільш оптимального й раціонального їх використання.

Завдання статті:

- зібрати та проаналізувати наявні статистичні матеріали з порушеної нами проблеми;
- на основі цих матеріалів охарактеризувати міські землі й дати їм оцінку з погляду їх екологічного стану та раціонального використання;
- внести пропозиції щодо подальшого використання міських земель з урахуванням місцевих умов Луганської області.

Об'єктом дослідження є міські землі в межах території Луганської області. *Предметом дослідження* є структура земельного фонду міських земель Луганщини та його стан.

Виклад основного матеріалу. Природними містоутворюючими чинниками вважаються рельєф, клімат, водні, лісові, рослинні, земельні, мінеральні ресурси тощо. Для території сучасної Луганської області основним природним містоформуючим чинником стала гідрографічна мережа, а серед соціально-економічних – наявність сировинної бази для розвитку промисловості (починаючи з XIX ст., цей чинник став головним). Містоформуючим суто економічним чинником виявилася в подальшому і рентабельність промислових підприємств, що дозволило області посісти в недалекому минулому одне з провідних місць в Україні за обсягами промислового виробництва.

За даними обласного статуправління, на Луганщині станом на 01.01.2013 р. загальна кількість населених пунктів становила 927 (з 1989 до 2005 р. кількість їх скоротилася на 7 одиниць, а за період з 2000 р. до 2013 – на 11, причому завжди – через зникнення сіл). У числі поселень – 109 селищ і 781 село. Із загальної кількості населених пунктів 37 – це міста із загальною площею близько 12 тис. км^2 (що становить 28,5% від загальної площі області) та населенням понад 7 тис. осіб. Кількість міст обласного підпорядкування становить 14. Саме вони й склали матеріал для аналізу структури землекористування в умовах урбанізованого середовища.

Історично склалося так, що ці міста виявилися приуроченими до південної частини області, де розміщена потужна сировинна база, яка зумовила розвиток вугільної, хімічної, металургійної промисловості.

Практично всі міста Луганської області (крім Луганська) можна віднести до мономіст [5]. Хімічна промисловість сконцентрована в Лисичанську та Сєвєродонецьку, металургійна – в Алчевську. В більшості ж міст промислової частини області основою господарства стали містоформуючі підприємства вугільної промисловості. Остання й визначила особливості міського й приміського землекористування.

Структура земельного фонду міст Луганської області виглядає наступним чином (рис. 1).

Забудовані землі становлять 37,41% від загальної площі міських земель, на сільськогосподарські землі припадає 32,6%, ліси та лісовкриті площі охоплюють 15,19% території, на відкриті заболочені землі припадає 0,13%, і площа відкритих земель без рослинного покриву складає 13,2%. Водні об'єкти покривають 1,46% площі від загальної площі території міст.

У розрізі міст структура земельного фонду суттєво різниться. Високим ступенем забудованості відзначаються Алчевськ, Красний Луч, Первомайськ (табл. 1). За площею лісових насаджень вони значно поступаються таким містам, як Брянка, Луганськ і Стаханов. Зокрема, обласний центр «оточений» зеленим поясом площею понад 600 км^2.

Рис. 1. Структура земельного фонду міст Луганської області

Сільськогосподарські землі у структурі землекористування чільне місце посідають у Ровеньках (57,84%). Помітним є поширення сільськогосподарських земель і в містах Кіровськ, Свердловськ, Сєвєродонецьк.

Відносно високим ступенем заболоченості відзначаються міста Луганськ і Ровеньки. У Луганську заболочуються заплави та низькі тераси через повені та неконтрольований стік промислових і стічних вод. У Ровеньках заболочення є наслідком підйому підземних вод через масове закриття шахт, що призвело до підтоплення великих площ не лише в місті, а й на прилеглих територіях. Такі землі надовго виключаються із землекористування, а їх рекультивація є довгостроковою й

високовартісною проблемою. Відкриті землі без рослинного покрову наявні в усіх містах, але переважають у Краснодоні та Лисичанську.

Таблиця 1

Наявність і розподіл земельного фонду міст Луганської області (згідно з ф. 6-зем станом на 01.01.2013 р.; га, %)

Адміністративні утворення	*Загальна площа земель*	*Сільськогосподарські землі*	*Ліси та інші лісовкриті площі*	*Забудовані землі*	*Відкриті заболочені землі*	*Відкриті землі без рослинного покриву*	*Води*
м. Алчевськ	4901,000	1146,400	616,200	2956,900		94,000	87,500
м. Антрацит	6132,000	1854,300	854,400	2152,100		1251,700	19,500
м. Брянка	6354,000	1410,400	2047,400	2214,600		647,600	34,000
м. Кіровськ	3496,000	1464,700	324,900	1275,700		424,900	5,800
м. Красний Луч	15356,000	3933,800	2031,600	8606,600		572,900	211,100
м. Краснодон	7733,000	1952,800	705,500	2197,100		2828,600	49,000
м. Лисичанськ	9564,000	2221,300	1255,000	2890,900	1,000	2999,700	196,100
м. Луганськ	28617,000	9241,200	6781,500	10265,000	107,000	1294,400	927,900
м. Первомайськ	8854,000	1751,800	1099,300	4765,500	4,000	1202,000	31,400
м. Ровеньки	21708,000	12555,200	1486,900	3174,300	67,000	4103,500	321,100
м. Рубіжне	3376,000	411,500	327,000	1986,700		650,800	
м. Свердловськ	8384,000	3135,200	738,600	3484,600		1001,600	24,000
м. Сєвєродонецьк	5796,000	1985,500	606,500	2718,800		434,000	51,200
м. Стаханов	9181,000	2402,000	2309,600	3476,800	8,400	907,600	76,600
Разом, га	139452,000	45466,100	21184,400	52165,600	187,400	18413,300	2035,200
Разом, %	100,0	32,60	15,19	37,41	0,13	13,20	1,46

Актуальною проблемою залишається відчуження земель під звалища різного роду відходів. Зважаючи на головні напрямки промислової діяльності в Луганській області – гірничовидобувну, металургійну, машинобудівну та хімічну, – можна вважати об’єктивним фактом утворення відповідних відходів.

За матеріалами Головного управління Держземагентства у Луганській області, загальна площа земельних ділянок на території Луганщини, на яких розташовані відходи, становить понад 600 км^2, або 4,45% від усієї площі області. Серед поширених видів відходів переважають відвали (близько 55% від загальної площі звалищ), шламонакопичувачі (близько 15,5%) та хвостосховища (11%).

Побутові відходи становлять понад 7%, металургійне виробництво збільшує цей показник ще на 3%, на відходи хімічної промисловості (складування отрутохімікатів, пестицидів тощо) припадає 0,012%, на інші відходи – понад 8,6% загальної площі.

На території Луганщини чітко простежується територіальна прив’язка захаращених відходами земельних ділянок. Так, у північному, аграрному, реґіоні області переважають звалища твердих побутових відходів, що становлять 0,014% від усієї площі, а в південному, вуглепромисловому – відходи шахтного виробництва, що охоплюють удесятеро більшу площу (0,12% від загальної площі реґіону).

Практично всі міста у вугільному реґіоні історично сконцентрувалися навколо шахт, і за рахунок лише власне міських земель площа у 1016,63 км^2 (21,64% від загальної площі міст) виявилася зайнятою під відвалами,

хвостосховищами, шламонакопичувачами. Загальна площа звалищ твердих відходів у 26 разів перевищує такий показник для районів. Лише навколо міст Сєвєродонецьк, Антрацит, Луганськ утворилися скупчення відходів на площі 11,5 км^2 (табл. 2).

Таблиця 2

Інформація щодо наявності земельних ділянок на яких розташовані відходи виробництва, побутові та інші види відходів на території Луганської області станом на 01.01.2013 року

№№ з/п	Назва землекористувача або власника землі	Площа всього, га	в тому числі за видами відходів:						
			відвали	хво-сто-схо-вища	шла-мона-копи-чувачі	зва-лища твер-дих побу-тових відхо-дів	відходи металу-ргійно-го вироб-ництва	хімі-чні від-ходи	інші види відходів
А	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	м. Алчевськ	280,5287	26,3399	0,0000	82,3289	20,0000	141,5776	0,0000	10,2823
2	м. Антрацит	185,8680	111,6706	0,0000	25,2690	48,9284	0,0000	0,0000	0,0000
3	м. Брянка	142,3399	88,2668	42,1353	0,0000	11,9378	0,0000	0,0000	0,0000
4	м. Кіровськ	114,1387	104,7769	0,0000	4,0481	5,3137	0,0000	0,0000	0,0000
5	м. Красний Луч	581,3830	286,3970	14,0000	84,9311	16,0600	0,0000	0,0000	179,9949
6	м. Краснодон	52,5571	52,5571	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
7	м. Лисичанськ	165,5847	140,4530	0,0000	0,0000	11,1440	0,0000	0,0000	13,9877
8	м. Луганськ	302,3028	0,0000	0,0000	0,0000	29,2100	0,0000	0,0000	273,0928
9	м. Первомайськ	174,5856	169,3899	0,0000	0,0000	2,1287	0,0000	0,0000	3,0670
10	м. Ровеньки	130,9960	115,9479	0,0000	5,7481	9,3000	0,0000	0,0000	0,0000
11	м. Рубіжне	10,7074	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	10,7074
12	м. Свердловськ	172,8297	123,9799	0,0000	0,0000	44,3509	4,4989	0,0000	0,0000
13	м.Сєвєродонецьк	33,0000	0,0000	0,0000	33,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
14	м. Стаханов	249,9810	129,8780	0,0000	64,0950	50,7080	5,3000	0,0000	0,0000
Всього по містах		*2596,803*	*1349,657*	*56,135*	*299,420*	*249,082*	*151,377*	*0,000*	*491,132*

Характер відходів для всіх шахтарських міст є практично однаковим. Так, у Кіровську, Краснодоні, Лисичанську, Первомайську та Ровеньках – це відвали вугільних шахт. Хвостосховища разом із відвалами переважають у Брянці, Красному Лучі та Стаханові; шламонакопичувачі сконцентрувалися в Сєвєродонецьку, Алчевську, Антрациті. Відходи металургійного виробництва зосереджені в Алчевську. Великий об’єм твердих побутових відходів, а відтак, і займана ними площа притаманна для міст Алчевськ, Антрацит, Стаханов.

За методикою А. Айруні [1], навколишні землі, які зазнають опосередкованого впливу відвалів „порожньої” токсичної породи (в тому числі території санітарних зон), вдвічі більші за площею, ніж та, яку

займають самі відвали. Таким чином, із землекористування лише через звалища відходів вилучається понад 800 км^2 земель.

З 600 км^2 території області, що перебувають під відходами, 260 км^2 – це міські землі, які не просто вилучені зі сфери культурно-господарського вжитку, а й забруднюють та спотворюють міські ландшафти. Забруднення стосується всіх компонентів природного середовища, але найбільше потерпають ґрунтовий покрив і рослинність.

Ґрунти міських територій піддаються тим же шкідливим впливам, що й міське повітря, забруднене канцерогенними речовинами, постачальником яких є, головним чином, автомобільний транспорт. Найбільша питома вага в забрудненні атмосферного повітря, а відтак і ґрунтів, припадає на оксид вуглецю, вуглеводні, оксиди азоту, сажу.

Від нагромадження металів у ґрунті змінюється його кислотність, руйнується ґрунтопоглинальний комплекс, порушується хімічна рівновага, а це позначається на рослинності. Так, свинець і хром зменшують загальну кількість організмів у ґрунтовому агарі, знижують швидкість їх розмноження. Виявлено, що хром є більш токсичним, ніж свинець, для ґрунтового мікробіоценозу [2].

Промисловість, енергетика, автомобільний транспорт змінюють мікроелементний склад ґрунтів, який переповнюється певними хімічними елементами навіть до утворення штучного геохімічного фону. Та треба визнати, що санітарний стан ґрунтів міських земель вивчений ще недостатньо.

Серед міст області окремо постає Луганськ із його майже півмільйонним населенням.

Заснування обласного центру значною мірою пов’язано з будівництвом першого в Донбасі металургійного заводу, що працював на мінеральному паливі. Бурхливий розвиток міста розпочався після прокладення залізниці до промислових центрів півдня Російської імперії. Побудований ще наприкінці XIX ст., паровозобудівний завод визначив виробничий профіль міста, перетворившись на потужне тепловозобудівне підприємство колишнього СРСР. За минуле століття промисловий потенціал міста виріс за рахунок багатьох інших промислових підприємств. На сьогодні кількість підприємств у Луганську в перерахунку на 10 тис. осіб у середньому в 1,5 рази перевищує загальноукраїнський показник і є удвічі більшим, ніж в області в цілому [3].

Ріст промислового виробництва позначився на структурі земельного фонду. В основному, землі сільськогосподарського призначення, приурочені до заплав і терасового комплексу, залучалися до будівництва промислових будівель і споруд, створення комунікаційних мереж. Занепад виробництва в останні 20–25 років лише погіршив ситуацію, оскільки зруйновані промислові майданчики збільшили площі звалищ.

Рельєф міста створений протічною діяльністю річки Лугань, і міська територія являє собою поєднання долинно-балкових ерозійно-

акумулятивних терасових комплексів і вододільних просторів прибережної ерозійно-денудаційної ступінчасто-пологої рівнини.

Акумулятивні низькі тераси вкриті лучною й чагарниковою рослинністю, місцями заболочені; в окремі роки вони заливаються талими водами. Ґрунти тут сформовані на алювіальних та делювіальних відкладах, що є результатом змиву зі схилів і вододілів. За механічним складом – це суглинки з ознаками лесових порід. Цінні лучні ґрунти заплав, на початку вельми родючі, в межах міської забудови сильно порушені й потребують застосування меліоративних заходів.

Прибережна, наддолинна рівнина, приурочена до міста з півдня, складена корінними палеогеновими породами, переробленими ерозійними процесами, що створили ерозійно-акумулятивні форми рельєфу та останці. На окраїнах рівнини, що являє собою вододіл річок Вільхівка й Луганчик, розташовані верхів'я великих балок, що впадають у ці річки. Останцеві утворення складені палеогеновими відкладами. Ерозійні врізи в них заповнені неоген-четвертинними відкладами, перекритими сучасним ґрунтом.

Лівий схил долини р. Лугань у межах міста в середній частині місцями досить крутий, він утворює структурно-денудаційні ступені, зумовлені чергуванням товщ щільних окремнених і м'яких глинистих мерґелів, перекритих делювіальними відкладами з ознаками лесу.

Однією з найпоширеніших гірських порід на території міста є елювій крейдово-мергельних порід, який є материнською породою для чорноземів і дернових ґрунтів.

Дернові ґрунти поширені по скелястих схилах балок та ярів, зазвичай – у комплексі з виходами корінних порід – пісковиків, вапняків, крейдо-мергелів, глин. Усі вони різною мірою порушені, їхній ґрунтовий профіль невеликий – до 40 см, і вони безпосередньо переходять у щільну породу. Забезпеченість поживними речовинами задовільна лише на слабоеродованих ділянках, де поширені насадження деревинно-чагарникової рослинності.

Виходи корінних порід поширені на еродованих ділянках, на крутих схилах балок і ярів, непридатних для лісонасаджень, а тим більше – для сільськогосподарського використання. Мальовничі виходи корінних порід можуть бути використані у парках, скверах як декоративні елементи міського ландшафту.

На околицях міста на незабудованій території ще збереглися родючі ґрунти – чорноземи звичайні на лесових породах та чорноземи на крейдово-мерґельних породах.

У забудованій частині міста ґрунти сильно порушені, їхня родючість визначається глибиною порушення та ступенем участі у ґрунтовій суміші корінних порід. Родючість таких порушених земель завжди значно нижча за природну родючість, тому використанню таких земель має передувати або внесення поживних сумішей, або повна заміна підґрунтя.

На території міста дуже поширені насипні ґрунти, особливо в гирлах ярів, балок, у кар'єрах, на звалищах. Використання таких земель, зокрема для озеленення, потребує значних капіталовкладень.

Високий ступінь розчленованості території міста ярами та балками зумовили первісну концентрацію населення й головних транспортних шляхів, зокрема залізниць, на низьких терасах Лугані та Вільхівки. З часом містобудування поширювалося на високі тераси та вододільні ділянки. Площа земель, вільних від забудови, ставала дедалі меншою, структура землекористування зазнавала суттєвих змін, а ґрунти – як і всі інші складові міського ландшафту – змінювали свої якості під впливом інтенсивного тиску урбанізації.

Наразі у структурі земельного фонду міста спостерігається певний баланс між забудованими землями, сільськогосподарськими угіддями та лісовкритими площами й лісами (рис. 2).

Рис. 2. Розподіл земельного фонду міста Луганськ *(станом на 01.01.2013 р.)*

На відкриті заболочені землі припадає 0,31% території міста, а це складає 89 га. За останні роки структура земельного фонду істотно змінилася. Так, загальна площа зелених насаджень 30 років тому складала 11429,8 га. У межах міста масиви державного лісового фонду, представлені лісовими урочищами, становили 7077 га. На кожного мешканця міста насаджень загального користування припадало 7,4 м^2. До цього часу площа зелених насаджень зменшилася на 10,810 га. Площа озеленених територій громадського користування тепер складає близько 260 га, і на одного городянина припадає 8,9 м^2/ос., що значно нижче за нормативний показник, який дорівнює 21,4 м^2/ос. [3].

Висновки. Створюючи штучне середовище для свого існування, людство вирівнює земну поверхню, переміщує величезні маси ґрунту,

забруднює всі компоненти природного середовища. Особливо це позначається на землях міського земельного фонду. Обмежене поширення в містах землі як ресурсу зумовлює необхідність пошуку інноваційних рішень для підвищення якості життя городян. Створення моделей соціально-економічного розвитку міст

Луганської області, які б відповідали науковим критеріям, дозволило б розробити варіанти землекористування для конкретних міст.

З метою оптимізації використання земель в останні роки використовують принцип зонування, або зонінг, визначений у чинному законодавстві, зокрема, у ст. 180 Земельного кодексу України [2]. Зонінг є способом забезпечення використання земель для різних суспільних потреб, при якому цільове призначення встановлюється не для однієї земельної ділянки, а для групи суміжних ділянок, що утворюють функціональну зону [6]. Зокрема, Генеральним планом розвитку Луганська передбачено «функціональне зонування зеленої зони міста», але такого ж зонування потребує і вся міська територія. Зонування має проводитися з урахуванням ландшафтної структури території та якісної характеристики земель.

Для відновлення ландшафту й територій, порушених внаслідок господарської діяльності й природних процесів, збереження та відновлення родючості ґрунтів, припинення шкідливого впливу порушених земель на довкілля при складанні плану землегосподарського устрою необхідно, враховуючи позитивний зарубіжний досвід, передбачати проведення заходів із рекультивації та оптимального використання земель, передовсім, у культурно-рекреаційних цілях.

Використані джерела:

1. Айруні А.А. Оценка ущерба от загрязнения окружающей среды угольной промышленностью за рубежом / А.А. Айруни // Обзор ЦНИИЭуголь. – М., 1982. – 54 с.

2. Богачов С. Економіко-математична модель вибору альтернативного варіанту використання міських земель / Сергій Рогачов, Олена Таран // Схід. – 2009. – №1(92). – С. 49–53.

3. Генеральний план міста Луганська на період до 2029 р. ЛЦП,2009. – 21 с.

4. Земельний кодекс України. – Х. : Одісеей, 2013. – 128 с.

5. Монопрофильные города и градообразующие предприятия. [Электронный ресурс] URL: http://www.unioninvest.ru/city_mong.html

6. Осипчук С. Зонування земель: теоретико-методологічні підходи з огляду європейської та вітчизняної практики / Сергій Осипчук // Землевпорядний вісник. – 2009.– №11. – С. 18–25.

III. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 55:551.4

Кадыркулов А.К.

ПРИРОДНЫЕ ЛАНДШАФТЫ АТБАШЫ-КАРАКОЮНСКОЙ ДОЛИНЫ И ИХ АНТРОПОГЕННЫЕ МОДИФИКАЦИИ

Атбашы-Каракоюнской долины имеет сложную систему ландшафтов, обусловленную глубоким внутриконтинентальным положением огромной абсолютной высотой, сложным геолого-геоморфологическим строение аридностью климатических условий и своеобразием почвенно-растительного покрова.

Современные природно-территориальные комплексы Атбашы-Каракоюнской долины формируются в результате взаимодействия природных и антропогенных факторов. В связи с непрерывно расширяющимся хозяйственным использованием территории происходят сложные антропогенные модификации природных ландшафтов и формирование новых с различной степенью изменения их структуры сельскохозяйственных, селитебных, лесокультурных, линейно-дорожных и рекреационных антропогенных ландшафтов.

Ключевые слова: ландшафт, антропогенный ландшафт, горные, селитебные, сельское хозяйства, экотуризм, промышленности, степные, лесокультурные, дорожные, пашня, пастбища, рекреационные, культурно – исторические.

Атбаши-Каракоюнская впадина расположена в юго-западной части Внутреннего Тянь-Шаня на абсолютных высотах свыше 2000 м над уровне моря, впадина делится на две самостоятельные долины. Её отличает орографическая изоляция и контрастность высот, для территории характерен внутренне тяншанский тип структуры высотной зональности, определяющий особенности природных условий **[**10**]**.

Район имеет следующие высотно - зональные пояса и типы горных ландшафтов:

1. Склоновые;
   1) Высокогрные: гляциально-нивальные, тундровые, альпийские луговые и лугово-степные, субальпийские луговые и лугово-степные, степные,
   2). Среднегорные: лесо-лугово-степные, лесо-луговые, лугово-степные, степные.
   3). Предгорно-низкогорные: пустынные, полупустынные, степные, луговые, лесо-луговые и лугово-степные.
2. Межгорно-котловинные: степные, пустынные,
3. Горно-долинные: луговые и лугово-степные, тугайные и лугово-болотные, степные.

Пустынные ландшафты характерны для подгорных равнин в низовьях рек Атбашы, Каракоюн где подгорные равнины местами чередуются с холмисто-грядовыми формами рельефа, в целом состоящими из неоген-палеогеновых и четвертичных отложений. Здесь доминирует

полынно-эфемерово-солянковое разнотравье, под которым развиваются маломощные светлые сероземы. Полупустынные ландшафты распространены в пределах подгорных наклонных равнин и адыров почти сплошной полосой между бассейнами рек и в северо-западной части Атбашинской долины. Рельеф отличается, от предыдущих более мелким и дробным расчленением. Здесь четко выделяются наклонные равнины и адыры, которые слагаются отложениями палеоген-неогенового и четвертичного возраста. Эти рыхлые отложения сверху покрыты мощными суглинками. Ландшафты развиваются при большом дефиците влаги и режиме высокой температуры воздуха. Растительность представлена полынно-эфемеровым и полынно-злаковым разнотравьем, под которым сформировались обыкновенные сероземы.

Предгорно-равнинные степные ландшафты преобладают на высоте 2100— 2300 *м* над уровнем моря на северном склоне Каратоо, Байбиче хребта. Рельеф предгорий представляет собой мягкорасчлененные увалы. Между наклонными равнинами и высокими адырами предгорий протягиваются узкой полосой предгорные шлейфы, состоящие из конусов выноса. Степи характеризуются умеренно теплым и более влажным климатом по сравнению с полупустынным типом ландшафта. Осадки внутри зоны не везде одинаковы, в западной части осадков выпадает на 20—23% меньше, чем в восточной, и соответственно в междуречье господствуют низкотравные степи с обыкновенными сероземами, а на востоке - высокотравные степи на темных сероземах.

Долинно-террасовые полупустынно-степные ландшафты характерны для высокогорной Каракоюнской долины. Климат здесь резко континентальный, сухой. Ландшафты имеют бедную растительность. Изреженные полынно-злаковые и злаково-разнотравные степи развиваются на бурых полупустынных и горно-степных светло-каштановых почвах.

Ландшафты среднегорий занимают склоны с абсолютными высотами 2200— 3000 *м.* В связи с аридностью климатических условий на сильнорасчлененных склонах и выровненных денудационных поверхностях сформировались степные, лугово-степные и лесс-луговые ландшафты.

Степные ландшафты часто встречаются в долинах, бассейнах рек. В ландшафтах преобладают типчаковые, разнотравно-ковыльные, разнотравно-бородачавые, осоково-типчаковые, пырейно-ячменные, овсяново-разнотравные растительные формации.

Лугостепные ландшафты распространены на северном склоне Атбашинского хребта, в особенности в его центральных и восточных частях. Эти ландшафты лучше увлажнены, чем ландшафты предгорий. Годовое количество осадков составляет 300—350 *мм.* Наибольшее ландшафтообразующее значение здесь имеют эфемеро-полынно-пырейные, разнотравно-пырейные сообщества, под которыми формировались светло-коричневые почвы.

Среднегорные лесо-луговые ландшафты распространены фрагментарно. В рельефе господствуют К-образные глубокие ущелья с

относительными превышениями до 500—700 *м,* крутые склоны с обильными выходами коренных пород и зубчатые гребни водоразделов. Эти ландшафты лучше увлажнены по сравнению с ландшафтами лугостепей. Среднегодовое количество атмосферных осадков здесь 400—500 *мм.* Арчовые леса распространены в пределах абсолютных высот 2400—3000 *м.* Приурочены они к затененным северным и северо-восточным экспозициям склонов. Подлесок представлен кустарниками. Из травянистой растительности характерны разнотравно-ежовые, разнотравно-овсяницево-осоковые, злаково-гераниевые и др. лугостепи и луга. Под арчевыми лесами формируются коричнево-бурые почвы, богатые гумусом (до 11 —12%). Листопадные леса, как правило, приурочены к долинам рек, саев, где лучше почвенно-грунтовое увлажнение.

Высокогорные ландшафты характеризуются сильнорасчлененным рельефом с крутыми ущельями речных долин. Глубина вреза местами доходит до 1000 *м.* Кое-где на водоразделах и склонах хребта сохранились участки с выровненным рельефом.

Климат высокогорий суровый и влажный. Продолжительность вегетационного периода значительно укорочена. Годовой градиент температуры повсеместно отрицательный.

Несмотря на однородность климатических условий в высокогорной зоне выделяются несколько типов ландшафтов.

Высокогорные лугостепные ландшафты распространены на северных склонах на высоте 3000—3800 *м.* Преобладают два типа рельефа долинно-ущельевый с участками денудационных поверхностей и скально-осыпной с острогребневыми крутосклонными отрогами и длинными задернованными склонами.

Климат суровый, характерны резкие колебания суточных и годовых температур. Количество осадков не превышает 300 *мм* в год, причем большая его часть выпадает в виде снега. На лессовидных суглинках формируются луго-степные темно-каштановые почвы под разнотравно-злаковыми растительными формациями.

Высокогорные крутосклонные субальпийские лугостепные ландшафты развиты на абсолютных высотах от 3000 до 4000 *м* северных склонов хребта. Рельеф сильно расчлененный, крутосклонный (до 35°), а водоразделы состоят из остроконечных вершин и гребней. Но встречаются и более мягкие пологие сглаженные вершины. Ландшафты с субальпийскими лугами и лугостепями развиваются в условиях достаточного увлажнения и при низких температурах. Здесь в травостое доминирующее положение занимают гераниевые луга, от которых во время цветения луга приобретают синий оттенок. Среди разнотравно-гераниевых лугов встречаются также флемис горолюбивый, незабудка, ветреница и др.

Под разнотравно-гераниевыми лугами формируются в основном субальпийские горно-луговые черноземовидные почвы. Менее

увлажненные склоны покрыты ковыльно-типчаковыми и разнотравно-луговыми растительными формациями на темно цветных горных лугостепных субальпийских почвах.

На абсолютных высотах выше 3500 *м* до 3800 представлены высокогорные *ландшафты с альпийскими лугами и лугостепями.* Преобладают крутые склоны хребтов с многочисленными осыпями, скалами, моренами. Климат суровый, с длинной зимой (около 6—7 месяцев). Средне июльская температура воздуха не превышает 10—12°С.

Растительный покров альпийских лугов большей частью состоит из многолетних форм. Однолетники почти отсутствуют. Флористический состав альпийских лугов весьма разнообразен. Как правило, в образовании растительного покрова принимают участие кобрезии, осоки, злаки и разнотравье. Под альпийскими лугами формировались горно-луговые почвы. На сухих склонах распространены маломощные лугово-степные альпийские почвы.

Нивально-гляциальные ландшафты приурочены к осевой части хребтов Атбаши, Джаныжер, Аламышык, Нарынтоо, Каратоо, Байбиче и характеризуются сильнорасчлененным альпийским типом рельефа. Вечные снега, сохранившиеся в виде снежников и ледников, распространены в восточной и центральной частях хребта. Свободные от фирна и ледника скальные участки покрыты крупнообломочными осыпями с небольшими скоплениями мелкозема в ущельях. Слаборазвитые дерново-торфянистые почвы очень маломощны, распространены пятнами, на которых имеются пятна заболоченных лужаек; в трещинах скал встречаются единичные высокогорные растения-подушечники **[6]**.

Степень антропогенный модификации ландшафтов в Атбашы-Каракоюнской долине определена по изменению компонентов ландшафта (изменение рельефа , почва, растительность микроклимат, биоценозы) и от типов модификации ландшафтов (населенные пункты , пашня, пастбища, дорога и др.).

По антропогенное изменение ландшафты делятся на; условно неизмененные, слабоизмененные, сильно измененные и рационально преобразованные ландшафты.

1) Ландшафты сильно измененной антропогенной нагрузки; населенные пункты, асфальтные и грунтовые дороги, ирригационное сооружение и месторождение полезных ископаемых.
2) Ландшафты слабоизмененным относится сельскохозяйственные ландшафты; пашня и пастбища, сенокосы, пойменная леса и др.
3) К рационально преобразованным ландшафтам относятся питомники, участки лесхоза и охраняемые природные территории и др.
4) Условно неизмененным ландшафтам относятся гляциально-нивальные и естественно сохраненные леса и луга.

Горные *антропогенные ландшафты* по таксономическим единицам подразделяется на классы, типы, виды, урочища. В основу такого

подразделения положены природные факторы, обуславливающие хозяйственный направленность использования и видоизменения того или иного естественного ландшафта (Чупахин.В.М. 1991)**[8]**. К основным классам антропогенных горных ландшафтов Атбашы-Каракоюнской долины относятся;

1) сельскохозяйственные,
2) промышленный,
3) селитебный,
4) водохозяйственный,
5) лесокультурный,
6) дорожно-линейный
7) рекреационный.

1. Сельскохозяйственный антропогенный ландшафт. Ат-Башинский район - один из основных горно-животноводческих районов. Используя обширные пастбища в летне-осенний период, животноводство испытывает значительный недостаток в кормах в зимне-весенний период, что ставит перед земледельцами главную задачу всемирного увеличения производства фуражных и кормовых культур, создание прочной кормовой базы. В решении этой задачи главная роль отводится мероприятиям, направленным на повышение эффективности использование орошаемых земель и введение в сельскохозяйственный оборот дополнительных земельных ресурсов.

К сельскохозяйственным ландшафтам характерны; *полевые* и *лугопастбищные* типы ландшафтов.

Полевой тип горный сельскохозяйственного ландшафта формировалась под воздействием перепашки почвенного слоя, внесение удобрений, выращивания биомассы, т.е. земледельческого освоения пахотно-пригодных земель в высокогорной долине. Межгорно-котловинные степные и полупустынные ландшафты Атбашы-Каракоюнской долины, вовлечены в орошаемые земледелья, а предгорно-низкогорные степные и луговые ландшафты в богарные земледелья. Общая площадь пашни в Атбашы-Каракоюнской долине составляет 30,12 тыс. га. из них 26,56 тыс. га орошаемые 3,55 тыс га богарные. В долине возделывается в основном пшеница, ячмень, картофель, овощи и сенокосы для животноводства. В орошаемом земледелья развита водная и ветровая эрозия различной степени, а богарных земледелья водная эрозия. Для поддержания плодородия почв необходимо правильное применение органических и минеральных удобрений и использование агротехнические приемы и техники при обработке и полива почв.

Луговопастбищный антропогенный *тип* ландшафта преобладает во всех лесо-луговых, луговых и степных ландшафтах пригодный для выпаса скота. Пастбищный тип ландшафта (общ. площадь 171696 га.) делятся зимние, весенне -осенное и летние подтипы ландшафтов. В долине

зимние пастбища (67861 га) преобладает в основном межгорно-котловинные степных, полупустыных, предгорно-низкогорных ландшафтах, а весенно-осенние (81691га) виды ландшафты распространены в предгорно-низкогорных и среднегорных ландшафтах. В качестве летных пастбище (22144 га) используется: высокогорные субальпийские и альпийские луговые и лугостепные ландшафты окоймлаюшей хребтов района и урочища Джаны-Жер, долины Аксай, Арпа. В связи с уменьшением поголовья скота в районе состояние летних высокогорных пастбищ Атбашы-Каракоюнской долины в настоящее время можно назвать удовлетворительным, а осенне-весенние и зимние ландшафты пастбища предгорий и низкогорий по-прежнему подвержены деградации из-за большого скопления сельскохозяйственных животных в окрестностях населенных пунктов. Интенсивный выпас животных отрицательно сказывается на урожайности и видовом составе травостоя пастбищ, чрезмерный, бессистемный выпас с большой нагрузкой может привести к полному уничтожению пастбищ. Отсутствие выпаса на горных пастбищах так же оказывает губительное действие на пастбища из-за увеличивающегося слоя не стравленных растений, которую хорошо прорастают грубо стельные и ядовитые растения, усиливая таким образом, процесс засорения пастбищ. Для рационального использования природных кормовых угодий Присельного участка необходимо учитывать динамику развития травостоя, ботанический состав, оптимальные сроки и кратность использования.

Таблица №1

Рекомендуемые типы пастбищ для стравливания различными видами скота

Типы пастбищ	*Сезон использования*	*Вид скота*
Солянковые	Зимний	Овцы
Полынные из всех видов полыней	Осенне-зимний, зимний	Овцы, лошади
Полынно-ковылковые	Весенне-осенний, зимний	Овцы, лошади
Ковылковые из ковылка кавказского	Весенний и осенний	Лошади, овцы до колошения
Ковыльные из всех видов ко вылей	Весенне-осенний, зимний	Лошади, овцы
Типчаковые	Весенний, летний периодически осенний	Овцы, лошади
Бородочавые	Весенне-осенний,	Лошади, кр. рог. скот
Пырейные	Весенне-осенний,	.—///.....
Ячменные	Весенне-летне-осенний	кр. рог. скот, лошади, хуже овцы
Птилагростисовые	Летний	Овцы, лошади
Беломятликовые	Летний или зимний	Лошади, овцы
Бескильницевые	Летний	Овцы

Злаково-разнотравные лугостепные	Летний	кр. рог. скот
Высокогорные луговые	Летний	кр. рог. скот
Ирисовые	Осенний	Лошади
Щимюровые	Летний	Овцы, лошади
Манжетковые	Летний	Овцы
Гераниевые	Летний	Овцы
Овсяницевые из овсяницы тяныланской	Летний	Лошади
Овсецовые из всех видов овсецов	Летний	Все виды скота
Кобрезиевые из всех видов кобрезии	Летний или осенне-зимний	Лошади, овцы
Осоковые-высокогорные	Летний	Лошади, овцы
Осоковые-низенные	Летний	кр. рог. скот.

Стравливание всей кормовой надземной массы отрицательно влияет на продуктивность травостоя. За 4-5 лет такого использование урожайность трав снижается в среднем на 20 - 40%. Поэтому на природных пастбищах, допускаемых коэффициент использования их не должен превышать 60 - 65% **[8]**.

Сроки использования сезонных пастбищ ограничены. Весной начало выпаса определяется наличием достаточного количества корма, использовать пастбища необходимо при достижении высоты травы 5 - 6 см. некоторые виды растений можно стравливать только в определенное время. Ковыльные пастбища из ковыляя-волосатика не рекомендуется использовать, начиная с периода его плодоношения из за острых зерновок, ранящих животных. Полынные пастбища, мало пригодны к стравливанию летом из-за обилия горьких эфирных масел. Скот не поедает весной и летом большинство солянок из-за обилия в них солей.

Запаздывание к выпасу ведет к ухудшению питательности и переваримости корма, потери продуктивности пастбищ. Кроме того, при не правильном использовании пастбищ из травостоя выпадают лучшее кормовые растения, а их место занимает плохо поедаемые или недоедаемые виды.

Рациональное использование пастбищных угодий, главным условием которого является правильное внутреннее устройства их территории, имеет большое значение в деле повышения продуктивности пастбищ, создания прочной кормовой базы.

Осуществление мероприятий по уходу за пастбищами сыграет большую роль в борьбе с сорной растительностью и предотвращению эрозионных процессов. В целях защиты пастбищ от деградации необходимо выдержать оптимальную нагрузку скота. Соблюдать и чередовать сроки и кратность стравливания пастбищ, очистка от сорняков (не поедаемых, вредных, и ядовитых) и колючих кустарников, подкорма минеральными и органическими удобрениями, орошения (где это

возможно), подсев трав, уборка камней, сочетая все это с мероприятиями по уходу и улучшению пастбищ.

2. Селитебный тип антропогенный ландшафт преобразован в результате расселение население и интенсивности хозяйственной деятельности в предгорные, равнинные и надпойменные террасированные территории Атбашы-Каракоюнской долины. Из селитебных ландшафтов преобладает сельские населенные пункты, которые занимает общую площади 4086 га, в 19 населенных пунктов имеется 12 489 дворов (2009 г.). По переписи населения 2009 г насчитывался 45219 человек (Статком. Атбашы)., которые два раза увеличивалось последней 40 лет. В селитебных ландшафтах, основные проблемы связанные с ухудшением прилегающих ландшафтов: коммунально- бытовых отходы и сбросы сточных вод, вырубка древесины и социально-экономическое положение население. Для решение этих и других проблем, разработать, и внедрит планы устойчивое эколого-экономическое развития территории с рациональным использованием природных ресурсов.

Лесокультурные тип ландшафты. По данным Атбашинскому лесхозу Атбашы -Каракаоюнской долины лесом покрыты в 14419 га. Из них лесокультурный тип ландшафта в основном преобладает в питомниках лесхоза и древесине- кустарниковые насаждение района и занимает территории на общую площадь 995 га. Ат-Башинский лесхоз расположен в юго-восточной части Нарынской области на территории административного района Атбашы. Протяженность территории расположения лесхоза с севера на юг 30 км, с востока на запад - 150 км. Контора лесхоза находится в районном центре - с. Ат-Баши на расстоянии 390 км от столицы Кыргызской Республики. Общая площадь лесхоза составляет 894 1 5 га (Лесхоз Атбашы 2009 г).

По лесорастительному *районированию* (П.А. Гаи. 1970) территория Ат-башинского лесхоза относится к Тянь-Шанскому лесорастительному району северной области темнохвойных лесов. Основной особенностью района является чередование еловых лесов с лугостепями и лугами на северных склонах, степей, лугостепей и кустарниковых зарослей – на южных. Еловые леса приурочены преимущественно к северным склонам. Нижняя граница произрастания ельников -2000 м, верхняя — 3100 — 3200 м над уровнем моря.

Растительность лесхоза имеет ярко выраженный характер высотной зональности. На территории лесхоза выделяются следующие растительные пояса:

1. Пояс степного редколесья злаковых лугов и степей на высоте 2000-2300 м над уровнем моря. Представлены насаждениями березы, тополя, ивы древовидной и зарослями кустарников.
2. Субальпийский пояс на высоте 23000 до 3200 м над уровнем моря. Здесь главной лесообразующей породой является

ель Тянь-Шанская. Пояс широкого распространения субальпийских лугов и древесно-кустарниковой растительности. Из кустарников преобладают арча стелющаяся.

3. Альпийский низкотравный луговой пояс (3200 м и более). Встречаются заросли арчи стелющейся. Лесистость района составляет 2,7%.

Таблица №2

Атбашинский лесхоз разделен на три лесничества

Лесничество	Административный район	Общая площадь	Местонахождение конторы Лесничества, расстояние до конторы лесхоза
Ат-Башинское	Ат-Башинский	20426	С. Баш-Кайынды, 20 км
Ак-Моюнское		24034	С. Ак-Моюн, 30 км
Босого		736	С. Босого, 60 км
Всего по лесхозу		89415	С. Ат-Баши
В том числе:		87709	
	Тянь-Шанский	736	

(Лесхоз Атбашы 2009 г).

Лесное хозяйство не являлось ведущей отраслью народного хозяйства района. Доходы лесного хозяйства имеют незначительный удельный вес в бюджете района. Роль лесов лесхоза в удовлетворении рабочих местных потребностей древесиной незначительна. Деградация лесов связана с вырубкой древесины для отопления и строительства и пожары.

4. *Линейно-дорожный тип ландшафт* связан в основном автомобильным транспортом. Он проходит все ландшафтные пояса кроме гляциально-нивальных и высоких альпийских поясов. Дорожный тип ландшафтов является – техногенным, которые растительность, почва, иногда поверхностные породы полностью деградированы и изменены. По району проходит дорога Бишкек - Торугарт (110км) и дорога областного значения. Ниже приводим всю информацию автомобильных дорогах Атбашинского района, из материалах ДЕП №20 и ДЕП №957

Таблица № 3

Автодороги ДЭП № 20

№ п/п	*Наименование автодорог.*	*Общая Протяженнос км*	*В.т.ч. по типам покрыт*		
			А/бетон км	*Черно грав, км*	*Гравий, км*
1.	Атбашы-Кында-Торугарт	225		8,4	214
2.	Аксай-Орто- Кашка-Суу-Кубергенты	92			92

3.	Чар-Ак-Муз	15	-	-	15
4.	Кулжа-Башы-Кок-Кыя	25	-	-	25
5.	Атбашы-Ачакайынды	3	3	-	-
6.	Калинин-Май-Босого	71	-	-	71
7.	Бешбелчир -Жаныжер-Улан	21	-	-	21
	ВСЕГО: по ДЭП-20-452км из них: IV кат-334км , V кат-118		5,6	8,4	438

Таблица № 4

Атодороги ДЭП № 957

№ а/д	Значение и наименование автодорог	*Протяженность. Всего км*	в.т.ч. покрытием			
			Асфальтно-бетонное	*Черногравийное*	*Гравийное*	*Грунтово-естественное*
	1 .Международного значения					
1.	Бишкек-Торугарт 367-539 км	172,0	38,8	26,0	107,2	
	2. .Государственного значение					
2.	Госдорога-Атбашы	3,0	3,0			
	3. Местного значение					
3.	Калинин-Ачакайынды	14,0		2,0	12,0	
4.	420км, А/д БишкекТоругарт-	29,0	-	-	29,0	-
5.	А/д Коммунизм	2,0	-	-	2,0	-
6.	Госдорога-Таш-Рабат	29,0			15,0	14,0
7.	Пограничник-Келтебек	31,0				31,0
	ИТОГО по местным дорогам	108,0	3,0	2,0	58,0	45,0
	ВСЕГО; по ДЭП № 957.	280	41,8	28	165,2	45

Все дороги района, государственного и местного значение требует реконструкции

5. Промышленный тип ландшафт в Атбашыинском районе не очень развита. Основным промышленным предприятиям является Кирпичный завод работавшие на местного сырья от 6 км с Атбашы.

6. Водохозяйственных тип ландшафтов является в основном ирригационные каналы и дренажный сеть, которые распространены степных и полупустыных ландшафтов.

Ирригационные каналы и сооружение, дренажное сеть требует реконструкции и возобновление, в итоге улучшение полива и регулирование подземных вод.

7. Из-за слабо развитости *рекреационные комплексы* на ландшафты существенное влияние не оказывает. Учитывая рекреационные, природные особенности и расположение района вдоль дороги Шелковый путь можно развивать: экотуризм, культурные –исторические, духовно -

религиозные и джайлоо туризм, для улучшение материальные положение местное населения и рациональное использование ландшафтов.

Выводы:

1. Атбшы-Каракоюнская долины имеет сложную систему ландшафтов, обусловленную глубоким внутриконтинентальным положением огромной абсолютной высотой, сложным геолого-геоморфологическим строение, аридностью климатических условий и своеобразием почвенно-растительного покрова.
2. Различная ориентация макросклонов к влагонесущим воздушным массам и их асимметричность являются основной причиной формирования в Атбашы-Каракоюнской долины двух типов структур высотной зональности (гуммидный и аридный)
3. Современные природно-территориальные комплексы Атбашы-Каракоюнской долины формируются в результате взаимодействия природных и антропогенных факторов.
4. В связи с непрерывно расширяющимся хозяйственным использованием территории происходят сложные антропогенные модификации природных ландшафтов и формирование новых с различной степенью изменения их структуры сельскохозяйственных, селитебных, лесокультурных, линейно-дорожный и рекреационных антропогенных ландшафтов.
5. Среди антропогенных комплексов наиболее распространенными являются сельскохозяйственные ландшафты, которые носят зональный характер.
6. В результате интенсивной хозяйственной деятельности с каждым годом все большие площади занимают не только сельскохозяйственные, но и селитебные, дорожно-линейные, водохозяйственные ландшафты. Особенно сильно подвержены антропогенным нагрузкам подгорно-равнинные и предгорные ландшафтные зоны.
7. Атбашы-Каракоюнской долины обладающий разнообразием природных условий и рекреационных ресурсов, является одним из регионов, где туризм может стать приоритетным направлением в экономике Атбашинского района.

Литература:

1. *Азыкова Э.К. Автореферат диссертации на соис. докт.. географ. наук. Географическаие основы рационального использование и охраны горных геосистем Кыргызстана// Диссертация на соискание ученой степени доктора географических наук в форме научного доклада. Бишкек 1993 г*
2. *Азыкова Э.К. Криницкая Р.Р. Ландшафты Киргизии и задачи их дальнейшего изучения// Развития географической науки в Киргизии. Фрунзе 1980 г.*
3. *Атлас Киргизской ССР. Москва 1987 г.*
4. *Опенлендер И.В. Вертикальная поясность почв Атбашы- Каракоюнской долины и окаймляющих ее горных хребтов//Известия АН Кирг. ССР. Т. II , Вып. I Ф: 1960 г.*
5. *Сквалецский Е.Н. Основные черты геоморфологии восточной части Атбашинской впадины// Известия Академ Наук Кирг.ССР. Фрунзе 1959 г.*

6. *Тороев А.М. Ландшафты Алайского хребта и их антропогенные модификации // Автореферат диссертации на соискание ученой степени географических наук. Бишкек 2003 г.*
7. *Цеканов А.С. Растительности высокогорных внутренних Тянь-Шаня Ф: Илим 1975г.*
8. *Чупахин В.М. Антропогенные ландшафты и землеустройства М: Агромпромиздат 1989 г.*
9. *Чупахин В.М. Внутренний Тянь-Шань. Алма-Ата 1959 г.*
10. *Чупахин В. М. О таксономических единицах физико-географического районирования Тянь-шаня на примере характеристики Ат-Башы-Кара-Коюнского физико -географического района . Труды географ. факультета Ф.1959 г.*
11. *Шихотов В.М. Влияние сроков и кратности выпаса на продуктивность степных пастбищ Ат-Башинского хребта. Бюллетень научно-технической информации КНИИЖВ. Ф: 1975г.*

УДК 911.52:551.435.36(262.54)(285.32)

Воровка В.П., Демченко В.О.

ПАРАДИНАМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ У ЛАНДШАФТНОМУ КОМПЛЕКСІ СХІДНИЙ СИВАШ-УТЛЮЦЬКИЙ ЛИМАН АЗОВСЬКОГО МОРЯ

У статті розглядаються парадинамічні особливості гідрологічної, гідрохімічної, гідротермічної та гідробіологічної взаємодії між акваторіями Східного Сивашу та Утлюцького лиману Азовського моря, результатом яких є набуття кожною з акваторій певних специфічних властивостей

Ключові слова: парадинаміка, ландшафтний комплекс, взаємодія, гідрологія, гідрохімія, гідробіологія.

В статье рассматриваются парадинамические особенности гидрологического, гидрохимического, гидротермического и гидробиологического взаимодействия между акваториями Восточного Сиваша и Утлюкского лимана Азовского моря, результатом которых является проявление в каждой из акваторий определенных специфических свойств

Ключевые слова: парадинамика, ландшафтный комплекс, взаимодействие, гидрология, гидрохимия, гидробиология.

The given article discusses the paradynamic peculiarities of hydrological, hydrochemical, hydrothermal and hydrobiological interaction between Eastern Syvash and Azov Sea Utluk estuary water areas, which result the acquisition by each water area its own specific features.

Keywords: paradynamics, landscape complex, interaction, hydrology, hydrochemistry, hydrobiology.

Актуальність дослідження ландшафтного комплексу Східний Сиваш-Азовське море спричинена складною парадинамічною взаємодією через гирла Тонке і Промоїна акваторії Східного Сивашу з акваторією Азовського моря, представленою в даному випадку Утлюцьким лиманом. Таке дослідження є цікавим та актуальним для фізико-географічних і конструктивно-географічних пошуків у зв'язку зі значною мінливістю умов, факторів і наслідків їх дії. Вони можуть дати поштовх до отримання нових знань про природні ландшафтні комплекси, особливості їх взаємозв'язку та закономірності розвитку.

Постановка проблеми. Акваторія Східного Сивашу та прилегла до проток в Арабатській стрілці частина акваторії Азовського моря,

представлена Утлюцьким лиманом, знаходяться у тісній взаємодії між собою, надаючи певних властивостей кожному з взаємодіючих географічних об'єктів і визначаючи екологічні особливості їх подальшого функціонування. Східний Сиваш фактично ніким з вчених не розглядався у якості парадинамічного ландшафтного комплексу з системою його двосторонніх зв'язків з Азовським морем.

Аналіз публікацій. Перші описи території Сивашу, Присивашшя та Азовського моря стосувалися окремих компонентів або загального опису як географічних об'єктів та їх генезису. Першим у 1795 році опис здійснив П.С. Паллас. Більш детальні дослідження цієї території розпочалися після будівництва в 1875 р. залізниці між материком і Кримом з відгалуженням на Арабатську стрілку та початком сольового промислу. У той час Л. Першке у своїх ґрунтовних дослідженнях розглянув питання походження Сиваша і перекопських озер, генезису розсолів і шляхи їх використання. Описові роботи по Сивашу були виконані згодом і М.А. Соколовим (1895). Ґрунтовні абіотичні дослідження Сиваша розпочалися з 40-х рр. XX ст., а біотичні ще раніше – з 20-40 рр. XX ст. Загалом різнобічному розкриттю проблем Сиваша за минулий період присвячено понад 1170 наукових праць [15]. І варто зазначити, що цей перелік далеко не повний. Найбільш детально досліджені і широко висвітлені у публікаціях по Сивашу і Присивашшю геологія, гідрогеологія, геоморфологія, геохімія, гідрологія, ґрунти, мули, флора, тваринний світ (у першу чергу орнітофауна, іхтіофауна і герпетофауна). Особливо плідними за останні півтора десятиліття є дослідження флори і фауни та узагальнюючі екосистемні наукові здобутки завдяки різноманітним грантовим проектам [16, 17, 18, 10]. Незважаючи на таке різноманіття і кількість публікацій, дуже обмеженою є інформація щодо обґрунтування структури Сивашу як географічного об'єкту [8]. У наукових публікаціях майже не зустрічається єдине бачення Сивашу як геосистеми з єдністю функціонування її абіотичної та біотичної складових з особливостями впливу на них людини. Можна навести одиниці робіт комплексного характеру [11]. Крім того, Східний Сиваш фактично ніким з вчених не розглядався у якості парадинамічного ландшафтного комплексу з його системою двосторонніх зв'язків з прилеглою сушею та Азовським морем. Порівняно недавно була здійснена спроба розгляду геоморфологічних особливостей акумулятивного рельєфоутворення на сиваському узбережжі Арабатської стрілки у вже згаданій нами статті [14]. Але наведені як приклад морфодинамічні, гідродинамічні і літодинамічні процеси, незважаючи на власне «динамічність» назв, тут ототожнюються з явищем парагенезису.

Метою статті є аналіз акваторії Східного Сивашу та акваторії Утлюцького лиману Азовського моря як парадинамічного ландшафтного комплексу.

Завдання. Виходячи з вищеозначеної мети, основним завданням даної статті є географічний аналіз лагуни Східного Сивашу як

парадинамічного ландшафтного комплексу у складі Приазовської парадинамічної ландшафтної системи, представленого системою двосторонніх зв'язків з прилеглою акваторією Утлюцького лиману Азовського моря.

Природні і антропогенні зв'язки двостороннього типу дають можливість розглядати дану територію як парадинамічний ландшафтний комплекс у складі Приазовської парадинамічної ландшафтної системи. Наявність узбережних територій і проток у якості контактних зон різних середовищ підкреслюють їх парадинамічні властивості. Явищами парадинамізму супроводжуються більшість географічних процесів як природного, так і антропогенного походження, однак особливо чітко вони проявляються саме у берегових смугах. Ускладнюють таку взаємодію природні фактори довкілля – гірські породи, конфігурація берегової лінії, переважаючі вітри, гирла річок, затоки і лимани, припливно-відпливні і згінно-нагінні явища. Крім природних факторів, істотного значення у формуванні прибережних зон упродовж 60-90-рр XX століття набула антропогенна діяльність.

Вперше ідея про існування у природі цілісних парадинамічних ландшафтних комплексів набула розвитку в роботах Ф.М. Мількова. Згідно його визначення парадинамічний ландшафтний комплекс представляє собою систему просторово суміжних регіональних чи типологічних одиниць, які характеризуються наявністю між ними взаємообміну речовини та енергії [12].

Пізніше саме Ф.М. Мільков [13] запропонував розглядати ландшафти берегової зони у якості парадинамічних і парагенетичних ландшафтних систем. При розгляді явищ парадинамічності і парагенетичності у ландшафтній сфері ми схиляємося до поглядів Ф.М. Мількова, який розглядав їх як взаємопов'язані і взаємозалежні, але з пріоритетом парадинамічності, основою якого є процесна складова [5].

Східний Сиваш є неодмінною складовою Приазовської парадинамічної ландшафтної системи і має велике значення для неї. Його парадинамічні властивості проявляються у двосторонній гідрологічній, гідрохімічній, температурній та гідробіологічній взаємодії з прилеглою акваторією Азовського моря. Стаття стосується взаємодії лише тієї частини акваторії Азовського моря, яка представлена Утлюцьким лиманом. Географічним кордоном Утлюцького лиману, який відокремлює його від власне акваторії Азовського моря, у відповідності до Правил промислового рибальства, є найвужча частина акваторії між маяком півострова Бірючий Федотової коси та азовським узбережжям Арабатської стрілки між селами Щасливцеве та Генічеська Гірка.

Визначальну роль у такій взаємодії відіграють переважаючі вітри східних і західних румбів. Східні вітри є нагінними для акваторії Сивашу і наганяють азовську воду з відмінними від сиваської води фізико-хімічними властивостями. Західні вітри навпаки - зганяють сиваську воду

до Генічеської протоки і промоїни Протока, сприяючи її підпору у східній частині Сивашу і виходу в Азовське море. Східні і західні вітри обумовлюють швидку зміну фізико-хімічних властивостей вод у прилеглих акваторіях по обидва боки від промоїн в Арабатській стрілці. Це також є основним фактором, який формує флору і фауну цих акваторій.

Крім того, значну роль у напрямі течій відіграє атмосферна волога, яка надходить в лиман з суші ранньою весною під час танення снігу з річок Криму. Тому рано навесні, коли збільшується надходження прісних вод з суші, переважають течії з Сиваша в Азовське море. Влітку, коли витрати води на випаровування з поверхні лагуни максимальне, переважають течії з Азовського моря в Сиваш [20].

Гідрологічний зв'язок Сивашу з Азовським морем проявляється у циркуляції води між акваторіями через функціонуючі протоки Тонка і Промоїна, утворені в тілі Арабатської стрілки. Режим течій у протоках визначається переважно поздовжнім градієнтом тиску внаслідок перепаду рівня на кінцях протоки і переважаючими вітрами. Мілководність протоки уповільнює водообмін в ній, спричинений перепадом щільності на кінцях протоки.

Природною особливістю стічних, вітрових та компенсаційних течій у протоці Тонкій була їх однонаправленість зі значним переважанням азовської складової [19]. На період з 80-х років XX ст. до початку XXI ст. азовська і сиваська складові стали приблизно рівними у зв’язку з наповненням Сиваша стічними прісними водами зі зрошуваних полів та рисових чеків, а також внаслідок інфільтрації води Північно-Кримського каналу. У зв’язку зі зниженням водоспоживання скоротилися скиди прісних вод у Сиваш і азовська складова течій в протоках стала знову домінуючою.

Гідрохімічний взаємозв’язок Сивашу з Азовським морем найтіснішим чином пов’язаний з гідрологічним обміном, оскільки основна частина солей в Сиваш надходить саме з морською водою. Основними факторами впливу на гідрохімічний розподіл основних іонів у Східному Сивашу, за визначенням М.І. Бобка [4], є водообмін між Сивашем та Азовським морем через генічеські протоки і надходження опріснених вод р. Салгір і частково – надходженням солей зі скидними водами рисових чеків. Сольовий, як і гідрологічний режим різних частин Сивашу та обмін солями Сивашу з Азовським морем визначається перепадами рівнів води у водоймах, спричиненими більшою мірою загальною циркуляцією атмосфери і меншою – річковим та антропогенним стоком. Наслідком цього є суттєва сезонна та річна мінливість, а також значні просторові відміни показників солоності.

Циркуляція води з Сиваша та Азовського моря протоками Тонка і Промоїна призводить до перемішування солонішої сиваської води з більш прісною азовською водою. Солоність сиваських течій у протоці у половині випадків змінюється в інтервалі від 0,4‰ весною до 3,0‰ восени.

Повторюваність присутності у протоці сиваської води з солоністю 17‰ становить не менше 35% випадків. Найчастіше у прибережній північно-західній частині Азовського моря, як і в самих протоках, спостерігається вода з солоністю 14-17‰ сивасько-азовського походження, яка призводить до підвищення тут середньої багаторічної солоності азовської води на 0,4-0,5‰ у порівнянні з центральними акваторіями моря. У зв'язку з цим припущення про розпріснюючий вплив Сиваша на Азовське море є неправильним [9].

Завдяки слабкому зв'язку з Азовським морем солоність Сивашу до пуску Північно-Кримського каналу коливалась від 20-30‰ в районі проток біля Генічеська і до 50-240‰ на південь від системи островів Каянли [3]. Тобто у східній частині першого плеса солоність була найнижчою, оскільки воно розміщене у безпосередній близькості до проток. З віддаленням на захід і південь солоність різко зростала (навіть у межах першого плеса) до максимальних значень у четвертому плесі. Така ж закономірність зміни солоності води характерна і для нинішнього етапу розвитку Східного Сивашу за винятком набагато меншої концентрації солей у воді.

За період з 1975 по 2007 рр. солоність у північній і середній частинах Східного Сивашу (перше, друге і третє плеса) знизилася у 2-3 рази порівняно з природним режимом. Щорічний тренд зниження солоності склав за цей період 0,61‰. Починаючи з 1998 року фіксуються найнижчі середньорічні показники солоності у Східному Сивашу – від 20,56‰ в 2003 р. до 17,52‰ в 2006. У листопаді-грудні 2007 р. в районі Чонгарського мосту зафіксовані найнижчі за увесь період спостережень середньомісячні показники солоності води – 13,74-14,86‰ [8]. З того часу і дотепер спостерігається чітка тенденція до поступового підвищення вмісту солей у воді, тобто підвищення солоності сиваської води.

Коефіцієнти співвідношення головних іонів Cl^{-}/SO_4^{-2}, SO_4^{-2}/Ca^{+2}, Cl^{-}/Na^{+}, Na^{+}/Mg^{+2}, SO_4^{-2}/Mg^{+2}, Cl^{-}/Mg^{+2}, Mg^{+2}/Ca^{+2} лежать у незначних межах по всій акваторії Східного Сивашу і свідчать про відсутність інших факторів впливу на сольовий склад води, крім наведених [4]. На концентрацію іонів може суттєво впливати переважання процесів випаровування у посушливі роки над процесами надходження опріснених вод.

Порівняння даних концентрації Cl^{-}-іонів, отриманих у 1955 р. і на початку 2000-х свідчить про значне зниження солоності води в акваторії Східного Сивашу за цей проміжок часу.

Сольовий обмін цілком залежить від циркуляції води. Обсяги надходження солоних сиваських вод в Азовське море в середньому за багаторічний період становить 0,37 $м^3$. Тому сольовий обмін Східного Сивашу з Азовським морем за інтенсивністю віднесений до середньомасштабних фронтальних зон після великомасштабних обмінів Дону, Кубані і Керченської протоки з Азовським морем [8]. Незважаючи

на це вплив солоних сиваських вод відчувається уздовж усього західного узбережжя моря від Утлюцького лиману на півночі до Арабатської затоки на півдні. Це пояснюється особливостями циркуляції вод в Азовському морі.

Гідрохімічний режим Східного Сивашу значною мірою змінений антропогенною діяльністю людини внаслідок функціонування Північно-Кримського каналу, відокремлення акваторії Східного Сивашу дамбою Найман, скидання дренажно-поливних вод з рисових чеків, інфільтрації води через тіло каналу. Очевидно, на зміни гідрохімічного режиму вплинула і утворена в 1969 р. протока Промоїна.

Припускають [8], що на зниження солоності сиваських вод впливає інтенсивне надходження більш прісних (9,3-9,9‰) азовських вод через протоку Тонку в середньому багаторічному обсязі 1,35 км^3 (близько 65% загального об'єму води в Сиваші). Враховуючи наявність протоки Промоїна та її функціональну здатність, вказаний відсоток може суттєво збільшитись.

Сезонний хід багаторічних змін солоності води в північно-західній частині акваторії моря (Генічеськ) чітко виражений на відміну від інших ділянок українського узбережжя Азовського моря, де він виражений слабо у зв'язку з зарегулюванням стоку основних річок азовського басейну. У Генічеську спостерігаються найбільші амплітуди сезонного ходу середньоквадратичних відхилень багаторічної мінливості з двома максимумами у березні і листопаді (2,0-3,5‰) і мінімумом у липні-серпні (1,3-1,5‰). Це пов'язано з мінливістю потоку солоної сиваської води через протоки [8].

Процеси опріснення вод Сивашу суттєво вплинули на багаторічний хід солоності у північно-західній частині Азовського моря. Максимальні значення солоності припадають на 70-і роки XX ст., після чого солоність моря зменшується з найвищою інтенсивністю в останні два десятиліття. В районі Генічеська зафіксоване максимальне зниження солоності за період з 1977 по 2007 рр. (-4,98‰) при середньорічних показниках в цілому по акваторії моря -2,35 …-2,5‰. У розрізі сезонів та окремих місяців найбільші величини від'ємних кутових коефіцієнтів лінійних трендів характерні також для Генічеська. Спостерігаються вони у лютому, березні і листопаді.

Температурна взаємодія з Азовським морем. Завдяки значній ізольованості, складній конфігурації берегової лінії і незначній глибині акваторії Східного Сивашу її температурний режим має свої особливості. З цими факторами пов'язані перевищення річних амплітуд температури води у порівнянні з Азовським морем на 10ºС. У холодний період року різниця в амплітудах між морем і лагуною збільшується удвічі [7], що пояснюється високою солоністю води і низькою температурою її замерзання.

З глибиною температура води майже не змінюється у зв'язку з мілководністю та інтенсивним перемішуванням водних мас під час вітрів.

Мілководність Східного Сивашу спричинює чітко виражений добовий хід температури води з амплітудою добових коливань до 10ºС у літній період та десятих часток градуса – у зимовий. У зимовий період у незамерзаючих районах температура води знижується до -5 …-7ºС, а в літній період досягає 34-35ºС і навіть 40ºС в мілководних затоках. Середня річна температура води Сивашу і його окремих районів вища за середню річну температуру повітря.

Такий температурний режим Сивашу відбивається на термічному обміні з Азовським морем. У літні місяці тепліша сиваська вода надходить в Азовське море, створюючи позитивну аномалію максимальних температур у північно-західній його частині в серпні до +30,3 ºС при середній по акваторії 27-28ºС. У зимовий період року переохолоджена сиваська вода надходить у море, змішується з більш теплою морською водою, створюючи від'ємну аномалію мінімальних температур у -2,4ºС поблизу Генічеська. Незважаючи на це, аналіз побудованих кліматичних полів температури води в Азовському морі за багаторічний період з 1887 по 2007 рр. показує відсутність значних аномалій [8].

У весняний період позитивні аномалії температури води у північно-східній частині моря характерні для березня і квітня. У цей час сиваські мілководдя інтенсивно прогріваються і більш тепла вода надходить у море. В осінній період мілководдя охолоджуються значно швидше за основну акваторію і більш холодна сиваська вода потрапляє у море. Варто зазначити, що температурний обмін Сивашу з Азовським морем суттєво залежить від вітрового режиму, який залежить від особливостей циркуляції атмосфери над акваторією.

Динаміка водообміну між акваторіями Сивашу та Азовського моря спричинює відносно різкі зміни температурного і сольового режимів, які виступають вирішальним фактором формування флори і фауни контактуючих акваторій. Результатом динамічної взаємодії між Східним Сивашем та Утлюцьким лиманом є трансформація видового багатства та чисельності окремих представників гідробіонтів в обох водоймах.

Так, видове багатство макрозообентосу Східного Сиваша залежить від рівня солоності води. Протягом 1955 р. за солоності 20-133,1‰ видовий склад зообентосу налічував 33 види, що значно менше, ніж у 2003-2004 рр. (64 види за солоності 10,6-23,5‰). Дослідження 2003-2004 рр. показали, що найбільш суттєве зростання видової розмаїтості макрозообентосу відбулось у третьому й четвертому плесах Сиваша. У 2010-2011 рр. солоність води зросла до 12,2-30,7‰, а видове багатство зообентосу зменшилось до 25 видів. У результаті опріснення у Східному Сиваші перестали реєструватись представники ультрагалинної фауни *Artemia salina* і *Chsronomus salinarius*, що в значній кількості населяють Центральний Сиваш. В умовах зростання солоності води в останні роки видове багатство бентосу зменшилось в першу чергу за рахунок зниження різноманітності гастропод родів Hydrobia, Rissoa, Pseudopaludinella [2].

У Східному Сиваші, в зв'язку з процесом опріснення його акваторій, намітилась тенденція до збільшення видового складу риб. Якщо в період гіперсолоної водойми мешкало 18-21 вид риб, то в сучасних умовах реєструється 31. Слід відмітити тенденцію до збільшення прісноводних видів риб у структурі іхтіоценозу до понад 30%.

В історичному плані вважалося, що Утлюцький лиман відрізняється від інших периферійних водойм Азовського моря більш високою солоністю, що пов'язано з наявністю безпосереднього зв'язку лиману з Сивашем. Особливо чітко ця різниця відмічається весною, коли лиман не піддається інтенсивному опрісненню азовськими водами. Більш висока солоність Утлюцького лиману, на відміну від моря, пояснює той факт, що в його флорі та фауні відмічаються типово чорноморські види, які відсутні в інших морських районах [1, 6]. Така тенденція була характерна до середини 80-х рр. минулого сторіччя. На сьогодні такої відмінності в фауні Утлюцького лиману не спостерігається. Причиною цього є зниження солоності лиману до рівня морської та нижче, що пов'язано з відсутністю солоного стоку Сивашу, який значно опріснився за останні роки. Солоність першого плеса Східного Сивашу коливається в межах 10,6-12,9 г/л, що не може суттєво вплинути на рівень мінералізації Утлюцького лиману.

Таким чином в сучасних умовах солоність Утлюцького лиману коливається в межах 7,8-11,9 г/л. Слід відмітити, що найбільш прісними є верхня частина лиману, в яку потрапляють відносно прісні води річок Великий та Малий Утлюк. Нижня частина лиману майже не відрізняється за рівнем солоності від вод північно-західної частини Азовського моря. Дані показники якості води формують видовий склад іхтіофауни водойми та впливають на розподіл риб в різних її акваторіях.

Відомо, що для малакофауни Азовського моря солоність води є визначальним для складу видів фактором. Підвищена солоність північно-західної акваторії Азовського моря сприяє так званій «понтизації», тобто поширенню чорноморських видів фауни, зокрема молюсків, на лиманному узбережжі Федотової коси з півостровом Бірючим та в акваторії Утлюцького лиману. Так, наприклад, останніми роками було виявлено понад 20 видів чорноморських молюсків - мешканців більш солоного Чорного моря [1], які тут були відмічені уперше. Крім того, деякі еврибіонтні види молюсків, такі як рапана, розширили свій ареал, потрапляючи вже у риболовні сітки поблизу Генічеська.

Підсумовуючи, необхідно відзначити велике значення парадинамічних процесів між Східним Сивашем та Утлюцьким лиманом Азовського моря. Дані акваторії знаходяться у тісній взаємодії між собою, надаючи певних властивостей кожному з взаємодіючих географічних об'єктів як елементів системи і визначаючи екологічні особливості їх подальшого функціонування.

Використані джерела:

1.Анистратенко В.В. и др. Моллюски Азовского моря / В.В. Анистратенко, И.А. Халиман, О.Ю. Анистратенко. - К.: Наукова думка, 2011. - 173 с.

2.Антоновський О.Г. Динаміка макрозообентосу східного Сиваша в умовах гідроекологічних змін / О. Г. Антоновський, О. О. Крутікова // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. праць / ЗНУ. - Запоріжжя, 2012. - № 3. - С. 96-103.

3.Бабков И.И. Сиваш / И.И. Бабков. – Симферополь: Крымиздат, 1954. – 56 с.

4.Бобко Н.И. Гидрохимическая характеристика Восточного Сиваша и Молочного лимана / Фінальний звіт за темою "Проведення польових досліджень в районі Сивашу з метою збору гідробіологічних, іхтіологічних, гідрохімічних даних". - Мелітополь, 2004. - 43 с.

5.Воровка В.П. Ландшафтна унікальність акумулятивних кіс Приазовської парадинамічної ландшафтної системи (на прикладі Північно-Західного Приазов'я) / В.П. Воровка // Вісник Чернівецького національного університету імені Юрія федьковича. Вип. 612-613. Серія Географія. – Чернівці, 2012. – С. 17-21.

6.Гетманенко В. А., Жирякова К. В. Гидробиологическое и рыбохозяйственное значение Утлюкского лимана // Рыбное хозяйство Украины. – 2005. – Специальный выпуск. – С. 70–72.

7.Гидрометеорологический справочник Азовского моря / Под ред. А.А. Аксёнова. – Л.: Гидрометеоиздат, 1962. – 856 с.

8.Гидромеорологические условия морей Украины. Том 1: Азовское море / Ю.П. Ильин, В.В. Фомин, Н.Н. Дьяков, С.Б. Горбач; МЧС и НАН Украины, Морское отделение Украинского научно-исследовательского гидрометеорологического института. – Севастополь, 2009. – 402 с.

9.Закономерности океанографических и биологических процессов в Азовском море / Коллектив авторов. – Апатиты: Изд-во КНЦ РАН, 2006. – 434 с.

10. Коломійчук В.П. Флористична та ценотична різноманітність островів північно-західного узбережжя Азовського моря та Сиваша: Дис. … к.біол.н. – К., 2002. – 240 с.

11. Марушевский Г.Б., Сиваш:природа и люди / Г.Б. Марушевский, В.А. Костюшин, В.Д. Сиохин. – Киев: Черноморская программа Ветландс Интернешнл, 2005. – 78 с.

12. Мильков Ф.Н. Принцип контрастности в ландшафтной географии / Ф.Н. Мильков // Известия АН СССР. Сер. географическая. - 1977. - №6. - С.93-101.

13. Мильков Ф.Н. Физическая география: современное состояние, закономерности, проблемы / Ф.Н. Мильков. – Воронеж, 1981. – 400 с.

14. Михайлов В.А. Географическая эволюция Сивашской лагуны / В.А. Михайлов // Культура народов Причерноморья. – 2006. - № 82. – С. 11-14.

15. Природа Сивашского региона и влияние на неё человека (состояние изученности и библиография) / Ю.А. Андрющенко, Н.А. Багрикова и др. // Под общ. ред. И.В. Довгаля, В.А. Костюшина. – К.: Wetlands International, 2005. – 232 с.

16. Сиохин В.Д. Численность и размещение гнездящихся околоводных птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского региона Украины / В.Д. Сиохин, И.И.Черничко, Ю.А. Андрющенко и др. – К.: Wetlands International - AEME, 2000. – 476 с.

17. Сиохин В.Д. Сиваш – лагуна меж двух морей / В.Д. Сиохин, И.И. Черничко, В.А. Костюшин и др. – Мелитополь: Бранта; Симферополь: Сонат, 1999. – 60 с.

18. Современное состояние Сиваша. Сборник научных статей. - К.: Wetlands International - AEME, 2000. – 104 с.

19. Семенова Е.А. Водообмен Сиваша с Азовским морем / Е.А. Семенова // Сб. работ ГМО ЧАМ. Вып. 2. Севастополь, 1964. – С. 214-218.

20. Книпович Н.М. Гидрологические исследования в Азовском море / Труды Азово-Черноморской научной промышленной экспедиции. - Вып. 5, 1932.

УДК 504. 4 + 334. 716 (477)

Косяк Д.С.

ОБҐРУНТУВАННЯ РОЗРОБКИ ПАСПОРТУ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ В УКРАЇНІ

Визначено поняття паспортизації, основні природні ресурси та об'єкти, які підлягають паспортизації. Обґрунтовано актуальність розробки паспорту водних об'єктів, подано форму паспорту та невідкладність її впровадження сьогодні в Україні

Ключові слова: паспортизація, екологічна паспортизація, паспорт водного об'єкту

Определено понятие паспортизации, основные природные ресурсы и объекты, которые подлежат паспортизации. Обоснована актуальность разработки паспорту водных объектов, подана форма паспорту и неотложность ее внедрения сегодня в Украине

Ключевые слова: паспортизация, экологическая паспортизация, паспорт водного объекта

Is Certain concept of the passport system, basic natural resources and objects that is subject to the passport system. Actuality of development to the passport of water objects is reasonable, a form is given to the passport and urgency of her introduction today in Ukraine

Keywords: passport system, ecological passport system, passport of water object

Актуальність. Сьогодні в Україні водні ресурси відіграють одну з найважливіших ролей у житті кожної людини і взагалі у цілому суспільстві. З кожним роком їх роль буде зростатиме у зв'язку зі зменшенням об'ємів та кількості чистої води, яку зможе буде споживати людина. Так, саме чистої води!!! Адже, об'єми забрудненої та безповоротної води на різних водогосподарських об'єктах (підприємствах, організаціях) будуть зростатимуть з кожним роком, а очисних споруд для них чекати доведеться довго, завдяки браку коштів, а бо їх відсутності. І цьому існує багато причин, які всім на сьогодні відомі: не раціональне використання природоохоронних коштів; недосконалість нормативно-правової бази; дуже великий об'єм скиду забруднених стічних вод різними підприємствами, організаціями; несанкціоновані скиди забруднених стічних вод від населення та водогосподарських об'єктів, забруднення водних об'єктів сільськогосподарським сектором та ін.

Поняття *«паспортизація»* набуло свого поширення в науковій літературі, починаючи з 70-х рр. минулого століття. У різних галузях господарської діяльності процедура паспортизації здійснювалась з метою обстеження досліджуваних об'єктів, збору показників діяльності підприємств, які були вихідними даними для техніко-економічних розрахунків, необхідних для дослідження тієї чи іншої проблеми й прийняття управлінського рішення.

Паспортизація – складання паспортів на окремі об'єкти, одиниці ресурсів, джерела викидів (скидів), системи очищення (за Яциком А. В.). Це сукупність державних заходів, спрямованих на упорядкування використання водних об'єктів, охорону їх від забруднення, засмічення та

вичерпання, запобігання шкідливим діям вод та ліквідації їх наслідків, поліпшення стану водних об'єктів.

Методика. Індивідуалізація водних об'єктів здійснюється за допомогою їх паспортизації. Паспортизації, згідно з вимогами законодавства України, зокрема, підлягають такі природні ресурси та об'єкти:

- ґрунти (ГОСТ 17.4.2.03-86. Охорона природи. Ґрунти. Паспорт грунтів);
- річки (постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку складання паспортів річок і Порядку установлення берегових смуг водних шляхів та користування ними» від 14 квітня 1997 р. № 347);
- окремі об'єкти тваринного світу (зокрема собаки мисливських порід - Закон України «Про мисливське господарство та полювання»);
- відходи (Закон України «Про відходи», постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення державного обліку та паспортизації відходів» від 1 листопада 1999 р. № 2034);
- пасіки (Закон України «Про бджільництво» від 22 лютого 2000 р.);
- об'єкти виробництва, транспортування, зберігання і застосування пестицидів і мінеральних добрив (закони України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про пестициди і агрохімікати», Державні санітарні правила ДСП 8.8.1.2.001-98 (п. 1.3) 03.08.1998 «Транспортування, зберігання та застосування пестицидів у народному господарстві»);
- промислові ділянки рибальства в басейні Чорного моря (Правила промислового рибальства в басейні Чорного моря, затверджені наказом Державного комітету рибного господарства України від 8 грудня 1998 р. № 164);
- хвостосховища (Методика обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд систем гідравлічного вилучення та складування промислових відходів, затверджена наказом Держкомархітектури від 19грудня 1995 р. №252);
- потенційно небезпечні об'єкти (Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів, затверджене наказом МНС від 18 грудня 2000 р. зі змінами від 16 серпня 2005 р.);
- ядерний матеріал (паспорти облікових одиниць та партій) (Облік та контроль ядерного матеріалу, фізичний захист ядерного матеріалу і ядерних установок. НП 306.7.086-2004 від 8 червня 2004 р. № 101. Тлумачний словник українських термінів, затверджений Державним комітетом ядерного регулювання України).

Екологічній паспортизації в Україні підлягають також водно-болотні угіддя міжнародного значення, ландшафти, об'єкти садово-паркового мистецтва, інші природні об'єкти, що потребують посиленої охорони, агрохімічний стан земельних ділянок, деякі інші об'єкти.

Паспорт джерела водного об'єкта (його акваторії) передбачає: місцезнаходження, стан, характер використання, якість води, необхідні заходи щодо упорядкування використання та охорони водного об'єкта. Індивідуалізація водних об'єктів проводиться органами Державного комітету України по водному господарству.

Виклад основного матеріалу. Подальші наукові дослідження, використання, збереження, відтворення та охорона водних об’єктів, а також проведення оцінки запасів поверхневих вод річкових басейнів вимагають конкретної інформації та систематизованого зведення даних про водні ресурси, тобто паспортів водних об’єктів. Їхня розробка зможе якісно забезпечити виконання цих робіт.

Наприклад, для покращення якості води у річці, необхідно зменшити скиди забруднюючих речовин (їх ГДК); для кращого упорядкування водоохоронних зон та прибережних захисних смуг на річках, необхідно змінити в деяких створах їх ширину і т. і. Тобто, є велика кількість показників, які постійно повинні бути під контролем, так як вони необхідні для аналізу і оцінки екологічного стану об’єктів та територій. Тому, щоб виконати якісну їх економічну оцінку, потрібно постійно вести їх паспортизацію та облік.

Більшість Комплексних програм розвитку водного господарства регіонів України на період до 2020 р. обов’язково включають інвентаризацію і паспортизацію наявних водних об’єктів місцевого та загальнодержавного значення. Це дуже радує, але деякі програми – цього взагалі не включають, чому? Можливо, вони не знають, кому треба розробляти паспорт водного об'єкта? Хто затверджує порядок розробки і форму паспорта? Де брати фінансування на ці всі види робіт? На це, можу сказати, тільки одне – треба працювати, бо тільки праця згуртованих та висококваліфікованих колективів зможе дати ефективний результат.

Згідно статті 51 Водного кодексу України № 213/95-ВР від 6 червня 1995 паспорт водного об'єкта необхідний для підприємств, які надають у користування водний об’єкт на умовах оренди.

Порядок розробки та форма паспорта затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики в галузі охорони навколишнього середовища.

Кабінет Міністрів України постановою від 29.05.2013 N 420, яка набрала чинності з 1 липня 2013 р., затвердив Типовий договір оренди водних об'єктів. В якому сказано, що невід'ємними частинами договору є: план або схема об'єкта оренди; кадастровий план земельної ділянки з відображенням обмежень (обтяжень) та інших прав третіх осіб у її використанні і встановлених земельних сервітутів; акт визначення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості); акт приймання-передачі об'єкта оренди; проект відведення земельної ділянки; паспорт водного об'єкта, а у разі надання в оренду рибогосподарської технологічної водойми - паспорт та/або технічний проект рибогосподарської технологічної водойми.

У договорі також повинні зазначатися розміщені у межах об'єкта оренди гідротехнічні споруди та інші об'єкти інфраструктури.

За невиконання або неналежне виконання договору сторони несуть відповідальність відповідно до закону та цього договору.

Після припинення дії договору орендар повертає орендодавцеві об'єкт оренди у стані, не гіршому порівняно з тим, у якому він одержав його в оренду. У разі погіршення корисних властивостей об'єкта оренди, пов'язаних із зміною його стану, орендодавець має право на відшкодування збитків у розмірі, визначеному сторонами.

Такий договір набирає чинності після його державної реєстрації за місцем розташування об’єкта оренди, про що у Державному реєстрі земель повинно бути вчинено запис.

Згідно із зазначеною статтею Водного кодексу України, Міністерством екології та природних ресурсів України видано наказ від 18.03.2013 № 99 «Про затвердження Порядку розроблення паспорта водного об’єкта», зареєстрований в Міністерстві юстиції України від 18.05.2013 за № 775/23307.

Паспорт водного об'єкта погоджується з Державним агентством водних ресурсів України у строк, що не перевищує 15 днів з дня його надходження.

Якщо інше не передбачено договором оренди водного об'єкту, паспорт водного об'єкта підлягає перегляду кожні 5 років, а також у разі змін технічних параметрів водного об’єкта і гідротехнічних споруд, зміни гідрологічного режиму річки (водотоку) та відповідному коригуванню.

Паспорта водних об’єктів, розроблені до набрання чинності цим наказом, при укладанні договорів оренди водних об’єктів з 01.07.2013 підлягають приведенню у відповідність до вимог Порядку розроблення паспорта водного об’єкта.

Міністерством екології та природних ресурсів України згідно із зазначеною статтею Водного кодексу України, видано наказ від 28.05.2013 № 236 «Про затвердження Методики визначення розміру плати за надані в оренду водні об'єкти», зареєстрований в Міністерстві юстиції України від 17.06.2013 за № 986/23518.

Ця Методика встановлює єдиний механізм розрахунку орендної плати за надані в оренду водні об’єкти і є обов’язковою для застосування органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування при укладанні ними договорів оренди водних об’єктів.

Обласні управління водних ресурсів, в межах повноважень, повинні також приймати участь при підготовці матеріалів та укладанні договорів оренди водних об’єктів.

Згідно наказу від 18.03.2013 № 99 Порядок розроблення паспорта водного об’єкта визначає механізм розроблення паспорта водного об’єкта.

Порядок повинен бути спрямований на встановлення технічних параметрів водного об’єкта, гідрологічних характеристик річки (водотоку),

регламентацію експлуатаційної діяльності на водосховищах, ставках та озерах (далі – водний об'єкт) для забезпечення сталого використання (включаючи кількісне та якісне відновлення) усіх ресурсів, пов'язаних з існуванням водойми, надійності функціонування споруд і для підвищення ефективності їх використання.

Замовником робіт із розроблення паспорта водного об'єкта є його орендодавець.

Паспорт водного об'єкта повинен обов'язково складатися з:

1) короткої пояснювальної записки, де вказується назва водного об'єкта; назва річки (водотоку), на якій (якому) розташований водний об'єкт; місцезнаходження греблі, водного об'єкта, відстань від гирла річки до греблі; призначення водного об'єкта (водосховища, ставка) відповідно до проекту будівництва; рік здачі в експлуатацію; тип водного об'єкта, експлуатація у каскаді (як частина водогосподарської системи) чи ізольовано; вид регулювання стоку; дата наповнення до нормального підпірного рівня (далі - НПР); наявність акта прийому в експлуатацію водосховища (ставка) або гідровузла; наявність правил експлуатації та режиму роботи водного об'єкта; замовник проекту будівництва водосховища (ставка) або гідровузла; розробник проекту будівництва водосховища (ставка) або гідровузла; відомча приналежність гідровузла (власник, балансоутримувач); балансова вартість гідровузла; користувачі, якими здійснюється забір води з водного об'єкта (наявність у них дозволів на спеціальне водокористування);

2) характеристики річки (водотоку), а саме: басейн, до якого належить річка (водотік); водозбірна площа, км^2; рівень зарегульованості річки (співвідношення загального об'єму водосховищ і ставків у басейні річки до обсягу стоку даної річки в розрахунковий маловодний рік, який спостерігається один раз на двадцять років); гідрологічні показники стоку (модуль річного стоку, л/с з 1 км^2); середній багаторічний обсяг стоку, тис.м^3 за рік, за період повені, за період межені; витрати води, м^3/с; середня багаторічна, середньомісячна максимальна (1% забезпеченості) та мінімальна (95% забезпеченості); величина санітарних витрат води, м^3/с; внутрішньорічний розподіл стоку (у роки із 50 %, 75 %, 95 % забезпеченості), тис.м^3;

3) характеристики водного об'єкту: довжина, м; максимальна та середня ширина, м; найбільша та середня глибина, м; площа водного дзеркала при НПР, га; відсоток заростання водного об'єкта, %; відмітка НПР, м. Балтійської системи висот (далі - БС); відмітка максимального (форсованого) підпірного рівня, м БС; відмітка рівня мертвого об'єму (далі - РМО), м БС; об'єм при НПР, тис.м^3; об'єм при максимальному (форсованому) підпірному рівні, тис.м^3; об'єм при РМО (рівень мертвого об'єму), тис.м^3; корисний об'єм, тис.м^3; об'єм санітарного попуску, тис.м^3 (визначається окремо для кожного водного об'єкта для діапазону від 0,3 до 0,5 м від НПР); основні гідрохімічні показники якості води: головні іони,

біогенні речовини, мікроелементи, органічні речовини, специфічні забруднюючі речовини; втрати на випаровування та фільтрацію протягом року, тис.м^3;

4) характеристики греблі: тип, конструкція; матеріал; конструктивні параметри: ширина по гребеню, м, довжина, м, максимальна висота, м; закладання укосів: верхового, низового; кріплення укосів: верхового, низового; наявність та конструктивні параметри переїзду, розташованого на греблі;

5) характеристики водоскидної споруди: тип; матеріал; конструктивні параметри: вхідний оголовок, м, водопровідна частина, м, вихідний оголовок, м; вид регулювання, затвори щитові, засувка тощо; пропускна здатність водоскидної споруди, м^3/с;

6) характеристики відвідного каналу: тип; матеріал; довжина, м; ширина по дну, м; кріплення; пропускна здатність водоскидної споруди, м^3/с;

7) характеристики прибережної захисної смуги: інформація про встановлення, залуження та заліснення; розмір (ширина) смуги, м;

8) графічних матеріалів: ситуаційний план водного об'єкта, М 1:10000 - 1:50000; план водного об'єкта, М 1:500 - 1:2000; план гідровузла; плани та розрізи всіх основних елементів гідровузла (водопідвідних, водорегулюючих, водоскидних, водовідвідних); поздовжній профіль по осі водного об'єкта; поперечні перерізи у характерних місцях; графіки залежності площі водного дзеркала та об'єму від відмітки рівня води: S = f (h), W = f (h), де S – площа водного дзеркала, W - об'єм, h - відмітка рівня води, f - функція.

Паспорт водного об'єкта розробляється в чотирьох примірниках, які зберігаються по одному: в архіві басейнового або обласного управління водних ресурсів, Державному агентстві водних ресурсів, у орендодавця, а також надається орендарю.

Після закінчення строку оренди орендар повертає свій примірник паспорта водного об'єкта орендодавцю.

Всі коригування паспорта водного об'єкта здійснюються відповідно до Порядку його розроблення.

Основною метою паспортизації в умовах екологічної кризи повинно бути зниження обсягів нераціонального споживання ресурсів за рахунок економного використання природних ресурсів, енергетичних мереж, технологій, процесів, установок, економіки в цілому. Про це свідчать праці різних вчених [19, 20], які займаються удосконаленням паспортів і дослідженням рівнів паспортизації об'єктів енерго- і ресурсозбереження. На їхню думку, обстеженню повинні підлягати усі види ресурсів: природні, управлінські, людські, технологічні, енергетичні, паливні, витратні, фінансові, нормативно-законодавчі. На базі цих паспортів можуть бути складені паспорти різних програм підприємств, регіонів, галузей економіки.

Висновки. Екологічна паспортизація запроваджувалася з метою оздоровлення екологічної ситуації, але незважаючи на безспірні її переваги, вона, на жаль, не набула в Україні повсюдного поширення, зважаючи на її добровільний характер. Також, враховуючи подальші наукові дослідження, використання, збереження, відтворення та охорону водних об'єктів, необхідно вводити та запроваджувати обов'язкову паспортизацію для водних об'єктів. Тільки їхня розробка зможе якісно забезпечити виконання всіх подальших робіт та наукових досліджень. Тому, якщо українське суспільство у майбутньому хоче жити у екологічній рівновазі з природою: мати чисту воду, землю, повітря і інші природні блага, то вже сьогодні йому необхідно звернути увагу на екологічну паспортизацію, особливо водних об'єктів в Україні, так як вода – це життя, а чиста вода - одна із найбільших благ, які з кожним роком будуть ставати безцінним багатством всього суспільства та людства.

Використані джерела:

1. Земельний кодекс України. Введений в дію з 2002 р. та Постановою Кабінету Міністрів України від 13.05. 1996 р. за № 502 «Про порядок використання земель водного фонду».

2. Водний кодекс України зі змінами та доповненнями станом на 20 листопада 2004 року // Офіційне видання № 12/2004 року. – К.: Форум, 2004. – 87 с.

3. Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режим ведення господарської діяльності в них // Підзаконний акт до ст. 87. Водного кодексу України, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486.

4. Повітряний кодекс України. Водний кодекс України. За станом на 26 травня 2008 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парламентське вид-во, 2008. – 96 с. (Серія "Бібліотека офіційних видань").

5. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25.06.1991 р.

6. Укрупненные нормы водопотребления и водоотведения для различных отраслей промышлености. – М.: Стройиздат, 1982. – 528 с.

7. ВБН Д.1.1-33-3.1-07-2003 Порядок визначення вартості ремонту водогосподарських і природоохоронних об'єктів і споруд.

8. Порядок видачі, оформлення, реєстрації "Енергетичного паспорта підприємства" і оплати послуг при його впровадженні / Наказ Державного комітету України по енергозбереженню від 10 липня 1998 р. № 89.

9. Порядок організації і проведення енергетичних обстежень бюджетних установ, організацій і казенних підприємств / Наказ Державного комітету України по енергозбереженню від 15 вересня 1999 р. № 78.

10. ГОСТ Р 513799 – 99. Энергосбережение. Энергетический паспорт промышленного потребителя топливно-энергетических ресурсов // Электронный ресурс, 2008.

11. ДСТУ 2155 – 93. Энергосбережение. Методы определения экономической эффективности энергосберегающих мероприятий // Электронный ресурс, 2008.

12. Информационная система паспортизации оборудования, зданий, сооружений и коммуникаций // Электронный ресурс, 2008.

13. ГОСТ – 17.0.0.04 – 90 "Екологічний паспорт промислового підприємства" від 30.01.90 р. № 4-НТК.

14. Положення про проведення планово-попереджувальних ремонтів меліоративних систем і споруд.

15. Положення про порядок ведення інвентаризації і паспортизації загальнодержавних та міжгосподарських меліоративних систем від 26.12.2001 р. № 283.

16. А.В. Яцик, Д.С. Косяк. Визначення параметрів природних фільтрів у басейнах річок Українського Полісся. // Водне господарство України. – 2007. - № 4. – С. 31 – 37.

17. Яцик А.В., Шевчук В.Я. Енциклопедія водного господарства, природокористування, природовідтворення, сталого розвитку. – К.: Ґенеза, 2006. – 1000 с.

18. Яцик А.В. Водогосподарська екологія: у 4-х т., 7 кн. – К.: Генеза, 2004. – Т. 3, кн. 5. – 496 с.
19. Лебедев Л. Н., Дубовик В. Г., Розен П. В. Состав паспорта энерго-ресурсозбереження. – К. : НТУУ "КПИ", 2007. – 16 с.
20. Лебедев Л. Н., Дубовик В. Г. Рівні паспортизації об'єктів енерго-ресурсозбереження. – К. : НТУУ "КПИ", 2007. – 16 с.
21. Порядок видачі, оформлення, реєстрації "Енергетичного паспорта підприємства" і оплати послуг при його впровадженні / Наказ Державного комітету України по енергозбереженню від 10 липня 1998 р. № 89.
22. Порядок організації і проведення енергетичних обстежень бюджетних установ, організацій і казенних підприємств / Наказ Державного комітету України по енергозбереженню від 15 вересня 1999 р. № 78.
23. ГОСТ Р 513799 – 99. Энергосбережение. Энергетический паспорт промышленного потребителя топливно-энергетических ресурсов // Электронный ресурс, 2008.
24. ДСТУ 2155 – 93. Энергосбережение. Методы определения экономической эффективности энергосберегающих мероприятий // Электронный ресурс, 2008.

УДК (504.38+632.11)(477.46)(075.8)

Ситник О.І.

НЕСПРИЯТЛИВІ МЕТЕОРОЛОГІЧНІ ЯВИЩА НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Досліджено несприятливі та аномальні метеорологічні явища на території Черкаської області за 2000-2012 с/г рр. Розглянута їх інтенсивність, тривалість, площа поширення, збитки. Проаналізовані синоптичні умови виникнення посух, злив, ожеледі, гроз та шквалів.

Ключові слова: стихійні гідрометеорологічні явища, злива, град, шквал, кліматична норма.

Исследованы неблагоприятные и аномальные метеорологические явления на территории Черкасской области за 2000-2012 с/х гг. Рассмотрена их интенсивность, продолжительность, площадь распространения, убытки. Проанализированы синоптические условия возникновения засух, ливней, гололеда, гроз и шквалов.

Ключевые слова: стихийные гидрометеорологические явления, ливень, град, шквал, климатическая норма.

The adverse and abnormal meteorological phenomena in the Cherkassy region in the period of 2000-2012 are investigated. The intensity and duration of events, area of distribution, losses are considered. The synoptic conditions of drought, storms, ice, storms and squalls are analyzed.

Key words: natural meteorological phenomenon, rain, hail, storm, climatic norm.

Актуальність дослідження. Несприятливі і стихійні метеорологічні явища завдають значних збитків різним галузям господарства. Саме тому вони перебувають у центрі уваги учених-кліматологів, а їх вивчення є однією з головних завдань кліматологічних досліджень [4]. Наприкінці XX і на початку XXI ст. проблема вивчення несприятливих метеорологічних явищ стала більш актуальною у зв'язку зі значним збільшенням їх кількості та тривалості, що пов'язано зі змінами у кліматичній системі, зумовленими як природними так і антропогенними чинниками. Така ситуація викликає занепокоєння світового співтовариства, тому що окрім значних

матеріальних втрат, це призводить до зміни соціально-економічних та екологічних умов життєдіяльності населення. Відповідно, зазнали змін на початку XXI ст. і погодні умови. Зокрема, підвищилася середньорічна температура повітря, відбулося зміщення сезонів, збільшилась кількість та інтенсивність стихійних гідрометеорологічних явищ тощо [1].

Окремі галузі національного господарства України чутливо реагують на зміни погодних умов і, особливо, на стихійні гідрометеорологічні явища. У значній мірі це стосується і території Черкаської області. Черкаська область розташована у центральній частині України, в межах міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України і відрізняється багатогалузевим аграрним виробництвом. Саме тому, враховуючи тенденції кліматичних змін, особливості погодних умов і прояви несприятливих гідрометеорологічних явищ, необхідно використовувати відповідні агротехнічні заходи та сучасні технології, спрямовані на підвищення врожайності сільськогосподарських культур [9].

У зв'язку з цим поставлено за **мету** дослідити та проаналізувати несприятливі метеорологічні явища на території Черкаської області в умовах сучасних кліматичних змін за 2000-2012 сільськогосподарські роки.

Несприятливі метеорологічні явища досліджували В.М. Ліпінський, В.А. Дячук, В.М. Бабіченко, В.І. Осадчий, І.М. Щербань.

У монографії «Клімат України» проаналізовано особливості поширення несприятливих погодних явищ, складені детальні карти повторюваності смерчів, граду, шквалів, сильних хуртовин та туманів тощо [4].

У монографії «Стихійні гідрометеорологічні явища на території України за останнє двадцятиріччя (1986-2005 рр)» на основі використання сучасних технологій, апарату математичної статистики детально проаналізовано просторово-часовий розподіл стихійних метеорологічних явищ погоди за останні двадцять років на території України. Кліматологічна інформація у вигляді таблиць, діаграм, карт приведена для адміністративних областей і загалом для України [5].

Питання впливу несприятливих метеорологічних умов на господарство Черкаської області у своїх працях розглядали І.П. Половина, В.І. Затула, О.І. Ситник, Т.Г. Трохименко [6, 7, 8, 9, 10, 11, 12] в яких зазначалося збільшення кількості неспритливих погодних умов, аридизація клімату, зміна показників агрокліматичних ресурсів тощо.

Результати досліджень. Варто зазначити, що прояв несприятливих погодних явищ змінюється в часі та просторі, саме тому ці процеси проаналізовано за окремі періоди (декади, місяці, сезони) року, в яких кількість несприятливих погодних умов була не тільки значною, а й завдавала суттєвих збитків господарству регіону [12].

Метеорологічні особливості цих процесів з 2000 по 2012 рр. проявилися певним чином. Листопад 2000 р. за температурним режимом

відзначався контрастами. Майже до кінця місяця панувала тепла суха погода з температурами повітря вищими за кліматичну норму на 1...7°С, а 19 листопада (на три тижні пізніше середніх багаторічних значень) відбувся перехід середньодобової температури через +5°С до зниження. Зміна режиму погоди на зимовий зареєстровано 24 листопада, внаслідок впливу стаціонарного атмосферного фронту з Балкан. В західних районах області фіксувались складні погодні умови: мокрий сніг, льодяний дощ, мряка, ожеледь за температури -2...-4°С та ожеледиця на дорогах. За показниками метеостанції Умань діаметр ожеледі досягав 22 мм. Ці несприятливі метеорологічні явища завдали значних збитків господарству області та призвели до обриву ліній електропередач, зупинки транспорту, аварій на дорогах, пошкодження сільськогосподарських культур тощо. Найбільш постраждали Маньківський, Христинівський, Монастирищенський, Уманський райони (зокрема м. Умань), які були визнані державою як території стихійного лиха [7].

Червень 2001 р. відзначився циклонічним характером погоди та вторгненням холодного повітря. Внаслідок цих синоптичних умов переважала холодна погода з інтенсивними зливами, грозами, градом та шквалами. Під час похолодання (1 червня) зафіксовано найнижчу середньодобову температуру повітря за весь період інструментальних спостережень − +8...+9°С. Активні циклони та атмосферні фронти зумовили на території області 5 періодів з небезпечними та стихійними гідрометеорологічними явищами (1...3, 5...7, 10-11, 20...22, 26-27.06.) під час яких фіксувалися зливові дощі, місцями сильні (за добу випало майже півтори місячної норми опадів - 72 мм (метеостанція Умань)) та шквали швидкістю до 25 м/с [1].

Погодні умови липня 2001 р. визначала повітряна маса тропічного походження. Упродовж 14 днів температура повітря вдень перевищувала +30°С і місцями досягла позначки +35°С. Спостерігалися аномально-теплі ночі, з температурними показниками +14...+18°С, а протягом 5 днів з температурою понад +20°С. Жарка погода поєднувалася з високою вологістю повітря. Упродовж 15 днів середня відносна вологість повітря перевищувала 80%, а в денні години знижувалася до 50...60%. Опади випадали у вигляді інтенсивних локальних злив з добовим максимумом 30...40 мл. Ці несприятливі метеорологічні явища завдали значних збитків енергетичному, транспортному, сільському та комунальному господарствам області.

Досить своєрідною виявилась весна 2002 р.: аномально-ранньою, затяжною, з підвищеним температурним фоном та нерівномірним розподілом опадів. Весна розпочалася 22 січня переходом середньодобової температури через 0°С, що майже на 2 місяці раніше середніх багаторічних показників, а закінчилася 7 травня з переходом середньодобової температури повітря через +15°С. Тривалість весни становила 107 днів за кліматичної норми 61 день [9].

Характерною особливістю літа 2002 р. виявилась наявність аномальних погодних умов, зокрема у червні та липні жарка суха погода чергувалась прохолодною, спостерігались сильні зливи з градом, грозами та шквалами; у серпні − дощові прохолодні періоди змінювались сухими і теплими. Літо розпочалося 23 травня, на тиждень раніше кліматичної норми, з переходом середньодобової температури повітря через +15°С і закінчилося 11 вересня у звичайний термін [7].

Погоду у червні зумовлювало чергування циклонів з їх атмосферними фронтами та областями підвищеного тиску. Несприятливі погодні умови фіксувалися метеорологами 1, 5, 24 та 25 червня, а під час активізації атмосферних процесів, спостерігалися стихійні гідрометеорологічні явища: сильна злива (кількість опадів за 12 годин становила 100 мм) з градом та шквалами, які завдали збитків населенню та сільському господарству Черкаської області. Опади упродовж червня випадали у вигляді злив і супроводжувались грозами, градом, шквалами та розподілялись на території регіону нерівномірно в часі і просторі. Опади інтенсивністю понад 1 мм за годину та кількістю 74..111 мм (1-1,5 місячних норми) фіксувалися протягом 12 днів, а на заході області випало 192 мм (дві місячних норми) [1].

Особливості погодних умов липня 2002 р. визначала повітряна маса тропічного походження з високими температурами повітря та інтенсивними зливами. Варто зазначити, що грози були активовані атмосферними фронтами 13-14 та 29-30 липня, які супроводжувались зливами, градом та різким посиленням вітру. Середньомісячна температура становила +23...+24,1°С, що перевищує середні багаторічні значення на 4°С. Це другий випадок (2001 р. − +24,1°С) високої температури повітря за означений період. Абсолютний максимум температури повітря 9 липня становив +35...+36°С, а середньодобова температура перевищувала кліматичну норму на 9°С і становила +29°С. Упродовж 28 днів максимальна температура вдень перевищувала +25°С, із них 18 днів понад +30°С. Опади на території області розподілися нерівномірно, місцями проходили зливи, які за інтенсивністю і наслідками досягли критерію стихійного гідрометеорологічного явища (13-14.07, 28-30.07) [2].

В серпні 2002 р. на території України і Черкаської області панував «Європейський» циклон, з несприятливими погодними явищами. За істотних температурних контрастів упродовж місяця середньомісячна температура повітря становила +19,8...+21,1°С, що на 1...2°С перевищує кліматичну норму. Максимальна температура повітря 1...3 серпня становила +30...+32°С, а мінімальна знижувалась до +7°С. Опади розподілялися нерівномірно в часі і просторі [3]. Найбільша їх кількість зафіксована 13... 17 серпня, а 13 серпня за 1-3,5 години в Золотоніському, Канівському та Черкаському районах кількість опадів досягла позначки

40...60 мм. Найбільш несприятливими для господарства Черкаської області виявився 2003 р., який характеризувався:

- тривалою весняно-літньою посухою (з високою температурою повітря, відсутністю ефективних опадів, низькою відносною вологістю повітря), що завдала значних збитків сільському та лісовому внаслідок пожеж господарствам;
- дефіцитом опадів у першій половині осені 2003 р. (у вересні випало 10...26 мм опадів, що становить 20-70% норми) та дощова погода жовтня (упродовж 11..14 днів кількість опадів становила 84... 124 мм, тобто 3-4 місячних норми) [6].

Своєрідні метеорологічні умови спостерігались у липні 2004 р. з температурним режимом − перша-друга декади прохолодні, третя − жарка з нерівномірним розподілом опадів. Найбільш складні метеорологічні умови, зумовлені переміщенням атмосферних фронтів з північного-заходу, фіксувались 10... 12 липня на всій території області (сильні зливи з градом, шквалами) та циклону з півдня − 14... 16 липня, які зумовили сильні грозові дощі з поривами вітру до 20 м/с.

Серпень 2004 р. характеризувався прохолодною, вологою погодою з великою кількістю несприятливих погодних умов (грози, зливи, шквали, град) зумовлених впливом атмосферних фронтів та стаціонарного циклону. Внаслідок особливих погодних умов першої декади, серпень увійшов в історію метеорологічних спостережень, як найбільш дощовий за останні 50 років [1].

В 2005 р. найбільш несприятливим погодним явищем була посуха, яка тривала з 20 серпня до 10 жовтня та завдала найбільших збитків сільському господарству Черкащини. Варто зазначити, що осінь 2005 р. загалом виявилась найсухішою та найтеплішою за весь період спостережень внаслідок впливу Азорського антициклону [3].

Зима 2005-2006 рр. вирізнялася особливим перебігом метеорологічних умов. Наприклад, у грудні 2005 р. завдяки надходженню теплих вологих повітряних мас із заходу та півдня, спостерігалась волога погода зі зміною слабких морозів на тривалі відлиги, з інтенсивними опадами у вигляді дощу, снігу, мокрого снігу та значна кількість несприятливих погодних умов: снігопади, вітер зі швидкістю понад 15 м/с, туман, ожеледь, налипання мокрого снігу, відлига тощо.

Літо 2006 р. загалом видалось помірно теплим з достатньою кількістю опадів, нестійкою погодою, частою зміною «хвиль» тепла і холоду, великою кількістю несприятливих погодних явищ (зливи, град, шквали, смерч).

Червень 2006 р. був прохолодним у перших двох декадах, що компенсувалось сухою погодою у третій і за температурним фоном в межах кліматичної норми з надмірною кількістю опадів. За період 11...15 та 19...21 червня атмосферні фронти північно-західних і південно-західних циклонів зумовлювали грозові дощі, місцями сильні. Аналіз погодних

умов місяця дає змогу зробити висновок, що такий дощовий червень (102..147 мм опадів) на території Черкаської області спостерігається 1 раз на 4 роки., зокрема в 1995, 1997, 2001, 2002 рр [4].

Серпень видався найтеплішим місяцем 2006 р. внаслідок надходження жаркого субтропічного повітря. Переміщення атмосферних фронтів викликало активну грозову діяльність, інтенсивні дощі, посилення вітру, локальне випадання граду та навіть невеликі смерчі, які для регіону є рідкісними. Із несприятливих метеорологічних явищ, гроза спостерігалася 8 днів, а сильний вітер 2 дні. Зливи з градом і шквалами фіксувалися в м. Кам'янка, Кам'янському, Смілянському та Чигиринському районах [6, 7].

2007 р. характеризувався підвищеним температурним фоном, недостатньою кількістю опадів та тривалою посухою, яка розпочалася в травні і закінчилася наприкінці літа. Своєрідним виявився холодний та теплий періоди року. Так, взимку спостерігались відлиги тривалістю 56 днів та максимальною температурою +11...+12°С, за відсутності стійкого снігового покриву. Сума від'ємних температур за зимовий період була в 3 рази менше від кліматичної норми. Січень виявився найтеплішим за 50 років з найвищим відхиленням температури повітря від норми (+8°С) та нехарактерним для зими позитивним температурним фоном до 26 січня. Це негативно вплинуло на умови перезимівлі сільськогосподарських культур (призвело до відновлення життєвих процесів рослин та зниження зимостійкості).

Аномальна спека спостерігалася у другій половині травня 2007 р., (температурний фон вищий липневого), а на всій території області на 1...2°С перекритий абсолютний максимум температури повітря (+34...+36°С) [5].

Значною зафіксована тривалість високих температур (понад +25°С − з другої декади травня до третьої декади вересня та понад +30°С - з другої декади травня до третьої декади серпня), тривалість періодів з високими температурами, кількість днів з критичною для життєдіяльності рослин відносною вологістю повітря (менше 30%) та суховіями.

З несприятливих погодних явищ, які завдали значних збитків господарству області за цей період зареєстровані:

- заморозки в повітрі і на поверхні ґрунту на початку травня;
- весняно-літня посуха;
- рідкісне для Черкаської області метеорологічне явище − смерч, який супроводжувався градом і сильною зливою і фіксувався двічі за літній період.

Червень 2008 р. виявився помірно теплим з дефіцитом опадів. Його погоду зумовлювало чергування антициклонів з півночі та атмосферних фронтів із заходу і півдня. Тому погода була нестійкою − нетривалі жаркі періоди чергувались з прохолодними, у другій декаді спостерігались

щоденні періодичні дощі, місцями сильні, які супроводжувалися градом і шквалами [2, 3].

Опади у вигляді злив інтенсивністю понад 1 мм спостерігались упродовж 7...9 днів, понад 5 мм упродовж 1...4 днів і розподілялися досить нерівномірно. Варто зазначити, що лише за червень з несприятливих погодних явищ спостерігались грози (16 днів), тумани (1 день), шквали (2 дні), а за отриманими показниками гідропоста Сокирно (Черкаський район) зафіксована сильна злива з градом інтенсивністю 32 мм за годину.

26 червня 2008 р. спостерігався смерч, який зруйнував будинки, лінії електропередач, знищив дерева та сільськогосподарські культури в 92 населених пунктах 10 районів області [1, 4].

Липень 2008 р. характеризувався помірно-теплою погодою з кількістю опадів в межах кліматичної норми, яку визначали циклони із заходу та антициклони з півдня. Погода була нестійкою із значними коливаннями температури повітря та періодичними зливами, місцями сильними, більш інтенсивними в східній частині області, з градом та шквалами. Із небезпечних погодних явищ протягом місяця спостерігалась гроза (12 днів) та сильний вітер (6 днів). 26 липня за показниками метеостанції Сміла зафіксована сильна злива інтенсивністю 33 мм за годину.

Аналіз погодних умов 2009 р. дає змогу зробити висновок, що цей рік загалом виявився сприятливим для господарства. З несприятливих метеорологічних явищ спостерігались зливи, град, посуха, тумани, які не завдали значної шкоди господарству Черкаської області [6].

Значна кількість несприятливих погодних умов зафіксовані в 2010 р. Цей рік характеризувався великою кількістю аномальних явищ, які повторюються 1 раз на 10-30 років, нестандартним перебігом погодних умов у різні сезони року, холодною і сніжною зимою, спекотним літом, локальними проявами таких стихійних гідрометеорологічних явищ, як смерч, град, зливи. За означений період зафіксовані такі метеорологічні рекорди:

- кількість опадів за першу декаду лютого у Золотоноші, Звенигородці, Смілі, Чигирині, Черкасах, Каневі становила 30...60 мм, що перевищує середні багаторічні значення в кілька разів;
- в січні-лютому запаси води в снігу в 4 рази перевищували середні багаторічні значення, а максимальна висота снігового покриву змінювалась від 36 см в Каневі до 52 см в Золотоноші (така сніжна зима в Черкаській області спостерігається 1 раз на 10 років);
- в серпні кілька разів перевищений рекорд максимальної температури повітря в Золотоноші, Смілі, Чигирині, Черкасах та Каневі, а 8 серпня на метеостанції Канів зафіксовано найвищу температуру повітря за період метеорологічних спостережень в області − +40,1°С;
- в серпні рекордною виявилась кількість днів з температурою понад +30°С − 18...21, що в 3 рази перевищує кліматичну норму, понад

+35°С − 6...9 днів в західній частині та 11... 16 днів у східній (найбільша в Золотоноші);

- рекордною зареєстрована середня температура повітря за літо, яка становила +22,4...23,8°С, що на 5°С перевищує кліматичну норму;
- за літо 2010 р. зафіксовано 3 періоди сильної спеки з температурними показниками +35...+40°С (19-20.07, 1...9.08 та 11...15.08), 13 червня шквал швидкістю 25 м/с (метеостанція Черкаси);
- сильний дощ 17 серпня в Черкасах інтенсивністю 50 мм опадів за годину;
- за даними очевидців 3 та 14 червня в окремих районах східної частини області спостерігався смерч;
- 6 липня сильний дощ в Золотоноші (56 мм опадів за 2,4 години) та 10 липня шквал (17 у/с) в Смілі завдали значних збитків окремим галузям господарства області [1].

2011 р. відзначився складними погодними умовами на території Черкаської області. Характерними для цього періоду була велика кількість аномальних явищ погоди, зокрема таких як значні амплітуди температури повітря понад 10°С протягом доби, найнижча відносна вологість повітря за весь період спостережень в окремих частинах області, велика кількість днів зі стихійними та небезпечними метеорологічними явищами, дефіцит опадів з двома посухами та тривалий період дощів в літній сезон з рекордною кількістю опадів [10]. За означений період метеорологами області зафіксовано 50 метеорологічних рекордів, зокрема:

- найнижча відносна вологість повітря за весь період інструментальних спостережень у квітні на метеостанціях Жашків, Звенигородка та Умань 56..58%, Сміла - 30%;
- максимальна температура повітря за другу декаду червня +36,6°С (19 червня, метеостанція Канів);
- найтриваліші зливи за період з 24 червня по 8 липня (рекордна кількість опадів − 134...215 мм, що становить 58...112% норми опадів за літо або 22...42% за рік) тощо;

Зі стихійних гідрометеорологічних явищ спостерігались:

- шквал, 13 лютого з максимальною швидкістю понад 28 м/с, (метеостанція Умань);
- 4 періоди заморозків − 8 травня, 25-26 вересня, 3 та 11 жовтня інтенсивністю 0...-3°С;
- сильна спека (19 червня на метеостанції Канів зафіксовано температуру повітря +36,6°С);
- тривалі дощі в третій декаді червня в Черкасах та Смілі (за три доби випало понад 110 мм опадів);
- сильна злива у Черкасах 29 червня (за 7 годин випало 50,2 мм опадів);

- 7 періодів надзвичайно високої пожежної небезпеки (5 клас): 29-30 квітня, 1.. .7 та 21.. .25 травня, 3... 11 червня, 21 липня, 9-10 та 6...29 серпня.

Із небезпечних гідрометеорологічних явищ погоди зафіксовано 73 дні з туманом, 51 з грозою, 47 з вітром (швидкість понад 15 м/с), 12 зі зливовим снігом, 2 з градом, 1 з хуртовиною [10, 11].

Упродовж 2012 р. на території Черкаської області спостерігалась велика кількість аномальних погодних явищ, зокрема нерівномірний розподіл опадів в часі та просторі, тривала весняно-літня посуха, стихійні гідрометеорологічні явища, які завдали значних збитків господарству області. Варто зазначити, що фіксувався нестандартний перебіг погодних умов у різні сезони року, зокрема «зміщення» сезонів: найтривалішим за весь період спостережень були осінній режим погоди − 4 місяці та літній − 5 місяців і найкоротшим весняний − 1 місяць та зимовий − 2 місяці. За таких погодних умов метеостанцією Умань встановлені рекорди максимальної температури за червень +36,2°С (22 червня), серпень +37,6°С (7 серпня) та кількості днів із температурою повітря понад +30°С - 46 та середньої температури повітря за жовтень +10,9°С.

Травень 2012 р. характеризувався жаркою погодою, з температурним фоном, характерним для 12 липня. Середня температура повітря за місяць виявилась однією із найвищих за весь період метеорологічних спостережень і становила +18...+19,2°С, що на 3...4°С вище кліматичної норми та на 0,4...1,6°С нижче рекордно високої температури повітря, що спостерігалась в 2003 р. Максимальна температура 1 травня підвищувалась до +29...+31°С. Варто зазначити, що відносна вологість повітря в денні години по всій території області знижувалась до критичних для сільськогосподарських культур меж -30% [11].

Середня температура літа 2012 р. перевищувала кліматичну норму і становила +21,3...+22,2°С. За останні 60 років метеорологічних спостережень літо з подібною температурною аномалією спостерігалось лише в 1954, 1999 та 2007 рр., також в 2010 р. температура повітря була вищою від температурний показник 2012 р. на 1…2°С. Абсолютний максимум температури повітря в першій декаді серпня становив +36...+39°С. Кількість днів з температурою повітря понад +30°С в 4 рази перевищила кліматичну норму і становила +32..43°С. Нерівномірністю відзначився і розподіл опадів. 13 серпня у Звенигородці добовий максимум опадів становив 73 мм (33% кліматичної норми опадів за літо). Сильні та дуже сильні дощі з градом та шквалами спостерігались щомісяця упродовж 1-2 днів, а в липні 3-4 дні.

Особливим виявився липень 2012 р. зі спекотною погодою та складними гідрометеорологічними умовами. За отриманими показниками метеостанцій спостерігалось 6 стихійних гідрометеорологічних явищ: сильна спека (+35...+35,5°С) 8, 28 та 29 липня в Золотоноші, 9 липня в

Умані, 15 липня в Чигирині та дуже сильний дощ інтенсивністю 52 мм опадів за 3 години 11 липня у Смілі [12].

Погодні умови серпня відзначалися неоднорідністю. У першій декаді спостерігалась аномально-спекотна погода. У другій та наприкінці третьої декади, внаслідок впливу активних атмосферних фронтів, відбулася різка зміна погодних умов, спостерігалися зливи. Середня температура повітря у серпні становила +20,3...+21,3°С, що на 2...3°С вище кліматичної норми. 7 серпня температура повітря підвищувалась до позначки +36...+39°С. На метеостанції Умань встановлений новий рекорд максимальної температури повітря за серпень місяць +37,6°С. Упродовж 8...11 днів максимальна температура повітря перевищувала +30°С і досягла критерію стихійного гідрометеорологічного явища - сильна спека.

Розподіл опадів в серпні характеризувався нерівномірністю. їх кількість в південній частині області становила 29...46 мм (50-80% кліматичної норми), на іншій території області 53...90 мм (100...170%). Варто зазначити, що на метеостанції Звенигородка у серпні зареєстрована злива (70 мм за 12 годин), що відповідає критерію стихійного гідрометеорологічного явища − дуже сильний дощ, а кількість опадів за добу наближалась до рекордної, яка була зафіксована у серпні 1947 р. і становила 77 мм [12].

Несприятливі метеорологічні явища спостерігались на території Черкаської області і восени 2012 р. Наприклад 16 вересня в Умані зафіксований дуже сильний дощ кількістю опадів 67 мм за 7 годин, що становить майже 5 декадних норм. Жовтень виявився одним із найтепліших за весь період спостережень. Такий аномально теплий жовтень фіксувався в останнє у 1966 і 1974 рр. Максимальна температура повітря зафіксована 7 жовтня і становила +27°С [1].

Висновки. Таким чином, на початку XXI століття на території Черкаської області збільшилась кількість несприятливих метеорологічних явищ. Упродовж 2000-2012 с/г рр. найбільше їх зареєстровано за теплий період року (грози, зливи, шквали, смерчі). За холодний період кількість несприятливих погодних явищ була меншою, проте сильні морози, снігопади, хуртовини, ожеледиця завдали значних збитків господарству області. З проведених досліджень, можна зробити висновок, що перелічені несприятливі метеорологічні явища на території області не мають катастрофічного характеру, у більшості випадків вони нанесли лише часткову шкоду господарству та населенню, а їх дослідження має науковий інтерес оскільки їх частота є індикатором глобальних кліматичних змін.

Використані джерела:

1. *Агрометеорологічні огляди по території Черкаської області за 2000-2012 сільськогосподарські роки. − Черкаси: Черкаський обласний центр з гідрометеорології, 2001-2012.*

2. *Адаменко Т.І. Агрокліматичний довідник по території України / за редакцією Т.І. Адаменко, М.І. Кульбіди, А.Л. Прокопенка. − Кам'янець-Подільський: ПП Галагодза Р.С., 2011. − 108 с.*

3. *Дмитренко В.П. Погода, клімат і урожай польових культур / В.П. Дмитренко. − К.: Ніка-Центр, 2010. − 620 с.*

4. *Клімат України / За ред. В.М. Ліпінського, В.І. Дячука, В.М. Бабіченко − К.: В-во «Раєвського», 2003. − 343 с.*

5. *Стихійні метеорологічні явища на території України за останнє двадцятиріччя (1986-2005 рр.) / За ред. В.М. Бабіченко, В.М. Ліпінського, В.І. Осадчого. − К.: Ніка-Центр, 2006. – 312 с.*

6. *Ситник О.І. Особливості кліматичних та агрокліматичних умов на території Черкаської області / О.І. Ситник, Т.Г. Трохименко / Подільські читання матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції, (23-24 травня 2013 року). − Тернопіль: СМП «Тайп», 2013. − 291 с.*

7. *Ситник О.І. Антропогенні зміни клімату та мікроклімату Черкаської області в умовах перехідного екотону правобережного лісостепу і степу / О.І. Ситник / Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія − Вінниця, 2007. − Вип. 13. − 254 с.*

8. *Ситник О.І. Регіональні аспекти аридизації міжзонального геоекотону правобережного лісостепу і степу України / О.І. Ситник / Вісник інституту педагогічної освіти. Серія географічна. − 2009. − Випуск І (2009). − С. 38-40.*

9. *Ситник О.І. Сучасний стан та динаміка агро кліматичних ресурсів окремих територій міжзонального геоекотону «Лісостеп-Степ» Правобережної України (на прикладі Черкаської області) / О.І. Ситник / Географічна наука і практика: виклики епохи: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті. − Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – Том 3. − с. 57-62.*

10. *Трохименко Т.Г. Погодні умови на території Черкаської області в 2011 році в умовах глобальних змін клімату / Т.Г. Трохименко / Природничі науки і освіта: збірник наукових праць природничо-географічного факультету. − Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві» . − 2012 р. − 135 с.*

11. *Трохименко Т.Г. Особливості агрометеорологічних умов на території Черкаської області в 2011-2012 сільськогосподарському році / Т.Г. Трохименко / Актуальні проблеми сучасної гідрометеорології: матеріали міжнародної наукової конференції студентів та молодих вчених. Одеськ. держ. екологічний університет − Одеса: ТЕС, 2012. − 206 с.*

12. *Трохименко Т.Г. Динаміка агрокліматичних ресурсів Черкаської області на початку XXI століття / Т.Г. Трохименко / Географические и геоэкологические иследования в Украине и сопредельных территориях: Сборник научных статей /под. общ. ред. Б.А. Вахрушева. - Симферополь: ДИАЙПИ, 2013. − Т. 1. − 570 с, С. 121-126.*

13. *Хромов С.П. Метеорология и климатология / С.П. Хромов, М.А. Петросянц. Учебник. − 5-е изд., перераб. и доп. − М.: Изд-во МГУ, 2001. – 528 с.: ил.*

УДК 911.3

Рябоконь О.В.

БІОТИЧНІ ТИПИ НАТУРАЛЬНО – АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

Натурально-антропогенні ландшафти – це особлива категорія антропогенних ландшафтних комплексів, які потребують належної уваги та охорони на сьогодні. Досліджено біотичні типи натурально – антропогенних ландшафтів зазначено, що вони відносяться до особливої категорії антропогенних, а не натуральних ландшафтів, розглянуто їх загальні особливості та подальші шляхи пізнання.

Ключові слова: натурально-антропогенний ландшафт, поняття, терміни.

Натурально-антропогенные ландшафты - это особая категория антропогенных ландшафтных комплексов, требующих должного внимания и охраны на сегодня. Исследованы биотические типы натурально - антропогенных ландшафтов

указано, что они относятся к особой категории антропогенних, а не натуральных ландшафтов, рассмотрены их общие особенности и дальнейшие пути познания.

Ключевые слова: натурально-антропогенный ландшафт, понятия, термины.

Natural-anthropogenic landscapes - a special category of anthropogenic landscapes that need proper attention and protection today. Researched the, types of biotic natural - anthropogenic landscapes, proved that they are a special category of anthropogenic rather than natural landscapes, considered their general characteristics and further ways of knowing.

Keywords: natural - anthropogenic landscape, concepts, terms.

До біотичних типів натурально – антропогенних ландшафтів відносяться вторинні або похідні ліси, савани, зарості вічнозелених чагарників напівсухих субтропіків, луки, пустирі та інше. Їх формування й подальше функціонування зумовлене впливом людини на рослинний світ. За площею – це одні із найрозповсюджених натурально – антропогенних ландшафтів.

Похідні ліси. Формування похідних або вторинних лісових натурально – антропогенних ландшафтів зумовлене постійним і масовим знищенням корінних лісових ландшафтів. До початку неолітичної (сільськогосподарської) революції ліси на Землі займали близько 70 % суші. До початку XXI ст. планетарна лісистість зменшилась на 25 % і продовжує стрімко скорочуватись. Західна Європа в доагрикультурні часи була заліснена на 90 %, тепер лише на третину і та за рахунок лише скандинавських країн [2]. Подібна ситуація і в Україні, та в окремих її регіонах. Так у первісному стані лісистість Поділля сягала 70-72%, зараз – 13-15 %[2]. В структурі сучасних лісових ландшафтів Поділля, похідні ліси займають від 22 до 38 % їх території [2]. Навіть досвідчені лісівники похідні ліси, часто приймають за натуральні. Інколи до них відносять і лісокультурні насадження. Це зумовлено тим, що в класифікації лісів лісівники й лісознавці до тепер виділяють лише два їх типи : природні (натуральні) і лісокультурні.

Вторинні, або похідні лісові ландшафти формуються на місці корінних шляхом захоплення їх площі після вирубок малопродуктивними і малоцінними породами дерев, які активно ростуть на освітлених лісових ділянках. У процесі переходу умовно – натуральних лісових ландшафтів Поділля у похідні, особливе значення має граб. Дерева грабу навіть у другому ярусі густо і часто плодоносять. Крім того насіння грабу тривалий час зберігається у лісовій підстилці та має значні строки проростання. В результаті невмілого господарювання в натуральних або умовно натуральних дібровах досить швидко відбувається зміна дубу на граб з формуванням чистих грабняків. Звідси поширена назва лісових масивів – «Чорний ліс». У сухих дібровах південних та східних районів Поділля (Середнє Побужжя) захоплення площ грабом проходить повільніше, тому грабняки тут мають домішок клену, липи та ільму. Ці домішки в насадженнях добре відновлюються навіть після їх вирубки, але уже без дубу.

Результати ландшафтознавчих досліджень показують, що відбувається не проста зміна одного деревостану іншим, а повністю зміняються структура і властивості лісового ландшафтного комплексу. При заміні світлової діброви чорноліссям з грабу або ще гірше осики, освітленість ландшафтного комплексу зменшується на 37 – 52%, вологість зростає у 1,2-1,7, інколи у 3 рази. Підлісок дібров повністю зникає, так само, як і трав'яний покрив. Лісознавці застерігають лісівників, що у зв'язку з експансією граба звичайного повне вирубування підліску в дібровах, широко застосоване лісогосподарствами на ділянках відведених під рубки головного використання, недоцільне. Підлісок в дубових лісах виконує дуже важливу біологічну функцію " охоронця " цілісності фітоценозу.[1] Як приклад похідні лісові ландшафти Подільських Товтр. Ліси Подільських Товтр вирубані і збереглися незначними масивами лише на деяких ділянках – між Гримайловим і Гусятином у районі сіл Вишнівчика, Нігина. Вони представлені малопродуктивними насадженнями грабу європейського, частково дубу звичайного, посадками ялини, сосни і берези. Обезлісені площі перетворені на орні землі (покаті схили і міжтовтрові пониження) або на малопродуктивні пасовища на крутосхилах. Наявні зараз похідні лісові ландшафти Товтр необхідно розглядати як натурально – антропогенні ландшафти, поки – що породжують багато запитань. Кар'єри і відвали розчленували суцільний лісовий масив Головного кряжу на окремі невеликі, менш стійкі ділянки, які втрачають здатність до самовідновлення. Поступово зменшується дебет або повністю зникають джерела (села Закупне, Гуменці, Нігин Хмельницької області), на окремих ділянках засипаються русла річок, вони помітно міліють. До цього часу продовжується розорювання крутих схилів та вирубування лісу, що помітно активізує ерозійні і зсувні процеси[1].

Аналіз наявної літератури і картографічних джерел, а також детальне обстеження натуральних ділянок сучасних лісових ландшафтів Поділля дають можливість зробити висновок, що натуральних лісових ландшафтів тут залишилось не більше 2–3 %. Решта представлені похідними й лісокультурними ландшафтами. Сучасне широке розповсюдження похідних лісів як в Україні, так і в межах Поділля і, одночасно, їх слабка вивченість – свідчення низки суттєвих недоліків у пізнанні натурально – антропогенних ландшафтів. Детальніші дослідження похідних лісів необхідно проводити ще й тому, що стійкість похідних лісів коливається в широких межах. Зокрема, невизначено тривалий час можуть функціонувати похідні паросткові діброви. Світлолюбиві березняки й осичники, якщо й розрослись на вирубках ялини, або дубово – соснових лісів Подільських полісь та поліських районів Хмельницької області, через кілька десятиріч знову можуть бути замінені тіневитривалими ялиною, або дубово – сосновим лісом.

Стійкість похідних лісів призвела до формування у межах Поділля їх двох типів: мішано – лісових і лісостепових.

Мішано – лісовий тип похідних лісів формується після вирубки дубово – соснових і сосново – березових лісів Подільських полісь та борових терас Південного Бугу, а також лісів поліських районів Хмельницької області. Лісосіки або згарища цих районів повністю покриваються спочатку самостійною березою з домішками невеликої кількості сосни, осики та, частково, грабу. Якщо не втручаються лісівники, то в подальшому тут формуються чисті березняки (Хмельницьке полісся) або березово – соснові ліси (Подільське полісся).

Лісостеповий тип похідних лісів виникає після вирубки дібровних типів лісів Поділля. В результаті невмілого господарювання на дібровних вирубках швидко проходить заміна дубу на граб, світлих дібров на густі затінені грабняки – чорнолісся. Звідси й широко розповсюджена назва лісових масивів Поділля – «Чорний ліс». Здебільшого це характерно для свіжих грабових дібров, що займають значні площі в центральних і західних районах Поділля. У сухих дібровах південних і східних районах Поділля відновлення грабу проходить гірше, тому грабняки тут з домішками клену, липи.

Площі похідних (народна назва – чорних) лісів поступово зростають з південного сходу на північний захід Поділля. У Вінницькій області вони займають майже 22-23% площі держлісфонду, у Хмельницькій – 36 – 38% , у Тернопільській - до 56 %. Лише похідні ліси з грабняків займають на Поділлі 210 – 220 тис. га (36,6 %). На початку XXI ст. похідні ліси Поділля малопродуктивні. Вихід ділової деревини, навіть у порівнянні з умовно – натуральними, зменшується на 24-36%. В процесі лісовідновлюваних заходів грабняки повсюдно замінюють насадженнями з дубу, буку, сосни і ялини.

Луки. Геоботаніки й лугознавці вже давно доказали, що всі суходільні луки тайги й змішаних хвойно – широколистих лісів, значна, якщо не більша, частина заплавних лук різних природних зон виникли в результаті господарської діяльності людей []. Їх натуральним попередником найчастіше був ліс. Подібні луки типовий приклад природних ландшафтних комплексів антропогенного походження. Їх функціонування, як природної системи, підтримується сінокосінням та випасанням худоби. Звідси й ландшафтознавча назва натурально – антропогенних лук – лучно – пасовищні ландшафтні комплекси.

У межах Поділля функціонує два типи натурально – антропогенних лук: мішано – лісовий і лісостеповий.

Мішано – лісовий тип натурально – антропогенних лук (лучно – пасовищних ландшафтів) розповсюджений у поліських районах на півночі Хмельницької області та в межах Подільських полісь. Він тут займає до 30-35% території і приурочений як до заплав і надзаплавних терас, так і до вододілів. Польові ландшафтознавчі дослідження показують, що після вирубки мішаного хвойно – широколистого лісу лучна рослинність формується не зразу. ЇЇ випереджують тимчасові трав’янисті угруповання

вирубок і палів з багатим і різноманітним складом лісового різнотрав'я. Під впливом розвитку дернового процесу різнотрав'я збагачується злаками і "переростає" у злаково – різнотравні асоціації. Постійне сінокосіння і випас поступово перетворює їх у різнотравно – злакові, інколи у чисто злакові асоціації. Ознаками лісового походження мішано – лісового типу суходільних лук у межах Поділля є залишки лісової флори та підзолистий горизонт грунту. У лісових грунтах, що тривалий час перебувають під впливом лучної рослинності, верхні горизонти за особливостями дернини, кольору і структури, подібні до лучних грунтів, нижні горизонти змінені менше. Характерною ознакою суходільних лук є також недостатній і непостійний водний режим.

Лісостеповий тип натурально – антропогенних лук у межах Поділля займає до 7-9% площ сільськогосподарських ландшафтів. Здебільшого луки приурочені до крутих схилів долин річок, балок та заплав. Про нешироке розповсюдження натурально – антропогенних лук у минулому доказує те, що ще на початку XIX ст. луки і сінокоси займали у Подільській губернії лише 98.916 десятин, а їх продуктивність не перевищувала 30-45 пудів на десятину. В цей же час тут було 386,6 тис. голів великої рогатої худоби, 107,2 тис. коней, 711,2 тис. овець, 10,1 тис. кіз.

Сучасний стан натурально – антропогенних лук Поділля залежить від їх просторового місцерозташування, особливостей та характеру господарського використання. У розвитку суходільних лук на схилах суттєве значення має надмірний випас худоби, частково й сінокосіння.

Заплавні луки Поділля теж виникли, переважно на місці вирубаних лісів. На початку XXI ст. площ для їх розширення уже немає. Інколи в поліських районах Поділля для збільшення площ заплавних лук засипають численні пониження, западини, стариці та мілкі озерця. Однак, у розвитку та функціонуванні, як в поліському, так і лісостеповому типі заплавних лук, важливу роль відіграють випас, сінокосіння та підсів високопродуктивних кормових культур. Урожайність заплавних лук складає 40-60 ц / га.

Пустирі. Це похідні ландшафтні комплекси низької біологічної продуктивності. У межах Поділля вони не отримали широкого розповсюдження, але площі пустирів за минулі 20 років постійно зростають. Польові ландшафтознавчі дослідження показують, що це зумовлено занедбанням значної частини антропогенних ландшафтів, які ще недавно активно й раціонально використовували. Зокрема, суттєво зросли площі *деревно – чагарникових пустирів* з явними слідами недавно вирубаного лісу у вигляді пнів, чагарників та одиноких дерев.

У мішанолісовому типі умовно натуральних і похідних лісів після їх вирубки проходить часткова або повна заміна едифікатора. На вирубках та узліссях помітно збільшуються площі суцільних заростей малини та трав'яних рослин. Все разом сприяє трансформації складу корінного

угруповання. Відбувається ксерофітизація вирубки з пониженням класу гігротопу на одиницю. Якщо едифікатор відсутній тривалий час, то замість похідного лісу формуються пустирі зі стійкими ягідниковими угрупованнями. Подальший випас худоби на деревно – чагарникових пустирях сприяє їх відновленню в лісові ландшафти. На Середньому Придністер'ї , в Товтрах та Кременецьких горах до *чагарникових пустирів* відносяться так звані «терняки» – зарості терену чорного, різних видів шипшини та низькорослого глоду на крутих «стінках» долини Дністра та його приток, товтрах та схилах гір. Це теж залишки колишніх лісових " стінок ", лісів на схилах товтр, балок, гір, що в результаті подальшого випасу і вирубок не змогли повернутися і первісний лісовий стан. У Західній Європі багато чагарникових пустирів переважно *верещатників*, де переважає вереск(Calluna vulgaris). У Франції приморські пустирі, зайняті чагарничками і чагарниками, відомі під назвою *ланд*.

За минулі 20 років суттєво зросли площі й *пустирних луків,* що формуються на місці місцевих суходільних луків, а також занедбаних полів. В обох випадках важливу роль у розвитку суходільних лук відіграє надмірний випас худоби, інколи сінокосіння. Уже на початку літа такі луки перетворюються на пустирі, на яких суттєво погіршуються водно – фізичні властивості грунтів, активізуються процеси водної ерозії, формуються рівчаки, інколи і яри. Можливий варіант переходу пустирних луків на крутих схилах у денудаційний бедленд. У межах Поділля пустирні луки часто зустрічаються на Середньому Придністер'ї, Подільських товтрах, Кременецьких горах, Гологорах і Вороняках, частково Середньому Побужжі та на західних схилах Придніпровської височини.

У зв'язку з поступовим остепенінням заплави Південного Бугу у межах Поділля, спостерігається формування пустирних луків і тут []. Індикаторами лугових пустирів є біловус (Nardus stricta), щучка извилистая (Deschampsia flexnosa) – злаки, без кормової значимості, а також будяки. Цікавий різновид натурально – антропогенних пустирів формується на місці *спущених старих ставків та водосховищ.* Найбільш наглядний приклад – днище Меджибізького водосховища , що зараз повністю заросло непридатними для випасу перцем береговим(), осоками та, частково, будяками. Як природні системи натурально – антропогенні пустирі, достатньо стійкі. Їх меліорація з метою підвищення біологічної продуктивності, частково вимагає значних затрат коштів і часу. Натуральні пустирі, що не пов'язані з господарською діяльністю людини, виникають здебільшого у результаті заболочування лісів або заплавних лук.

У пізнанні натурально – антропогенних ландшафтів поки що багато неясного. Фізико – географи (зокрема й галузеві фахівці – грунтознавці та геоботаніки) ландшафтознавці тривалий час вважали, що аналіз антропогенного чинника не їх завдання, а безпосередньо похідні ландшафтні комплекси із-за своєї вторинності та ефемерності не є цікавими для науки. У тих випадках, коли натурально – антропогенні

ландшафти були предметом справжнього наукового дослідження, вони розглядались лише як чисто натуральні утворення, а методи, що застосовували у процесі їх пізнання, обмежувались вже відпрацьованими натурально – науковими підходами.

Зауважене особливо справедливе до похідних (вторинних) лісів і луків. Визначаючи наявність натуральних (корінних) і похідних лісів і луків, геоботаніки розглядають їх "оптом", не стараються знайти специфічні ознаки, що відрізняють перші від других, не застосовують диференційованого підходу ні до прогнозування їх розвитку, ні до заходів щодо меліорації похідних лісів і луків та догляду за ними. Як приклад – березовий гай. Майже в кожній природній зоні де вони зустрічаються, зокрема й лісостепу, є і корінні (первинні) й похідні (вторинні) березняки. Лише їх розмежування дає чагарниковий матеріал для передбачення майбутнього березових лісів – заміна їх дубово – сосновим або дубово – грабовим лісом, або тривале існування світлих, з розвинутим трав'яним покривом корінних березових гаїв. З приводу цього, обгрунтованою є думка М. А. Голубця про те, що " невиправданим є використання для корінних і похідних деревостанів однакових найменувань, а саме, додаванням до назви панівної породи закінчення «-няк» чи «-ник» (дубняк, сосняк, грабняк, березняк тощо). Це нівелює генезисну й лісовничо – екологічну відмінність між ними. Запропоновано, щоб корінні лісостани мали такі назви, як діброва, соснина, бучина, грабина тощо.

Використані джерела:

1. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України / Г.І. Денисик. – Вінниця: Арбат, 1998.-292с.

2.Денисик Г.І . Антропогенне ландшафтознавство / Г.І. Денисик - Вінниця: ПП "ТД "Едельвейс і К", 2012.- 335 с.

3.Исаченко А.Г. Прикладное ландшафтоведение / А.Г. Исаченко.-Л.:ЛГУ, 1976.-152 с.

4.Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико – географическое районирование / А.Г. Исаченко.- М.: Высшая школа, 1991.- 365 с.

5.Марцинкевич Г.И. Структура природно – антропогенах ландшафтов Беларуссии / Г.И. Марцинкевич, Н.К. Клищунова, Г.Т. Харитоничева // Антропогенные ландшафты: структура, методы и прикладные аспекты изучения.-Воронеж: Изд – во ВГУ, 1988.-С.67-73.

6.Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты // Ф.Н. Мильков. – Москва: Мысль, 1973. – 222 с.

7.Мильков Ф.Н. Словарь – справочник по физической географи. Издательство 2 – ое.: / Ф.Н. Мильков. – Москва, Мысль, 1970. – 344 с.

8.Мильков Ф.Н. Естественно – антропогенне ландшафты как особая категория природных комплексов / Ф.Н. Мильков // Антропогенные ландшафты: структура, методы и прикладные аспекты изучения. -Воронеж : Изд-во ВГУ, 1988. –С. 4-13.

9.Мильков Ф.Н. Физическая география : учение о ландшафте и геграфическая зональность / Ф.Н. Мильков.- Воронеж: Издадельство ВГУ, 1986.- 328 с.

10. Рябоконь О.В. На межі між натуральними й антропогенними ландшафтами /О.В. Рябоконь // Наукові записки ВДПУ. Серія: географія .- 2009.-Вип.18.- с.98-100.

11. Рябоконь О.В. Раціональне використання натурально-антропогенних ландшафтів/О.В. Рябоконь// Науковий збірник Географія та туризм Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2012.- Вип.20.- с.295-300.

12. Солнцев Н.А. Учение о ландшафте : избр. труды / Н.А. Солнцев.- М.: Изд – во Моск. ун-та, 2001.- 384 с.

УДК 379.85: 504.54 (477.42)

Дунаєвська О.Ф., Козловський О.Ю.

ВИВЧЕННЯ ДИГРЕСІЇ ЕКОСИСТЕМ МІСЬКОГО ПАРКУ ВНАСЛІДОК ЗРОСТАННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО НАВАНТАЖЕННЯ

Парк складається з різних екосистем та включає заповідну, експозиційну, адміністративно-господарську зони. Розглянуто дигресію екологічних систем міського парку внаслідок рекреаційної діяльності. Показано збільшення ступеня дигресії при зростанні рекреаційного навантаження.

Ключові слова: дигресія, рекреаційна діяльність, рекреаційне навантаження, парк, екосистема, ландшафт.

Парк состоит из различных экосистем и включает заповедную, экспозиционную, административно-хозяйственную зоны. Рассмотрено дигрессию экологических систем вследствие рекреационной деятельности. Показано возрастание степени дигрессии с увеличением рекреационной нагрузки.

Ключевые слова: дигрессия, рекреационная деятельность, рекреационная нагрузка, парк, экосистема, ландшафт.

The park consists of various ecosystems and includes conservation, exhibition, administrative zone. Considered digression ecological systems urban park due to recreational activities. Shown to increase with increasing degree of digression recreational activity.

Keywords: digression, recreational activities, recreational load, park, ecosystem landscape.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Для сучасного етапу суспільного розвитку характерним є зростання ролі рекреації в процесі відновлення сил людини. Ця потреба здійснюється у вільний від роботи час і забезпечується системою заходів, які ми звичайно визначаємо як «рекреаційно-туристична діяльність». Вона задовольняє специфічні потреби населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою, сприяє фізичному і розумовому оздоровленню суспільства. Тому цілком очевидною є зацікавленість рекреаційно-туристичної галузі у збереженні навколишнього середовища: адже природні ресурси та штучні екосистеми не просто є умовою, а складають основу, є неодмінною базою для розвитку рекреації.

Рекреаційні вимоги до стану навколишнього середовища повністю співпадають з екологічними потребами кожної людини. Разом із тим масовий і неконтрольований розвиток рекреації і туризму останнім часом завдає відчутної шкоди довкіллю. Загрозу для природних ресурсів становлять, зокрема, розбудова туристсько-рекреаційних комплексів та супутньої інфраструктури; безпосередній вплив рекреантів (особливо неорганізованих) на стан екосистем; технологічні процеси в рекреаційній сфері; забезпечення побутових потреб обслуговуючого персоналу та відпочивальників [1 – 5].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній та зарубіжній літературі з різною ступеню глибини досліджувались різноманітні теоретичні та практичні проблеми рекреаційного природокористування. Розвиток теоретичних положень концепції

раціонального природокористування та необхідність реалізації їх на практиці сприяли появі нових наукових напрямів досліджень різних аспектів людської діяльності у тісному взаємозв'язку з навколишнім середовищем. Одним з таких напрямів є рекреаційне природокористування, яке представляє собою гарний приклад екологічно неагресивного розвитку [6, 8]. Поняття рекреаційної географії дуже тісно пов'язане з діяльністю В.С. Преображенського, який був першим хто розпочав і надалі ініціював наукові дослідження в цій галузі. В першій монографії данного напряму висвітлені закономірності рекреаційної діяльності [7]. Різноманітні аспекти зазначеної проблематики висвітлено в роботах: М.В. Багрова, Л.О. Багрової, О.О. Бейдика, В.О. Бокова, Ю.О. Вєденіна, Ф.Д. Заставного, М.І. Ігнатенка, В.П. Крачила, О.І. Шаблія, П.Г. Шищенка й інших.

Об'єктом дослідження було обрано парк ім. Ю. Гагаріна у м. Житомир. *Метою* нашого дослідження було вивчення рекреаційних навантажень та стадій дигресії рослинного покриву на території парку.

Методика дослідження. Рекреаційне навантаження розглядають як агрегатний показник безпосереднього впливу рекреантів, їх транспортних засобів, будівництва рекреаційних споруд на природні ландшафтні комплекси. Воно зростає внаслідок масового відвідування населенням місць відпочинку і розвитку туризму [6, 8]. Розрізняють допустимі (оптимально та гранично допустимі) і деструкційні (критичні та катастрофічні) рекреаційні навантаження. При допустимих навантаженнях у екологічних системах хоч і відбуваються зміни, зумовлені антропогенними чинниками, проте здебільшого вони мають зворотній характер. Ландшафтні комплекси в таких випадках здатні до самовідновлення, але при цьому можуть втрачатися деякі ландшафтні елементи і взаємозв'язки (в лісових біоценозах, наприклад, спостерігається зрідження пологу деревостану і підросту, збіднення видового складу травостою). При критичних і катастрофічних рекреаційних навантаженнях відбуваються незворотні зміни складу та структури природних екологічних систем, що перевищують межі їх стійкості. Відтоді екосистеми вже не здатні до самовідновлення (можуть зникати, замінюватись на інші).

Звичайно рекреаційне навантаження виражають як кількість рекреантів – людей (або людино-днів) на рекреаційному об'єкті за певний проміжок часу (переважно за день або рік); чи перераховують цей показник на одиницю площі (наприклад, на гектар) або в залежності від виду відпочинку. Існує декілька підходів до визначення рекреаційних навантажень і відповідне їм різноманіття одиниць виміру, наприклад, осіб·год./га; осіб/добу; осіб/добу·га; осіб/га тощо.

Найбільш зручною для практичного застосування є обрахування кількості осіб протягом доби на одному гектарі. Одиницею рекреаційного навантаження при цьому є 1 особа/добу·га, яка означає, що упродовж дня (а точніше, 8 годин – сприятливого для рекреації періоду) на площі в 1 га

даного рекреаційного об’єкту знаходився один рекреант. Визначення величин рекреаційних навантажень проводиться разовими вибірковими методами – моментним і хронометричним.

Рекреаційна дигресія – це порушення природного середовища в результаті впливу на нього рекреантів. Ступінь дигресії природного середовища знаходиться в прямій залежності від рекреаційного навантаження і стійкості до нього природних комплексів. В основу визначення рекреаційного навантаження покладено тривалість перебування відпочиваючих на рекреаційних територіях протягом всього комфортного періоду. Можна використовувати також розрахункові методи, розроблені для конкретних соціальних і природних умов на основі емпірично встановлених п’яти стадій рекреаційної дигресії [9, с. 127-128]. За Фоменком [9] розрізняють 5 стадій дигресії рослинного покриву. Перша характеризується непорушеною, пружною під ногами підстилкою, певним (характерним) набором видів трав’янистих рослин, численним різновіковим підростом. II – починається витоптування підстилки, з’являються стежинки, які займають ще невелику площу, III – притоптані ділянки збільшуються, потужність підстилки значно зменшена, що призводить до проникнення лугових і навіть рудеральних видів під покрив лісу. Підріст, що зберігся, мало диференційований, майже відсутні паростки цінних порід. IV – біогеоценоз набуває своєрідної структури, яка характеризується утворенням галявин і стежок, повністю зруйнована підстилка, розростаються лучні трави, відбувається ущільнення ґрунту. V – значна частина площі позбавлена рослинності, зберігаються лише окремі її плями, фрагменти бур'янів та однорічні рослини, підріст майже повністю відсутній, дорослі дерева хворі або мають механічні пошкодження, у переважній більшості з них корені оголені, виступають на поверхню ґрунту. Ступінь витоптування у % до загальної площі складає відповідно: незначна; до 5%; 10-15%; 15-20%; до 60% і навіть повного витоптування. Одним з показників, що характеризує придатність лісів до рекреації, є коефіцієнт рекреації (Кр), який визначається відношенням витоптаної площі до загальної площі ділянки. З допомогою коефіцієнту рекреації встановлюють стадію рекреаційної дигресії. Так, при Кр менше ніж 0,05 має місце 1 стадія дигресії, при Кр 0,05-0,1 – 2 стадія, 0,1-0,3 – 3 стадія, 0,3-0,6 – 4 стадія, 0,6 та більше – 5 стадія [13].

Межа стійкості біогеоценозу, яка визначається його здатністю до самовідновлення при існуючих рекреаційних навантаженнях, знаходиться між III і IV стадіями дигресії. Очевидно, що біогеоценози, які мають різну стійкість до рекреаційних навантажень, з неоднаковою силою можуть протистояти рекреаційній дії. Інакше кажучи, якщо різні біогеоценози володіють різною стійкістю, то однакові стадії рекреаційної дигресії досягаються в них при різних значеннях навантаження. У відповідності з цим слід визначати і норми допустимих рекреаційних навантажень – таких навантажень, при яких біогеоценоз ще зберігає стійкий стан [11].

Визначення норм рекреаційного навантаження залежать в основному від природних ландшафтів та сезону року. В загальній системі оцінок найбільший опір на вплив рекреаційного навантаження мають приморські природні комплекси (в нашому випадку це річка Тетерів), найменшу – низовинні. Рекреаційне навантаження влітку є вищим, ніж зимою. Виходячи з цих даних встановлені нормативні показники рекреаційного навантаження для різних природних комплексів України.

Таблиця 1.

Показники рекреаційного навантаження на природні комплекси [9]

Природні комплекси	*Нормативи рекреаційного навантаження (осіб/км^2)*					
	літо			*зима*		
	Min	Max	Сер.	Min	Max	Сер.
Річкові	50	80	65	16	24	20
Горбисті	80	120	100	30	50	40
Низовинні	100	150	125	40	60	50

Результати дослідження. Парк існує з 19 ст. – заснований відомим меценатом і дослідником Волині – бароном І. М. де Шодуаром. В радянські часи використовувався для масового відпочинку і розваг населення, розвитку культури і самодіяльного мистецтва, надання платних послуг в сфері культури і дозвілля. Набув статусу «парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення» згідно рішення облвиконкому №149 від 31.03.1964, адреса: м. Житомир, вул. Ст. Бульвар, 34.

Основним землекористувачем є парк (34,33 га з 38,01 га загальної території). На долю інших землекористувачів припадає лише 3,68 га (серед яких земельна ділянка ВЖРЕП-3, дитячі дошкільні заклади). Земельні виділи парку розташовані на лівому березі р. Тетерів (15,98 га) та лісовому урочищі «Городище» на правому березі р. Тетерів. Матеріально – технічна база парку складається із атракціонів – 31 шт., ігрових автоматів - 24, дитячих авто «Лідер» - 25, танцювальних майданчиків – 1, приміщення літньої естради – 1, центральної арки– 1, шахового павільйону– 1, дитячого майданчика «Рошен»-1. Парк культури та відпочинку має мережу алей в різних напрямках, загальною довжиною 2740 метрів, та є найулюбленішим місцем мешканців Житомира для прогулянок та відпочинку.

Екосистеми парку представлені як природними, так і штучними та змішаними: 1) зону стаціонарною рекреації, де розташовані атракціони, слід вважати антропогенною; 2) власне паркову зона – залишки насаджень парку, створеного графом Шодуаром – слід віднести до природно-антропогенних систем; 3) нарешті, лісове урочище «Городище», яке розташоване на правому березі річки Тетерів, до якого легко дістатись пішохідним мостом, залишається природною екологічною системою.

При поділі парку на зони було враховано, що при створенні даного природоохоронного об’єкту до його складу були включені різнорідні

ландшафти (природні, антропогенні, антропогенно-природні), тому його склад визначає функціональне зонування та використання виділених зон: експозиційна, заповідна та адміністративно-господарська.

Експозиційна зона займає близько 40% площі власне паркової частини. Вона знаходиться у центральній частині парку, являє собою залишки паркового ансамблю, створеного графом де Шодуаром. Експозиційна зона поєднує трав'яні газони, деревні та чагарникові насадження, що створює мальовничий ландшафт. Стежки мають асфальтовані покриття. Дана зона має значний естетичний потенціал, саме тут розміщується статуя богині Діани та давня стіна, що виконує роль підпори. Для збереження рекреаційних ресурсів паркового ансамблю необхідно суворо дотримуватись режиму утримання, використання та охорони. В цій зоні суворо заборонено будь-яке будівництво, перепланування доріжок, використання газонів у якості доріжок, збирання гербарію. До експозиційної зони належить площа обмеженої організованої рекреації та екскурсій. У східній її частині відсутні пішохідні доріжки з твердим покриттям, ця територія є ерозійно небезпечною, що обмежує її рекреаційне використання. В цій зоні забороняється вільно пересуватися територією, екскурсанти повинні рухатись виключно існуючими стежками поперек схилу. З метою запобігання ерозійним процесам заборонено пересуватися ґрунтовими стежками вздовж схилу. Заповідна ландшафтна ботанічна зона виділяється вузькою прибережною смугою 20-25 м завширшки. Її довжина складає 330 м крутим скелястим берегом річки Тетерів: 80 м нижче та 250 м вище греблі. Дана зона має наукову цінність та характеризується доброю збереженістю рослинного покриву. Адміністративно-господарська зона займає близько 30% території, до неї належать адміністративно-господарські будівлі, об'єкти стаціонарної рекреації.

Рекреаційне планування вимагає визначення допустимих та оптимальних навантажень на ландшафт, які забезпечують стійкість природних комплексів – важливу умову збереження рекреаційного потенціалу території.

Натурні обстеження парку проводились в різні періоди року. Встановлено, що на даний час в парку зростає 89 видів деревних рослин (більшість яких віком від 16 до 50 років). За останні роки зникло 15 видів, в т. ч. горіх ведмежий; натомість вдало введено 13 нових видів, наприклад, ірга овальна. Багатство видового складу парку зумовлене тим, що на багатьох ділянках зберігаються типові лісові види, стійкі до рекреації. Проективне покриття травостою складає 15-30%, решту території займає густа мережа стежок. З лісових видів поодиноко у цій зоні зростають: розхідник плющоподібний, кострица велетенська, грястиця збірна, вероніка дібровна, ранник вузлуватий, осока стягнута, медунка темна та ін. Осокові та вербові насадження є основною рослинністю берегів річки. Значні зарості утворює шевлюга. На прируслових частинах заплав – пирій

повзучий, гвоздики, молочай. Знижені ділянки заплав укриті болотною та водною рослинністю. Вивчення видового складу трав'янисто-чагарникового ярусу інвентаризаційним методом дозволило підрахувати видове біорізноманіття, що склало 230 видів. Флористичний склад судинних рослин – 57 видів. На території парку представлено різноманітний тваринний світ: птахи, ссавці, плазуни, земноводні, комахи та ін. Відвідувачі парку мають змогу милуватися білками, голубами, горобцями, зозулями, дятлами, сойками, вужами, совами та ін. Основний рекреаційний гідрологічний ресурс – річка Тетерів.

Ландшафт крутосхилів долини лівого берега р. Тетерів із відслоненнями гранітів на річкових терасах, перекритих лесоподібними суглинками, представлено антропогенним ландшафтом – штучним парком, причому як віковими насадженнями деревних і чагарникових порід, так і штучними (газонів), а також значних за площею ділянок стаціонарної рекреації (атракціонів). Видовий склад деревно-чагарникових порід власне парку (експозиційної зони) визначається в цілому залишками парку графа І.М. Шодуара. Видовий склад трав'яних газонів сформувався з видів, стійких до антропогенного впливу, в першу чергу, до витоптування: пажитниці багаторічної, подорожника великого, гірчака горобиного, кульбаби лікарської, любочок осінніх тощо. На незначних площах у парку, особливо на затінених, нітрофікованих та засмічених ділянках, зустрічаються нестійкі угруповання рудеральних видів: чистотілу звичайного, щириці загнутої, кропиви дводомної, лободи білої, герані сибірської та ін.

Ландшафти парку представлені чотирма головними типами: 1) круті схили долини правого берега р. Тетерів з відслоненням гранітів, перекритих лесоподібними суглинками та вкритих лісовою рослинністю; 2) круті схили долини лівого берега р. Тетерів місцями з відслоненням гранітів, перекритих лесоподібними суглинками та антропогенним ландшафтом – штучним парком; 3) заплавний ландшафт на правому березі р. Тетерів з відслоненням гранітів, перекритих пролювієм схилів та річковим алювієм та формуванням тополево-вербових ценозів або болотного та прибережно-водного високотрав'я; 4) лучно-степовий балковий ландшафт, що сформувався на лесоподібних суглинках, на дернових ґрунтах з ценозом осоки ранньої та степовим різнотрав'ям.

У процесі досліджень рекреаційних навантажень слід враховувати сезонну циклічність функціонування природно-заповідних установ, що пов'язана з характером їх діяльності, відповідними змінами потоків відпочиваючих, неоднаковою стійкістю ландшафтних комплексів та їх компонентів до антропогенного впливу протягом року та ін. Крім того, беруть до уваги добову ритміку використання даної рекреаційної території.

Початковий етап визначення міри рекреаційного навантаження на природні та штучні екосистеми включає інвентаризаційну характеристику (оцінку) природного середовища відповідної території за його двома

складовими: природними компонентами та/або їх територіальними поєднаннями – ландшафтними комплексами. Компонентний аналіз починається з визначального компоненту – літогенного, що включає літологічну будову території з відповідним рельєфом і визначає характер інших компонентів. Після нього аналізують атмогенний, що становить собою приземний шар повітря з його особливостями погоди і клімату. Наступними аналітичними компонентами (в порядку послаблення ландшафтоутворюючої функції) є гідрогенний, едафогенний (ґрунт) і біогенний. Біогенний компонент ландшафтних комплексів виступає найменш стійким щодо екзогенних впливів, зокрема й рекреаційних. Від нього в компонентній градації протидія цим впливам (стійкість) зростає до найбільш «консервативного» – літогенного.

Відповідно до регіонального і локального структурних рівнів земної макроорганізації характеризуються ландшафтні комплекси природної території, де основним буде висвітлення взаємозв'язків їх компонентів через масоенергообмін (метаболізм) у вигляді природних процесів. Відмітимо, що між величиною рекреаційних навантажень і розмірами ландшафтних комплексів існує обернено пропорційна залежність: рекреаційні навантаження більш відчутні в напрямку зменшення таксономічного рангу ландшафтного комплексу.

Основними негативними факторами нерегульованої рекреаційної діяльності є витоптування, збір рослин, випалювання (в місцях розведення вогнищ), механічне пошкодження деревостану, забруднення окремих ділянок території тощо. Так, збільшення рекреаційних навантажень на деревостани в лісових ЛК зумовлює зменшення росту, повноти і запасу дерев, посилюються процеси саморозрідження. Найменш стійкий до рекреаційного впливу підріст деревних рослин. Кр експозиційної зони становить 0,06, проте це не виключає наявність ділянок з ознаками V стадії дигресії, що займають площу 0,9 га.

Таблиця 2

Кількість відвідувачів атракціонів (тис. чоловік)

Назва атракціону	*2008 р.*	*2009 р.*	*2010 р.*
Тир	47237	36738	68286
Більярд	4581	2884	2500
Прокат човнів	2954	3062	2879
Гральні автомати	23008	26310	41159
Автодром	13549	6370	11585
Дитячі атракціони	120826	103479	117616
Дорослі атракціони	180628	234186	174884
Всього	392783	413029	418909

На останніх стадіях рекреаційної дигресії в лісових екосистемах з’являються прогалини без підросту і підліску, повністю порушується

природне лісовідновлення, що в кінцевому підсумку призводить до зникнення корінного фітоценозу.

Рис. 1. Ознаки дигресії на території експозиційної зони парку

Рис. 2. Ознаки дигресії поблизу малої архітектурної форми парку

Збільшує рекреаційне навантаження і проведення різних заходів. Так, в середньому за рік на території парку проводиться 162 культурно-масових та фізкультурно-оздоровчих заходів. Найбільш масово проходять державні та загальноміські свята: День Перемоги, День Конституції України, День молоді, День незалежності України, святкування Дня міста Житомира, проводи Зими та зустріч Весни, свято «Ласунка» День морозива, День захисту дітей. Парк є об’єктом етнографічного, фестивального, подієвого туризму. Протягом весняно-літнього сезону на

території парку проходять концерти професійних колективів та колективів художньої самодіяльності, виставки, благодійні акції та концерти церков різних конфесій, шахові турніри. На території парку встановлено малі архітектурні форми, функціонують фонтани. Все це призводить до додаткового рекреаційного тиску на природні ландшафти.

Висновки. Проаналізувавши статистичні дані, ми бачимо тенденцію до збільшення кількості відвідувачів (табл. 2), а, відповідно, й до зростання антропогенного навантаження на даний рекреаційний об'єкт. Особливо це стосується літнього сезону: в ці місяці рекреаційне навантаження перевищує нормативне значення у 10 разів [1, 10]. Це призводить до виникнення дигресії ландшафтного комплексу.

На території парку відмічено витоптування (наявність стежок в непередбачених місцях), засмічення, навіть влаштування самовільних смітників на правому березі річки (рис. 1; 2).

Слід особливо наголосити на тому, що на значних площах лісового урочища «Городище», особливо поблизу підвісного мосту, лісові ценози знаходяться на 3-5 стадіях рекреаційної дигресії. В цих умовах відбувається знищення до 70-90% площі нижніх ярусів рослинності, а також лісової підстилки (і одночасно – збільшення на аналогічну величину відносної площі стежок, що прокладено безсистемно); відбувається значне ущільнення ґрунту та зменшення його водопроникності, погіршення умов зростання деревних рослин, зменшення загальної екологічної стійкості лісових екосистем. На ділянках III стадії рекреаційної дигресії грабових лісів, які примикають з заходу безпосередньо до підвісного мосту, формуються специфічні, флористично багаті угруповання, видовий склад яких формується під впливом рекреації. Шлях до розв'язання цього комплексу проблем лежить через розробку адекватної концепції рекреаційного природокористування; адже природа, що неминуче зазнає змін у процесі промислового і сільськогосподарського виробництва, виступає основним фактором оздоровлення і відновлення нервово-психічних і фізичних сил людини. Ця концепція має базуватись на усвідомленні того, що природокористування є виробничо-науковою діяльністю людини, спрямованою на комплексне вивчення, освоєння, використання, перетворення, відновлення та охорону природного середовища. Іншими словами рекреаційне природокористування являє собою раціональне використання природних багатств для задоволення рекреаційних потреб людини без завдання шкоди довкіллю без завдання шкоди довкілля [1-5]. Для покращення стану ландшафтного комплексу парку запропоновані наступні заходи: дотримання чіткого зонування території парку з метою зменшення проявів дигресії; перед входом в паркову частину встановити аншлаг типового зразка про належність парку до природно-заповідного фонду з зазначенням картосхеми об'єкту, заборонених дій на території парку; встановлення табличок єдиного зразка на деревах з зазначенням назви, природного ареалу, що сприятиме

екологічній освіті рекреантів; провести санітарне очищення від аварійних, сухостійних та перестійних дерев, коронування, обрізка омели (відповідно до проекту організації парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення та її функціонального зонування); підвищувати екологічну культуру населення; запровадити організовану рекреаційну діяльність, зокрема, екскурсійну.

Використані джерела:

1.Стафійчук В. І. Рекреалогія: Навч. Посібник / В. І. Стафійчук. – 2-ге вид. – К.: Альтерпрес, 2008. – 264 с.

2.Данилишин Б. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. – К,: РВПС України. – 1999. – 716 с.

3.Бейдик О.О. Індустрія національного туризму: проблеми формування та сучасний стан. // Економічна та соціальна географія / Бейдик О.О., Яценко Б.П., Любіцева О.О. – 1995. – Вип. 46. – С.93–99.

4.Король О. Д. Сучасний туризм та його місце у суспільному виробництві / Король О. Д., Крачило М. П. // Розвиток туризму в Україні. Проблеми і перспективи: Збірник наукових статей. — К.: ІВЦ "Слов'янський діалог", 1995. — С.57—63.

5.Бухаріна Л.М. Розвиток системи державного регулювання туристичної галузі / Л.М. Бухаріна // Економіка та держава: між народ. наук.-практ. журн. – 2007. – №12. – С. 87-88.

6.Лысенкова З.В.. Рекреационное природопользование: от теории к практике // Вестник ТГПУ. 2007. Выпуск 6 (69). Серия: Естественные и точные науки. С. 54- 57.

7.Теоретические основы рекреационной географии. Ред. В.С. Преображенский. – М.: Наука, 1975. – 224 с.

8.Телюра Н.А. Теоретичні аспекти рекреаційного природокористування // Проблемы материальной культуры. – Географические науки. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./KNP/154/knp154_75-76.pdf

9.Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія: Навч. посібник. – К.: Центр навч. літ., 2007. – 312 с.

10. ДБН-92.

11. Іванунік В.О. Оцінка природної рекреаційно-туристичної місткості та її використання в Чернівецькій області / В.О. Іванунік //Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту. Сер. Географія. – 2008. – Вип. 17. – С. 191-194.

12. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / Кравців В.С., Гринів Л.С., Копач М.В., Кузик С.П. – Львів: НАН України, 1999. – 78 с.

13. Генсирук С. А. Рекреационное использование лесов / С. А. Генсирук, М. С. Нижник, Р. Р. Возняк. – К.: Урожай, 1987. – 246 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. *Алістратова Катерина Едуардівна* – студентка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
2. *Арпуль Оксана Володимирівна* – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій харчування та ресторанного бізнесу, факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Національний університет харчових технологій.
3. *Атаманюк Ярослава Дмитрівна* – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та природознавства, Інститут природничих наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.
4. *Блинова Ольга Александровна* – аспирант, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова.
5. *Бондар Наталія Петрівна* – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій харчування та ресторанного бізнесу, факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Національний університет харчових технологій.
6. *Воловик Людмила Михайлівна* – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії, екології і методики навчання, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
7. *Воровка Володимир Петрович* – кандидат географічних наук, доцент, декан природничо-географічного факультету, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.
8. *Гілецький Йосип Романович* – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри географії та природознавства, географічний факультет, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
9. *Глибовець Вікторія Леонідівна* – кандидат географічних наук, асистент кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
10. *Гринюк Олег Юрійович* – кандидат географічних наук, асистент кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
11. *Гукалова Тетяна Василівна* – магістрант кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу, факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Національний університет харчових технологій.
12. *Демченко Віктор Олексійович* – доктор біологічних наук, завідувач міжвідомчою лабораторією Моніторингу екосистем Азовського басейну Одеського філіалу Інституту біології південних морів та Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького.
13. *Джапарова Нургуль Сулаймановна* – кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой туризма, Академия туризма, Кыргызстан.

14. *Доан Павло Ванович* – аспірант кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
15. *Доценко Віктор Федорович* – доктор технічних наук, професор, декан факультету готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, завідувач кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу, Національний університет харчових технологій,
16. *Дунаєвська Оксана Феліксівна* – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри охорони довкілля та збалансованого природокористування, екологічний факультет, Житомирський національний агроекологічний університет.
17. *Євтушенко Оксана Вікторівна* – студентка кафедри географії України, геолого-географічний факультет, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
18. *Задворний Сергій Ігорович* – аспірант кафедри географії України і туризму, географічний факультет, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.
19. *Іщенко Тетяна Іванівна* – кандидат технічних наук, доцент кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу, факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Національний університет харчових технологій.
20. *Исламова Анжела Геннадьевна* – преподаватель кафедры физической географии, факультет географии, экологии и туризма, Кыргызский государственный университет.
21. *Кадыркулов Актанбек Курманбекович* – старший преподватель, аспирант кафедры экологии и природопользования, факультет экологии и менеджмента, Бишкекский гуманитарный университет имени К. Карасаева.
22. *Козловський Олексій Юрійович* – старший викладач кафедри загальної екології, екологічний факультет, Житомирський національний агроекологічний університет.
23. *Колотуха Олександр Васильович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії та геоекології, природничо-географічний факультет, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка.
24. *Косяк Діана Святославівна* – кандидат географічних наук, доцент кафедри водогосподарської екології, гідрології та гідравліки, факультет водного господарства та природо облаштування, Національний університет водного господарства та природокористування.
25. *Коцюба Анна Ігорівна* – аспірантка кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

26. *Лавриненко Сергій Іванович* – кандидат географічних наук, ректор Полтавського інституту бізнесу Міжнародного науково-технічного університету імені Ю. Бугая.
27. *Логвин Михайло Михайлович* – кандидат, географічних наук, доцент, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу факультету харчових технологій, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».
28. *Лук'янчук Олена Миколаївна* – аспірантка кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
29. *Малиновська Оксана Юріївна* – кандидат, географічних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
30. *Машко Алла Олександрівна* – аспірантка кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
31. *Мельник Людмила Вікторівна* – кандидат географічних наук, асистент кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
32. *Мечковская Ольга Александрова* – кандидат географических наук, доцент, заведующая кафедрой непрерывного образования в туризме, факультет повышения квалификации и переподготовки кадров, Институт туризма, Белорусский государственный университет физической культуры.
33. *Молодецький Анатолій Емільович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії України, геолого-географічний факультет, Одеський національний університет імені І.І.Мечникова.
34. *Обозний Василь Васильович* – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри туризму, Інститут природничо-географічної освіти та екології, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
35. *Пишна Ганна Олександрівна* – аспірантка кафедри географії України, геолого-географічний факультет, Одеський національний університет імені І.І.Мечникова.
36. *Рябоконь Ольга Володимирівна* – асистент кафедри географії, природничо-географічний факультет, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського.
37. *Смирнов Ігор Георгійович* – доктор географічних наук, професор, професор кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
38. *Сергійко Віра Федорівна* – кандидат філософських наук, доцент кафедри країнознавства і туризму, Інститут міжнародних відносин, Національний авіаційний університет.

39. *Ситник Олексій Іванович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії та методики її навчання, природничо-географічний факультет, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.
40. *Сопов Дмитро Сергійович* – аспірант кафедри географії, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, асистент кафедри землевпорядкування і кадастру, Луганський національний аграрний університет.
41. *Степанець Інна Олександрівна* – студентка кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
42. *Стоян Ірина Миколаївна* – магістрант кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу, факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Національний університет харчових технологій.
43. *Толибаєва Гулайим Бахадурівна* – студентка кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
44. *Торушанко Віктор Русланович* – аспірант, відділ природокористування та збалансованого розвитку, Інститут географії НАН України.
45. *Уліганець Сергій Іванович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії України географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
46. *Фокіна Анастасія Андріївна* – студентка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
47. *Хоменко Катерина Анатоліївна* – студентка кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
48. *Чикаловець Катерина Олександрівна* – студентка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
49. *Чіпко Тарас Миколайович* – аспірант, відділ природокористування та збалансованого розвитку, Інститут географії НАН України.
50. *Шелемеха Діана Олегівна* – аспірантка, кафедра економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
51. *Шидловська Олена Броніславівна* – кандидат технічних наук, доцент кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу, факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Національний університет харчових технологій.
52. *Parzych Krzysztof* – Ph.D, Instytut Geografii i Studiów Regionalnych Akademia Pomorska w Słupsku.

КОЛОНКА РЕЦЕНЗЕНТА

Науковий збірник «Географія та туризм», № 26, містить 36 статей 52 авторів, які представляють провідні вищі навчальні заклади та академічні інститути України, Росії, Білорусі, Киргизстану та Польщі.

В рубриці *«Географія рекреації та туризму: теоретичні та прикладні питання»* представлені 22 статті 33 авторів з України (Київ, Одеса, Івано-Франківськ, Тернопіль, Кіровоград, Луганськ, Переяслав-Хмельницький), Росії (Москва), Білорусі (Мінськ), Киргизстану (Бішкек), Польщі (Слупськ). Найбільшm цікаві матеріали надійшли з Києва (аналіз стану та перспективи розвитку готельного господарства в Івано-Франківській області), Москви (разработка экологической составляющей индикатора устойчивого развития прибрежной зоны Крыма), Мінська (анализ стратегии развития экологического туризма в Республике Беларусь).

В рубриці *«Актуальні проблеми суспільної географії та країнознавства»* представлено 8 статей 10 авторів (переважно молодих вчених) вищих навчальних закладів та академічних інститутів Києва, Полтави, Луганська. Привертають увагу публікації, присвячені аналізу депопуляції населення України, факторам розвитку житлово-комунального господарства, перспективам розвитку АПК України на фоні світової продовольчої кризи.

В рубриці «*Природнича географія: теорія та практика*» представлено 6 статей 8 авторів з провідних наукових закладів України (Одеса, Мелітополь, Рівне, Вінниця, Житомир, Умань) та Киргизстану (Бішкек). Привертають увагу матеріали, присвячені аналізу парадинамічних зв’язків приазовських ландшафтних комплексів (Мелітополь), обгрунтуванню розробки паспортів водних об’єктів України (Рівне), аналізу біотичних типів природно-антропогенних ландшафтів України (Вінниця).

Науково-практична поліфонія поданих матеріалів віддзеркалює проблематику та предмет-об'єктну сутність розробок як провідних вчених України, країн «близького зарубіжжя» та Польщі, так і аспірантської, студентської молоді.

Отже, в збірнику представлені україномовні, російськомовні, англомовні статті. Слід наголосити ще раз на тому, що назвам та англомовним анотаціям ряду статей бракує лаконічності, науковості та відповідного редагування, а в публікаціях українських авторів відчувається брак картографічного матеріалу та іншої наочності.

Бейдик О.О., доктор географічних наук, професор,
професор кафедри країнознавства та туризму
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ЗМІСТ

І. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

Колотуха О.В. Спортивний туризм: співвідношення понять…. 3
Доан П.В. Концептуальні засади дослідження локальної туристичної системи…… 13
Parzych Krzysztof. Вплив європейських фондів на туристичний розвиток морських курортів на прикладі курорту Леба……... 21
Исламова А.Г., Джапарова Н.С. Анализ туристско-рекреационных ресурсов южной части Иссык-Кульской котловины с использованием ГИС-программ…….. 28
Мечковская О.А. Стратегия развития экологического туризма в Республике Беларусь…… 33
Смирнов І.Г., Обозний В.В. Некрополі Першої Світової війни у Польщі: туризм, історія, логістика……. 38
Сергійко В.Ф. Туреччина: досвід стратегічного розвитку туризму…….. 49
Фокіна А.А. Смирнов І. Г. Головні дестинації сафарі-туризму в Кенії…… 56
Малиновська О. Ю., Чикаловець К.О. Діяльність підприємств на туристичному ринку України…… 65
Молодецький А.Е., Євтушенко О.В. Перспективні аспекти розвитку спортивного туризму в регіонах України…….. 74
Коцюба А.І. Феномен спелестології в туризмі…….. 80
Іщенко Т.І, Шидловська О.Б., Стоян І.М. Перспективи розвитку wellness-індустрії в готельному господарстві України 87
Алістратова К.Е. Містичний туризм: зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні…….…. 93
Пишна Г.О. Бальнеологічні та бальнеогрязьові рекреаційні системи України: ресурси, їх використання та напрями охорони…….. 101
Гілецький Й.Р. Водоспади українських Карпат як об’єкти пізнавального туризму……..……... 109
Атаманюк Я.Д. Соціально-економічні передумови розвитку рекреаційно-туристичної індустрії в Івано-Франківській області…… 122
Доценко В.Ф., Гукалова Т.В., Бондар Н.П., Арпуль О.В. Стан та перспективи розвитку готельного господарства в Івано-Франківській області…… 131
Гринюк О.Ю., Толибаєва Г.Б. Оцінка сприятливості

кліматичних умов для розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в теплий період в Подільському регіоні…….. 138
Блинова О.А. Разработка экологической составляющей индикатора устойчивого развития прибрежной зоны Крыма….. 145
Задворний С.І. Заклади культурно-мистецької сфери Тернопільської області та їх роль у розвитку туризму……. 155
Воловик Л.М. Особливості розвитку рекреаційно-туристичного комплексу столичного регіону (на прикладі Київської області).. 164
Уліганець С.І. Мельник Л.В., Хоменко К.А. Аналіз значимості втрачених пам'яток на розвиток туристичної індустрії в місті Києві……... 172

ІІ. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

Лавриненко С.І., Логвин М.М. Депопуляція населення як наслідок соціально-духовних проблем суспільства……..…… 181
Глибовець В.Л., Степанець І.О. Академічна мобільність як новий вид сезонної міграції населення…….. 188
Торушанко В.Р. Соціокультурні аспекти розвитку поліетнічного суспільства в межах регіону……... 196
Шелемеха Д.О. Динаміка структурних трансформацій сфери послуг населення міста Києва (на прикладі подолу)……. 202
Лук'янчук О.М. Фактори розвитку та ефективної діяльності житлово-комунального господарства……. 207
Чіпко Т.М. Перспективи розвитку АПК України на фоні світової продовольчої кризи…….…….. 214
Машко А.О. Вплив еколого-географічних чинників на розвиток агропродовольчого комплексу Черкаської області……. 221
Сопов Д.С. Міські землі у структурі землекористування (на прикладі Луганської області)…….. 230

ІІІ. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Кадыркулов А.К. Природные ландшафты Атбашы-Каракоюнской долины и их антропогенные модификации…… 240
Воровка В.П., Демченко В.О. Парадинамічні зв'язки у ландшафтному комплексі Східний Сиваш-Утлюцький лиман Азовського моря…….…….. 251
Косяк Д.С. Обгрунтування розробки паспорту водних об'єктів

в Україні……. 260
Ситник О.І. Несприятливі метеорологічні явища на території Черкаської області на початку XXI ст…… 267
Рябоконь О.В. Біотичні типи натурально – антропогенних ландшафтів…… 277
Дунаєвська О.Ф., Козловський О.Ю. Вивчення дигресії екосистем міського парку внаслідок зростання рекреаційного навантаження……. 284

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ……..……. 294
КОЛОНКА РЕЦЕНЗЕНТА…….…….…… 298

СОДЕРЖАНИЕ

I. ГЕОГРАФИЯ РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

Колотуха А.В. Спортивный туризм: соотношение понятий…… 3
Доан П.В. Концептуальные основы исследования локальной туристической системы……... 13
Parzych Krzysztof Влияние европейских фондов на туристическое розвитие морских курортов (на примере курорта Лэба)..…… 21
Исламова А.Г., Джапарова Н.С. Анализ туристско-рекреационных ресурсов южной части Иссык-Кульской котловины с использованием ГИС-программ……. 28
Мечковская О.А. Стратегия развития экологического туризма в Республике Беларусь…… 33
Смирнов И.Г., Обозный В.В. Некрополи Первой Мировой войны в Польше: туризм, история, логистика…….. 38
Сергийко В.Ф. Турция: опыт стратегического развития туризма…… 49
Фокина А.А. Смирнов И. Г. Главные дестинации сафари-туризма в Кении……. 56
Малиновская О. Ю., Чикаловець К.А. Деятельность предприятий на туристическом рынке Украины…….. 65
Молодецький А.Е., Евтушенко О.В. Перспективные аспекты развития спортивного туризма в регионах Украины…… 74
Коцюба А.И. Феномен спелестологии в туризме…….. 80
Ищенко Т.И, Шидловська О.Б., Стоян И.М. Перспективы развития wellness-индустрии в гостиничном хозяйстве Украины……. 87
Алистратова К.Э. Мистический туризм: зарубежный опыт и перспективы развития в Украине……... 93
Пишна Г.А. Бальнеологические и бальнеогрязевые рекреационные системы Украины: ресурсы, их использование и направления охраны…… 101
Гилецкий Й.Р. Водопады украинских Карпат как объекты познавательного туризма……. 109
Атаманюк Я.Д. Социально-экономические предпосылки развития рекреационно-туристической индустрии в Ивано-Франковской области……... 122
Доценко В.Ф., Гукалова Т.В., Бондар Н.П., Арпуль О.В. Состояние и перспективы развития гостиничного хозяйства в Ивано–Франковской области…….. 131
Гринюк О.Ю., Толыбаева Г.Б. Оценка благоприятности климатических условий для развития рекреационно-туристической деятельности в теплый период в Подольском регионе…… 138

Блинова О.А. Разработка экологической составляющей индикатора устойчивого развития прибрежной зоны Крыма…….. 145
Задворный С.И. Заведения сферы культуры и искусства Тернопольской области и их роль в развитии туризма…… 155
Воловик Л.М. Особенности развития рекреационно-туристического комплекса столичного региона (на примере Киевской области)…… 164
Улиганец С.И., Мельник Л.В., Хоменко К.А. Анализ значимости утраченных памятников на развитии туристической индустрии в городе Киеве……. 172

II. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ И СТРАНОВЕДЕНИЯ

Лавриненко С.И., Логвин М.М. Депопуляция населения как следствие социально-духовных проблем общества……. 181
Глибовец В.Л. Степанець И.А. Академическая мобильность как вид сезонной миграции населения……. 188
Торушанко В.Р. Социокультурные аспекты развития полиэтнического общества в пределах региона…… 196
Шелемеха Д.О. Динамика структурных трансформаций сферы услуг населения города Киева (на примере Подола)…… 202
Лукьянчук О.Н. Факторы развития и эффективной деятельности жилищно-коммунального хозяйства…….. 207
Чипко Т.Н. Перспективы развития АПК Украины на фоне мирового продовольственного кризиса…….. 214
Машко А.А. Влияние эколого-географических факторов на развитие агропродовольственного комплекса черкасской области…… 221
Сопов Д.С. Городские земли в структуре землепользования (на примере Луганской области)…….. 230

III. ЕСТЕСТВЕННАЯ ГЕОГРАФАЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Кадыркулов А.К. Природные ландшафты Атбашы-Каракоюнской долины и их антропогенные модификации…….. 240
Воровка В.П., Демченко В.О. Парадинамические связи в ландшафтном комплексе Восточный Сиваш-Утлюкский лиман Азовского моря……. 251
Косяк Д.С. Обоснование разработки паспорта водных объектов в Украине…….. 260
Ситник А.И. Неблагоприятные метеорологические явления на территории Черкасской области в начале XXI в……... 267
Рябоконь О.В. Биотические типы натурально-антропогенных

ландшафтов…….. 277

Дунаевская О.Ф., Козловський А.Ю. Изучение дигрессии экосистем городского парка вследствие возрастания рекреационной нагрузки 284

ВЕДОМОСТИ ПРО АВТОРОВ …… 294

КОЛОНКА РЕЦЕНЗЕНТА…….….. 298

LIST OF CONTENTS

I. GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM: THEORETICAL AND APPLIED ISSUES

Kolotucha O.V. Sport tourism: correlation of concepts…….... 3
Doan P.V. Conceptual ground for local tourist system study…… 13
Parzych Krzysztof. The influence of the european founds on the tourist development of the coastal resorts (using the example of the Łeba resort 21
Islamova A.G., Gaparova N.S. GIS-based analysis of tourist and recreational resources of the southern part of the Issyk-Kul Basin…….. 28
Mechkovskaya O.A. Strategy of the development of ecological tourism in the Republic of Belarus…….. 33
Smirnov I.G., Obozniyu V.V. Necropolises of the First World War in Poland, tourism, history, logistics…….. 38
Sergiyko V.F. Turkey: experience of the strategic tourism development.. 49
Fokina A.A., Smirnov I.G. Principal destinations of safari tourism in Kenya…….. 56
Malinovska O.Yu., Chikalovets K.O Enterprises activity in the tourist market of Ukraine…….. 65
Molodetskyy A.E., Yevtushenko O.V. Promising (future–oriented) aspects of sport tourism in the regions of Ukraine …… 74
Kotsyuba A.I. Spelestology phenomenon in tourism…….. 80
Ichenko T.I., Shidlovska O.B., Stoyan I.M. Prospects of wellness-industry development in the hotel industry of Ukraine……. 87
Alistratova K.E. Mystical Tourism: international experience and prospects in Ukraine…….. 93
Pishna G.O. Balneological and balneomud recreational system of Ukraine: resources, their use and conservation areas…… 101
Gileckiy Y.R. Waterfalls of Ukrainian Carpathians as an object of cognitive tourism…… 109
Atamanyuk Ya.D. Social and economic prerequisites of recreational and touristic industrial development in the Ivano-Frankivsk region…… 122
Docenko V.F.,Gykalova T.V., Bondar N.P., Arpul O.V. Status and prospects of hotel industry in the Ivano-Frankivsk region……. 131
Grynyuk O.Yu.,, Tolybaeva G.B. Estimation of the favorability climatic conditions for the development of recreation and tourism activity in the warm period in Podilsky region……. 138
Blinova O.A. Development of the environmental component of sustainable development indicator of the Crimea coastal zone…….. 145
Serhij Z.I. Institutions of cultural and art areas in the Ternopil region and its role in the tourism development …… 155
Volovik L.M. Features of the development of the recreational and tourist

complex in the capital region (evidence from Kyiv region)…….. 164
Uliganets S.I., Melnick L.V., Khomenko K.A. Analysis of the significance of the lost landmarks in the tourism industry in the city of Kiev…… 172

II. REGIONAL AND HUMAN GEOGRAPHY: TOPICAL ISSUES CURRENT PROBLEMS OF HUMAN GEOGRAPHY AND AREA STUDIES

LavrinenkoS.I., Logvin M.M. Depopulation as a resultsocial and spiritual problems of society……..…….. 181
Glybovets' V.L., Stepanets' I.O. Academic mobility as a new kind of seasonal migration of population……..……. 188
Torushanko V.R. Social and cultural aspects of poliethnic society development in the region…….. 196
Shelemekha D.O. Dynamics of structural transformations of the service sector of the population of Kyiv (evidence from the Podil)……... 202
Lukyanchuk O.M. Factors of development and efficient operation of housing and public services……... 207
Chipko T.M. The prospects of ukrainian agroindustrial complex development against the backdroup of world food crisis……..….. 214
Mashko A.O. Influence of the environmental and geographical factors in development agroindustrial complex Cherkasy region…….…. 221
Sopov D.S. Urban land in the structure of land use (evidence from Luhansk region)…….…. 230

III. NATURAL GEOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

Kadirkulov A.K. Natural landscapes of the Atbashy-Karakoyunskoy Valley and anthropogenic modifications……..…… 240
Vorovka V.P., Demchenko V.O. Paradynamic connections in Eastern Syvash-Utluk estuary landscape complex of Azov Sea…….…… 251
Kosyak D.S. Justification of development to the passport of water objects in Ukraine……... 260
Sitnik O.I. Adverse meteorological phenomena in the Cherkasy region at the beginning of XXI century…… 267
Ryabokon O.V. Biotic types of natural and anthropogenic landscapes…. 277
Dunaevska O.V., Koslovskiy O.Yu. Study of ecosystem digression city parks to the increase of recreational load……. 284

INFORMATION ABOUT AUTHORS …… 294

REVIEWER COLUMN …….……. 298